

- a - f.

Philol.

II. e. 496.

Johannes Grüber
Hainensis.

R 4-11 A

7163.

4/7163

29.

R
1800

IACOBIL O

DOICI STREBAEI

Rhemensis in Partitiones Oratorias

Ciceronis Commentaria, ad

Iacobum Villono

uanum.

BIBLIOTH:
ACADEM:
DORPAT:

V V M per annos decē, & quatuor, in
erudiēda iuuentute laborassem, et si ne
tum quidē grauiſſimo labori quietem
modumq; reperissem, me tamē ad col-
ligenda mea studia pleriq; amicorum
adhortabantur. Quo proposito diu multumq; dubi-
taui, utrum monitus, & cohortationes admitterē, an
potius ita me compararem neq; perferre infaustum
pondus, neq; laboriosum uiuendi genus nouo sudo-
re cumulare. In hanc partem semper fueram propen-
sior, propterea quod ad scribēdum feliciter, opus est
naturæ, & ingenij uiribus, multarum rerum scientia,
usu & exercitatione dicendi, quæ in me perquam exi-
gua sentiebam. Et ea si forte mihi contigissent, tamen
quoniam à sapientissimis uiris scripta sunt nimium
multa, silendū putabam. Quod si quid noui ratio po-
stularet, rursus existimabam cessandum temporibus
nostris, quum labor honestus nullum præmium fe-
rat, sed uel cōtemptum, uel inuidiam. Sciebam quoq;
bonas artes quibus tum Græci, tum Latini, non sine

a 2 . magna

4
magna dignitatis autoritate floruerunt, nūc apud eos
qui omnia quæstu metiūtur, ita uilefcere, ut earū pro-
fessores infra mortales omneis esse uideantur. His re-
bus adductus eos imitari decreueram memoriæ no-
stræ doctissimos uiros, qui frui silentio literarum ma-
lunt, quàm in opere poenitendo malè horas colloca-
re. Sed nitebātur in aduersum causæ ualidiores, Ho-
minem non suis, sed aliorum natum commodis: Esse
propriū optimi cuiusq̃, aliquid in commune labor-
rare: semenq̃ mittere, cuius alij percipiant fructum:
Alios ædium monumenta suis relinquere, alios nobi-
litate generis, alios gloriam uirtute partam, omnes
penè testimonium quoddam sui laboris: Non aliter
oportere artium liberalium professores nō modo ui-
uos, sed magis etiam prodesse mortuos. Id fecisse ue-
teres nouosq̃ scriptores, quorum monumentis acui-
tur æternæ posteritatis industria. Hoc reliquisse libro-
rum uelut hæreditatem, quā partim amisisse, partim
neglexisse, partim deprauasse decoctricis ignauia est
posterorum. Contrā hæredis boni frugisq̃ seruasse le-
gata, ac diligenter auxisse: ne qui omnia ab omnibus
accepit, nemini quicquàm omnium contulisse argua-
tur. Quòd igitur studia literarum sequutus essem, bo-
namq̃ partem ætatis in eo curriculo transegissem, ne
ocium languidū ac ferè mortuū probarē, statuebam
mihi more meo semper aliquid in literis agēdū: quod
& alios forte iuuare posset, & acceptā à scriptoribus
hæreditatē adaugere. Quò me ducebat illud, Quam
quisq̃

5
quisq̃ norit artē, in hac se exerceat. Nec iam constare
uidebantur, quæ feruntur in cōtrarium. Si nō subest
ingenij magna uis, tamen etiam pariunt aliquid incoe-
cūdiores agri, si modo arte, & diligētia percoluntur.
Scripta sunt ab alijs permulta: sed alia perierunt, alia
in bibliothecis, & puluere delitescūt, alia palām negli-
gūtur, multa repudiat hæc ætas, multa queritur ob-
scura: quamobrem relinquitur nobis, & posteris scri-
bendi locus. Nec honesta, & utilia capeffenti metuen-
da est inuidia, quæ quum gloriam florentē persequa-
tur, quid habet in me, quod toruo fascinet aspectus:
Nec laboro de contemptu eorum, qui quòd nimium
spectant honores, & diuitias, ingenuas despiciātur ar-
tes. Nescierunt quid in rebus esset optimum: fortuita
quidem maluerunt, & mortalia, quibus temporis mo-
mento destituti, sine re, sine animi cultu, sine nomine,
sine uero honore pereunt. Fateamur itaq̃ longe opti-
mum uersare literas, quarū beneficio uiuit quicquid
in rebus mortalium pulchrum diuturnumq̃ est. Hic
igitur experiamur aliquid: & initio tanquam ludētes
explicemus artes eorū, qui principes in ratione dicen-
di fuerunt. Nec opus est longa meditatione quid om-
nium primum sequamur. occurrunt enim Ciceronia-
næ Partitiones auditoribus nostris propediem expo-
nendæ: quibus in eo genere nihil arbitror, neq̃ bre-
uius, neq̃ difficilior, neq̃ magis utile iuuentuti. Breui-
tas memoriā iuuat, sed parit obscuritatem: obscuritas
& utilitas quærūt interpretationem, duæ sunt igitur
a 3 causæ

caussæ, cur hæc interpretemur, difficultas & utilitas. Totidē cur ediscamus, breuitas & fructus. Nā partitur hāc artē subtiliter: mēbra circumscrip̄tē breuiterq̄ definit; uim & usum rerū notat. A' summis generibus ad partes imas rectū perducit ordinē, omniaq̄ propē Rhetoricę præcepta angustissimo cōstipat libello, quē quum perutilem filio suo, nō uulgariter erudito, iudicat, eadē sententia pronuntiat quanti facienda sit hæc præceptionū descriptio. Fatebor autē nihil opus fuisse cōmentarijs nostris, si Georgius Valla homo nō indoctus propius inspexisset, rē cognouisset, uerāq̄ sententiā seruata ratione interpretis protulisset. De quo uiro qui certē prodesse uoluit, nihil dicā nisi necessario. Stat enim mihi nullius neque uiui neq̄ mortui uellicare nomē, nisi cōtraueniat ratio necessaria. Sed si diligēter omnes illustrasset obscuriores locos, equidē multis impudēs & ingratus uiderer, qui rebus alienis ornatus debitā uiro gratiā supprimerem. Verē testes erunt huiusce rei permulti, Georgiū plura scripsisse in Partitiones oratorias, quę nihil faciūt ad rem: exēplis alieno tēpore citatis totos confudisse locos: bonā partem reliquisse perobscurā. præcepta Ciceronis trecenta & amplius in sensum prauū detorsisse: pro argumētis figuras, pro figuris argumēta cēsuisse: medio itinere, ac si lōgis erroribus & onere defessus esset, abiecissee rerum grauiū pondus, tantū pauca leuiora tenuisse. Sed quia inuitus feci ut hæc dicerē, taceo reliqua, & aliorū iudicio relinquo. Quid ab eo dissentiam, planū facient

faciēt hæc nostra cōmentaria. Ego quidē ducē meum ponē sequutus sum, nusq̄ ab itinere proposito digressus. Vsus sum ferē semper expositiōe rerū perpetua, quoniam lacerat animū, memoriāq̄ perturbat illa minuta rerū uerborūq̄ cōcisio. Si quod occurrit uerbum ignotius, alterē uelut aliud agēs attexui prioris interpretamentū. Atq̄ etiam quæcūq̄ uidebantur obscura, diligenter illustraui, non modo paraphrasi alioq̄ sermone, sed etiā conquisitis ab optimis auctoribus exemplis: quibus ad hæc præcepta cognoscenda nihil utilius afferri potest. Eorū multitudine si nimīū fusa uidetur oratio, id factū scias ab innumerabili rerū frequētia: quæ si uel angustis segregātur interuallis, uniuersum obtinent campū, & tantum non extra spatia proferuntur. Quid tum? In explicandis eloquētiæ præceptis nō expauenda est ulla copia, nisi quę inani uerborū fluxu redundat. Si quando opus est, excutio causas, definitio quāmplurima. Vtor & demonstratione rerū, quæ in abstruso positæ sunt. Si quædā faciliora interpono, id nō tam docēdi causa facio, q̄ mēbra coniungendi. In quo etiā habēda ratio est imperitorū, quibus omnis ferē destinatur interpretatio. Stylum pressi, ne longe dissiliret à genere commentandi. Quid effecerim, aut quid fecerim potius, iudicēt æquorum æstimatores. nō enim mea ipse uēdito, sed amolior præcipitē multorū licitationem: qui quoniam nihil secum precij ferunt, ne pilo quidē licentur uel optima. Sed ista non uendo, inquā, dono tibi Iacobe Vil-
lonouane

Ionouane charissime: tuoq; nomini dicata uolo, ut quod studiū Rhetoricū uehementer amplexaris, alere possim nō modo uoce & quotidiana lectione, sed etiā scripto & memoria literarū. Quod ut faciam, cum tui candidi mores, & ex opera bona profectus bonus meretur, tū auūculus tuus Gulielmus Abotus, Senator ac Iudex lectissimus, in primario Lutetiæ consilio, Is pro summa in suos charitate, quū te loco filij haberet, tuamq; disciplinā formare uellet, mihi delegauit hāc instituendi curā: nec ullis unq; rebus, nec laboribus, nec uerbis commendatorijs pepercit, quo te bonis & moribus & disciplinis perpoliret. Itaq; mihi tibiq; magno opere prouidendū est, ne cōcepta de te optimi uiri fallatur expectatio. Ego quidē de me ipso uidero. Tu autē ut & docte scire, & bene agere possis, ppone tibi domesticū egregij Senatoris exemplū. Complectere cogitatione quā diligenter cū multas alias artes, tū Ius Ciuile didicerit, qua semper fuerit integritate & innocentia, q̄ admirabili modestia & humanitate, q̄ acuto ad res agēdas consilio, quāta diligētia in obeundo munere, qua æquitate leges interpretetur, q̄ tēperata seueritate mores censeat. Hec & alia multa si mente sequeris, facile reperies eas regiones uiarū quibus peruenit ad auctoritatem: hāc iter facito, ut eò progrediare, quō te uocat & is qui uirtutis iter tenuit auūculus, & nobilis ac illustris ille dux copiarum pater tuus Ludouicus Villonouanus. Vale. Parisijs Idib. Iunij, Millesimo quingentesimo trigesimo quinto.

M. T.

M. TVLLII CICE
RONIS DE PARTI
TIONE ORATO
RIA DIALO
GVS.

VR Partitiones Oratorias inscripserit, id initio demonstrandum uidetur. Quid Partitio nominetur, ostendit in Topicis. Partitionum, inquit, & diuisionum genus, quale esset, ostendimus: sed quid inter se differant, planius dicendum est. In Partitione quasi membra sunt, ut corporis caput, humeri, manus, latera, crura, pedes: in diuisione formæ sunt, quas Græci *ideæ* uocant, nostri species. Hæc ille. Inuentio autem, dispositio, elocutio, memoria, pronuntiatio, nō species aut formæ Rhetorices, sed ab omnibus partes nominantur: propterea quod ex ijs ueluti membris ars oratoria componitur. Nec enim inuentio est Rhetorice, ut laurus est arbor: nec dispositio est ars bene dicendi, ut iustitia est uirtus: quia genus de specie, non de parte totum dicitur. Vnde partes, nō species esse constat. Quum sint igitur hæc quinque partiū primæ, quæ ex ordine in minora quædam partiātur, quumq; minora membra corporis huius Rhetorices, cuiusmodi sunt partes inuentionis, formæ nequeant appellari, Partitiones ab autore dicuntur, non diuisiones. Quod si nonnullæ diuisiones reperiuntur, non tamen inde nomen assumendum, quoniam multo plura partiendi ratione dirimuntur. Est igitur oratoria partitio, Rhetorices in suas partes ordine facta distributio. Itur enim à maximis quibusq; partibus ad minores: & inde, quod fieri solet in tradendis artibus, ad minimas usq; deuenitur. Ut autem dispersa & dissipata conglutinentur, & arte concludantur, ostendit ipse de Oratore libro primo. Proponendus est finis quo dirigantur omnia. Tum sunt notanda genera, & ad certum numerum, paucitatemq; reuocanda. Deinde subijcienda partes, & generum partiumq; nomina, definitionibus, quam uim habeant, est exprimendum: quod quidem sibi totum philosophi assumunt, ut in extrema parte libri dicetur.

b Cicero

CICERO FILIVS.

TVDEO mi pater Latine ex te audire, ea quæ mihi tu de ratione dicendi Græcè tradidisti, si modo tibi est ocium, & si uis.

CICERO PATER. An est mi Cicero, quod ego malim, quàm te quàm doctissimū esse? Ocium autem primum, & summū est, quoniam aliquando Roma exeundi potestas data est: deinde, ista tua studia uel maximis occupationibus meis anteferrē libenter. C. F. Vis ne igitur ut tu me Græcè soles ordine interrogare, sic ego te uicissim eisdem de rebus Latine interrogem? C. P. Sanè si placet, Sic enim & ego te meminisse intelligam quæ accepisti, & tu ordine audies quæ requiris.

STREB.

VO tempore Iulius Caesar unus amissa Romæ libertate dominabatur, Cicero, qui non parū suæ autoritatis amisisset, egres- sus in Tusculanum, cum iuuentute rhetoricas artes, philoso- phiamq; tractabat. Hinc illud, Ocium primum & summū est, quoniam aliquando Roma exeundi potestas data est. Id in eius uita Plutarchus habet. Quod igitur ocium esset, & hæc ad scribendum propo- sita materia, & is filius, qui inde caperet fructum, quodq; præcepta Græcorum nō modo Latino sermone, sed etiam Romana grauitate donare uellet, suscepit hanc Partitionum descriptionem, & ab his causis hoc duxit exordium, quod plerunq; scriptores artium faciunt, ut quibus impulsæ causis fuerint, initio pro- ponant. Studeo Latine ex te audire. Hæc est prima causa scribendi. Si modo tibi est Ocium, & si uis. Petendum ab eo est, qui quod petimus, & possit & ue- lit: quæ duo nisi concurrunt, frustra petitio est. Ocium autem, causa est altera scribendi. An mi Cicero. Pro decoro reddit affectum paternæ charitatis. Ocium primum & summum est. Hoc est primum & ultimum. Horatius, Pri- ma dicte mihi summa dicende camæna. Primum itaq; quoniam aliquando Roma exeundi potestas data est: Vltimum, non quod sint hæc extrema senectutis, sed quod haud tempestiuus unquam hæc filij studia iuuare possit: quum pater ad philosophiam,

PARTITIONES ORATORIAE.

philosophiam, filius ad eandem, honorumq; cōtentionem traiciat. Sicut autem duo proponuntur primum, atq; summum, ita duæ rationes annectuntur: & ea scribendi causa tertia est. Tu me Græcè soles ordine interrogare. Cicero Offi. 1. Ipse ad meam utilitatem, semper cum Græcis Latina coniunxi: idem tibi censo faciendum. Quid fecerit uterq; hic quidem locus ostendit. Ordo est inter- rogantis, qui & condentis artem. Huius autem est, ut rem omnem in genera di- gerat, quæ perpauca sunt: deinde eorum generum quasi quædam mēbra disper- tiat: tum propriam cuiusque uim definitione declaret. Sic Crassus de iure civili apud Ciceronem de Oratore libro primo.

GEORGII VALLAE PLACENTINI

uiri clarissimi in Ciceronis Partitiones
Commentaria.

M Arcus Tullius Latini eloquij specimen, insigne partitionum ad Cice- ro- nem filium opusculum scripsit iam natu grandior, quò suam de rhetori- ca facultate nobis aperiret sententiam, si quidem rhetorica uolumina admodum scripsisse adolescentem, tam ipse ad fratrem, quàm Quintilianus in oratorijs in- stitutionibus memoriam prodiderunt: de inuentione quidem (ut ipse in secundo eiusdem operis ostendit uolumine) Aristotelem & Græcos alios secutus auto- res: ad Herennium uerò, suum (uelut ipse attestatur) præceptorem: ut mihi nō uideantur audiendi, qui ad Herennium libros negent esse Marci Tullij, cassa nuce inaniores adducendo rationes: quasi eadem aliquando dici à pluribus au- toribus non possint, & quasi id nusquam inueniatur, quod frequentissimū est, stylum eundem non esse Ciceronis ubiq; Quid mirum? cum ipse ab Apollonio Rhodio se in dicendo ita rediisse instructum noua quadam dicendi forma dicat, ut à priore dicendi more mutatus iam alius esset: ut etiam diuus dicat Hierony- mus ipsum, inquam, Marcum Tullium in Xenophontis interpretatione nō iam aureo illo suo eloquentiæ genere nitescere, sed adeo scabris, turbulentisq; retar- dari obicibus, ut qui interpretata nesciant, à Cicerone dicta nō credant. nec mi- rum: erat enim tum adolescens cum tam Oeconomicos, quàm Rhetoricos libros scripsit: ut ipse fateatur Rhetoricos adolescenti sibi excidisse, planeq; subrusti- cos uocet. Cumq; desint ad comprobandum Ciceronis non esse rationes: citant Laurentij Vallæ testimonium quod nusquam est, ut circumspectum, planeq; prudentissimum uirum, leuissimum uideri uelint, quippe qui ubique testimonia ex eo Ciceronis citat libro, Ciceroni ipsum semper attribuendo. Quàm ridi- cule deinde aiunt indicem spectari non oportere, quisnam quæso improbarit, à Ciceronis tempore propagatum usque per tot manus uirorum doctissimorum, ad nostra tempora sincerissime peruenisse? Quis adulterinum esse titulum ar- guat? aut quo modo? Quis inuertit? aut cur? aut quando? proferant si possint: si nequeunt,

si nequeunt, sileant peruicaces. Contra uero antiquissimi clarissimiq; eloquentia
 autores, Ciceroni semper, abacta omni dubitatione, id opus deputant. Ij uero
 quam maxime dici possit ridicule, aiunt eorum tollendam auctoritatem. cum ipsi
 falsa Laurentij nitantur auctoritate, antiquissimorum, eorundemq; praestantissi-
 morum auferri hi iubent auctoritatem: satis imperiose, si nacti sint qui obediant,
 & peruertant eorum imperio quae rectissime ab alijs posita sint. at non sunt tan-
 ti. Aiunt porro, quod in quaestione sit, id ratum haberi non oportere. Quis est
 quaso antiquorum, qui hoc faciat ambiguum? nisi isti pauculi modo neoterici
 parum prospicientes, rentur ambiguum. His ergo, quo modo non sit incerti au-
 toris liber, probandum est, quando id addubitant. Aiunt etiam ideo Ciceronis
 non uideri, quod Quintilianus id opus nusquam nominarit. Quam id acute? ne-
 mo certe negauerit multos esse Ciceronis libros, quorum nullam prorsus facit
 mentionem Quintilianus. Quid n? quasi uero hanc sibi Quintilianus suscep-
 rit prouinciam, Ciceronianos libros nominandi. quos ergo non nominauit, asci-
 titios adulterinosq; dicamus. Cum praeterea in eodem libro Terentiae uxoris
 suae meminert, aiunt acute sane ideo non uideri Ciceronis, quod ante, quam uxo-
 rem duceret, rhetoricos illos scripsisse libros necesse fuerit: quasi ariolos habea-
 mus, qui sine testimonio ullo, praeterita tam bene noscitarint, ut necesse putent
 hos libros editos ante, quam duceret uxorem. quanquam si Ciceronis non sunt,
 quid haec dicere attinet? Aiunt praeterea, in libro de oratore ad Herennium libros
 damnatos: sua iam, non amplius aliena innixi auctoritate, alios libros dici, non
 illos: nec rationem, uel rationis umbellam proferunt. At non eadem praecipit
 quae in alijs. Quasi uero multis modis eadem praecipere non soleat Cicero, ali-
 ter in libris de Oratore, aliter in Topicis, in Partitionibus aliter. Et quonia
 Hermetis meminit praceptoris Cicero, aiunt opus uideri non oportere Cicero-
 nis, quod eius nominis nemo Ciceronis tempore fuerit. quasi uero, isti, Pythago-
 rei Euphorbi ritu, ab eo tempore iteratam generationem ad nos, uitium more,
 propagarint, non alia certe de causa, nisi ut id modo indicarent ad Herennium
 libros rhetoricos Ciceroni falso deputatos: qui tam audaculi ausint asserere nul-
 lum fuisse tum Hermetem. Sane Aulus Gellius x i i. Noctium Atticarum ait se
 non comperisse quenquam ante Augusti imperium, eorum qui integre locuti
 sunt, dixisse barbarismum. Idem quoq; in quinto, neminem aut Latinum, aut Grae-
 cum, eorum qui facundi haberentur, dixisse barbarismum, aut solaecismum. Si ue-
 rum sit quod Aulus Gellius inquit, dici profecto potuit, ideo etiam Ciceronem
 eos libros subrusticos appellasse. Verum ut in hoc, ita plerisq; alijs in locis Au-
 lus Gellius hallucinatus est: siquidem elegantissimi autores Graeci tam barbaris-
 mum quam solaecismum dixisse facillime arguuntur, ut Aristoteles, & Dionysius
 Halycarnaseus, ita alij. Cumq; ut Strabo docet, id a Graecis confectum sit uerbum:
 usiq; sint

usiq; sint ante Augustum pleriq; insignis doctrinae elegantiaq; autores: cur tan-
 dem eis Latini non utentur uerbis? ac, si post Cicronem, idoneum uerbum, quo
 uteremur, existimatum a clarissimis est autoribus, cur non fuisse semper existi-
 mabitur? Et quoniam Laurentij Vallae mentiuntur auctoritatem, proferam ipse
 quid Laurentius dicat in Poggium. uerba certe quae Auli Gellij proferunt (nec
 enim iterandi ea locus est, neq; attinet) statim subiungit, Imò in utraq; lingua
 Aule Gelli probissime. nam & Graece Aristoteles tum Atticus, tum elegans scri-
 ptor, eo utitur in libris Elenchorum, & de arte poetica: & cum ac ceteros imi-
 tati sunt cum alij, tum Cicero atque Quintilianus. haec ita Laurentius. Quis
 hoc ergo opus, Ciceronis esse potest ambigere? cum incorruptissimus ad nostra
 usque tempora eius operis titulus ad nos peruenerit: cum Marcellus, & Ser-
 uius, & Priscianus, & Diuus Hieronymus, & Diuus Augustinus, Ciceronis id
 opus esse confirmant, etiam ex eo, citando testimonia: cum ipsemet familiari, ut
 fieri solet, uxoris utatur exemplo: cum in aliorum rhetoricorum secundi libri
 parte extrema, reliqua rhetorices praecipita se deinceps dicturum polliceatur,
 neq; eis quicquam tamen libris addiderit? nam de Oratore libri strictim Anto-
 nij, & Crassi de Oratore continent sententiam: partitiones, aliam rhetoricoru
 praceptorum faciem. quis ergo potuit ambigere mentis compos, quin ad He-
 rennium scribens, omnem rhetoricam praecceptionem tradere uoluerit? Ait sub-
 inde Cicero, cum biennium uersatus esset in causis, eiusq; nomen in foro cele-
 bratum, se adolescentem Athenas concessisse, & philosophiae studium a prima
 cultum adolescentia, nunquam intermissum, & semper auctum. quod conuenit
 cum eius operis prooemio ad Herennium: qui Herennius, an is fuerit cuius meni-
 nit Propertius, alius ue, mihi curae non est quaerere. Velut is, cuius pro Calio
 meminit, inquit, Animaduerti enim iudices audiri a uobis meum familiarem
 L. Herennium perattente: in quo etsi magna ex parte ingenio eius, & dicendi
 genere quodam tenebamini. & quae sequuntur. Cur inquam hic esse Herennius
 non possit? At inquit, Hunc non legeramus locum. Non ergo tam praepi-
 tes ad id asserendum esse debuerunt, non fuisse quenquam Herennium, qui tam
 familiaris esset Ciceroni. Et perinde cum a praceptoribus ut alijs, ita Hermete,
 dicendi praecipita hausisset, ea in libros regessisse ad Herennium. quod uisus est
 annotasse Quintilianus: Sunt enim, inquit, uelut regesta in hos commentarios,
 quos adolescens deduxerat schola: & si qua in his culpa, tradentis est. siqui-
 dem de alijs id intelligi rhetoricis qui potest: cum in secundo eius operis uolu-
 mine, quos Graecos sit secutus antiquos autores, dicat. Deniq; ne in re apertissi-
 ma diutius commoremur, si Cicero non scripsit, alius ergo quicumq; fuit, post
 Cicronem scripserit, necesse est, si Quintilianum, si alios audiamus autores. si
 id: quid est ergo quod stupidi isti non uident in quarti uoluminis eiusdem operis
 6 3 prooemio.

proemio dixisse, cum probat suis sibi utendum exemplis, potius quam exemplis à Catone, à Gracchis, à Lelio, à Scipione, Galba, Porcinna, Crasso, Antonio, nec Ciceronis ulla facta mentione? Si Cicero non est: unde, quaeso, magis, quam à Cicerone exempla petere oportuit? aut quis ei rei magis potuit suffragari? quis potior? quis dicendi rationis accuratior locupletiorque adduci potuit? Ait namque de se ipse, Nulla est enim ullo in genere laus oratoris, cuius in nostris orationibus non sit aliqua, si non perfectio, at conatus tamen, atque adumbratio. Quam ridiculum sit putare, ceteros cum quisquis sit, multo inferiores nominare, unum uero omittere Ciceronem, non Hortensium Ciceronis etiam emulum, Philippum uel post Ciceronem quempiam alium? Facebant ergo istorum praestigia, quisquilia, naniæque: ne in mentes rudium repant, doceantque non scientiam, sed uerborum, et imperitia teneras adhuc mentes imbuant. Proinde hæc satis, nos id procuremus, ut in hoc opere quidquid minus obuium sit, id aperiamus, ne utilissimum capeffendæ eloquentiæ librum in situ iacere permittamus, et aliquando ad oratoriam facultatem aspirantibus innotescat. CICERO filius patrem itaque percunctatus inquit: Studeo mihi pater. His uerbis docet nos, patrem Marcum Tullium, filium Ciceronem Græcè percunctatum quacunque Latine percunctaturus fuisset. Si modo tibi. Magnam filij ostendit modestiam, qui otium, pariterque uoluntatem patris cupit adesse. Roma exeundi. Hinc colligitur non in urbe Roma hæc scripta esse: ac forte in uilla, dum eò animi mulcendi causa concessisset.

Partes Rhetoricae.

C. F. Quot in partes distribuenda est omnis doctrina dicendi? C. P. In treis. C. F. Cedo quas? C. P. Primum in ipsam uim oratoris, deinde in orationem, tum in quaestionem.

STREB.

LOCVS est obscurus, qui egeat illustratione. Nam uis oratoris quinque rhetoricae partes amplectitur: quinque partes uniuersam Rhetoricen. Qui locus est igitur in partitione, duabus reliquis partibus, orationi ac quaestioni? Deinde, oratio est opus oratoris, uidetur ergo non esse pars Rhetorices. Præter hæc, Quaestio tertium membrum partitionis, materia est non pars, naturaque præcedit orationem, propterea solet artis initio tractari: Cur hic posthabetur? Breuiter expediamus hunc nodum. Iudicandum est (inquit Fabius libro secundo) Rhetoricen in actu consistere, idcirco practicen esse. Quæ cum sit in agendo, et ipso perficiatur actu, nullum post actum quod oculis subijciatur, opus relinquit. Hæc est doctrina dicendi uerior, ac usu frequentior, Actus autem querit artificem, in quo uis sit oratoris: querit orationem,

nem, qua se explicet, querit et quaestionem siue materiam, sine qua constare non potest oratio. Quod si oratio scribitur, non pronunciat, tamen hæc erunt eodem fere modo necessaria. Ex his tribus conflatur ea, quæ uocatur ab eo doctrina dicendi: quæ quid est ipsa in actu rhetorice. Quamobrem partes eius appellantur. Ea de re Quintilianus his uerbis, Rhetorice optime diuidetur, ut de arte, de artifice, de opere dicamus. Ars erit, quæ disciplina percipi debet: ea est bene dicendi scientia. Artifex, qui percipit hanc artem, id est orator. Opus, quod efficitur ab artifice, id est bona oratio. In quibus non multum à Cicerone dissentit. Est enim ars, uis oratoris: artifex, orator: opus, oratio cum quaestione. Quod obijcebamus uniuersam Rhetoricen quinque partibus consutui, uerum id quidem est, si tantum consideremus artem: sed si dicendi scientiam capiamus eam, quæ actu consistit, tum duas posteriores parteis annectere cogemur. At qui fieri potest, ut idem sit pars et opus, ut oratio? idem sit pars et materia, ut quaestio? Hoc fit in hunc sensum: Tribus rebus orandi scientia ipso actu perficitur: non aliter, quam totum suis constat partibus. Partes autem in corporibus assignare operosum non est. In rebus, quæ solo capiuntur animo, ut sunt artes: quæque non manent, ut opus Rhetorices, sola translatione sermonis assignantur. Est igitur oratoris opus, oratio: et eius materia, quaestio. Sed totius actus Rhetorices oratio et quaestio sunt partes. Quod attinet ad ordinem partium, quaestio natura præcedit orationem, ut materia domum: sed tamen rei indignitate subsequitur. Hoc tamen Cicero uidetur secutus, uis oratoris est prima, ut efficiens causa. Oratio proxima est, ut effectus. Additur et materia tanquam tertium quiddam, ut quaestio.

Doctrina dicendi? Quam uoce græca Rhetoricam appellamus. Cedo quas? Hoc uerbum cedo, tam in dicendi, quam in dandi significatione usurpatur: cuius pluralem numerum Terentius Cedite patri meo, posuit.

C. VALLA.

C. F. In quo est ipsa uis? C. P. In rebus & uerbis.

Vis oratoris in rebus et uerbis. STREB.

IN REBUS et uerbis est omnis oratio. Quintilianus: Omnis oratio constat aut ex ijs, quæ significantur, aut ex ijs quæ significant, id est ex rebus et uerbis. At cur oratoris facultati Cicero res et uerba subiecit, quæ tribuit Quintilianus orationi? Quoniam oratoris est inuenire, disponere, eloqui, memoria tenere, pronunciare: his autem partibus solum res et uerba tractantur: necesse est igitur in hæc duo cadere uim oratoris. Quæ quum fuerint inuenta, suisque partibus descripta, component orationem. Sic orationis erunt. In ijs itaque uis est oratoris, ut causa efficiens: oratio, sicut effectum.

Sed & res, & uerba inuenienda sunt, & collocanda. Proprie autem in rebus inuenire, in uerbis eloqui dicitur. Collocare autem etsi est commune, tamen ad inueniendum

inueniendum refertur. Vox, motus, uultus, atq; omnis actio, eloquendi comes est, earumq; omnium rerum custos est memoria.

STREB.

Vis oratoris, prima pars est exacte in actumq; perducta Rhetorices: & ea uersatur in sententijs & uerbis. Res autem & uerba pariuntur atq; tractantur quinque uirtutibus. pariuntur inuentione: reliquis tractantur, collocatione, elocutione, memoria, pronuntiatione. Quas partes esse necessarias partitio demonstrat hoc modo. Res, inquit, & uerba inuenienda sunt & collocanda. Nec enim uoluntas enunciarı potest, si non hæc inueneris: nec si inueneris, pro rerum dignitate & ordine enunciat, nisi tua inuenta collocaris. Sed enim res collocantur & uerba. rerum collocatio, dispositio est proprie dicta. Collocatio uerborum est elocutio. Iam reperta est ratio trium partium, inuentionis, dispositionis, & elocutionis. Ex quibus alteram communem facit dispositionem: sed magis propriam sententiarum, propterea quod res uerbis potiores sunt, quodq; elocutio ipsa comprehendit uerborum compositionem. Verum hæc cuncta corrumpit indecora uel uoce, uel gestu pronuntiatio. Huic igitur tribuendus est quartus locus: non actionis ordine, sic enim uidetur extrema: sed elocutionis affinitate. Nam quod elocutio est mentis interpret, & ad eam interpretationem magnas habet partes artificiosa pronuntiatio, quadam ueluti societate coniunguntur. Quod autem earum omnium rerum custos est memoria, communis officij causa potestrema pars habetur. Nisi forte quispiam ad pronuntiationem nihil memoriam facere arbitretur. Cui repugnare uidetur hæc Ciceronis traditio: qui quum pronuntiationem in uocem, motum, uultumq; diuisisset, quorum semper oratorem meminisse oportet, si quid hisce de rebus aut cogitasset, aut præceptione didicisset, potestremam non sine ratione fecit memoriam. Ergo inuentio prima est, collocatio secunda: quæ nonnihil spectat elocutionem, cui tertius est locus: huic finitima pronuntiatio: potestrema memoria. Qui Rhetoricen scribit ad Herennium, memoriam in partibus quartam facit. Idem Cicero sentit de Inuentione. At primo de Oratore, nunc quartam, nunc ultimam constituit. Quintilianus & omnes ferè proximam faciunt elocutioni. Et quidem certe si pronuntiatio est ultima actio, iure potestrema est: Si uero est id quod ad actionem decoram excogitaueris, & memoriæ mandaueris, merito præcedit. Itaque mihi uidetur aliquid habere quod memoriæ committas: & rursus aliquid in ore & membris, quod sit memoria posterius. Pronuntiatio diuiditur à Quintiliano in uocem, & gestum. Gestus uultum continet, motumq; corporis, & membrorum. Vultus est motus quidem, sed non qualis est manuum, uel pedum: sed motus animi, qui signo quodam exteriore se prodit, quamobrem separatur à motu.

C.F.

Inuenienda sunt & collocanda. Quæ partes sunt binæ rhetorices, inuentio ac dispositio: sed dispositio, utcumq; tam elocutioni, quam inuentioni deputetur, ait tamen peculiariter inuentioni deputandam: ut elocutioni pronuntiationem: quam in uocem, motum, uultum & omnem diuidit actionem, nempe corporis motum: ut inuentionis, dispositionis, elocutionis, pronuntiationis custodem & quasi thesaurum memoriam esse, det intelligi.

C. F. Quid orationis quot sunt partes? C. P. Orationis partes, et earum usus. Quatuor. Earum duæ ualent ad rem docendam, narratio, & confirmatio. Ad impellendos animos duæ, principium & peroratio.

ORATIO secundum fuerat membrum partitionis, quam diuidit in quatuor partes, principium, narrationem, confirmationem, & perorationem. Sic enim est natura comparati, ut ad audiendū paremus auditorem: quum præstet aures, id de quo agitur exponamus: ubi causam controuersiamq; cognouit, rem nostram firmemus argumentis, & aduersarij demoliamur: postremo cum affectu rei summam colligamus. Ex hoc seminario natura prodierunt quatuor partes, non ubiq; necessariae, sed pro ratione causarum plures pauciores ue ponenda. Vna tantum confirmatio non omittetur unquam, quod etiam Quintilianus affirmat. Etenim comparauit confirmationem osibus & neruis: reliquas partes superinducto corpori, quam uocamus carnem. Nerus est ad necessitatem, caro sepius ad decorem. Eodem negotio Cicero partes, & earum tradit officia, ut duæ ualeant ad rem docendam, narratio & confirmatio: ad impellendos animos duæ, principium & peroratio. Quæ numerantur ab alijs partes orationis, ut partitio, propositio, egressio, iudiciū, refutatio, ad has quatuor reducuntur. Duæ priores ad confirmationem, cuius erunt fundamentum. Egressio ad eam partem unde pendet. Iudiciū fufum est per omnem orationem. Refutatio confirmationis est, à qua tamen aliquando diducitur, aut melius docedi gratia, aut quod nostra confirmemus, aliena refutemus: quæ duo sunt officia, uno tamen genere comprehensa: quia sunt rationis eiusdem, quod in utraque tractantur argumenta. Hæc de partibus. Queris sint ne tria, quæ præstare debeat orator: ut doceat, moueat, delectet. Nam Cicero & Quintilianus hæc tradiderunt. Cur igitur hic prætermittit delectationem? Deinde, sit ne affectus omnium partium, quod uterque confirmauit. Dicam Ciceronem tradidisse, non quæ omnino fierent in oratione, sed quæ præcipua uidebantur. Operæ premium est autem docere & mouere, non item delectare, quod ipsum motu & affectu comprehenditur. Affectus quidem sunt omnium partium, sed præsertim duarum: & in his, princi-

principij minus, magis autem perorationis.

G. VALLA. Quatuor. Non ita in ceteris præceptionibus rhetoricis. Plures namque orationis partes esse alibi uoluit. At hic, ex sua: alibi, ex aliena id pronuntiat sententia. Duæ. Narratio & confirmatio. Ideo Arcopagita, ut Tropho-
nius ait, has solas admitterebant: ad quos cum orator accedebat causam dicturus, pro foribus præco, ne exordio atque peroratione uteretur, præscribebat, in-
quiens, αὐτὸς προομιᾶς καὶ ἐπιλόγου, Ne proœmio, neue epilogo utare. Nempe quo omnis à iudicibus abesset affectus.

Quæstionis
partes.

C. F. Quid quæstio? quasnâ habet partes? C. P. Infinitam, quam consultationem appello: & definitam, quam controuersiam nomino.

STREB.

POSTEA QVAM duo priora membra partitus est, uim ora-
toris, & orationem, partitur & ordine quæstionem. Alteram facit infinitam, definitam alteram. Priorem, consultationem appellat, quia sæpius cadit in de-
liberationem, quàm in forum. quoniam consilij est, de toto genere rerum co-
gnoscere. Sint ne maiora uectigalia exigenda. Iudicium uero de singulis, aut
tanquam de singulis, Roscius ne patrem occiderit. Quod si nonnunquam
quæstio infinita uenit in iudicium, id sanè fit, quod eò causâ deriuetur, quæ fue-
rat iudicij propria. Posteriolem quæstionem, appellat controuersiam &
causam, non quod altera non habeat controuersiam, quum sit proprium quæ-
stionis in utrunq; trahi posse: sed quoniam in iudicium cadit, & certum consi-
lium, partibus in contrarium uertentibus. Quæstio infinita nominatur etiam
quæstio generalis, quæstio uniuersalis, quæstio philosophica, à Cicerone pro-
positum, ab eodè consultatio, à Græcis θέσις. Quæstio finita, nunc causâ dicitur,
nunc controuersia, nunc quæstio particularis, nunc quæstio specialis, à Græcis ὁρίσις.
Causâ, id est, quæstio finita, definitur in Topicis, quæ certis personis, lo-
cis, tēporibus, actionibus, negocijs cernitur: aut in omnibus, aut in plerisq; eorū.
Propositum, id est, quæstio infinita, in aliquo eorū, aut in pluribus, nec tamen in
maximis. Colligimus isthuc, quæstionem oratori propositam, ut materiam: &
omnem quæstionem, sed præcipue ciuilem. tanq; de certo negocio, uel (ut ait)
de circumstantia, moueri, aut de re uniuersa: hæc infinitam, illam finitam uocari.

G. VALLA.

Infinitam. Quam Græci thesin: nostri tum infinitam quæstionē, tum pro-
positum, tum consultationem uocant. Definitam. Quam Græci hypothe-
sin: nos modo controuersiam, modo causam nominamus.

De inuentione.

C. F. Quoniam igitur primum est inuenire ora-
toris, quid quæret? C. P. Ut inueniat quemadmo-
dum fidem

dum fidem faciat eis, quibus uolet persuadere: &
quemadmodum motum eorum animis afferat.

VIS oratoris est in rebus & uerbis: res & uerba inueniri necesse est. In-
uentio rerum natura prior. Hæc duplex, una fidei, motus altera. Fides est firma
opinio. Motus, animi incitatio aut ad uoluptatem, aut ad molestiam, aut ad me-
tum, aut ad cupiditatem. Hoc enim modo postea finiuntur. Ad fidem omnia
referuntur argumenta: ad impellēdos animos amplificationes sunt optime. quæ
sicut argumenta desiderant, sic etiam permulta de medio sumunt. Quid igitur?
motus animorum faciet ne fidem, sicut argumentatio? Iuuabit quidem. Affe-
ctus enim quocunq; irrumpunt, plurimum ualent. sed quia commotus animus
etiam quærit argumentum, Cicero putauit aliud esse facere fidem, aliud animos
impellere. Quid si motus capiet argumentum? Hæc ratione pertinebit ad
fidem. Quid si magis argumentis, quàm alijs rebus mouemur? Id uerò ne-
gat Cicero: negant ij, qui uersati sunt in republica: quanquam Aristoteles Rhe-
toricorum primo isthuc sentire uidetur, summum esse in argumentando præsi-
dium. quod tum uerum fortassis est, quum apud philosophos agitur: alia mens
est imperitæ multitudinis.

Quoniam igitur. Distributa omni ratione dicendi in partes tres, primam
primo sibi diuidendam, tractandamq; ducit. & quia eius partes inuentio antea-
cedit, præponendam ceteris rectè iudicat inuentionem: quam ait spectari in fide
facienda, alioqui persuaderi non poterunt auditores, nisi uerè dici putent quæ
ab oratore significantur. tum etiam in motu, quem animis orator afferat. quid
enim poterit obtinere, nisi moueatur auditor?

C. F. Quibus rebus fides fit? C. P. Argumen-
tis, quæ ducuntur ex locis, aut in re ipsa insitis, aut a-
sumptis. C. F. Quos uocas locos? C. P. Eos, in
quibus latent argumenta. C. F. Quid est argumen-
tum? C. P. Probabile inuentum ad faciendam fi-
dem. C. F. Quomodo igitur duo genera ista diui-
dis? C. P. Quæ sine arte putantur, ea remota appel-
lo, ut testimonia. C. F. Quid insita? C. P. Quæ
inhærent in ipsa re. C. F. Et testimoniorum, quæ
sunt genera? C. P. Diuinum, & humanum. Diui-
num, ut

Loci duplices.

Definitio argu-
menti.

Loci artificiales
et inartificiales.

Testimoniorum
partes.

num, ut oracula, ut auspicia, ut uaticinationes, & responsa sacerdotum, aruspicum, coniectorum. Humanum, quod spectatur ex autoritate, & ex uoluntate, & ex oratione, aut libera, aut expressa: in quo insunt scripta, pacta, promissa, iurata, quaesita.

STREB.

EX argumentis sit rei dubiae fides. Argumenta ducuntur è locis. Loci uocantur argumentorum sedes. In locis argumenta latent, sicut res suo quaeque loco ponuntur. Argumentum diuidit ac definit. De finitione priore loco dicemus. Argumentum Cicero dicit omnem probationem. à uerbo ducitur arguo, quod est demonstro. Degeneres animos timor arguit. Quintilianus argumentum facit speciem probationis, apertiore, ut arbitratur, uiam secutus. Sed haec est breuior, expeditior, & minus molesta. Argumentum *ἔντεχον*, id est, artificiale, inuenitur ab oratore. Est igitur inuentum, hoc est oratoris inuenta ratio & probatio. Inueniturque ad aliquid probandum. Sit igitur probabile. Nam si credibile non esset, ut alterius faceret fidem? Nec erit argumentum, nisi propositioni adhibeatur: & frustra adhibeatur, si propositio certa est. Ergo repetitur ad faciendum propositionis dubiae fidem. Vbi facere fidem, non est necessarium, ac certo probare, sed ad credendum impellere. Sic est argumenti definitio constituta in hunc sensum: Argumentum est Oratoris inuenta ratio probabilis, unde dubitantem impellat ad credendum. Quid si non impellitur? non stat per argumentum. Atqui debile est. Et debile potest si non uincere, tamen impellere. At inquires, Non facit fidem: Certe non facit totam, nec opus est: sed facit ex parte, alioquin adiuncta quonam modo haberentur argumenta, sicut & enthymemata propè infinita? Est & hic quod dubitare possis. Etenim si Quintilianus aliud facit argumentum necessarium, aliud probabile, aliud non repugnans, cur hic Cicero probabile tantum ponit? An quia si necessarium est, nulla lis est, & idcirco non est argumentum, quod Fabius de signo necessario dicit: non repugnans autem sit infirmum: & ideo nihil propè faciat ad fidem? Ad haec Cicero primo de Inuentione probabile definit, id quod fieri solet, aut quod in opinione positum est, aut quod habet in se, ad hoc quandam simulationem in probabilem & necessariam. Dicendum mihi uidetur, argumentum probabile sepius dici, pro eo quod non est necessarium: illudque repetiri in omni oratione frequentissimum: ideoque oratorum esse maxime proprium. Ea de causa Ciceronem probabile dixisse, non qui excluderet necessarium: nam & Fabius *ἀπόδειξις* argumento complectitur: sed qui uellet hoc intelligi

Arg. prob.

Arg.

probabile

telligi, non oportere probationes omnes esse necessarias: sat esse si credibiles forent, ac probabiles. Deinde probatio necessaria ferè sine arte est, nec multum praeceptis eget. Haec de argumenti finitione. Diuisio locorum sic habet.

Locus est aut in re ipsa insitus & affixus, aut extrinsecus assumitur: nil omnino tertium est. aut enim rem de qua agitur inspicimus, aut aliud quod ad eam referri possit. Hoc modo sit duplex ratio locorum. Personae autem & accidentia hic nomine rei continentur. Quintilianus libro quinto, Nec esse argumentorum loci possunt, nisi qui rebus aut personis accidunt. Hic accidentia rebus & personis constituit locos. Hoc modo duo redeunt in unum genus accidentium. Priore loco tractat ea, quae extrinsecus assumuntur, quae in Topicis posteriore tractauit. Illic progrediebatur à propiore ad remotius: hic remotiorem facilioremque anteponebat materiam, uterque laudandus ordo. Testimonium extrinsecus assumitur, & aliunde adducitur ad causam. Est autem ut definit in Topicis, omne quod ab aliqua re externa sumitur ad faciendam fidem. Testimoniorum multae species, ut praedicta, rumores, tormenta, tabulae, iusiurandum, testes. In his enim quoddam est testimonium, aut iudicium, aut populi, aut eorum qui torti sunt, aut signatorum, aut iuratorum, aut testium. Haec autem dicuntur *ἐντεχνα*, id est, inartificialia, quia non pariuntur ab oratore, sed à litigatore afferuntur. Quamobrem Cicero, Quae sine arte putantur, inquit, ea remota appello, ut testimonia. Sunt alia, quae numerat eodem modo inartificialia, si ad Oratorem perferuntur: ut oracula, ut pacta quae citantur à uulgo. Tamen permulta sunt testimonia, quae non accipit Orator, sed ipse querit, ut quae secretioribus continentur literis, auctoritates, senatusconsulta, edicta, plebiscita, leges, quae de causa Cicero non affirmat esse sine arte testimonia, sed talia putari. Eadem ratione Quintilianus exempla diuisit à sex generibus testimoniorum. Ergo si spectes inuentionem, non omnia sunt in arte: si tractationem, omnia ad praecepta referuntur. Testimonium diuinum est, uel humanum: nam solis dijs & hominibus mentem uerbis exprimere datum putauit. Diuina testimonia sunt oracula, id est deorum uoces: quae sic appellantur, quod inest his deorum oratio. Auspicia, quae seruabant augures: quorum erat obseruare de caelo, quae non in auiibus tantum posita fuerunt, sed & in tonitruis, & in fulminibus, & tempestatibus, & procellis, & id genus rebus: quod in Antonium Cicero multis locis ostendit. Vaticinationes, uatum diuinationes, ut Sibyllarum, Calchantis, & Cassandrae apud Homerum. Responsa sacerdotum, rerum diuinarum interpretationes, quae sacerdotum non aliter esse putabantur, quam iuris humani declaratio, iurisperitorum. Aruspicum responsa, sunt diuinationes, quae sumuntur ab extorum inspectione. Extaque uictimis exempta, & reddita, putabantur indicare deorum uoluntatem.

Arg. diuisio & quadruplex.

extrinsecus
ἐντεχνα

Aruspices etiam prodigia interpretabantur: ut quid portenderet equus Iulij Cæsaris autore Suetonio. Responsa coniectorum, interpretationes somniorum, si qua uenire ab Ioue crederentur. Si quis apertius hæc intueri uolet, inspiciat libros Ciceronis de Diuinatione. Ceterum ex illis argumenta ducere non est magni negocij. Quandoquidem isthuc imperiti faciunt: adeo, ut hæc esse sine arte dicantur. Humani testimonij partes, autoritas, uoluntas, oratio, quarum discrimen est. Autoritas habet dignitatem, ac præ se fert aliquid, quod uideatur imitandum. ut si quid uisum gentibus, populis, sapientissimis uiris, legumlatoribus, claris ciuibus, poetis, magnisque rerum scriptoribus. Quarum rerum plenæ sunt orationes, plenæ disputationes omnium: nec ullum doctis et indoctis frequentius argumentum est. Quæ sint autem, quæ faciant auctoritatem, Cicero tradit in Topicis. Voluntas non est ad imitandum proposita, sed pro affectu suum de re præscribit iudicium: ut uoluntas testamentorum, ut mandatorum, ut priuilegiorum. Et huc forte pertineat illud, Sit pro ratione uoluntas. Ea sæpe rebus scriptis inquiritur: unde status est legalis de scripto et uoluntate. Oratio est omnis expressa uerbis sententia: ut populi sermo, testium dicta, et ea uerba litigatorum, quæ de causa circumferuntur. Oratio aut libera est, aut expressa. Libera sunt eorum testium uerba, quibus non est lege denuntiatum, et si qua de re sponte iactantur. Orationis expressæ sunt ea, quæ dicuntur in tormentis, et quæ ui argumentationis, aut metu, aut alia ratione exprimentur. Ad testimonium scripta referuntur: ut chirographa, syngraphæ, stipulationes, commentarij. uulgo regeſta dicuntur. Edicta, literis proposita: quæ prope infinita prodeunt a magistratibus. Adde etiam acta, gesta, leges, pacta, promissa, iurata, quæ sita. Pactum, quod inter aliquos conuenit. Valebit etiam si nihil scriptum est. differt à promisso, quia pactum minimum duorum est, ut in sponsalibus: Promissum unius esse potest. Pactum firmitus, promissum debilius. Iurata dicit ea quæcunque dixerit iuratus aut testis aut alius, siue apud iudices, siue apud alios loquatur. Quæ sita proprie tormentorum sunt, unde tormenta nominantur quæſtiones. Eo tamen referre possis quæcunque fuerint expressa, siue à recusantibus extorta, ut extorquentur multa pollicitationibus, minis, metu, dolo, uerberibus. Istorum omnium genus est oratio.

G. VALLA.

Probabile. Argumentum certe triplex est: necessarium, quod mathematicis congruit: sophisticum, quod sycophantis: et topicum, seu probabile, quod dialecticis, pariterque rhetoribus, ac oratoribus. Cumque demonstratiuum consistet ex ueris, necessarijs, primis, medio carentibus, notioribus, causisque conclusionis, ex suo primo ac præcipuo modo, atque secundo, ea, quæ per se insunt, prædicato, recipit. Sophisticum, ex eis quæ non probabilia quidem, sed uidentur.

Probabile

Probabile porro, ex eis quæ probabilia, quia omnibus placent, aut pluribus, aut clarioribus. Oracula, quæ uoce diuina proferuntur. Unde etiam oracula, Diui Augustini testimonio in libro de spiritu et anima, dicimus insomnia: in quibus, futuris rebus aperiendis diuina quæpiam persona appareat. Auspicia. Ex autem enim aspectu futura ueteres pronuntiabant. Vaticinat. Quas uates prophetæque fore protulerint. Responsa sacerdotum. Quæ custodienda obseruandaque pontifices præscripserint. Haruspicum. Ab Harigæ intestinis inspicendis, sunt Haruspices dicti. Hariga uictima est, quod ex Hara, id est, stabulo agatur, dicta. Coniectorum. Qui somnia, quid portentendant, præuident, atque prænuntiant. Ex autoritate. Ut uniuscuiusque sua. nam ut Platonis Aristotelisque est philosophia: ita Vergilij poetica facultas: ita aliorum. Ex uoluntate. Ut superioris cuiuspiam. Aut libera. Cui non tenetur. Aut expressa. Ideo tenetur ut scriptis, pactis, promissis, iuratis, quæ sitis per tormenta.

C. F. Quæ sunt quæ dicis insita? C. P. Quæ insita sunt rebus ipsis, tum ex toto, tum ex partibus, tum ex notatione, tum ex his rebus, quæ quodammodo affectæ sunt ad id, de quo quæritur. Et ad id totum de quo differitur, tum definitio adhibetur, tum partium enumeratio, tum notatio uerbi.

Loci insiti.

hæc uerba sunt et topici
Loci qui adhibentur ad totum. *sig. hinc translati u. G. G. G.*

Ex his autem rebus, quæ quodammodo affectæ sunt ad id, de quo quæritur, alia coniugata appellantur, alia ex genere, alia ex forma, alia ex similitudine, alia ex differentia, alia ex contrario, alia ex coniunctis, alia ex antecedentibus, alia ex consequentibus, alia ex repugnantibus, alia ex causis, alia ex effectibus, alia ex comparatione maiorum, aut parium, aut minorum.

Affecta.

LOCVS est aut insitus, aut assumptus. Assumptum partiuit. Insitum diuidit in quatuor partes, in definitionem, in partium enumerationem, in notationem, in affecta ad id, de quo quæritur. Affecta in decem et treis species distribuit. Hæc eadem uno ad eam rem comparato libello Topicorum tradit

STREB.

C 4

ex Aristo

ex Aristotele: unde quod ad rem presentem faciat, petere possis. Ridiculum putarem, multa quæ Cicero, plura quæ Boëtius tradidit, his inferre commentarijs. Liber est ad manū, in quo sunt omnia præcepta de ratione locorū digesta. Paucis igitur definitiones & exempla perstringamus. In sita dicuntur infixæ rebus ipsis, de quibus est cōtrouersia: quæ uel *ὀνόματα*, id est substantiæ, uel *συμβεβηκότα*, id est accidentia constituunt. Hæc duo sunt in rerum natura, ex quibus omnia componuntur. Substantiæ sunt, totum, & eius definitio, partes, notatio, quæ definitionis est species, genus, forma, differentia, quæ speciem constituit. Accidentium uero sunt multæ differentia, propria, similia, cōtraria, adiuncta, comparationes. Antecedentia autē, consequentia, repugnantia, causæ, & effecta, mediam seruare naturam uidentur: quæ Boëtius ad substantiam refert. Hæc omnia Cicero insita, quod in rebus essent, & res ex ijs constituerentur, appellauit. Affecta Boëtius finit, quæ quodammodo ad aliquid referri possunt, ut ad id cui natura coherent: ut genus est formarum, formæ generis, antecedentia consequentium, consequentia antecedentium: cetera eodem modo. Ceterum, quod notauit Gellius, affecta Cicero dicit, quæ non ad finem ipsum, sed proxime finem progressa deducta uel sunt, ut de provincijs Consulibus, Bellum affectum uidemus, & uere (ut dicam) propè confectum. Quem si capiamus intellectum, dicuntur affecta ad id de quo queritur, ea quæ totum non faciunt, sed ex parte faciunt: nec sunt ipsa per se confecta, sed affecta, quæ rebus alijs adiuncta, plenam recipiunt absolutionem: ut nec animal hominem, nec rationale constituit, sed utrumque animal rationale. Quod eò firmitus est, quod hic autor frequenter in hunc sensum affectorum nomen usurpauit: & quod in Topicis, relatiua quæ dicuntur à Boëtio, non affecta dixit, sed ea quæ cum aliquo conferuntur. Quamobrem treis facit locos, quibus totum comprehenditur, finitionem, partium enumerationem, ac notationem: Reliquos autem segregat, ut qui non ad totum adhibeantur, sed ad totius aliquam partem, quod affectorum proprium est. Iam ad singula ueniamus. Definitio est, autore Cicerone, earum rerum, quæ sunt eius rei propria, quam definire uolumus, breuis & circumscripta quædam explicatio. Rhetorice est bene dicendi scientia, bene dicere præclarū est, igitur Rhetorice præclara est. Partium enumeratio, quæ duas plures uel partes numero ponit, ut aliquid inde colligatur. Cuius est, ergo natus, aut factus: non est natus, ergo factus: non est neque natus neque factus, non igitur cuius. In partium enumeratione intelligitur & diuisio formarum. Notatio, uis est nominis, quam Græci *ὑποκρίσεις* uocant, id est ueriloquium, quod uerbum tanquam durius euitat, notationemq; subiicit, quia sunt uerba rerum notæ: Si Consul patriæ consulit, M. Antonius autem patriam euerit, non est habendus Consul. Non assentior ijs, qui nomen

nomen subiiciunt accidenti: propterea quod nomen inuoluit atque implicat, quod definitio pluribus exponit. Nomen igitur & definitio sunt eiusdem rei, non alterum est rei, alterum accidentis. Quod si nomen mutatur ut accidentia, nihil est ad Ciceronem improbandum: qui rem, non uerba spectat, nisi quatenus subseruiunt rebus. Notatio exprimit uim nominis. Nomen dum manet, confertur ad rem, totumq; designat. Indignum est meo iudicio, uana quadam subtilitate, uiolare atque dissipare grauitatem summi uiri, cui penè omnia referre debent acceptum, qui grauiter, & copiose aliqua de re differere possunt.

Coniugata sunt, quæ ab una origine deducta uarie flectuntur, ut pascuum, pascu, compascuus. Iustus, iustitia, iuste. Iuste facit, iustus est igitur. Mori miserum non est, non igitur misera mors est. Genus est, quod habet formas, ut animal hominem, & beluam. Virtus prudentiam, iustitiam, fortitudinem, temperantiam. Virtus non est agere maligne, non igitur prudentia est malitia fallendi. Forma uel species, quæ genere continetur. Si furtum est, crimen est. Non uit artem, qui nouit grammaticen. In specie continentur & singula. Odit se nemo: non igitur Cato qui sibi manus attulit: oderat se. Similitudo, rerum collatio per qualitatem. Cicero, Vt cursu cursus, sic in uiris fortibus uirtus uirtute superatur. Differentia, qua res à re differt, siue in rei substantia est, ut rationale: siue proprium est, ut rostrum habere: proprium enim non uine differentia continetur: siue accidens, ut album esse, sedere, dormire. Complectar uno uerbo: Quicquid simile non est, differens est: ut hic sumitur differentia nomen, Seruit, ergo seruus est: hæc sunt coniugata. Dissolue per differentiam. Aliud est seruum esse, aliud seruire: addictus quidem seruit, neque is est tamen seruus. Nam differentia ad refellendum plurimum ualet. Contrariorum quæ ab alijs opposita dicuntur, quatuor sunt genera. Vnum eorum, quæ in eodem genere posita plurimum distant ac differunt, Si stultitiam fugimus, sapientiam sequamur. hæc dicuntur aduersa. Alia sunt priuantia: ut dignitas indignitas. Alia quæ cum aliquo conferuntur, relatiua nominant: ut maius minus. Alia contradicentia: ut est, non est. Hæc ex Topicis. Coniuncta uocantur, aliter adiuncta: uocantur etiam à Quintiliano consequentia. Sunt ea, quæ natura finitima, sæpe quidem, non tamen necessario coherent: ut metus pallor, ut uerecundia rubor, ut amor stuprum. Venenum dedit nouerca. Non læsit filium mater. Fugit mali conscius. Adultera est, lauat cum iuuenibus. Admonet hic locus, ut queratur, quid ante rem, quid cum re, quidq; post rem euenerit, ut cædem antecedunt rixæ: comitatur perturbatio: sequitur fuga. Hinc oratoribus innumerabilia ducuntur argumenta. Eò si quidem multa signa referuntur: deinde multæ causarum, quæ non agunt necessario: ut ira, superbia: ad hæc multæ *περίστροφαι*, id est, appendices & circumstantiæ rerum,

d atque per

atque personarum: ut patria, genus, educatio. Antecedentia sunt, quibus pos-
sitis, aliud consequatur necesse est: ut, incubante mari procella sequitur fluctus.

Consequentia, quæ rem necessario consequuntur. Si mensis est, satum est: Si
spirat, uiuit. Repugnantia, quæ contrariis adiuncta cum re nunquam cohæ-
rere possunt. Ut amare odisse contraria sunt: odio cades adiungitur. Repu-
gnant igitur amare, occidere. Cicero in Topicis, Adiuncta, inquit, de quibus
paulo ante dictum est, non semper eueniunt: Consequentia autem semper.
Ea enim dico consequentia, quæ rem necessario consequuntur: Item quæ, &
antecedentia, & repugnantia. Quicquid enim antecedit quancumque rem, id
coheret cum re necessario. Et quicquid repugnat, id eiusmodi est, ut coherere
nunquam possit. Hæc ille. Quæ sententia cum uera esset, & perspicua, ac
propter adiuncta, quæ necessario non cohærent, inuentus esset hic locus, non
desuerunt tamen qui diuinum Oratorem, tanquam parum uidisset, arguerint.
Nos optimum ducem sequemur: dicemusque, plurima esse in rerum natura sibi
coherentia: si nō semper, adiuncta sunt: si semper, antecedentia, aut consequen-
tia, aut ex contrario repugnantia. Hi tres loci natura, sed est una ratio inue-
niendi argumenti. Quamobrem frustra desudat Boetius, qui probare contem-
nit unum esse locum, quem Cicero tripertitum facit. Quintilianus autem lib. v.
scribit nullam esse confirmationē, nisi aut ex antecedentibus, aut ex consequen-
tibus, aut ex repugnantibus. sed est alia ratio Quintiliani, alia Ciceronis.
Causa est, quæ rem efficit, uel sola, uel cum alijs iuncta. Auaritia captus nun-
quam quiescit. Causarum alia necessaria: ut, si corpus est in luce, umbra est.

Alia non necessaria: ut, si amat eā, ducet uxorem. Rursus causarum genera
duo sunt. Vnum quod efficit: ut ignis accendit. Alterum sine quo res non effi-
citur: ut materia, tempus, locus: quæ causæ solidæ ab ipso nec minantur. Ad hoc
secundum genus pertinet illa causa formalis toties recantata, materialisque: ad
prius autem causa efficiens, atque finalis: quæ uerba spinosa non tractat Cice-
ro. Vide secundam partem. Effecta sunt quæcumque efficiuntur ex
causis: ut, Titubat, ergo ebrius est. Comparatio maior, & minor, rerum
collatio est sine æquabilitate. à similibus utranque segregare, nihil difficile
est. Illa sunt qualitatibus: hæc autem quantitatibus. Comparatio parium non
facile separatur, nisi dixeris esse tantum in quantitate. Qui separare cona-
ti sunt, exhausto labore, rem fecerunt incertiore: In similibus, aiunt, non esse
tertium quiddam, quod sit in comparatione. Quod falsum puto. Nam duo mi-
nimum conferuntur, & accidens est tertium in quo conueniunt. Relinquamus
igitur hanc subtilitatem, neque enim propter hanc partem similitudo, & com-
paratio diuiduntur. Exempla sunt, Si quis sacrilegium facit, faciet furtum. Qui
facile ac palam mentitur, peierabit. Qui ob rem iudicandum pecuniam acci-
pit, & ob

pit, & ob dicendum falsum testimonium accipiet. Hæc de locis anguste lo-
cuti sumus.

Tum ex toto. Ut si res tota quaeritur, definitione uis uniuersa explican-
da est. sic, Si maiestas est amplitudo ac dignitas ciuitatis: is eam minuit, qui exer-
citum populi Romani hostibus tradidit, non qui eum, qui id fecisset, in popu-
li Romani potestatem tradidit. Partibus. Partiendo, hoc modo, Aut sena-
tui parendum est de salute reipub. aut aliud consilium instituendum, aut sua
sponte faciendum. aliud consilium superbum: suum arrogans. utendum igitur
consilio senatus. Notatione. Hoc est, ex uocabulo: ut, Carbo si consul est
qui consulit patriæ, quid aliud fecit Opimius? Quæ quodammodo affe-
ctæ sunt. Nempe quandam habentes inter se inuicem relationem. Defini-
tio adhibetur. Ut, Quia rhetorica est bene dicendi scientia: cognoscen-
da rhetorica igitur. Tum partium enumeratio. Si liber est, aut censu, aut
uindicta liber est, aut testamento: non est ullo. horum modo, non ergo liber.

Tum notatio uerbi. Aether à perpetuo cursu dictus, ergo perpetuo cur-
rit, ut Aristoteles ait. Alia coniugata. Si pietati summa tribuenda laus est,
debetis moueri, cum Q. Metellum tam pie lugere uideatis. Alia ex genere.
Si magistratus in Po. Ro. esse potestate debent: quid Norbanum accusas, cu-
ius tribunatus uoluntati paruit ciuitatis? Alia ex forma: Si omnes qui reip.
consulunt, chari esse debent: certe in primis Imperatores, quorum consilij, uir-
tute, periculis retinemus & nostram salutem, & imperij dignitatem. Alia ex
similitudine. Si fræ partus suos diligunt: qua nos in liberos nostros in-
dulgentia esse debemus? Alia ex differentia. Non si pluribus cœna non
potest una sufficere, uox quoque docentis multis eam excipientibus non poterit
satis esse. Alia ex contrario. Si, Gracchus nefariè, præclare Opimius: si
amplectendæ bonæ artes, fugiendæ sunt malæ. Alia ex coniunctis. Si
amanda uirtus, bene uiuendum est. Alia ex antecedentibus. Si grauida
est, cum uiro concubuit. Alia ex consequentibus. Si ferro interfectus ille,
& tu inimicus, & cum gladio comprehensus in illo ipso loco, & nemo præ-
ter te ibi uisus est, & causa nemini imputatur, & tu semper audax: quid est
quod de facinore dubitare possimus? Alia ex repugnantibus. Ut Crassi
adolescentis, non si Opimium defendisti, Carbo, idcirco te bonum ciuem puta-
bunt. simulasse te, & aliud quæsisse perspicuum est: quod Titi Gracchi mor-
tem sepe in concionibus deplorasti, quod Publij Africani necis socius fuisti,
quod eam legem in tribunatu tulisti, quod semper à bonis dissensisti, & qui sa-
piens est, stultus non est. Alia ex causis. Auaritiam si tollere uultis, ma-
ter eius est tollenda, luxuries. Si doctrinam quaeritis, doctissimos, quos legatis
autores, & quos adeatis præceptores, uobis deligatis. Alia ab effecti-
bus. In

*Hæc compilasti
Valla, & Cic.
De Or. II. c. 39.
S. 184 sq.*

bus. In Topicis ipse ab effectis rebus, hoc modo: Cum mulier uiro in manum conuenit, omnia quæ mulieris fuerint, uiri fiunt, dotis nomine. In locorum tractatione paulo post: Coniunctus huic causarum loco locus ille est, qui efficitur ex causis, ut enim causa effectum indicat: sic quod effectum est, quæ fuerit causa, demonstrat. Hic locus suppeditare solet oratoribus, et poetis: saepe etiam philosophis, sed et his qui ornate, et copiose loqui possunt, mirabilem copiam dicendi, cum denuntiant quid ex qua re sit futurum: causarum enim cognitio, cognitionem euentorum facit. In libro de Oratore, Ex his autem quæ sunt orta de causis, si ærii corpore, et ad belli adiumenta, et ad ornamenta pacis utimur: uestigalibus seruiamus. Quintilianus, Quæ utiq; sunt, talia sunt, Si sapientia bonum uirum facit: bonus uir est utique sapiens: ideoq; boni est honeste facere: mali turpiter. et qui honesta faciunt, boni: qui turpiter, mali iudicantur recte. Aut, plerumque exercitatio robustum corpus facit: sed non quisquis, est robustus, est exercitatus: nec quisquis exercitatus, robustus est: neque quia fortitudo præstat ne mortem timeamus: quisquis mortem non timuerit, uir fortis erit existimandus. nec si capitis dolorem facit, inutilis hominibus sol est. et hæc ad demonstratiuum genus maxime pertinent. Virtus facit laudem: sequenda igitur. At uoluptas infamiam: fugienda igitur. Recte autem monemur causas non utique ab ultimo esse repetendas: ut Medea, Vtina ne in nemore Pelio. et quæ sequuntur. Alia ex comparatione. Maiorum, aut parium, aut minorum. Ipse in Topicis, Ex comparatione autem omnia ualent, quæ sunt eiusmodi: Quod in re maiore ualet, ualeat in minore: ut, In urbe fines non reguntur: nec aqua in urbe arceatur. Item contra, Quod in minore, ualeat in maiore. licet idem exemplum conuertere. Item, Quod in re pari ualet, ualeat in hac, quæ par est: ut, Quoniam usus autoritas fundi benium est, sit etiam ædium: ut in lege ædes non appellantur: et sunt cæterarum omnium, quarum annuus est usus. ualeat æquitas, quæ paribus in causis paria iura desiderat, in locorum tractatione. Comparantur igitur ea omnia, quæ aut maiora, aut minora, aut paria dicuntur: in quibus spectantur hæc, numerus, species, uis: quædam etiam ad res aliquas affectio. Numero comparantur: ut, Plura bona paucioribus bonis anteponantur: pauciora mala malis pluribus: diuturniora bona breuioribus: longè et latè peruagata angustis: ex quibus plura bona propagentur, quæq; plures imitentur, et faciant: et in hoc genere, quæ sequuntur: commonstrato enim loco, quilibet longius poterit prospicere. In libro de oratore, Maiora autem, inquit, et minora, et paria. Sic ex maiore, Si bona existimatio diuitijs præstat, et pecunia tantopere expetit: quanto gloria magis expetenda est? Ex minore, Si hic, paræ consuetudinis causa huius mortem fert tam familiariter, quid si ipse amasset? Quid

hic mihi

hic mihi faceret patri? Ex pari, Si est eiusdem et eripere contra Rempublicam, et largiri pecunias. Quintilianus, Apposita, uel comparatiua dicuntur, quæ minora ex maioribus, maiora ex minoribus, paria ex paribus probant. Confirmatur coniectura ex maiore, Si quis sacrilegium facit: faciet et furtum. Ex minore, Qui facile ac palam mentitur, peierabit. Ex pari, Qui ob rem iudicandam pecuniam accepit, et ob dicendum falsum testimonium accipiet. Iuris confirmatio est eiusmodi. Ex maiore, Si adulterum occidere licet: et lorris cadere. Ex minore, Si furem nocturnum occidere licet: quid latronem? Ex pari, Quæ poena aduersus interfectorem patris iusta est, eadem aduersus matris. Quorum omnium tractatus uersatur in syllogismis. illa magis finitionibus, aut qualitibus prosunt, Si robur corporibus bonum: non est minus sanitas. Si furtum scelus: magis sacrilegium. Si abstinentia uirtus: et continentia. Si mundus prouidentia regitur: administranda ea Respublica. Si domus edificari sine ratione non potest: quid agendum in naualium cura et armorum? Fit, inquit etiam Quintilianus, ex pluribus ad unum, et ex uno ad plura comparatio: unde est qui semel et saepius, et ex parte ad totum, ex genere ad speciem, ex eo quod continet ad id quod continetur, aut ex difficilioribus ad faciliora, et ex longe positis ad propiora, infinitaq; est rerum comparatio. Iucundiora, grauiora, magis necessaria, honestiora, utiliora. Ac (ut ex Cicerone, quæ ponit Quintilianus, proferamus exempla) ex maiore, pro Cecinna Cicerone, Qui exercitus armatos mouet, is aduocationem non uidebitur mouisse. Ex faciliore, ut in Clodium et Curionem, At uide an facile fieri poteris tu, cum is factus non sit, cui tu concessisti. Ex difficiliore, Vide quæso Tubero, ut qui de meo facto non dubitem dicere, de Ligarij non audeam confiteri. Et ibidem, An sperandi Ligario causa non sit, cum mihi apud te locus sit etiam pro altero deprecandi? Ex minore, pro Cecinna, Ita ne uerò? scire esse armatos satis est, ut uim factam probes: in manus eorum incidere non est satis?

*Vt definitio, ut contrarium, ut ea quæ sunt ipsi, contrario uel eius aut similia, aut dissimilia, aut consentanea, aut dissentanea, aut ea quæ sunt quasi coniuncta, aut ea quæ sunt quasi pugnantia inter se, aut earum rerum de quibus agitur, causæ, aut causarum euentus, id est, quæ sunt effecta de causis, ut distributiones, ut genera partium, generum uel partes, ut primordia rerum, & quasi præcurrentia, in

d 3 quibus

*Alij, uelut loci.

quibus inest aliquid argumenti, ut rerum contentiones, quid maius, quid par, quid minus sit, in quibus aut naturæ rerum, aut facultates comparantur.

STREB.

*Errat. Nam
hæc sunt Cicero
in hoc libello, non
illa superiora*

QVAESIERE permulti quid sibi uellet hic Cicero: cur hic loci repeterentur: quod nec alijs libris ipse fecisset, nec scriptores ceteri, qui totam rationem tradiderunt. Arbitrabantur ex ijs, quos uidimus, nonnulli, summam colligi superiores locos. In quo mihi falli uidebantur, quod earum rerum fiat coaceruatio, quæ sparse fuerunt: hic autem locos tanta breuitate numerauit, ut nulla fuerit opus repetitione. Dicam quod sentio, Postquam posuisset argumentorum sedes, quæ ueræ et stabiles essent, uidit alias esse non ita dissimiles: quæ quoniam parum distarent, nihil distare uiderentur: unde quoque liceret oratoribus argumenta producere. ijs porro nomina defuerunt: superioribus igitur quadam similitudine comparauit. Quod ostenderunt hæc aduerbia, ut, quasi, sepe repetita, quæ tum demum congruunt, si qua fortè ducitur aliunde translatio sermonis. Est igitur uera finitio: quædam imago finitionis. Sunt uerè contraria, quædam similia contrariorum. De secundis igitur locis per similitudinem dictis facta est hæc descriptio. Iam experiamur exempla. Ut definitio, Si comœdia est imitatio uitæ, speculum consuetudinis, imago ueritatis, illa certe legenda est. Ut contrarium, Nihil educationi pueritiae contrarium magis, quam patris indulgentia, tollenda igitur. Educatio et indulgentia non sunt contraria: sed quemadmodum contraria se demoliuntur, sic bonos mores corrumpit indulgentia. Hoc modo in orationibus multa facit contraria uideri, quæ non sunt ipsa contraria: ut iudicium Censorum pro Cluentio. Ut similia, Cicero Philipp. quinta, Quid interest utrum hanc urbem oppugnet, an huius urbis propugnaculum? Similia uult esse urbem obsideri à M. Antonio, et coloniam Mutinensem: quæ tamen similia non sunt. Ut dissimilia. Accipe quæ similia tradit Cicero, Si fidem præstare debet tutor, et procurator. Dissolue hoc modo, Non quemadmodum fidem debet tutor, et procurator. Nam loco parentis relictus est tutor, non item procurator. Hæc sunt ut dissimilia, et tanquam differentia. De consentaneis, et præcurrentibus, et repugnantibus Cicero secundo de Oratore facit mentionem, et hoc proponit exemplum: Non si Opimum defendisti Carbo, idcirco te isti bonum ciuem putabunt. Simulasse te, et aliud quid quæsisse perspicuum est, quod T. Gracchi mortē sepe in concionibus deplorasti, quod P. Africani necis socius fuisti, quod eam legem in tribunatu tulisti, quod semper à bonis dissensisti.

sensisti. Consentanea sunt: Carbonem non esse bonum ciuem, et ista male administrasse: Dissentanea uerò et repugnantia, Hæc fecisse, et ciuem bonum esse.

At quid differunt consentanea, et adiuncta? In priore locorum enumeratione conueniebant in unum genus adiunctorum: nunc autem distrahuntur hac differentia. Coniuncta, quod et nomen ostendit, tempore sunt finitima, et propè coherentia: ut metus, pallor: Consentanea ferè quidem consequuntur, sed tempore nonnihil distant, nec proxime coherent: ut illa Ciceronis. Quasi pugnantia demonstrantur exemplo superiore, neque enim pugnant, male autem acta uita, præsensque ratio melior, sed ut pugnantia conferuntur. Quasi causæ, Cicero Philipp. Tibi certe confitendum, causam perniciosissimi belli in persona tua constituisse. Non M. Antonius causa belli ciuilem erat, sed à Cicerone causa dicebatur. Ut euentus, exemplum proximum in contrarium recurret. Distributiones capiunt et partitionem, et diuisionem. Si diuidas species, et conferas ad enumerationem partium, constitues formarum tanquam partium distributionem. ut quum superior locus fuerit de numeratione partium, hic sit de numeratione formarum: ut, si spongia neque herba est, neque frutex, neque arbor, haberi planta nullo modo potest. Distributio inter colores habetur in Rherorici ad Herennium. Verum Cicero posuit enumerationem partium: diuisionem autem ut enumerationem esse uoluit. Genera sunt formarum, non partium. Rursus partes erunt totius, haud generis. Hæc ergo dicuntur ex similitudine, Si T. Gracchus et Saturninus in tribunatu sunt iure cæsi, magistratum seditiosum necare licet. Magistratus est genus: Tribunatus species: Tiberius et Saturninus partes. Ut primordia et quasi præcurrentia. Vide consentanea. Quintilianus, Ex initijs summa colligitur. Non possum togam prætextam sperare, quum exordium pullum uideam. Certe inter consentanea, et adiuncta, et præcurrentia non ita magnum discrimen est, quin possint adiunctorum nomine contineri. Ut rerum contentiones, id est, ut comparationes, quando res natura maior pro minore, aut minor pro maiore, aut impar pro pari sumitur. Ouidius secundo Fastorum, Romule concedas facit hic, tua magna tuendo Moenia, quæ dederas transfilienda Remo. Maius est Romulum moenia condidisse, quam Cæsarem Augustum condita seruasse: hoc uult tamen ut minus haberi. Facultas uis est in rebus: diuina.

Ut definitio. Breuiter tractat locos, quos exposuimus. Ut primordia. Causas dicit, hoc est locum à causis. Contentiones, id est, comparationes, quoniam comparando alterum cum altero contendimus. Aut naturæ rerum. Comparationes enim sunt in naturis rerum, ut dulcibus ad austera, utilibus ad inhonesta. Facultates. Ut professiones, et artes, et scientiæ inter se comparantur: et facultates, id est, opes. Facultates, inquit Cicero, sunt aut qui

aut quibus facilius sit, aut sine quibus aliquid confici non potest.
 Vt è locis du- C. F. Omnibus ne igitur ex his locis argumenta
 cenda sint argu- sumemus? C. P. Imò uerò scrutabimur, & quære-
 menta. mus ex omnibus: sed adhibebimus iudicium, ut leuia
 semper reiiciamus, nonnunquam etiam communia
 prætermittamus, & non necessaria.

STREB. POSTEA QUAM locos, eorumque naturam cognoueris, si proposita
 fuerit ad dicendum materia, singulos perscrutabere. Quærenti si nihil dederit
 locus primus, aut si quod attulerit, non ita multum faciet ad rem propositam, ut
 nias ad secundum, & ita deinceps, donec excutientur argumenta. Argumenta
 aut euidencia, aut credibilia propensiora. Nam leuia, inquit, semper reiiciemus.
 Ex argumentis igitur optimum, quod firmissimum: deinde credibile. Quæ
 sunt communia, ut quibus uterque litigator uti possit, & tantum non repugnan-
 tia, sæpenumero prætermittenda. Tamen est & apud hunc in orationibus
 suis leuibz argumentis locus, & communibus. Quid ergo leuia semper rei-
 cienda arbitratur? quia præcepta feruntur in id quod est optimum, deinde quod
 optimo proximum. Si quid sua natura sit improbandum, quo tamen utamur, nõ
 tam præcepti fuerit, quam inopiæ atque necessitatis. Ergo semper leuia reiiciemus
 in delectu. Si uerò tempus requireret, utemur tanquam seruis in bello: post præ-
 lium Cannense.

G. VALLA. Omnibus ne igitur. Ex istis locis argumenta sumentur. Sanè docet in ul-
 tima Topicorum parte quibus quæstionibus, qui loci magis congruant. Itaque
 hic ait, eruenda ex omnibus his locis argumenta: at adhibendum iudicium, ut le-
 uia reiiciamus, nam leuia à coniugatis putat argumenta. Quintilianus: sed causa
 una, leuia aliquando habet, quæ alia causa grauius putauerit. quare hoc ipse ora-
 tor poterit perpendere, & perinde reiicere inutilia, & utilia causæ accom-
 modare.

C. F. Quoniam de fide respondisti, uolo audire de
 motu. C. P. Loco tu quidem quæris, sed planius
 quod uis explicabitur, cum ad orationis ipsius, quæ-
 stionumque rationem uenero.

STREB. L O C O tu, id est, ex ordine tu quidem quæris. Nam propositum fuerat,
 oratori inueniendum quemadmodum fidem faceret ijs quibus persuadere uel-
 let, & quemadmodum motum eorum animis adferret, ex quibus alterum resta-
 bat. Ne (quod multi faciunt) locos hic legeris. Nulli reperiuntur loci præter
 assigna-

assignatos, nisi qui minores his maioribus continentur. Contemplare potius
 quemadmodum sit affectus insertus orationi, ac quæstioni. Orationis, inquit,
 partes quatuor. Duæ ualent ad impellendos animos, principium, & peroratio.
 Has itaque partes qui præceptis assequitur, eodem negotio de motu præcepit.
 Iam quæstio uel in demonstrationem cadit, uel in deliberationem, uel in iudi-
 cium. Quibus cum sit propria quædam facies, atque distincta ratio tractandi, quæ
 arte colligitur, necesse est inter præcipiendum ea constitui, quoniam quodque ge-
 nus affectu iuuetur. Ergo permixta sunt de motu, affectuque præcepta, nisi quum
 ratio amplificandi traditur.

Locos tu. Id est, ubi nam motus excitetur, & in qua orationis parte audi- G. VALLA.
 toris animus incendatur.

C. F. Quid sequitur igitur? C. P. Cum inuene- Dispositio.
 ris, collocare. Cuius infinita quæstione ordo est idem
 ferè, quem exposui locorum.

DISPOSITIO secunda pars est Rhetorices, eaque inuentionis STREB.
 propria, quia rerum est dispositio, uerborum compositio. Dispositio, quo-
 nam accommodatur ad finem quæstionis, diuiditur in eam, quæ est quæstionis
 infinita, & eam quæ finita. Dispositionis in infinita quæstione ordo est
 idem ferè, inquit, quem exposui locorum. Tamen postea dicit utriusque quæ-
 stionis similem esse dispositionem. Id arbitror factum, quod utroque modo tra-
 ctari potest consultatio. Quod exemplo si demonstrauero, operæ precium fa-
 cturus uideor: quoniam & ad loquendum & ad scribendum plurimum ualeat.
 Sumamus igitur infinitam quæstionem: ut, Mors est contemnenda, quam ut bre-
 uiter explicemus, adhibeamus ordine locos. A' finitione, Nihil est cur morte
 terreamur. quid enim mors est aliud, quam corporis & animæ dissolutio? qua
 membris ut carcere quum anima liberetur, nobis & suaui & iucunda esse de-
 bet. Ab enumeratione, Etenim siue natura dissoluimur, parenti omnium re-
 rum obtemperandum est: siue fato, deorum uoluntati: siue casu, ferendum æquo-
 re animo, quod optimum sit non nasci, aut ocysus aboleri. Ab etymologia,
 Morte quidem malis omnibus liberamur, qua de re mors à nobis, ut à Græcis
 μῆρς, à separandis partibus nominatur. quæ seiunctio quid habet mali? quid
 non potius boni, si coniunctio fuerat misera, omnibusque fortunæ procellis ob-
 noxia? A' coniugatis, Mori igitur bonum est, & ideo mors bona, quam sicut
 molestia antecedit, ita quoque subsequitur felicitas. A' genere, Transimus
 per eam ad deorum societatem, sempiternamque immortalitatem: quod si nullus est
 transitus reformidandus, non erit metuenda mors, una quædam uia ad melio-
 rem

rem diuturnioremq; uitam. A specie, Enimvero summi uiri per grauissimos labores & cruciatus acerbissimos properauerunt ad hanc eternitatem, nec timuerunt hoc genus mortis: quod si est optabile, ut illi planum fecerunt, mors profecto etiam cum dolore coniuncta laudabilis. A similitudine, Ab arboribus fructus uel sua sponte cadunt: semina frumentorum sponte moriuntur, ut transeant in messem: solus homo traducetur inuitus? A differentia, Cuius exitus non est ut ceterarum rerum: Cetera corrumpuntur nullo tempore reditura: Homo solus tum maxime uiuit, quando mori uidetur. A contrario, Hec uita in corpore molesta, grauis, misera: mors igitur quieta, suauis, atque iucunda. Ab adiunctis, Sed improbi mortem impatienter ferunt, quia qui in uoluptatibus summum bonum collocarunt, ijs omnibus mors grauis est. Si probe uixeris, migrare iucundum est: si improbe, pertriste. Leuis est hac uia sapientissimis quibusque, propterea quod non grauius putant e uita migrare, quam in hanc lucem uenire. Ab antecedentibus & consequentibus, Nihil esse graue existimant, quod sit a natura constitutum. Nascimur, ergo morimur. Et quia morimur, idcirco nascimur. A repugnantibus, Ab utero prodimus ad mortalitatem: a morte progredimur ad immortalitatem. Non hoc bonum mors afferat, & non erit bona: affert autem, bona igitur, neque metuenda. A causis, Porro ubi mortale corpus elanguescit, anima se liberat membrorum compagibus, ut pro seruitute libertatem, pro tenebris lucem, pro labore premium consequatur. Ab effectis, Quae si bona a morte pariuntur, non poterit mors, nisi a dementibus improbari. A comparatione, Fac tamen malam esse: cur diuturniores molestias anteponimus? cur tot casus, tot pericula, tot arumnas, uni morti, eiq; perbreui praeferrimus? Huc adde, si uoles, exempla. Hec scripsimus, ut ostenderemus esse uerum, quaestiones infinitas ordine locorum posse tractari. Quod autem non utiq; fieri oporteret, excepit his uerbis, Ordo est idem serè, quem exposui locorum.

G. VALLA.

Cum inueneris. Cum materiam fueris affecutus, in qua tibi orandum. Collocare. Suo loco digerere.

Dispositio quaestio-
num.

Quid fides.
Quid motus.
Quatuor motus
species.

In definita autem, adhibenda sunt etiam, quae ad motus animorum pertinent. C. F. Quomodo igitur ista explicas? C. P. Habeo communia praecipua fidem faciendi, & commouendi. Quoniam fides est firma opinio; Motus autem, animi incitatio, aut ad uoluptatem, aut ad molestiam, aut ad metum, aut

dolor.

tristitia, cupidita

cupiditatem; (Tot enim sunt motus genera, partes plures generum singulorum); Omnem colloca-
tionem ad fidem accommo-
do quaestio-
nis. Nam est in
proposito finis, fides: in causa, & fides, & motus.
Quare cum de causa dixero, in qua est propositum,
de utroque dixero.

V I D E T U R hoc uelle, nihil motum pertinere ad infinitam quae-
stionem: quo tamen utitur in Oratione pro Sexto Roscio de toto genere par-
ricidij: qui locus est communis. Rursus in quaestione finita non utique motus
erunt: quod Quintilianus affirmat, & Atheniensium probatur exemplo: qui
diu oratione quidem, non ita motu usi fuerunt. Quid igitur haec praecipua uo-
lunt? Praecipua Rhetorica non sunt de re necessaria, sed accommodatiore.
In quaestione propositi sunt rariores affectus: in causa & hypothese frequen-
tiores. Sic enim multo melius, & ad obtinendum tutius tractatur. Sed age,
quid omnium facit motus, & affectus ad dispositionem? Nam proponit per-
inde, atque sine motu non possit haberi dispositio. Respondet ipse, Omnem
collocationem, inquit, ad finem accommo-
do quaestio-
nis. In proposito, finis
est fides: in causa, fides & motus. Ex quibus uerbis colligitur, propositum,
id est, infinitam quaestionem, non desiderare motum, sed probationem: Causam
uerò, id est, finitam quaestionem, probationem, motumq; uelle. Iam si finis
est fides & motus, animiq; pro causarum generibus uarie mutantur, necesse
est ad motum ex parte referri dispositionem. Quod autem non sit res eadem,
fidem facere, & commouere, definitionibus, ut par est, ostendit. Quoniam
fides est firma opinio, motus autem est animi incitatio, aut ad uoluptatem &c.
Fides argumentis efficitur: Motus autem locis affectuum. Argumenta porro
nisi se accommodarent ad utilitatem causae, ordine naturae serè locarentur.
Sed quia refert, qua ratione, quo ue ordine doceantur, & moueantur animi,
digeruntur omnia pro utilitate causae. Restat inquirendum, qui fiat, ut
motus omnis animi quatuor generibus constet, quum mille modis moueatur
animus. Deinde si causa minor est, propositum maius, quo pacto propositum
causa contineri dicatur. Motus omnis, quod ait Cicero tertio Tusculan.
aut boni aut mali opinione excitatur. Voluptas est ex opinione boni praesentis:
Cupiditas autem boni futuri, quod immoderate appetitur. Aegritudo
contra, ex opinione malorum praesentium: Metus autem futurorum. Sic qua-
tuor affectuum genera statuuntur, uoluptas & aegritudo siue molestia de re-
bus praesentibus: cupiditas & metus de futuris. Quoniam autem multa
e 2 sunt

Motus
Voluptas
Cupiditas
Aegritudo
Metus

sunt uoluptatum partes, & cupiditatum, item molestiarum terrorumq; affectus uerat partes esse plures generum singulorum. Veniamus ad secundum. Propositum est ut genus, causa ut species. In specie autem est genus, quinetiam genus est pars una formae. Hoc definitio monstrat, Homo est animal rationale. hominis duae partes: altera est animal, genus. Hoc modo in causa propositum est, ut illius pars. Non quomodo quidam foede somniauit: non animaduvertebat speciem constare ex genere & differentia, eamq; alteram partem suscipere genus.

G. VALLA. In definita autem. Hoc dicit, In quaestione infinita fidem faciemus eo modo, quo locos digessimus. At in ipsa definita, locos alios adhibebimus, de quibus dicitur suo loco ad motus animorum faciendos. Habeo communia praecepta. Nam eodem tempore inquit, & fidem faciam, & commouebo ex locis definitae quaestionis, id est, quaestionis quae in causam & complexum uenit personarum. Quoniam fides est firma opinio. Ideo si mouet animum, obnixè opinatur. Tot sunt enim motus. In tot genera diuiditur affectus, ut ipse in tertio quaestionum Tusculanarum. Itaque uoluptatem nunc pro spe, & molestiam pro dolore posuisse uidetur hic Cicero, ut Vergilius in sexto exponit. Partes plures. Id est, multae sunt species, in quae haec genera diuiduntur: ut ipse in tertio quaestionum Tusculanarum docet. Omnem coli. Tam fidem faciendi, quam mouendi in consultatione, id est, definita quaestione, uel propositione, id est, infinita quaestione. In causa. Hoc est, definita quaestione. Nam ita eam Cicero ipse uocat in Topicis. In qua est propositum. Id est, quaestio infinita, ut ipse alibi uocat. In causa autem ideo propositum esse dicitur, quoniam causa, id est, finita quaestio, probatur semper per propositum, id est, per infinitam quaestionem. neque enim obtinere unquam potuero licuisse Clodium, utpote insidiatorem, occidere: nisi constet licere omnibus insidiatores suos occidere.

Causarum genera cur tria sint.

C. F. Quid habes igitur de causa dicere? C. P. Auditorum eam genere distinguere. Nam aut auscultator est modo qui audit: aut disceptator, id est, rei, sententiaeque moderator, ut aut delectetur, aut statuatur aliquid. Statuit autem, aut de praeteritis, ut iudex: aut de futuris, ut senatus. Sic tria sunt genera, iudicii, deliberationis, exornationis: quae quia in lauda-

in laudationes maxime confertur, proprium habet iam ex eo nomen.

TRIA genera causarum. Cuique sua quaedam propria dispositio. Tentat STRBB. tum, inquit Fabius, & propè impulsus, ut non modo plura genera, sed etiam pene innumerabilia uideantur: querendumque, quo moti priores, rem tam late fissam tam breuiter astrinxerint. Ergo tria faciunt genera auditorum. Vnum, quod ad delectationem conueniat. Alterum, quod consilium accipiat. Tertium, quod de causis iudicet. Cicero quidem auditorum genere distinguit: Aut, inquit, auscultator est modo qui audit, id est, tantum auditor. Aut disceptator, id est, qui de re cognoscit: uel, ut interpretatur, rei sententiaeque moderator. Si auscultator est modo qui audit, res comparatur ad delectationem, & genus est demonstrationis. Si disceptator est is qui audit, aut statuit de praeteritis, iudiciale genus est: aut de futuris, deliberatio est: quae si cadit in praeteritum, ratione futuri cadit. Quia dubitatio diu tenuit multos, hac demonstratione colligit esse tria genera causarum, neque plura, neque pauciora, demonstratiuum, deliberatiuum, iudiciale: quae uerba ut duriora uitat. Primumque genus exornatione appellat, quod ad delectationem comparatum res exornare debet: à parte meliori, & frequentiori nominatum, non ab ea, quae est uituperationis.

Auditorum eam genere distinguere. Id est, quot sunt auditorum genera, G. VALLA. tot sunt etiam causarum genera. Auscultator modo. Id est, solum auscultat, non etiam deliberat, aut iudicat. Aut disceptator. Hoc est, discussor propositae sententiae. Ut aut delectetur. Quod est demonstratiui generis. De praeteritis. Ut iudex: & inde iudiciale genus. Aut de futuris. Ut senatus: & inde deliberatiui causae genus. Iudicii. Id est, iudicialis. Deliberationis. Hoc est, deliberatiui generis. Et exornationis. Hoc est, demonstratiui: quod rebus exornandis accommodatur. Proprium habet nomen. Quia à multis laudatiuum, & Panegyricum nominatur.

C. F. Quas res sibi proponet in istis tribus generibus orator? C. P. Delectationem in exornatione: Qui finis singulorum generum. in iudicio aut saeuitiam, aut clementiam iudicis: in suasionem autem, aut spem, aut reformidationem deliberantis. C. F. Cur igitur exponis hoc loco genera controuersiarum? C. P. Ut rationem collocandi ad finem cuiusque accommodem.

Dispositio gene-
ris demonstratiui.

C. F. Quonam tandem modo? C. P. Quia quibus in orationibus delectatio finis est, uarij sunt ordines collocandi. Nam aut temporum seruantur gradus, aut generum distributiones, aut à minoribus ad maiora ascendimus, aut à maioribus ad minora delabimur, aut hæc inæquabili uarietate distinguimus: cum parua magnis, simplicia cōiunctis, obscura dilucidis, læta tristibus, incredibilia probabilibus inteximus: quæ in exornationem cadunt omnia.

STREB. CONSTITVNTVR hic fines non generum, sed motuum, qui singulis generibus conueniunt: ad quos se dispositio accommodat. Post enim generum fines, alios assignat. In exornatione, id est, demonstratione sibi proponit orator delectationem audientis: In iudicio seuitiam, aut clementiam iudicis: illud, ut accusator, hoc ut patronus. In suasionem aut spem, aut reformidationem deliberantis: illud, ut suator: hoc, ut dissuasor. Delectatio autem, seuitia, clementia, spes, reformidatio, sunt motus animi, in oratione spectandi: quod su præ comonuit. In definita, inquit, adhibenda sunt etiam, quæ ad motus animorum pertinent. Hæc autem generibus proponuntur collocandi gratia: qua de re nunc agitur. Planius explicabuntur quum ad orationis ipsius, questionumque rationem uentum erit. Sed quid omnino ad collocationem pertineant, nō sine re quæri potest. Nam collocatio uel dispositio est ordinis ratione quadam constituti: hæc autem serè per omnem orationem fusa sunt. Iam resposum uidetur ex eo quod antè dicebamus, in questione finita propter affectus, ordinem folere commutari: quoniam et iucunda, et acerbæ, et mitia, et similia, ex aliqua parte suboriri necesse est, quæ pars ad eum locum reiicienda est, cui maxime eiusmodi conuenit affectus. Propterea percontatur: Cur exponis hoc loco genera controuersiarum, ut rationem collocandi ad finem cuiusque accommodem? Atqui finis etiam motus est, ut antè dicebat, hæc igitur tractantur ab eo ad instruendam collocationem. Non hic agit de tota ratione demonstrationis, de qua grauiter, et copiose in hoc opere tandem præcipiet. Sed quoniam de collocatione sermo fuerat institutus, ex plurimis ea tantum desumit, quæ ad collocationem facere uidentur. In demonstratione duo sunt ordines collocandi: nam aut temporum seruantur gradus: aut generum distributiones. In temporum gradibus ea sunt, quæ fuerunt ante nos, ut natio, patria, genus, id est, parentes, atque maiores. Deinde quæ nobiscum, ut sexus, ætas, indoles, habitus

bitus corporis, animi natura, facta dictaque pueritiæ, iuuentutis, senectæ. Post nos erunt exequiæ, funera, pompa, honores, hominumque existimationes. Hunc ordinem Cicero serè seruat, resque describit temporibus, in Verrem, in Pisonem, in Antoni. Philippica secunda. Hoc enim modo recta est expositio, et amplior materia, promptiorque memoria. Generum distributiones non uno modo diuiduntur. Nam diuidimus bona malaue, in externa, et animi. Aut facta dictaque reducimur in quedam genera uirtutum, siue uitiorum: non utique quatuor, sed quot res ipsa tradiderit. Ut pro lege Manilia, bona summi imperatoris partitur in scientiam rei militaris, uirtutem, auctoritatem, felicitatem: ubi subest quedam ratio temporis. Aut res gestas concidimus in maiores, et minores. Ut pro Marcello, comparat reliqua Cæsaris facta cum misericordia in uictos, tanquam minus cum maiore. Hoc modo trifariam genera diuiduntur. Quod autem in illis rerum quedam dissimilitudo est, singula rursus progrediuntur, aut à minoribus ad maiora, aut à maioribus ad minora, aut inæquabili uarietate distinguuntur: aliter infra præcipit his uerbis. Sed quoniam in tribus generibus bona malaue uersantur, externis, corporis, et animi, prima sunt externa, postea corporis bona, deinde est ad facta ueniendum: quorum collocatio triplex, est, aut enim temporum seruandus est ordo: aut in primis recentissimum quodque dicendum: aut multa, et uaria facta in propria uirtutum genera sunt dirigenda. Quæ ut consentiant istis, primo generum distributio est. Deinde temporum gradus, quibus uel ascendimus, uel delabimur. Tandem inæquabilis uarietas. Res est propè eadem, tractatio, et uerba diuersa. Inæquabilis uarietas coniungit res generis diuersi: Cato bellum gerebat, ut summus imperator: rem familiarem administrabat, ut bonus paterfamilias. Nec facile iudices an fuerit domi forisne præstantior. Hæc inæqualia. Hic parua magnis intexuntur. Simplicia unam modo rationem, Coniuncta plures habent. Cicero Philippica secunda, Patrium in septemuiratu nonne destituisi? Hoc crimen est simplex. Probrum insimulasti pudicissimam foeminam. Hoc quoque simplex est. Contentus eo non fuisti: Frequentissimo senatu Calendis Ianuarij, sedente patruo hanc tibi esse cum Dolabella odij causam ausus es dicere, quod ab eo sorori, et uxori tuæ stuprum oblatum esse comperisses. Quis interpretari potest impudentiorne, qui in senatu? an improbius, qui in Dolellam? an impurior, qui patre audiente? an crudelior, qui in illam miseram tam spurce, tam impie dixeris? Videsne ut in uno dicto multa sunt scelera coniuncta? Ne dixeris simplicia dici, quæ solus quis aut primus fecerit: coniuncta uero, quæ cum paucis uel etiam cum pluribus.

Sic imperiti fabulantur. Cicero hoc si forte intelligere uoluisset, propria non simplicia, communia non coniuncta dixisset. Factorum præterea alia obscura, alia dilucida: ea sunt maioris minoris uel splendoris. Quæ translatione dicimus claros natales, & obscuros: ut, quod Oratius Cocles pontem aduersus hostem solus tenuit, dilucidum præclarumque factum: reliqua uiri facta sunt obscura. Læta & tristia, quæ uel arridente, uel aduersante fortuna gesta sunt. Cicero de Senectute, posteaquam Quinti Fabij Maximi letiora quædam facinora commendauit, addit, Multa præclara in eo uiro cognoui, sed nihil est admirabilius, quam quo modo ille mortem Marci filij tulit clari uiri, & cõsularis. Incredibilia, quæ superant hominum fidem: Probabilia contra. Cicero in Paradoxis: Sed nihil est tam incredibile, quod nõ dicendo fiat probabile. Caesar ad Alexandriam eruptione hostium subita compulsus, cum desilisset in mare, nãdo per ducentos passus euasit ad proximam nauem, elata læua, ne libelli, quos tenebat, madefierent: paludamentum mordicus trahens, ne spolio potiretur hostis. Factum quidem isthuc, sed multis est incredibile. Iunge simili facto, Idem Caesar si flumina morarentur, nando traijciebat, uel innixus inflatis utribus. probabile est.

G. VALLA.

Delectationem. Quod in demonstratiuo, siue laudatiuo, uel ut nunc libuit Ciceroni appellare, exornatiuo, nihil ferè aliud sibi proponit, quam ut delectet. Iudicio. Id est, genere iudiciali. Sæuitiam. Si accusat, quam extorquere uult à iudice. Aut clementiam. Si defendit. In suasionem. Id est, deliberatiuo genere, in quo suademus, uel dissuademus quid, quod fieri oporteat. Aut spem. Cum spem habemus ita deliberatum iri. Aut reformidationem. Cum metum ne senatus contra nostram deliberet sententiam. Collocandi. Propria cuilibet generi accommodandi. Nam aut temporum. Namque inquit Quintilianus, aliàs ætatis gradus gestarumque rerum ordinem sequi speciosius fuit, ut in primis annis laudaretur in doles, tum disciplina: post hoc, operum, id est, factorum dictorumque contextus. Aut generum. In species, ibidem inquit Quintilianus, uirtutum diuidere laudem fortitudinis, iustitiæ, continentia, ceterarumque: ac singulis assignare, quæ secundum quamque earum gesta erant. Aut à minoribus. A bonis externis uel corporis, ad animi bona: aut quæ pusilla, & inde ad maiora. Aut hæc in æquab. De omnibus pariter ac tempore uno bonis tractabimus. Simplicia. Quæ solus quis, aut primus fecisse dicitur. Coniunctis. Ut si cum paucis, uel etiam pluribus, & eisdem illustribus fecit quis. Obscura. Minus cognita. Dilucidis. Quæ palam sunt omnibus. Læta tristibus. Vbi cordis magnitudinem in aduersis ostenderit. Incredibilia. Quæ credi sua magnitudine non posse uideantur.

C.F. Quid

C.F. Quid in deliberatione quid spectas? C.P. Principia, uel non longa, uel sæpe nulla. Sunt enim ad audiendum, qui deliberant, sua causa parati. Nec multum sanè sæpe narrandum est. Est enim narratio præteritarum rerum, aut præsentium: suasio autem, futurarum. Quare ad fidem, & ad motum adhibenda est omnis oratio.

DE deliberatione permulta, atque præclara scribit ad huius operis finem: nunc tantum præcipit, hoc genus quonam ordine dirigatur. STREB. Principium, si quod erit, initio collocabitur: deinde narratio: cui proxima confirmatio: extrema peroratio. Cõfirmatio ad fidem, peroratio ad motum pertinebit. Quod si principium nullum fuerit, nullaque narratio, duo restant collocanda. Probatio antecedit: Motus autem subsequenter. Principia ne sint longa, ut Philip. prima, Antequam de republ. Patres Conscripti dicam &c. Aliquando nulla, ut Philippica decima tertia, & quarta. Causam ponit utriusque: Sunt, inquit, ad audiendum qui deliberant, id est, consiliū petunt, sua causa parati. Hæc Quintilianus interpretatur his uerbis, Pars deliberatiua proœmio, quale est in iudicialibus, non ubique eget, quia conciliatus est ei quisque quem consulit: initium tamē quodcumque debet habere aliquam proœmij speciem: nec enim abrupte, nec unde libuit incipiendum: quia est aliquid in omni materia naturaliter primum. In senatu utique, & in concionibus, eadem ratio, quæ apud iudices: acquirenda sibi plerumque eorum, apud quos dicendum sit, beneuolentiæ. Affirmat & in senatu, & in concionibus proœmia ad beneuolentiam comparandam duci posse, quæ plerumque longa ducuntur. Eiusmodi principium est Ciceronis in Seruilium Rullum ad populum. Nec mirum, quia rationi paret ars, ut optime duci. In hoc genere non multum sanè sæpe narrandum est, quia narratio est præteritarum rerum, aut præsentium: Suasio autem, futurarum. Quintilianus, & hæc interpretatur: Narrationem, inquit, nunquam exiget priuata deliberatio eius dumtaxat rei, de qua dicenda sententia est: quia nemo ignorat id, de quo consulit. Extrinsecus possunt pertinentia ad deliberationem multa narrari. In concionibus sæpe est etiam illa, quæ ordinem rei docet, necessaria: & affectus, ut quæque maxime postulabit. Hæc sententia duplicem facit narrationem. Vnam eius rei, de qua dicenda sententia est, quam Cicero uoluit hic accipi. Ea in priuata deliberatione minime necessaria: in concione sæpe texenda. Exponimus enim, & quid
f factum.

factum sit, & quid fiat, & quid sit futurum: quæ omnia in Rullum facile reperiēs.

G. VALLA. Principia. Hoc dicit: In deliberatiuo genere aut breuia, aut nulla esse exordia expedit. Præteritarum. Vt in iudicijs. Præsent. Vt in demonstratiuo genere. Admotum. Vt concitatum habeat auditorem.

Dispositio accusatoris.

C. F. Quid in iudicijs, quæ est collocatio? C. P. Non eadē accusatoris, & rei: quod accusator rerum ordinem prosequitur, & singula argumenta quasi hasta in manu collocata uehementer proponit: concludit acriter: confirmat tabulis, decretis, testimonijs, accuratiusq; in singulis commoratur, perorationisq; præceptis, quæ ad incitandos animos ualent, & in reliqua oratione paululum digrediens de cursu dicendi, utitur, & uehementius in peroratio. Est enim propositum, ut iratum efficiat iudicem.

STREB. DE GENERE iudiciali, postremo loco tandem plurima. Nunc de collocatione. Ea duplex est, una accusatoris, altera rei, id est, eius qui uocatus est in ius. Accusator rerum ordinem prosequitur: quod ipse facit in Verrem, ut exponat, quæ commiserit. Quæstor, quid Legatus, deinde Prætor Urbanus, tandem Siciliæ Prætor. In rerum gradibus, singula argumenta, quasi hasta in manu collocata uehementer proponit: ac si dicat: Non debet in acie confertim densæq; sua argumenta collocare, sed si se & sparsim porrigere, ut singula aduersarium superare uideantur. Proposita concludet acriter: ut tanquam secunda substruatur acies, nunc è simplici complexione, nunc ex enumeratione multorum: sic enim acerbitas exasperatur, quod plus colligamus, quam quod efficiatur argumentis, & misceamus affectus. Extendet argumenta, id est, singulorum factorum probationes, si immoretur, multumq; loci capiat. Immorabitur, si non modo ratione uig; argumentandi à rebus internis contentus fuerit, sed etiā extrinsecus assumpserit, aut tabulas, id est, literas, quales subinde pducit in Verrem: aut decreta, ut Senatusconsulta ciuitatum Siciliæ in eundem: aut testimonia: aut, si fieri potest, uniuersa. Iam duo sunt ordines, unus temporum tanquam legionum uniuersarum. Alter singulorum, quæ reprehenduntur uelut cuiusq; cohortis in exercitu. Tertius est subsidiorum auxiliorumq;. Is est ordo potentissimus affectuum. Hos in acie uult collocari post singulos quosq; grauiores

uiores locos, ut hic ad affectum egrediatur, & erumpat impetus. In quo proponenda singula, deinde grauiter exponenda, lateq; firmanda, tandem colligenda. Subsequitur affectus, quo in reū accusator inuehitur, uelut ira grauiore percitus. Exempla multo prolixiora sunt, quam quæ scribi debeant. Lege Actiones in Verrem: hunc ordinem scite collocatum reperiēs.

Rerum ord. Id est, ut reus accusari pro commissis dignus uideatur facinoribus. Quasi hasta. Quod ita argumenta contorqueat, eisq; compungat reum, ut in militia hostem suum miles hasta petit. Vehementer. Vehemens est & erectus, ut in Verrem Cicero. Acriter. Instando, adurgendoq;.

Confirmat tabulis. Hæc supra exposita sunt, ubi de locis diximus, artis expertibus. Accuratus. Vt motus animorum maiores faciat. In perorationis. De quibus suo loco dicetur, ubi de partibus orationis præcepta tradentur. Paululum. Quod facit aliquando in Verrem Cicero, ut in Segestana Diana. Vt iratum. In reum iudicis animum exulceret.

C. F. Quid faciendū est contrā reos? C. P. Omnia longe secus. Sumenda principia ad beneuolentiam conciliandam. Narrationes aut amputandæ, quæ lædunt: aut relinquendæ, si totæ sunt molestæ. Firmamenta ad fidem posita, aut per se diluenda, aut obscuranda, aut digressionibus obruenda. Perorationes autem ad misericordiam conferendæ.

Hæc statuuntur de collocatione patroni siue defensoris. Sit in acie prima principium ad beneuolentiam comparatum, quia auditores exasperauit accusator. Narratio, si tota pro nobis, ordine secundo ponetur: Si tota contra nos, relinquetur, ne intromissa fundat aciem. Si partim pro nobis erit, partim contra nos, id quod proderit, instruendum: quod nocebit, arcendum. Succedet acies argumentorum, quæ quidem argumentis aduersarij conferuntur. Ea firmamenta uocat. Aduersarij probationes, aut superari possunt, aut inuictæ constant. Vt uincantur per se, id est, ipsa ratione firmamenti, initio tentandum est: sine queunt expugnari, aut obscurandæ, aut digressionibus obruendæ.

Obscurantur, si multa dicendo faciamus, ne uirtus earum splendescat: & eludendo uerbis, uim omnem obtundamus, & lucem. Adulter est, inficiari non potest. Non respondeo, inquit, ad omnia maledicta, quæ inimicus excogitauit, nec siquid est comune magnorum uirorum, & frequenter eorum qui ceteros accusant: quorum si uitam, si libidines, si adulteria requiramus,

f. 2 metuo

Obrueret obscurare
metuo ne penè omnibus periculum creetur. Condonemus aliquid uoluptati, quod citra reipub. perniciem fiat, aut omnes quicumq; peccauerint ciues exterminemus. His & similibus res obscuratur, ut Caelij incontinentia. Plus autem est obruere, quam obscurare. Obscura uideri possunt: Obruta non possunt. Seditiosus quis fuit. Exponendum magnifice præclaras illius egregiasq; uirtutes. Hac digressionem consequeris, ut unius facti memoria deleatur, si non in perpetuum, tamen in iudicium præsens. Peroratio subsidebit, ueluti cum triarijs. In ea collocabuntur affectus mitiores, quibus iudex iratus mitigetur. De quibus aliàs suo loco dicetur.

G. VALLA. Aut relinquendæ. Id est, nullæ narrationis partes referendæ, ne molesta, quæ narrata sunt, iudicis mentem adhuc in odium reficiant. Firmamenta. Quibus sublatis, defensio nulla sit, ut inquit Quintilianus in tertio libro, hoc est firmissima argumenta, quibus magnopere nititur aduersarius. Aut per se. Sine alijs argumentis infirmanda. Aut obscuranda. Id est, non plana, non aperta esse ostendenda. Aut digressionibus. Hoc est, à proposito reuocanda.

Qui modus in disponendo.

C. F. Semper ne igitur ordinem collocandi, quem uolumus, tenere possumus? C. P. Non sanè. Nam auditorum aures moderantur oratori prudenti, & prouido, & quod respuunt immutandum est.

STREB.

ANIMADVERTENDA præceptio: & consilium tenendū. Dispositio frequenter cum seruat ordinem, quem antè per genera describit. Tamè utilitas causæ, persona, tempus, locus, & ratio plurima commutant. Hinc ante narrationem refutatio est pro Milone: hinc interruptiones narrationum pro Cluentio. Verum igitur quod Quintilianus indicat, Mutantur, inquit, pleraq; causis, temporibus, necessitate, occasione. Atq; ideo res in oratione præcipua, consilium est: quia uarie, & ad rerum momenta conuertitur. Et paulo post, Neque rogationibus, plebis uel scitis, sancta sunt ista præcepta. Sed hoc quicquid est, utilitas excogitauit.

G. VALLA.

Auditorum moderantur aures oratori. Hoc est, audiendo, quid dicendum, & quid fugiendum sit, oratori ostendunt: quod ex ipsorum uultu motuq; facile deprehendi potest.

De oratione.

C. F. Expone deinceps, quæ ipsius orationis, uerborumq; præcepta sunt. C. P. Vnum igitur genus est eloquendi sua sponte fusum; alterum uersum, atq; mutatum.

mutatum. Prima uis est in simplicibus uerbis: in coniuñctis secunda. Simplicia inuenienda sunt: cōiuncta collocanda sunt. Et simplicia uerba partim natiua sunt, partim reperta. Natiua ea, quæ significata sunt sensu: Reperta, quæ ex his facta sunt.

Orationis species duæ.

VIS ORATORIS in quinque rebus posita est, ex quibus exposuit STREB. inuentionem atq; dispositionem: nunc ordine persequitur elocutionem, quam uocat orationem. Quoniam pars illa est unde nomen duxit eloquentia, unde rhetores & oratores nominati. Non absurde igitur nomine totius appellatur. Et ne maneret ambiguitas, orationem interpretatus est præcepta uerborum. Id sic explicat in oratore, Quamquam, inquit, omnis locutio oratio est, tamen unius oratoris locutio hoc proprio signata nomine est. Diuiditur eloquendi genus in sua sponte fusum, & in uersum, atq; mutatum. Genus uersum, atq; mutatum est, quod uerba, aut orationem in plura dilatat, aut contrahit, uel orationis ordinem commutat. Quod ut intelligas, ea tibi legenda sunt, quæ paulo post ascribit de conuersa oratione, atque mutata. Genus sua sponte fusum est, quod ipso naturæ impetu proijcitur, numero ac lege componendi solutum. Quod perraro (nisi sponte fluant numeri bonus usurpat orator. Proponitur tamen ab autore, quia quum sit in cogitatione primum, arte perficitur. Haud aliter, quam lapides, & materia, quæ natura parit, expoliuntur artificis industria, & adibus aptantur. Proponamus exemplum quod rudiores uelint. Nusquam enim longius aberrant à uia multi professores, quam quum elocutionis iter rectè sequendum est. Milo occidit Clodium, in uia Appia. Sermo naturalis, & sponte fusus. rectus enim antecedit, uerbum subsequitur, uerbo sui casus apponuntur. nec aut conuersione, aut mutatione uariatur. Hoc sermone non utetur orator, quia posterior syllaba uerbi primi cum prima sequentis interfuit, uastumq; reddit sonitum. Eodem modo tertium uerbum cum quarto, quintum cum sexto dissentiunt, quodq; peius est, nullus est cursus orationis, utpote quæ claudicat, hiulca, aspera, insuauis, atque suspensa. Quid igitur? uerte, muta, ut ex sponte fuso componatur illud uersum atque mutatum. Casus est à Milone Clodius in uia maiorum suorum. Omnia uitia sustulisti. Ergo si quod genus sua sponte fusum est, proprium uerbis, numero decorum, nihil immutabis. Si uero non respondeant, aut impropria uerba, aut sonus orationis, aut figura dicendi, querendum genus. Illud uersum atque mutatum. Genus sua sponte fusum duas habet uirtutes, unam in simplicibus uerbis, in coniuñctis alteram. Quas ubi confeceris, persæpe fiet illud genus immutatum, quod est natura

est natura posterius. Simplicia inuenienda sunt ab Oratore, quibus optime res exprimitur, quibusque uis ea perferatur ad aures, quam mens ante concepit: cuiusmodi est isthuc Ciceronianum, Importuni gladiatoris amentia, pro Antonio crudeli. Quanto uerba sunt ad significandum uehementiora? In uerbis quaritur sensus, uis significandi, et figura. Coniuncta collocanda sunt, ut numero se cadant cum decenti conformatione. ut pro Celio. Etenim semper magno ingenio adolescentes refrenandi potius a gloria, quam incitandi fuerunt. Tolle orationis compositionem, Etenim adolescentes ingenio magno fuerunt semper refrenandi potius a gloria quam incitandi: periit uirtus illa coniungendi, ut aures optime iudicant. Ergo prima uis, in simplicibus uerbis, in coniunctis secunda. Simplicia uerba, partim natiua sunt, partim reperta. Natiua, ea quae significata sunt sensu. Reperta, quae ex his facta sunt. Dij boni, quam multi foede ac turpiter hic deciderunt. Date nobis meliorem mentem. Natiua et reperta dico, quae primitiua, et deriuatiua grammatici uocant. Quid porro est aliud uerbum natiuum, quam primitiuum? et id quod est primae positionis? Cuius originem si queras, non referes ad aliud uerbum, quia nullum, sed ad sensum, id est, intelligendi facultatem. Sensus enim qui uellet expectare, quod intelligendo concepisset, inuenit signa: ea sunt uerba rerum notae, quae ore promuntur. Verba significata igitur sunt signa rerum facta, sensu, id est, hominum intellectu, qui loqui uellent. Si quaritur unde sit uerbum intelligentia, referemus ad participium intelligens. hoc rursus ad uerbum intelligo. hoc deinceps ad uerbum lego, hoc postremum, siue Graecum est λεγω, siue Latinum, referetur ad sensum. Constat igitur infinita esse, quae reperta dicantur, ut denominatiua, ut possessiua, ut uerbalia, ut uerba, et aduerbia permulta, ut participia: quasi ad sensum referri possunt ut primam omnium causam, tamen propiorem habent fontem, unde deriuantur. Quamobrem Quintilianus natiua dixit significata primo sensu: quia secundo, reperta facta sunt.

G. VALLA. Vnum genus est eloquendi. Postea quam de inuentione, simulque de dispositione locutus est, sequitur ut de elocutione, unde et eloquentia nomen habet, dicat. Eius itaque duo esse ait genera, unum sua sponte fustum, hoc est, naturale: ut omnes loquuntur. Verum atque mutatum. Hoc est tropis schematicisque distinctum. Simplicia. Hoc dicit, Naturalis oratio, aut in simplicibus, aut coniunctis consideratur uerbis. Simplicia inuenienda, hoc est, eligenda: ut Quintilianus libro vii. inquit, Sunt alia alijs honestiora, sublimiora, nitidiora, iucundiora, uocaliora, ut syllaba est literis melius sonantibus sunt clariores, ita uerba est syllabis magis uocalia: et quod plus quoque spiritus habent, auditu pulchrius: et quod facit syllabarum, idem uerborum quoque inter sese copulatio, ut aliud alij iunctum melius sonet. diuersus tamen est usus.

Importuni gladiatoris
amentia.

Natiua et reperta
uerba.

Subleuantur

usus. nam rebus atrocibus uerba etiam ipso uultu aspera magis conuenient.

Quae significata sunt sensu. Id est, proprietate intellectus. Proprietas, inquit Quintilianus, non ad nomen, sed ad uim significandi refertur: nec auditu, sed intellectu perpendenda est. Secundo modo dicitur proprium inter plura quae sunt eiusdem nominis, et unde cetera dicta sunt, ut Vertex est conuoluta in se aqua: uel quicquid aliud similiter uertitur. inde propter flexum capillorum, pars summa capitis, et ex hoc, inquam, in montibus eminentissimum, recte dixeris haec omnia, uertices. Et tertius est huic diuersus modus, cum res communis pluribus, in uno aliquo habet nomen eximium: ut carmen funebre, propriae nenia: et tabernaculum ducis, augustale. Item quod commune est, et alijs nomen intellectu alicui rei peculiariter attribuitur: ut urbem, Romanam accipimus: et uenales, nouitios: et corinthia, era: cum sint urbes aliae quoque, et uenalia multa, et tam aurum et argentum, quam aes corinthium. sed ne his quidem uirtus oratoris inspicitur. At illud iam non mediocriter probandum, quod hoc etiam modo laudari solet, ut proprie dictum, id est, quo nihil possit inueniri significantius, ut Cato dixit, C. Caesarem ad euerendam Rempublicam sobrium accessisse. ut Vergilius Deductum carmen. et Horatius Acrem tibiam, Annibalemque dirum. In quo modo illud quoque est a quibusdam traditum, proprium genus ex apposis, quae epitheta dicuntur: ut dulce mustum, et cum dentibus albis. de quo genere postea dicemus. Etiam quae bene translata sunt, propria dici possunt: quae sunt in quoque praecipua, proprii locum accipiunt, ut Fabius inter plures imperatorias uirtutes cunctator est appellatus. Reperta, quae ex his. Id est, reperta dicuntur, quae ex natiuis, hoc est, naturalibus, quibus omnes utuntur, a nobis deducta repertaque sunt: ut Cicero ab eo quod est beatus beata beatum, finxit reperitque beatitas et beatitudo: quae dura Quintilianus quidem sentit esse, ueruntamen usu putat posse moliri, ac ut a Cicerone etiam syllabatum, ita ab Asinio simbriatum, et figulatum.

Proprietas
Vertex quid?

Eximium uim ex
Nenia
augustale

Et nouata aut similitudine, aut imitatione, aut inflexione, aut adiunctione uerborum. Atque etiam est haec distinctio in uerbis, altera natura, tractatione altera. Natura, ut sint alia consonantiora, grauiora, leuiora, & quodammodo nitidiora, alia contra.

EX REPERTIS sunt nouata: de quibus Cicero tertio de Oratore: Nouantur, inquit, uerba, quae ab eo qui dicit ipso gignuntur ac fiunt, uel conuigendis uerbis, uel saepe sine coniunctione. Nouantur autem quatuor modis, similitu

in uerbis natura. Distingue sic.
Natura, ut sint alia consonantiora, grauiora:
leuiora et quod. nitidiora alia contra.

Noua uerba.
Quatuor genera
uerborum nouatorum.
Verba naturalia
quomodo considerantur.

similitudine, imitatione, inflexione, adiunctione uerborum. Similitudinem tertio de Oratore uocat metaphoram, quam hic accipere non possumus, quia eodem loco nouatum distinguit à translato, & iam ponet ea quæ transferuntur. Accipimus analogiam de qua Quintilianus in quinto, Analogiam quidam à simili separauerunt: nos eam huic generi subiectam putamus. Analogiam appellat hic similitudinem. Eius hæc uis est (ut eiusdem uerbis utar) ut id, quod dubium est, ad aliquid simile, de quo non queritur, referat, ut incerta certis probet. Qua ratione infinita propè uerba nascuntur, ut somnolentia sicut uinolentia. Curuitas ut prauitas. Poenitendus, ut pudendus. Rapturio, ut parturio. De tonsare, ut desposare. Considerate, ut docte. Sedenim, ut etenim. Hæc & similia ad inflexionem pertinere possunt: tamen alia est ratio similitudinis, alia inflexionis. Inflexio deriuationis est sine ulla comparatione: ut, sit nomen finitimus, in hoc genere primum cui poterat comparari antequam reperta essent legitimus aditimus & consimilia? Quam multa sunt, quæ nulli cōparantur? Laberius nimus inflexit à bibo bibosum: simile non reperies. À detero inflexu deterius sine consorte. À credo credibile: nullum simile à ludo, cado, & reliquis id genus. À pede & tento pedetentim. À fido fiducia, producit enim primam. À pucro pusio. À post & limine postliminium. Ergo inflexio frequenter est sine analogia, quamobrem non sine causa diuiduntur. Analogia, si uera est, quærit simile genus, similem finem, simile declinamentum, quæ non spectat inflexio. Analogia comparat, inflexio deriuat. Imitatio de sono uerba trahit, tinnio, rugio, uagio, balo, rudentes, murmur, clangor, baubator. In his Latinorum minima felicitas. Adiunctio uerborum est compositio. Incuruiceruicum pecus, uel uoluum mare, uelificari, ara thuricrema, barbigera capella, apri bidentes, beligena puella. Hic Græci feliciores. Tertia est uerborum partitio. Alia natura sunt præstantiora, deteriora uel quum ipsa per se considerantur, non habita ratione tractandi. Alia tractatione sunt talia. Ex synonymis natura quædam sunt consonantiora, ut tempestas quàm tempus, moderatio quàm modestia, concertare quàm consilire, frequenter quàm frequens, quanquam quàm etsi. Quædam grandiora, ut illud Vergilianum, Regnatorem Asiæ: grandius, quàm si regem Asiæ dixisset. Et illud Ciceronianum, In tuis illis immanibus poculis: quàm magnis poculis. Grandiora bene legebantur: sed immutarunt imperiti in grauiora, quia leuiora sequebantur: non animaduertentes autorem, non opposuisse contraria, sed postremo dixisse pro contrarijs alia contra. Quædam leuiora, hoc est uiribus infirmiora, ut amor quàm charitas, comedere quàm uorare, tangere quàm percutere, niti quàm conari, ire quàm uadere. Quædam nitidiora, quæ sunt splendentiora, sordidis aduersa, ut Quintil. dicit in octauo, ut boues pro uaccis, sus pro porcò, minus

minus humilia sunt. Nec orator usurpabit epigrammaticorum pudenda uerba & Satyricorum: sed pro decoro nitidiora inueniet.

Nouata. Ut quæ memorauimus. Aut similitudine. Sicut bonitas dicitur, ita beatitas: beatitudo ita dicitur, ut magnitudo. Aut imitat. Ut enim Græci dicunt *μωρὸν* ita, Cicero de uniuersitate medietates. ac sicut à Græcis *ἴσος* & *ἴσος* dicitur, ita à Sergio Flauio, ut Quintilianus ait, ens & essentia. & quæ à Græcis *ὡσπερ* dicitur, à Cicerone in Hortensio tum perspicuitas, tum euidencia. Aut inflexione. Quemadmodum piraticam (ut tradit Quintilianus) sicut musicam, à piratis deriuauerunt multi, usq; eo sunt uerbo. Nec ideo ait hic Cicero inflexione, quin superiora quoque inflectantur (nam ait primo, Reperta quæ ex his facta sunt) sed propter id quod sequitur. Aut adiunctione uerborum. Hoc est cum per compositionem nouantur: ut Lucretius terroloquis dictis inquit, & barbigera pecus: & Cicero soliuagas feras. nam cum sint eorum simplicia natia, composita certe reperta sunt: quod genus uehementer Horatius in arte poetica probat, cum inquit, Dixeris egregie notum, si callida uerbum Reddiderit iunctura nouum.

Altera natura. Distinguit Cicero adhuc uerba, ut alia natura dicat, alia tractatu ipso considerari. Natura. Ut sonantiora sint alia, quemadmodum ductor, quàm dux. Grauiora. Ut uastum pelagus, quàm magnum.

Leuiora. Id est, magis lubrica, & quodammodo nitidiora: ut meliuscule, leuiuscule, & tales molliuscule pronuntiatæ dictiones. Alia contra. Ut Horrida terra tremit. & similia.

Tractatione autem, cum aut propria sumuntur re-
rum uocabula, aut addita ad nomen, aut noua, aut
prisca, aut ab oratore modificata, & inflexa quodam-
modo, qualia sunt ea, quæ transferuntur, aut immu-
tantur, aut ea quibus tanquam abutimur, aut ea quæ
obscuramus, quæ incredibiliter tollimus, quæq; mira-
bilis quàm sermonis consuetudo patitur, ornamus.

QVÆ de uerbis antè dicta sunt, quodam quasi naturali sensu iudican-
tur. In tractatione uero est quod ædificet orator, & in quo adiungat artem.
Vbi uerborum copiam sibi comparauerit, ac diligenter explorauerit eorū na-
turam, tum pro rei dignitate quæ conuenientiora uidebuntur aptabit oratio-
ni. Hæc enim tractandi lex est & ratio, ut ex multis ea legamus, quæ res de
qua agitur, & orationis poscet ornatus. Quemadmodum architectus, haud

oninem, sed aptiorem substructioni materiam legit & collocat, hoc modo collocabit orator, aut propria rerum uocabula, aut addita ad nomen, aut noua, aut prisca &c. Addita ad nomen sunt epitheta, præcipue quæ sensu dicuntur adiectiua, ut pater, mater, frater, licitor, aphyricanus, quæ cadunt in antonomasiam. Sunt alia quoque interim apponenda: ut, homo improbus uexauit Asiam: interim omittenda, ut uaga quæ dicuntur. Igitur utendum erit aliquando proprio, & proprium nonnunquam proprio mutabitur, quod est additum ad nomen. Salsia fuit Cluentij mater. Hic proprijs utendum fuit, quia prima rei expositio est, nec ulla alia uis desideratur. post hæc si dixeris, Oppugnat Cluentium Salsia, imperite dixeris. Quid igitur? Intromitte addita ad nomen, Oppugnat filium mater. Hinc duplex uirtus, & molestia repetendi uitatur: & res dicitur grauius, quia in matre & filio est aliquid, cur oppugnatio impia sit, quod non erat in proprijs. De eadem Cice. Nubit genero Socrus. quanto melius est, quam isthuc? Nubit Melino Salsia. Nam priora causas habent cur impias nuptias fieri non oportuerit. Est etiam quando prisca nouis, nouaq; prisca anteponantur. Res est grauis, animus permotus, natura de uerbo non ita multum sollicita est. Tum prisca longe optima. Vergilius, Heu quia nam tanti cinxerunt athera nimbi. Idem in decimo, Tros Rutulusue fuit, nullo discrimine habebat. Conuenient item sermonibus prisca, & fictionibus personarum: ut, rebar, opinabar, effari, soboles, prosapia, actutum, olli: ex quibus loco positis grandior atque antiquior oratio sepe uideri solet. Noua contra in rebus floridis, & amoenitate, locisq; iucundioribus non temere conueniunt: ut, plurisariam, cohibilis: qualia innumerabilia fecit Apuleius, & recentiorum puerilis affectatio. Cicero, Terra diffundit & elicit herbescentem ex eo uiriditatem. Idem, Quæ ex fici tantulo grano. Idem, Ne syluescat sarmentis. & permulta consimilia. ubi naturæ uoluptates uerborum iucunditate gratiaq; nouitatis efficit amoeniores. Quibus in foro & in concionibus multo uerecundius utebatur. Alia sunt ab oratore modificata & inflexa quodammodo, tropi nominantur. Quæ figura est uerbi uel sermonis à propria significatione in aliam cum uirtute mutatio. quibus addi possunt & reliquæ figuræ uerborum. Cur autem eo modo immutata uerba modificata & inflexa dicat, in dubium uenire potest. Sane ultra modum mensuramq; naturalem sensus extenduntur, quadam prioris intellectus seruata dimensione, ut metaphora. A qua modificatione & competentia (ut cum Gellio dicam) modificata dici posse existimauit. Nisi forte sit hoc proprium omnium figurarum, nouam quandam accipere formam, quæ alia uelut lineamenta ostendet: propterea dici figuras & conformationes, quas quidem in mensuram cadere scimus: inflectuntur autem ab eo quod rectum, quodq; proprium est, ad aliud

ad aliud propter uirtutem & ornatum. Prima sunt quæ transferuntur: ea uulgò metaphorica: ut, concionum procella, eloquentiæ flumina, gloria seges, os roseum, seruet aestu pelagus, eloquentiæ tympana, exemplorum sylua. Eorum frequentissimus est usus Oratori, quia sepe proprijs, aut uirtute potentiora sunt, aut iucundiora. Immutantur autem per metonymiam dicta, quod ostendit de Oratore libro tertio, Ne illa quidem traductio, atq; immutatio in uerbo quandam fabricationem habet, sed in oratione. Hic immutatio, id est, hypallage. Eiusdem rei nomen est metonymia. quæ, ut ait, proprium proprio commutatur: ut, Aphyrica pro Aphyris, id quod continet pro eo quod continetur. Mars pro bello, inuentor est pro re inuenta. Campus pro comitijs, locus est pro illo quod sit in loco. Neptunus pro mari, possessor est pro re possessa. Toga pro pace, signum est pro signato. Arma pro bello, instrumentum pro re quæ efficitur. Scelus pro scelerato, res pro persona cui conuenit. Hoc modo distinguuntur septem metonymiæ species. Ea, quibus tanquam abutimur, rationem seruant translationis, *μεταφορικὰ* dicuntur, hoc est, per abusum usurpata, quæ necessitas genuit, inopia coacta & angustijs: post autem delectatio uoluptasq; celebravit: ut, gemmat uitis, luxuriatur herba, lata est seges, equitat in asino, inhorrescit mare, tenebræ conduplicantur, grando præcipitatur. Hæc tria posteriora sunt iucunditatis non inopiæ. Sicut minutus animus pro paruo, grandis oratio pro magna. Hæc sunt translationes paulò audaciores. Ea quæ obscuram sunt enigmatica. Quintilianus, Hæc allegoria, quæ est obscurior, enigma dicitur, id est, obscurus sermo, in quo multa sunt obscuriora prouerbia: ut, Similes habent labra lactucas: multæ sententiæ, Coronam ne carpseris: multæ parabola, Bos lassus fortius figit pedem: Imagines quædā, Quid tu? porrigis assem elephantu. Cicero utitur pro Sexto Roscio, Te pugna Cannensis accusatorem sat bonum facit. Ibidem, Nihil mali est canes ibi quamplurimos esse, ubi permulti obseruandi multaq; obseruanda sunt. Quæ incredibiliter tollimus sunt hyperbolica: Ferit athera clamor. Frigidius glacie pectus amantis erat. Tu niue candidior, Veneris tu clarior astro. Cicero Philippica secunda de bonis Pompeij, Quæ charybdis tam uorax? Charybdin dico? Oceanus mediusfidius uix uidetur tot res, tam dissipatas, tam distantibus in locis positas, tam cito absorbere potuisse. Quæ mirabilius quam sermonis consuetudo patitur ornatus, non sunt ea tantum, quæ circumlocutione enunciantur. Nam cur potius hæc, quam gradationes, repetitiones, coacervationes, paria, contraria, & splendidiore uerborum figuræ? Hæc enim tam mirabiliter ornant, quam periphrasis: qualis est hæc, Cadida uenit auis lōgis inuisa colubris. Aliquot tropos anteposuerat, nunc uno genere capit reliquas uerborum conformationes.

G. VALLA

Tractatione. Cum aut propria sumuntur uocabula, eo modo, quo tradente Quintiliano, diximus fieri: ut cum dicimus sterilem platani, tonsasq; myrtos, maritam ulmum, & uberes olcas. Aut addita ad nomen. Id est, epitheta, ut impium parricidam: euersorem Carthaginis & Numantie, Scipio nem intelligimus: principem eloquentiae, Ciceronem. Aut noua. Vt Cicero fauorem, & urbanum, tradente Quintiliano noua putat, ut putat Terentium primo dixisse obsequium. Aut prisca. Qualia Ciceronis sententia in libro de Oratore sunt reor, autumo, & (ut Quintilianus inquit) nuncupare, fari, & huiusmodi multa, quae certe grandem & sanctiorem & magis admirabilem nostram reddunt orationem. Aut ab oratore modificata. Verba, inquit, in alium modum trahuntur, aliumq; inflectuntur significatum, quam sit eorum naturalis significatio, per translationem. transfertur ergo nomen aut uerbum, ut Quintilianus inquit, ex eo loco in quo primum erat, in cui in quo aut proprium deest, aut translatum proprio melius est, id facimus aut quia necesse est: aut quia significantius est: aut, ut dixi, quia decentius est. Vbi nihil horum praestabitur, quod transferretur, improprium erit. necessitate rustici gemmam in uitibus dixerunt, inde gemmare etiam uites, inquit Cicero: sitire segetes, & frutices laborare. nos necessitate durum hominem, aut asperum: non enim proprium erat quod daremus his affectibus nomen. nam incensum ira, & inflammatum cupiditate, & lapsus errore, significandi gratia. nihil enim horum suis uerbis, quam his accersitis magis proprium erit. Illa ad ornatum, lumen orationis, & generis claritatem, & concionum procellas, & eloquentiae flumina: ut Cicero pro Milone, Clodium fontem gloriae eius uocat. & in alio loco segetem ac materiem. Quaedam etiam parum speciosa dictu, per hanc explicantur: Hoc faciunt, nimio ne luxu obtusior usus sit genitali aruo, & sulcos obliuemet inertes. Aut immutantur. Quae figura metonymia dicitur: quam, ut Cicero in oratore inquit, hypallagen esse rhetores dicunt. haec inuenta ab inuentore, & subiecta ab obijcientibus significat: ut, Cererem corruptam undis. &, Receptus terra Neptunus. Refert autem, inquit Quintilianus, in quantum dictus tropus oratorem sequatur. nam ut Vulcanum pro igne uulgo audimus, & uario Marte pugnatum eruditus est sermo: & Venerem quam coitum dixisse magis decet: ita Liberum & Cererem pro uino & pane licentius, quam ut fori ueritas ferat. Aut ea quibus tanquam abutimur. Haec figura à Graecis catachresis nominatur, quae, ut inquit Quintilianus, recte dicimus abusionem, quae non habentibus nomen suum, accommodat quod in proximo est, ut parricida, matris quoq; aut fratris interfector. Et si dicas, ut sis bonus, hoc ego non metuo. & cum inquit Iuuenalis, Quartanam dudum sperantibus agris, pro timentibus. Aut ea quae obscuramus. Hanc Graeci allegoriam uocant

cant, quam nos, ut Quintilianus inquit, inuersionem interpretamur, aliud uerbis, aliud sensu ostendit, ac etiam interim contrarium. Prius: ut, O nauis referent in mare te noui Fluctus, o quid agis, fortiter occupa Portum. Totusq; etiam ille Horatii locus, quo nauem pro Repub. fluctuum tempestatem pro bellis ciuilibus, portum pro pace atq; concordia dicit. Tale Lucretius, Inuia Pieridum peragro loca. Et Verg. Sed nos immensum spatijs confecimus aequor, Et iam tempus equum spumantia soluere colla. Sine translatione uero in Bucolicis, Certe equidem audieram, quae se subducere colles Incipiunt, molliq; iugum demittere cliuo, Vsq; ad aquam, & ueteris constricta cacumina fagi: Omnia carminibus nostrum seruasse Menalcam. Hoc enim loco, praeter nomen, cetera proprijs expressa sunt uerbis. uerum non pastor Menalcas, sed Vergilius est intelligendus. Apud Ciceronem, Equidem ceteras tempestates & procellas in illis duntaxat fluctibus concionum semper Miloni putauit esse subeundas. Nisi adiecisset, inquit Quintilianus, duntaxat fluctibus concionum, allegoria esset: eam nunc miscuit: est ergo mixta cum translatione allegoria. Illud uero longe speciosissimum genus orationis, in quo trium est permixta gratia, similitudinis, allegoriae, & translationis, ut pro Murena Cicero, Quod fretum, quem Euripum, tot motus, tantas, tam uarias habere putatis agitationes fluctuum, quantas perturbationes, & quantos aestus habet ratio comitiorum? Dies intermissus, aut nox interposita saepe perturbat omnia, & totam opinionem parua nonnunquam commutat aura rumoris. Haec allegoria, inquit Quintilianus, quae est obscurior, aenigma dicitur, uerum meo quidem iudicio: siquidem dicere dilucidè, uirtus, quo tamen & poetae utuntur, Dic quibus in terris, & eris mihi magnus Apollo, Treis pateat coeli spatium non amplius ulnas. Aenigmata itaq; sunt, quae nisi quis interpretetur, non intelligas. Ideo dum ait Cicero, Aut quae obscuramus: non uerisimile est ut aenigma intelligat: sed allegoriam, quae paulò obscurius effert quod sibi uult, ut tamen possit intelligi. Quae incredibiliter tollimus. Hanc Graeci figuram hyperbolen uocant: ut, Geminiq; minantur In coelum scopuli, & Fulminis ocyor alis. & Illa uel intacta segetis per summa uolaret Gramina, nec teneras cursu lesisset aristas. Cicero in Antonium, Quae Charybdis tam uorax? Charybdis dico: quae si fuit, fuit animal uiuum: Oceanus mediusfidius uix uidetur tot res, tam dissipatas, tam distantibus in locis positas, tam cito absorbere potuisse. Et rursus in Verrem Pindarum secutus, Versabatur in Sicilia longo intervallo alter, non Dionysius ille, nec Phalaris (tulit enim illa quondam insula multos, & crudeles tyrannos) sed quoddam nouum monstrum, ex uetere illa immanitate, quae in iisdem locis uersata esse dicitur. Non enim Charybdis tam infestam, neq; Scyllam nautis, quam istum in eodem freto fuisse arbitror, Quaeq; admirabilius quam sermonis consuetudo pa-

titur, ornamus. Hanc figuram, periphrasim uocant Græci: Circuitū loquē di ornatū, inquit Quintilianus, petit solū: qui est apud poētas frequentissimus, Tempus erat quo prima quies mortalibus ægris Incipit, & dono diuūm grātissima serpit. Et apud oratores nostros, semper tamē astrictior: quicquid enim significari breuius potest, & cum ornatu latius ostenditur, periphrasis est.

Quid in uerbo-
rum coniunctio-
ne seruandum.

C. F. Habeo de simplicibus uerbis, nunc de coniunctione quæro. C. P. Numeri quidam sunt in coniunctione seruandi, consecutioq; uerborum. Numeros, aures ipsæ metiuntur, ne aut non compleas uerbis quod proposueris, aut redundes. Cōsecutio autem, ne generibus, numeris, temporibus, personis, casibus perturbetur oratio. Nam ut in simplicibus uerbis, quod nō est Latinum, sic in coniunctis, quod nō est consequens, uituperandum est.

STREB. EX SIMPLICIBVS uerbis quæ natura, uel tractatione ualent coagmentatur, & coalescit oratio. Huic igitur secundus assignatur locus. In cōiunctione uerborum duo seruanda, numerus & cōsecutio. Eō pertinent etiā figuræ sententiarum. Numerus est *ῥυθμός*, id est, quædā orationis musica, quæ pro rei natura de qua agitur, longarum breuiumq; spatio decurrit ad aurium dimensionem. Numerus tempora metitur. Nam breues syllabæ orationē præcipitant celerem: ut, Stolidus homo fuit, qui sophismata legere uoluerit. Longæ constantem tardamq; reddunt, Vtebatur tanta grauitate sententiarum, tanta uerborum dignitate, ut illum iure suorum lumen, regni firmamentum existimarent. Mixtæ temperatum faciunt cursum, Animaduerti iudices omnem accusatoris orationem in duas diuisam esse partes. A breuibus ad longas diu- rius insurgimus, Num te pudet? Quid hic agis? scelerate fugis hinc? A longis ad breues molliore uia & expeditiori cursu delabimur, Ex eius ore melle dulcior fluebat oratio. Ergo prius id uidendum quibus utare pedibus: quos ideo reliquit, quod in alijs artibus, ea de re grauitate & copiose differuit. Pedes autem ratione atq; arte non auribus iudicantur. Cursus orationis de quo hic facit mentionē, non aliud quàm aurium iudiciū habere potest. Cursus erit, si neq; asperere intersistat, neq; subsultet, neq; suspendatur oratio. Hæc est insuauis, Vita improborum urget illos, dat spem aliquam, postea sperantes perdit. Alia sunt numeris absoluta: ut, domuiſti gentes immanitate barbaras, multi

multitudine innumerabiles, locis infinitas, omni copiarum genere abundantes: sed tamen ea uicisti, quæ naturam & conditionem, ut uinci possent, habebant. Quod ut sentias, modulatione quadam uelut cantico periodos enunciare ac propè cantare profuerit, sed in primis aures exercitatas habere. Alia non implent uerbis id quod propositum est: hoc est, minus quàm par erat decurrunt: ut, Si nihil est uirtute præstantius, si morum dignitate nihil optabilius, bene uiuendum est. Clausula est ex tribus membris: duo priora non indecenter mouebantur, tertium multo breuius est, quàm quod æquare superiora possit. Corrigamus, Si nihil est uirtute præstantius, si morum dignitate nihil optabilius, earum rerum seruata ratione uiuendum est. Alia redundant, Nulla est tanta uis, tanta copia, quæ non ferro, ac uiribus debilitari, frangiq; possit: uerum animum uincere, iracundiam cohibere, uictoriam temperare, aduersarium nobilitate, ingenio, uirtute præstantem, non modo extollere iacentem, sed etiam amplificare eius præstinam dignitatem, hæc qui faciat, non ego cum summis uiris comparo, sed similitum deo iudico. Hæc oratio pulcherrima, numeris absolutissima, redundabit siquid adicias: hoc modo, sed similitum deo iudico, nec fallor. Exempla multa proferre in medium possum, quibus scætent imperiti. Sed quid opus est tantulum famæ, si quid habent, obscurare? Ego quidem non ubique numerum compleo: neque semper est necesse. Neque Cicero multis in locis perficit: quia non optimis quibusque semper utendum.

Consecutio dicitur *ἀκόλουθος*, uitium contrarium *ἀνακόλουθος*, de quo Donatus aliquoties in Terentium. Nec tam Cicero præcipit de Solocismo (quàm uitandus est) quàm de consecutione quæ digerit orationem. Quid enim attinebat inferre prima infantium rudimenta, posteaquam de numero & compositione præcepisset? Est igitur *ἀνακόλουθος*, quod orationem generibus perturbat: ut, uastabat agros, regionem populabatur, oppugnabat urbes, multiq; mortales ab eo cadebantur. Recte dictum putes. Sed uerbi genus est immutatum. Rectum est igitur, multosq; mortales, trucidabat. Quod idem exemplum est de numerorum perturbatione, quale est isthuc, Interimunt bonos, mali relinquuntur. Innocentes damnant, nocentes absoluuntur. De temporibus, Terentius in Andria. Principio amicum filio restitueris, Illi generum firmum, & filiæ inuenies uirum, Restitueris & inuenies *ἀνακόλουθα*. De personis, Persius, Secuit Lucilius urbem Te Lupe, te Muti, & genuinum fregit in illis. De casu, Cluentius fuit pater huiusce iudices, huic homini municipium fuit Larinum, ab eo filia nubilis relicta. Quid hac oratione contortius dicendum igitur, Cluentius fuit pater huiusce iudices, homo municipij Larinatis, is reliquit filium grandem & nubilem filiam. Si complectaris & solocissimum, quem emendata uitat oratio, suppeditebunt exempla grammatici.

Ego

Ego certe de recto contexendi filo dictum puto.

G. VALLA

Numeri quidam. Expositis simplicium uerborum præceptis, nunc tradit coniuictorum: et primò quidem numeros in oratione custodiendos dicit. qui, quales uel sint, breuiter et utilissimè ex omnibus colligemus autoribus, qui de numeris locuti sunt. Numerus omnis oratorius, quem Græci rhythmum uocant, tum in principio clausulæ, tum in fine consideratur. In principio quidem clausulæ, modo duo, aut tres, modo qualescunque qui fluant bene, iunguntur pedes: sed etiam incipitur à carminis principio, et aliquando ab integro uersu: ut Plato Timæum orsus à uersu heroico, τίς, δύο, τρεῖς, ὅλι, ὅλι τέτρας ἡμίρ, ὁ φιλῆ Τιμῶν τῶν, Id est, Vnus, Duo, Tres: Quartus porrò nobis ubinam à amice Timæe? Ab integro autem senario Iambico dicendi accuratissimus præter alios omnes oratores Isocrates, Panathenæicum incepit, cum inquit, νῶτ: εἰς ὃν ὁρῶ προφρούμην ἡσέμεν. Titusq; Lilius (ut Quintilianus putat) à uersu heroico historiam suam inchoauit: ut melius quàm ut nunc legatur, Facturus ne operæpretium sim. Ita Diomedes annotat Sallustium in principio Iugurthæ, et Cicronem sæpiissime principia orationum à metris integris incepisse. Quare ut in principio clausulæ bene à carmine incipitur, ita male desinit in carmen clausula, siue integrum, siue uersus ultimam partem. Lusorium siquidem habet quiddam, et perinde contemnendum. Cuiusmodi ergo pedibus clausula recte terminetur, iam uideamus. Cum igitur aures extremum semper expectent, in eoq; conquiescant, id uacare numero non oportet. At et Aristoteli et Ciceroni et Quintiliano placet sententiæ quoque initium, cuiusmodi diximus, numerosum esse: quòd statim à principio sententiæ dictionis concinnitate multum afficiamur: et ipsa conclusione, ne claudicans ac quasi fluctuans: sed equaliter habeat oratio. Illud igitur primò nos non fugiat, non tantum referre qui pedes, sed etiam quæ uerba commissura quadam claudant orationem. Primò igitur, pedes numerus oratorius nullos, ut etià Quintilianus existimat, respuit: quare non pedes, sed pedum iuncturæ damnae sunt, aut eligendæ. Commonebimus ergo iuncturas aliquas, ut ex eis aurem suam consulens et iudicium adhibens, ceteras possit custodire. Ut ergo de uerbis loquamur, si in extrema clausulæ parte breuiora locaueris, infringitur illa quasi membrorum comprehensio: quare aut paria syllabis esse oportet posteriora superioribus: aut, ut Cicero putat, melius, iucundiusq; longiora claudent. Veruntamen non refert si monosyllabum sit: in fine enim antecedenti iungi uidetur: ut, auxilium est. Spondeus ergo (ut à duarum syllabarum pedibus ordiamur) quo Demosthenes plurimum usus est, moram affert: ac illud generaliter tenendum est, quòd quo pedes sunt temporibus pleniores, longisq; syllabis constant, hoc stabiliores sunt et grauior, grauioremq; reddunt orationem: breues

breues autem, celerem ac mobilē. Spondeus præcedente se pyrrhichio, bene sonat: ut, timuerunt: uel trocheo: ut, arma sumpsi, et, acta res est: uel iambo: ut, manus armant. Ipse autem sibi male spondeus præponi creditur: ut, oratores. præterquam in cæsis ac membris, ut Crassi illud, Nos oppugnant. Ne dactylus quidem bene præponitur, quòd finis uersus uideatur heroici. sunt tamē qui admittant. Si anapæstus antecedit in una parte orationis, lubrica structura est: ut, dominabatur. ubi diuersæ fuerint partes orationis, retentus spiritus firmitatem facit: ut, uideant ipsi. Idem de tribracho dicimus: ut, gerere morem, et facilitates. Spondeus recte iambo præponitur: ut, doctus fui. Seipsum præcurrit iambus bene, ut bona fide. et cretico antecedente: ut prospera fide. Trocheus bene se præcedit, quo frequenter utitur numero Tullius: ut, esse ei poenas persolutas. et Gracchi illud, Temeritas filij comprobauit. Trocheus autem, spondeus, et iambus, ut Cicero putat, male cōcludunt. rerum tamen tumor, ex spondeis atq; iambis maximè continetur, ut Sceptrum mihi liquit Pelops. Pyrrhichius currit: ut, quid igitur faciā? Dactylus Aristoteli amplior, sicut humanior uidetur. Iambus clausulam is fortè reddit antecedente trocheo: ut, iure fecimus. pyrrhichio antecedente: ut, bene dicitur. spondeo, Causas audias, iuste fecimus. iambo, fide dicitur, dies attulit. Tribrachus dactylum bene præcedit, reuocant nomina. anapæstus, repetes cetera. et molossus, querebat dicere. Facit etiam tribrachus ad clausulam, præcedente cretico: ut si dicas, de cæteris agiste, de præliis redeo, de literis dubito. Amphibrachus quoque recte ponitur in clausula, spondeo ferè antecedente, ludos habete, recte locutus. Trocheo, iusta querela. Anapæstus etiam conuenit: sed in rhythmici modum profluit, ut innocentia leue præsidium est. Mollior fiet præcedente spondeo, ut si mutes, leue innocentis præsidium est. profluit etiam si trocheum anteponas, ut nomen erat imperij. Creticus antecedens eum paulò fortiolem reddit: ut, nobiles homines. Ante spondeum exultat: ut, de quo nihil dicam, nisi depellendi criminis causa. Et, Quousque tandem abutere Catilina patientia nostra? Duo autem, aut tres, ut uult Cicero, sunt ferè extremi seruandi pedes, si modo superiora breuiora non sint, aut creticus, aut herous, ut pæon. Creticum bene antecedent uel anapæstus: ut, populo conferunt. uel pæon ultimus: ut, placat facilitas nobiles. uel epitritus tertius, seruare quamplurimos. uel trocheus, turpe ducere. Hæc de duarum et trium syllabarum pedibus. Nunc alios uideamus. Pæonem primum et quartum probat Aristoteles, cui à priore ordiendum placet, ut hæc uerba sunt, desinite, incipite, comprimite. posteriore autem finire: ut in hæc uerba, agilitas, facilitas, domuerant. Pæona tertium aiunt omnes bene concludere: cui Cicero tribrachum anteponit: ut, facere uideamur. aliquando iambum: ut in Catilinam, Cum omnibus potius, quàm soli, pati uoluerunt.

h

sæpiissime

sepiſſime autem trocheum: ut, quantum laboris ſit habitura. & Diu multa-
tumq; mecum Brute dubitavi. & frequentiſſime eſſe uideatur. Dichoro quoq;
frequenter utitur: ut, dicere maluerunt. & crimina detulerunt. & exerci-
tum compararunt. & contra amentiam perditorum. Antiſpaſtum bene da-
ctylus antecedit: ut, Vir optimus uideretur. & trocheus: ut, Interfectam eſſe
fateretur. Ionicum maiorem bene præcurrit tribrachus: ut, Te ad crudelitatem
acuet oratio. Nonnunquã trocheus, ueſtit oratio. his Cicero utitur. Ex quin-
que ſyllabis pedes fluxiorem ſtructuram faciunt: ut, arbitramini, interro-
garunt, deſyderarunt. Omnium quinque ſyllabarum Cicero dochimum pro-
bat maxime: cuius ponit exemplum, amicos tenes. & ubiq; aptum eſſe dicit,
modo ſemel ponatur: quoniam iteratus, apertum faciat numerum. Hæc ſunt
quæ breuiſſime dicenda de numeris putauimus. Nunc reliquam proſequamur
interpretationem. Numeros, aures. Hoc eſt, ne clauſula quæ numeris clau-
ditur, ſit longior, quàm uno ſpiritu pronuntietur: aut breuior, ut aures fruſtre-
tur audientium. Conſecutio autem. Hoc eſt, ne ſolæciſmum grammaticæ
uitium facias. Ut in ſimplicibus. Quod non eſt Latinum, ſed barba-
rum, reprehenditur: ita in Coniunctis, inquit, ſolæciſmus. Vitanda ergo hæc
duo in oratione uitia monet, barbariſmum, & ſolæciſmum.

Figure oratio-
nis quinque.

Communia autem ſimplicium, coniunctorumq;
ſunt hæc quinque quaſi lumina, dilucidū, breue, pro-
babile, illuſtre, ſuaue.

STREB.

SINGVLORVM quedam uirtutes & uitia, deinde coniunctorum.
Tandem ſimplicium coniunctorumq; communia ſunt hæc quinque quaſi lumi-
na: dilucidum, breue, probabile, illuſtre, ſuaue. Tria ſolent aſſignari nar-
rationi, quæ ſunt etiam totius orationis, dilucidum, breue, probabile. Anto-
nius ſecundo de Oratore, Iam uero narrationem quod iubent ueriſimilem eſſe,
& apertam & breuem, recte nos admonent. Quod hæc narrationis magis pu-
tant eſſe propria, quàm totius orationis, ualde mihi uidentur errare. Duo po-
ſteriora illuſtre & ſuaue, ad illam magnificentiorem ſplendidioremq; perti-
nent orationem. qualis adhibetur locis communibus & generi demonſtra-
tionis, ubi uerborum uoluptatibus, & iucunde fluentibus numeris indulget
orator. Sit oratio dilucida, quo facilius intelligatur. Breuis, ne grauet memo-
riam, tediumq; pariat. Probabilis, ut mereatur fidem. Illuſtris, ut digna
ſit oratore magnisq; rebus. Suauiſ, ut animum delectet. In his quinque ſunt
omnia genera dicendi.

Dilucidum ſit uſitatis uerbis, proprijs, diſpoſitis,
aut circun-

aut circunſcriptione concluda, aut intermiſſione, aut
conciſione uerborum. Obſcurum autem, aut longi- De oratione
tudine, aut contractione orationis, aut ambiguitate, obſcura.
aut inflexione, atq; immutatione uerborum.

DILUCIDVM genus orandi ubiq; ſere locum obtinet, ſed præcipue
rebus exponendis, quod optima ratio perſuaſit. Nam ſi uitioſum eſt obſcure
loqui, & abdite narrare, contrarium eſt uirtus. Inuſitata uerba, ut Caſnar.

Impropria, ut ſerre pedem. Indigeſta, ſiue de loco in locum male reiecta,
confundunt orationem: ut, pedem Caſnar in templum labans ſerebat tarde.

Quid igitur uſitatum, ſenex: proprium, ire: diſpoſitū, quod bene & ordine
coniunctum eſt: ut, ſenex infirmus, tardus ibat in templum. Poëta ſunt obſcu-
ri, quod improprij, inuſitatis, permixtisq; uerbis, id quod uolunt, enunciant:
nec intelliguntur ſermonis affectatores, quoniam placuerunt illis uitia obſcu-
ritatis. Cicero contra, facilis eſt captu, uerba ponit uſitata, propria, digeſta.

Proprium & uſitatu eſt in ſimplicibus: in coniunctis obſeruanda ratio com-
ponendi. Et triplex: Alia eſt clauſula, quæ eſt periodos, numero cōcluſa. Aliud
membrum uelut à corpore ſuo deductum. Aliud incifum, & ſupra dicitur. Di-
cendum aliquando membratim, aliquando cæſim, aliquando plena continua-
tione. Periodon appellat concludam circunſcriptionem, hoc eſt, numeris or-
beq; circunductam comprehensionem. Membrum uocat intermiſſionem, quia
deſcendentes à periodo, perfectam illam continuationem, ut inuidioſam inter-
mittimus, hoc eſt, deſerimus: quod ait ipſe in Oratore, Sin membratim, inquit,
uolumus dicere, inſiſtimus: idq; cum opus eſt, ab iſto curſu inuidioſo, facile nos
& ſæpe diſiungimus. Verborum conciſionem dicit incifum. Ponit exemplum
in Oratore, Domus tibi deerat: at habebas: pecunia ſuperabat: at egebas. Hæc
incife dicta ſunt quatuor: at membratim, quæ ſequuntur, duo, Incurriſti amens
in columnas, in alienos inſanus inuaſiſti. deinde apponitur circunſcriptio con-
cluſa, Depreſſam, cecam, iacentem domum, pluris quàm te, quàm fortunas tuas
æſtimavi. Hæc tria ſunt, non alia genera diſpoſitionis, quibus utuntur ij
qui ſua præclare atque uarie diſponunt. Ex qua collocatione, ac diſpoſitione
uerborum, lux aſſertur orationi, & periucunda uarietas. Scio quosdam ue-
teres agrotos hic ſomniäſſe, falſosq; coniectores fuiſſe, qui ſententiam Cice-
ronis haud intellexerint. Obſcurum genus dilucido contrarium, quale Ci-
cero damnat in Rullum: Vnum erat, inquit, quod mihi uitioſum uidebatur,
quod tanta ex frequentia inueniri nemo potuit, qui intelligere poſſet, quid dice-
ret. Ex quo facile cognoscas, hoc traditū genus potius ad euitandum quàm in-
ſequendum.

sequendum. Nisi forte locus obscuritatis aliqua ratione quaeretur, ut quum mores hominum occultius insectamur, aut tenebras ultro offundimus, uti contemto quodam genere dicendi. Orationis autem longitudo parit obscuritatem, cuius rei permulta sunt exempla etiam doctissimorum uirorum, qui continuantes ambitum uerborum, uix tandem sententiam perficiunt. Plura sunt imperitorum, qui medijs uerbis inferentes ter quaterque parenthesin, duabus clausulis absoluunt epistolam, etiam longam. Exempla proferre nihil est necesse. Orationis contractio longitudini opponitur: de qua notum est Horatii praecceptum, Breuis esse laboro, Obscurus fio. In quo genere multus Sallustius, et Suetonius, et Valerius Maximus. In eo frequentiores poetae Latini, qui fabulas et historias attigisse contenti, palpabilem propemodum euaporauerunt caliginem. Virg. Manet alta mente repostum Iudicium Paridis, spretaque iniuria formae, Et genus inuisum, et rapti Ganymedis honores. Quam multa breuiter amplexus est? Ambiguitas est duplex in singulis, et coniunctis. In singulis: ut, rem praecclare gessit in Gallia. In coniunctis, Ego pacis alumnus: an qui pacem aluit? an ne potius quem pax aluit? Sic iniuria uiri, Mulieris amor, Beneficium patris. Inflexionem accipe immutationem. Nam cetera diuisit, haec autem coniunxit: quod prioris esset interpretamentum secundum. Per utrumque uerborum figuras obscuriores accipimus, quia paulo ante figurata dixit, ab oratore modificata et inflexa quodammodo, hoc est, immutata ab illa propria significandi natura, ad id quod improprium est quidem, sed ratione quadam proximum. Nemini autem dubium est, quin si proprijs uerbis dilucida constat oratio, quod paulo ante dixit, eadem obscura reddatur improprijs atque figuratis. Persius, O Iane à tergo quem nulla ciconia: Dilucidum magis erat, Ianus à tergo, subsannantem uidet. Ne dicas inflexionem esse deriuationem: hoc enim modo, si obscurius est uerbum, id sit quod sit inusitatum, non quod aliunde deducatur.

G. VALLA.

Dilucidum. Appellat dilucidum, quod etiam apertum in Rhetoricis nominat, ubi narrationis praeccepta tradit. Quintilianus, Aperta, inquit, et dilucida erit oratio, si fuerit primum exposita proprijs uerbis, et significantibus, et non sordidis quidem, non tamen exquisitis, et ab usu remotis: tum distincta rebus, personis, temporibus, locis, causis, ipsa etiam pronuntiatione in hoc accommodata, ut iudex, quae dicuntur, quam facillime accipiat. Haec de narratione locutus. At de elocutione, Nobis, inquit, prima sit uirtus perspicuitatis, propria uerba, rectus ordo, non in longum dilata conclusio, nihil neque desit, neque superfluat. ita sermo et doctus probabilis, et planus imperitis erit. Haec est eloquendi observatio. Nam rerum perspicuitas quo modo praestanda sit, diximus in praecceptis narrationis. similis autem ratio est in omnibus. Nam si neque

neque pauciora quam oportet, neque plura, neque inordinata, aut indistincta dixerimus, erunt dilucida, et negligenter quoque audientibus aperta. Recte ergo monet Cicero, ut si dilucidam elocutionem uelimus, usitatus utamur uerbis, id est, non à loquendi consuetudine remotis. Proprijs. Quod Quintilianus inquit, significantibus: hoc est, bene explicantibus. Dispositis. Suo in loco collocatis. Aut circumscriptione conclusa. Id est, clausa, astricta, non uaga. Aut intermissione. Cum parenthesin facimus. Aut concisione uerborum. Cum uerba subticemus non necessaria: ut Plinianum illud, An uenaris, an piscaris, an aucuparis, an simul omnia? et infinita huiusmodi.

Obscurum. Tangit uitium dilucido contrarium uirtuti. nam corrupta, ut inquit Quintilianus, oratio, in uerbis maxime improprijs redundantibus comprehensione obscura, compositione fracta, uocum similium aut ambiguarum puerili captatione, consistit. Longitudine. Igitur, inquit, longius euagatur oratio. Contractione. Cum oratio concisa est, et uerba necessaria subicit. Ambiguitate. Cum sensus multiplex esse uerborum potest. Inflexione. Cum uerborum deriuatio non percipitur: uelut apud Ciceronem in Bruto, cum Sifenna dixisset sputatilica, à Grannio irrisus est, quod pro eo uerbo uilia intelligeret. Immutatione uerborum. Cum alia pro alijs ponuntur uerba: ut qui solem aurum, et lunam argentum uocant.

Breuitas autem conficitur simplicibus uerbis, *se* De oratione mel unaquaque re dicenda, nulli rei, nisi ut dilucide dicere breui. cas, seruiendo.

BREUITATE commendatur historia, narratio quoque, et omnis STREB. illa tenuis, et nuda ratio loquendi, in qua fere totus est Caesar in Commentarijs. Conficitur autem uerbis simplicibus, detractis epithetis, circumlocutione, et aggeratione summotis: Cicero Latinae facundiae parens, causas forenses et iudiciales egit. Breuius isthuc, Cicero causas egit. Ratio differendi, et dicendi facultas, et illa uis oratoria, multitudini legibus et magistratibus constituta, perquam necessaria est. Circumlocutio est. expeditius isthuc, Rhetorice ciuitati necessaria. Dilatat etiam uerborum multitudo. Cicero Antoniana septima. Equidem non deero, mouebo, praedicabo, denunciabo, et testabor deos hominesque, quid sentiam. satis erat ad explicandum, denunciabo quid sentiam. Breuitas etiam fit semel unaquaque re dicenda nulla facta commemoratio, nulla geminata repetitione. Proponatur illud Catonis apud Gellium, Succidias humanas facis, decem funera facis, decem capita libera interficis, decem hominibus uitam eripis. Quater dixit idem: breuitas

unum modo collocasset. Breuitas etiam conficitur si nulli rei, nisi ut dilucide dicas, seruias, hoc est, uteris proprijs, usitatis, & dispositis. Quantum uoles exemplorum suppeditabit Cæsar.

G. VALLA. Breuitas autem. Quintilianus, Ac merito laudatur breuitas, inquit, integra: sed ea minus præstat quoties nihil dicit, nisi quod necesse est. *ἡ ἀπλοῦς* breuitatem uocant, quæ reddetur inter schemata. Est uero pulcherrima cum plura paucis complectimur, quale Sallustij, Mithridates corpore ingenti proinde armatus. Inter schemata autem utimur hac figura, inquit, non singulis modo uerbis, sed etiam sententijs: ut Cicero dicit contra concionem Metelli: Qui iudicabantur, eos uocari, custodiri, ad senatum adduci iussi. in senatu sunt positi. & totus hic locus talis. Hoc genus *ἡ ἀπλοῦς* uocant. Hoc ergo dicit Cicero, Breuitas conficitur Simplicibus uerbis, non accruatis.

De oratione
probabili.

Probabile autem genus est orationis, si non nimis est comptum, atq; expolitur: si est autoritas, & pondus in uerbis: si sententiæ uel graues, uel aptæ opinionibus hominum & moribus.

STREB.

SAEPENVMERO oratio eadem brevis est probabilis & dilucida, siue narratio est, siue confirmatio, siue alia pars orationis. Sed istorum ratio diuersa est. Non est probabilis ille nimis ornatus, & eloquentia, ut ait Fabius, libidinosa & resupina uoluptate molliter effœminata: ubi rerum grauitas negligitur, unum queritur lenocinium uerborum. Contra probabilis est oratio, compta quidem, & expolita, nec enim sordes patitur, sed robusta, uirilis, mascula, minime fucata, quo genere semper utetur orator: & in quo ne quid desideretur exempli, Cicero totus est. Vbi figura dicendi recta fuerit, & proba, quæretur pondus in uerbis, grauitas in sententijs: his enim duobus, omnis constat oratio. Cice. pro Cluentio, Tum uero illa egregia ac præclara mater, palam exultare letitia, ac triumphare gaudio cœpit, uictrix filia, non libidinis. Itaq; diutius suspitionibus obscuris, lædi famam suam noluit. lectum illum genialem, quem biennio antè filia suæ nubenti strauerat, in eadem domo sibi ornari & sterni, expulsa atq; exturbata filia iubet. Nubit genero socrus, nullis auspicijs, nullis autoribus, funestis omnibus omnium. Quid hac autoritate uerborum grauius? Quæ sententiæ grauiore esse possunt? Probabile genus est & illud, quod interserit argumentorum seminaria, & quod aptum est hominum opinionibus & moribus: ut quod loquitur parasitus apud Terentium.

G. VALLA.

Probabile autem genus. Probabile autem, inquit Cicero, id genus dicitur, quod non plus minus uel est, quàm dicit: nō quia comi expoliriq; non debeat (nam

beat (nam & hæc ornatus pars est) sed quia uitium est ubiq; quod nimium est. Si non nimis compt. Quoniam hæc ueritatis fidem tollunt. Si est autoritas & pon. Ne lasciuiare compositione uideamur.

Illustris autem oratio est, si & uerba grauitate delecta ponuntur, ac translata, & superlata, & ad nomen adiuncta, & duplicata, & idem significantia, atq; ab ipsa actione, atq; imitatione rerum non abhorrentia. Est enim hæc pars orationis, quæ rem constituat pene ante oculos. Is enim maximè sensus attingitur, sed cæteri tamē & maxime mens ipsa moueri potest. Sed quæ dicta sunt de oratione dilucida, cadunt in hanc illustrem omnia. Est enim plus aliquanto illustre, quàm illud dilucidum. altero fit ut intelligamus: altero uerò ut uidere uideamur.

De oratione
illustri.

ILLVSTRE genus, ut ipse definit, pars est orationis, quæ rem constituit pene ante oculos. Ferit & alios sensus, ut aurem, mouetq; mentē. Sed oculos dicimus, quia is maxime sensus attingitur. Vfus generis huius est, ut non modo intelligamus, sed ut uidere uideamur, quæ dicitur *ἡ ἀπλοῦς*, & *ἡ ἀπλοῦς*, & representatio, & euidencia. Vergil. VIII. de Cyclopibus:

STREB.

Ocyus incubuere omnes, pariterq; laborem
Sortiti: fluit æs riuus auriq; metallum:
Vulnificusq; chalybs uasta fornace liquefcit.
Ingentem clypeum informant, unum omnia contra
Tela Latinorum, septenosq; orbibus orbes
Impediunt. alij umentosis follibus auras
Accipiunt, redduntq; alij stridentia tingunt
Aera lacu, gemit impositis incudibus antrum.
Illi inter sese magna ui brachia tollunt
In numerum, uersantq; tenaci forcipe massam.

In hoc genere illustri uerba grauitate delecta ponuntur, ut, ocyus incubuere, uasta fornace, ingentem clypeum informant, tollunt in numerum, neq; enim significantiora, neq; meliora inueniri possunt. Ponuntur & superlata, unū esse clypeū, omnia contra tela Latinorum, septenos orbibus orbes impediri. Sunt ad nomen

ad nomen adiuncta, quæ dicuntur adiectiua. Sonitus autem ab imitatione rerum non abhorret, uel hoc maxime, Stridentia tingunt Aera lacu. & illi inter sese magna uir brachia tollunt in numerum, qui uersus laborat pedum tarditate, ut conatus ille grauior ostendatur. Quid multis? Sic omnia sunt illustria, ut rem & audire, & uidere uideamur. Cice. Philip. 11. de bonis Pompeij, Oceanus mediusfidius uix uidetur tot res, tam dissipatas, tam distantibus in locis positas, tam cito absorbere potuisse. Nihil erat clausum, nihil obsignatum, nihil obscriptum. Apothecæ totæ nequissimis hominibus condonabantur: alia mimi rapiebant, alia mimæ: domus erat aleatoribus referta, plena ebriorum, totos dies potabatur, atque id locis pluribus. Suggestebantur etiam sæpe, non enim semper iste felix, damna aleatoria. Conchyliatis Cn. Pomp. peristromatis seruorum in cellis lectos stratos uideres. Hic superlata, hoc est, hyperbolica, hic uerba deleta, uerba duplicata, ad nomen adiuncta, idem significantia: quæ pluribus ostenderem nisi breuitati studerem, & res ipsa per se intelligeretur. Itaque illustris oratio est & probabilis, & dilucida, & plus aliquanto quam dilucida. Huc referes pulcherrimas rerum descriptiones, cuiusmodi multas habet ipse in philosophia: ut uoluptates rusticorum, lib. de Senect.

G. VALLA.

Illustris autem oratio est. Quintilianus quoque cum de probabili loquitur oratione, subiungit, Itaque in nobis esse oportet autoritatem, in uerbis sententias, ut graues, uel aptas opinionibus hominum ac moribus: his enim saluis, licet assumere ea quibus illustrem fieri orationem putamus, delectant translatam, superlatam, ad nomen adiunctam, duplicem, & idem significantiam, atque ab imitatione rerum non abhorrentiam. Vbi licet nobis intueri, ad uerbum, Ciceronis uerba ex hoc loco sustulisse, nec tamen eum nominasse. Et aliquanto post, Itaque *ὑψηλὰ*, inquit, cuius in præceptis narrationis feci mentionem, quia plus est euidencia, uel, ut alij dicunt, representatio, quam perspicuitas, & illud quidem patet, hæc se quodammodo ostendit, inter ornamenta ponamus. Magna uirtus est, res de quibus loquimur, clare, atque ut cerni uideantur, enuntiare. neque enim satis efficit, neque ut debet plene dominatur oratio, si usque ad aures uolet, atque ea sibi iudex de quibus cognoscit, narrari credit, non ex primi, & oculis mentis ostendi. Est igitur unum genus quo tota rerum imago quodammodo in uerbis depingitur, Constitit in digitos extemplo arrectus uterque, & cætera, quæ nobis illam pugilum congreduentium aciem ita ostendunt, ut non clarior futura fuerit spectantibus. Cicero quoque in Verrem, Stetit soleatus Prætor Populi Romani cum pallio purpureo: tunicaque talari muliercula nixus in littore. Non solum qui legit hæc, ipsum os intueri uideatur & habitum: sed quædam etiam ex his, quæ dicta non sunt, sibi ipse astruat, Ego certe mihi cernere uideor & uultum, & oculos, & deformes utriusque blanditias, & corum qui aderant

aderant tacitam auersationem, ac timidam uerecundiam. Interim ex pluribus efficitur illa, quam conamur exprimere, facies. ut est apud eundem, Nempe omnium ornatum uirtutum. Exemplum uel unum sufficiat in descriptione conuiuij luxuriosi, Videbar uidere alios intrantes, alios uero exeuntes: quosdam ex uino uacillantes: quosdam hesternæ potatione oscitantes, humus erat immunda, lutulenta uino, coronis languidulis, & spinis cooperta piscium. Quid plus uideret, qui interesset? Hæc est ergo illustris oratio, de qua Cicero loquitur, cum inquit, Illustris est autem oratio, si & uerba grauitate delecta ponuntur, non ridicula, sed quæ pondus suum habeant. Et translata. Hoc hyperbole, de qua dictum figuram. Et ad nomen adiuncta. Quæ dicuntur epitheta: de qua sanè figura ita Quintilianus, Epitheton quod rectè dicimus appositum, à nonnullis sequens dicitur. eo poetæ & frequentius & liberius utuntur. Namque illis satis est conuenire uerbo cui apponitur, & ita dentes albi, & humida uina in his non representantur. Apud oratorem, nisi aliquid efficitur, redundat. id autem erit huiusmodi, ut si dicas, O facinus indignum, o durum pectus: quod ob rem ridiculam amicissimum perditum ire possit. Solet fieri alijs adiunctis epitheton tropis: ut apud Vergilium, turpis egestas, tristis senectus. ueruntamen talis est ratio huiusce uirtutis, ut sine apposis nuda sit, & uelut incompta oratio. Et duplicata. Et idem significantia, ut Ciceronis illud in Catilinam, Tandem aliquando Quirites Catilinam furentem audacia, scelus anhelantem, pestem patriæ nefarie molientem, uobis atque huic urbi ferrum, flammamque minitantem, ex urbe uel eiecimus, uel emisimus, uel ipsum egredientem urbe persecuti sumus. abiit, excessit, euasit, erupit. Sensus attingitur. Hoc est, animus compungitur. Et cæteris. Quæ dicta, & quæ statim dicuntur de suaui oratione. Altero fit. Dilucidum dicit.

Suaue autem genus erit dicendi, primum elegantia & iucunditate uerborum sonantium & lenium: De oratione suaui.
deinde coniunctione, quæ neque asperos habeat concurfus, neque disiunctos, atque hiantes: & sit circumscripta non longo anfractu, sed ad spiritum uocis apto: habeatque similitudinem, æqualitatemque uerborum. tum ex contrarijs sumpta uerbis crebra crebris; paria paribus respondeant: relataque ad idem uerbum, & geminata, atque duplicata uel etiam sæpius iterata ponantur.

nantur: constructioq; uerborum, tum coniunctionibus copuletur, tum dissolutionibus relaxetur.

STREB.

SVAVE dicendi genus ex tribus conficitur: ex elegantia & iucunditate uerborum sonantium & lenium: ex suauitate collocationis & numeri: ex bonitate figurarum. Elegancia & iucunda uerba sunt, non affectata, non illa minus usitata, magnisq; laboribus à uetustis rerum scriptoribus pueriliter emendata: sed omnia sonantia, & lenia ex suauibus literis, in quibus uerbis est præclara significandi uis, sine obscenitate: ut, elegantia, iucunditas, modulatio, florere, magnopere, festiue. Coniunctio, iunctura à Quintiliano dicitur: quæ si proximè coheret, ut lapides coagmentati, foedos & asperos fugit concursus priorum sequentiumq; uerborum: ut, cæca caligine, clara Roma, tuba bona, mors turpis, lex sancta. Euitat etiam disiectos hiatus, ut ama omnes, arma Aeneæ, seditio oritur, frugi homo. Ad coniunctionem facit & circumscriptio, quæ est absoluta numeris, & aurium iudicio comprehensa clausula. Pro lege manilia, Statui Quirites uestram uoluntatem, & Reipub. dignitatem, & salutem prouinciarum atq; sociorum, meis omnibus commodis & rationibus præferri oportere. Decurrit hæc oratio cum suauitate, nec anfractu longo, id est, circumscriptione longe producta spiritum uocemq; debilitat. Nec satis est orationem bene coherere, si non habet similitudinem æqualitatemq; uerborum. Nec enim si minuti lapides grandioribus saxis in muro coherent, pulcherrimam faciunt structuram, sed potius inæqualem, aspectuq; deformem: sic in oratione suauiori querenda uerborum similitudo. Ponamus dissimilia, & improbanda, Ferebatur ea uolubilitate linguae, eaq; dicendi celeritate, ut nihil esset leue magis. Quinq; posteriora uerba ceteris multo leniora sunt. æquiparemus hoc pacto, Ferebatur ea uolubilitate linguae, eaq; dicendi celeritate, ut nihil omnino uolubilius accellerari & expediri possit. In quo syllabas haud quaquam metimur, sed discordiam magnitudinum repudiamus. Sunt & figurae iucundiores, quum crebra crebris, paria paribus relata respondent. Cicero pro Milone, Est igitur Iudices non scripta, sed nata lex: quam non didicimus, accepimus, legimus, uerum ex natura ipsa arripimus, hausimus, expresimus. Hic paribus numeris comprehensa crebro conferuntur. Contraria relata sunt in eadem oratione, Quem cum omnium gratia noluit, hunc uoluit cum aliquorum querela: quem iure, quem loco, quem tempore, quem impune non est ausus, hunc iniuria, iniquo loco, alieno tempore, cum periculo capitis non dubitauit occidere? Relata ad idem uerbum, Aphricano uirtutem industria: uirtus gloriam: gloria æmulo comparauit. Geminata atque duplicata accipimus eadem. Quintilianus, Nam & uerba geminantur: ut, Occidi, occidi. Ah Corydon Corydon. Cicero philippica

lippica secunda, Bona (miserum me, consumptis enim lachrymis, tamen infixus animo haret, dolor) bona, inquam, Cn. Pompeij acerbissima uoci subiecta præconis. Sapius iterata sunt, Vos enim statuistis, uos sententiam dixistis, uos iudicastis. Coniunctionibus copulantur hæc pro lege manilia, Asia tam opima est & fertilis, ut & ubertate agrorum, & uarietate fructuum, & magnitudine passionis, & multitudine earum rerum quæ exportantur, facile omnibus terris antecellat. Dissolutionibus hæc relaxantur, hoc est, sine coniunctione ponuntur, in octaua Antoniana, At uerò erecti, incitati, parati, armati animis iam esse debemus. Vtemur autem suauis genere dicendi quando uoluptatem asserre cupiemus, ut in laudationibus, aut motus animorum componere, aut admiratione retinere mentes.

Suaue autem. Ut uno Ciceronis modò contenti simus exemplo, Si patres conscripti, pro uestris immortalibus in me, fratremq; meum, liberosq; nostros meritis parum uobis cumulata gratias egero, quaso, obtestorq; ne mea natura potius, quàm magnitudini uestrorum beneficiorum id tribuendum putetis. quæ enim tanta potest existere ubertas ingenij? quæ tanta dicendi copia? quod tam diuinum atque incredibile genus orationis, quo quisquam possit uestra in nos uniuersa promerita, non dicam complecti orando, sed percensere enumerando? & totus ille locus. Coniunctione. Id est, uerborum structura. Asperos concur. Ut Sextus Roscius, melius dicas, Sextus quoque Roscius. & non, sed rex Xerxes: at pro eo, rex Xerxes, & similia. Disiunctos. Cum extrema uocalis, uocalem primam uerbi sequentis includit: ut si dicas, are emit, illi incumbit, fero omnia, & similia. hiat enim iunctura, quæ structior, pleniorq; fieret, si consonantes uocalibus applicarentur, hoc modo, are mercatur, illi totus incumbit, fero cætera. Circumscripta. Hoc dicit, si clausula longior non fuerit, quàm ut uno possit spiritu enuntiari: ut in ipsa clausula pronuntiatione uocem mutare non necesse fuerit. Habeatq; Ne alia grandia, magnificaq; alia porro humilia & depressa: nam in sermone tenui, sublime, nitidumq; non conuenit, fitq; corruptum, quia in plano tumet. Ita humilia circa res magnas carpinus: itaque ut ridetur illud, Prætextam in cista mures rosere Camilli: ita probatur Vergilianum illud, Sæpe exiguus mus. nam adiectiuum exiguus, epitheton aptum, proprium, effecit ne plus expectaremus. & casus singularis magis decuit: & clausula ipsa unius syllabæ non usitata, addit gratiam. Imitatus itaque est utrunque Horatius, Nascetur ridiculus mus. Ex contrarijs. Hæc figura Antitheton appellatur, Latine Contrapositum: cuius exemplum non uidemus commodius proferre posse, quàm Ciceronis illud in Catilinam. Ex hac enim parte pudor pugnat, illinc petulantia: hinc pudicitia, illinc stuprum: hinc fides, illinc fraudatio: hinc pietas, illinc scelus: hinc constantia, illinc furor

G. VALLA.

furor: hinc honestas, illinc turpitudine: hinc continentia: illinc libido. Denique æquitas, temperantia, fortitudo, prudentia, uirtutes omnes certant cum iniquitate, cum luxuria, cum ignauia, cum temeritate, cum uitij omnibus. Postremo copia cum egestate, bona ratio cum perdita, mens sana cum amentia, bona denique spes, cum omnium rerum desperatione confligit. Quintilianus autem de hac figura locutus, Non uno, inquit, fit modo. nam et fit si singula singulis opponuntur: ut, uicit pudorem libido, timorem audacia. et bina binis: non nostri ingenij est, uestri auxilij est. et sententia sententijs: dominetur in concionibus, iaceat in iudicijs. Relataque ad idem uerbum. Vt, Neque is es Catilina ut te aut pudor à turpitudine, aut metus à periculo, aut ratio à furore reuocaret. ad idem enim uerbum plura referuntur: quod fit aut preposito uerbo, aut in ultima parte collocato, ut hic: aut in medio. Et geminata. Vt, Perturbatio istum mentis, et quedam scelerum offusa caligo, et ardentes furiarum faces excitarunt. Et illud, Inuestigata, comperta, patefacta, sublata, deleta, extincta. Et illud, Pater hic tuus, patrem hunc appellas: patris tui filius est. Constructio. Vt, Tectumque; laremque; Armaque; Amyclæumque; canem, Cressamque pharetram. Dissolutionibus. Vt, Alexandro Aquila in deliberando consilium, in praliando uirtus, in beneficio benignitas non deerat, sed duntaxat in supplicio crudelitas. nam cum aliqua res dubia accidisset, apparebat sapientissimus: cum autem confligendum esset cum hostibus, fortissimus: cum uero præmium dignis tribuendum, liberalissimus: et cum animaduertendum, clementissimus. Et apud Vergilium, Hic illum uidi iuuenem Melibœe, quotannis Bis senos cui nostra dies altaria fumant, Hic mihi responsum primus dedit, ille petenti. Sed utrumque horum, inquit Quintilianus, coaccruatio. etenim tantum iuncta aut dissoluta, omnibus scriptores sua nomina dederunt, sed uaria, et ut cuique fingere placuit. fons quidem unus, qui aciora facit, et instantiora quæ dicimus, et uim quandam præ se ferentia uelut sepius erumpentis affectus.

Suauis oratio
ex rebus.

Fit etiam suauis oratio, cum aliquid aut inuisum aut inauditum, aut nouum dicas. Delectat enim quicquid est admirabile, maximeque mouet ea, quæ motum aliquem animi miscet, oratio, quæque significat oratoris ipsius amabiles mores: qui exprimitur aut significando iudicio ipsius ex animo humano ac liberali: aut inflexione sermonis, cum aut augendi alterius

alterius, aut minuendi sui causa, alia dici ab oratore, alia existimari uidetur, idque comitate fieri magis, quam uanitate. Sed multa sunt suauitatis præcepta. quæ orationem, aut magis obscuram, aut minus probabilem faciunt. Itaque etiam hoc loco nobis est ipsis, quid causa postulet, iudicandum.

SVAVIS oratio conficitur uerbis, ut antè dictum est, et rebus, de quibus STRABO. nunc agitur. Res numero quinque sunt. Inuisum, id est, non antè uisum, Inauditum, Nouum, Affectus, et oratoris amabiles mores. Delectant hæc omnia, suscitant attentionem, animumque reficiunt: ea de re suauia dicuntur. Inuisum et inauditum differre sciunt omnes: gesta priscorum non uidimus sed audiuius: uerum ab his duobus noua quantum differant haud forte cuique notum est, quia inuisa, et inaudita uidentur esse noua. Nouum temporis est: inauditum, et inuisum ignorationis, et rei quæ non uenit in sensum. Ita quedam prisca possunt esse noua. Tamè aliquando confunduntur. Cicero in Academicis, In rebus inuistatis utamur uerbis interdum inauditis. Et paulo post de re eadem, Noua sunt rerum nouarum facienda nomina. Hic inaudita uerba et noua dixit eadè. Hoc itaque mihi uidetur, Ciceronè duos præcipue facere sensus aspectum, et auditum, quibus orator multa cognoscat: reliquos oratori non ita sepe considerandos existimare. Deinde inuisa et inaudita non accipere, quæ nemo unquam uel uidet, aut audierit (Hoc enim modo noua essent omnia) sed quæ nemo eorum ad quos habetur oratio. Præterea noua appellare quæcumque receter acta sunt. Laudauit poëta Cicero in oratione pro Archia poëta. Hoc nouum fuit in iudicio Romano. Vtr, inquit, uestra benignitate, quoniã me in hoc nouo genere dicendi diligenter attēditis. Salsia Cluentij mater filio diuortium fecit, nupsit genero suo Melino: Hoc Romæ fuerat inauditum. O mulieris, inquit, scelus incredibile, et præter hanc unam in omni uita inauditum. Octauius Caesar pene puer exercitum sua sponte comparauerat in Marcum Antonium. Hoc inuisum, et inauditum. Cicero Philipp. quarta, Laudo, laudo uos Quirites, cum gratissimis animis prosequimini nomen clarissimi adolescentis, uel pueri potius. Sunt enim facta eius immortalitatis, non ætatis. Multa memini, multa audiui, multa legi, nihil ex omnium seculorum memora tale cognoui. Suauis oratio, multumque popularis. Iam quæris orationem, quæ motum aliquem animi commiscet. In perorationibus frequenter inuenies, et in alijs partibus actionum, sed multo pulcherrima est tertia actio: ne in Verrem de casu Philodami, sed longior est, quam quæ commentarijs inscribi debeat. Amabiles mores ostendit orator, aut commendatione uirtutum, aut

infectione uitiorum, aut iudicio animi liberalis, & ad officia subeunda prom-
pti. Multa sunt exempla in Seruiliū Rullum, & in Verrem; & hoc pro Cluen-
tio, Abs te peto Oppianice, ut me inuitum de patris tui causa dicere existimes
adductum fide, atq; officio defensionis. Sermonis inflexio non est apostrophe,
ut quidam fabulatur: sed uelut egressio, quum discedit orator a cursu: aut augen-
di alterius, aut minuendi sui causa. Cicero pro Cornelio Balbo, Et suc-
cedo orationi, quæ non præteruicta sit aures uestras, sed in animis omnium pe-
nitus infederit, ut plus uoluptatis ex recordatione illius orationis, quam nō mo-
do ex mea, sed ex cuiusquam oratione capere possitis. Hic se comitate, & beni-
gnitate quadam immunit, ut Pompeium Crassumq; qui eadem causa ante di-
xerant, augere possit. Nec id facit per ironiam, atq; dissimulationē, sed ut ipse
dicit, per comitatem. Postea uideamus, quæ suauitatis præcepta magis obscu-
ram, minusq; probabilem faciunt orationem. Elegancia uerborū, atq; iucun-
ditas persæpe figurata, deinde compositio, quæ transgressionē sæpe utitur, hoc
est uerba de loco in locū tradit, & figuræ compiores, & sermonis inflexio-
nes, non semper quidem, sed plerumq; orationem, aut magis obscuram, aut mi-
nus probabilem faciunt. Quamobrem suauitati non utiq; dabitur locus, sed no-
bis est ipsis, quid causa postulet indicandum.

G. VALLA.

Fit etiam suavis. Ut ipse Cicero pro Celio, Prægestit animus iam uidere
primum lautos iuuenes mulieris beatæ ac nobilis familiares: deinde fortes uiros
ab imperatrice in insidijs, atq; in præsidio balnearum locatos: ex quibus requi-
ram quonam modo latuerint, aut ubi: alucius ne ille, an equus Troianus fuerit,
qui tot inuictos uiros muliebri bellum gerentes tulerit, ac texerit. Illud uerò re-
spondere cogam, Cur tot uiri ac tales, hunc & unum, & tam imbecillum, quam
uidetis, non aut stantem comprehenderint, aut fugientem consecuti sint. qui se
nunquam profecto, si istum in locum processerint, explicabunt. quam uolent in
conuiujs faceti, dicaces, nonnunquam etiam ad uinum disertī sint, alia fori uis
est, alia triclinij: alia subselliorum ratio, alia lectorum: non idem iudicum comes-
satorumq; conspectus: lux deniq; alia est solis, & lychnorum. Delectat. Ut
ipse in Pisonem, Sed multa carne subrancia serui sordidati ministrant, nonnul-
li etiam senes: idem coquus, idem atriensis: pistor domi nullus, nulla cella: panis
& uinum à propola, atq; decupa: Græci stipati, quini in lectulis, sæpe plures,
ipse solus, bibiturus, quæ eodem de folio ministrantur: ubi galli cantum audiuit,
auum suum reuixisse putat: mensam tolli iubet. Quæq; significat. Ut pro
Celio, Adulterum ego putarem, si quis hanc paulò liberius salutasset? Et contra
Catilinā, Serui, mehercule, mei si me isto pacto metuerent, ut te metuant omnes
cuius tui, domum meam relinquendam putarem. Et rursus pro Celio, O magna
uis ueritatis: quæ contra hominum ingenia, calliditatem, solertiā, contraq; fictas
omnium

omnium insidias facile se per seipsam defendat. Inflexione sermonis. Quæ
figura, apostrophe dicitur à Græcis. hæc, ut inquit Quintilianus, mure mouet:
Siue aduersarios inuadimus, Quid enim tuus ille Tubero in acie Pharsalica gla-
dius agebat? Siue ad inuocationem aliquam conuertimur, Vos enim Albani tu-
muli, atq; luci, uos inquam imploro. Siue ad inuidiosam implorationem, O lex
Portia, legesq; Sempronie. Augendi alterius. Ut in Tiberonem memora-
to in exemplo. Minuendi sui causa. Ut pro Milone, O me miserū? O me
infelicem? reuocare tu me in patriam Milo potuisti. Alia dici ab oratore.
Hæc figura, Ironia dicitur: ut illud in Catilinam, A quo repudiatus ad sodalem
tuum uirum optimum Metellum demigrasti. Vnde quoniam Socrates ea pluri-
mum usus est, appellatus est ἱρων, simulator. Quæ orationem. Ideo illa à
nobis repudiata sunt præcepta.

C. F. Reliquum est igitur, ut dicas de cōuersa ora-
tione atq; mutata. C. P. Est itaq; id genus totum si-
tum in commutatione uerborum, quæ simplicibus in
uerbis ita tractatur, ut aut ex uerbo dilatetur, aut in
uerbum contrahatur oratio. Ex uerbo, cū aut pro-
prium, aut idem significans, aut factū uerbum in plu-
ra uerba deducitur. Ex oratione, cum aut definitio ad
unum uerbum reuocatur, aut assumpta uerba remo-
uentur, aut in circuitus diriguntur, aut in coiunctio-
ne fit unum uerbum ex duobus.

De oratione mu-
tata.
Dua species cō-
mutandæ oratio-
nis in uerbo.

DIVISIO facta est orationis. Genus est, inquit, eloquēdi sua sponte su-
sum, alterum uersum, atq; mutatum. nunc de cōuersa oratione præcipit, atq; mu-
tata, in cuius non dicam interpretatione, sed inuentione interpret ille Geor-
gius frustra laborauit: doctus quidem bene tradita in improbum sensum con-
uertere, atque mutare. Vidit Cicero proprijs, & simplicibus uerbis, &
oratione sponte fusa, atque naturali, non semper utendum: quod neque
iucundum sit, neque uarium, neque uehemens uno semper uti genere dicen-
di: uoluit igitur, & uerba singula, & coniuncta aliquando mutari: ut
plus iucunditatis esset, plus uarietatis, plus cuiusdam uirtutis in oratio-
ne. Est itaque id genus totum situm in commutatione uerborum. Com-
mutatio duplex. Altera uerba de loco mutat in locum, aptius ordinan-
di gratia: altera dilatatur, aut contrahit uerba, aut ad uarietatem, aut ad
signifi-

significandi vim ampliorem. In qua mutatione plurimum uersatur orator. Hinc illud infra, Eloquendi, inquit, exercitatio maxime in hoc toto conuerti genere uersatur. Nā (quod ante dixi) genere sponte fuso perraro uti possumus, propterea quod ordo naturalis, ut est multo optimus quando respondet, ita uotis eloquentiae non saepe respondet. Quod si antea de conuersione uerborum facta est mentio, ne quid mirere: alterum enim genus sine altero explicari uix potest. Nec sponte fusa magnopere egent praeeptione, nisi quod explorare oporteat sint ne per se bona, an commodius immutentur. Igitur superiora tanquam naturalia considerantur, quae si uertenda sunt, atque mutanda, posuit rationes immutandi. Verba dilatantur. Oratio in pauciora quadā contrahitur, uel etiam in unum uerbum. Proprium est uerbum, bellum. Idem significans assumpta figura, Mars. Neque enim dicit idem significatia, synonyma, quae et ipsa propria sunt: sed in figuris usurpata loco propriorum. Factum, id est, compositum, de quo fit hic mentio (quamuis quatuor modis uerba fiant) ut armipotens, bellum ducitur in plura, ut Motus armorum in hostili discordia. Quid tu? hoc et illo sic utemur, ut res ipsa persuadebit. Bello uicit Aphros, honesto Marte superauit Asiaticos, et in hoc armorum motu ac hostili discordia nunquam cessit rebus aduersis. Hoc modo et copia, et uarietas, et iucunda uerborum compositio miscetur. Armipotens dicitur a poetis, nec enim omnia succedunt, neque tot membris separatur. Experiri licet similem uariandi legem. Cicero non dicit ubique rhetoricen, sed etiam oratoris artem, orandi facultatem, rationem differendi, bene dicendi scientiam, dicendi facundiam: dices tamen non quod illorum uenerit in buccam: sic faciunt imperiti: sed optime prioribus ac posterioribus cohaerebit: quod ipse facit libro de Oratore. Definitio ad unum uerbum reuocatur hoc modo, Rem finit orator, deinde quod pluribus intelligendum proposuit, uno complectitur uerbo: quae ratio dicendi sit amplior et grauior, quam si quid ieiune, atque sicce uerbo tantum notetur: quod quando sit usurpandum, res ipsa monstrabit. Cicero, Nos Deorum immortalium templa, nos muros, nos domicia, sedesque Populi Romani, penates, aras, focos, sepulchra maiorum: nos leges, iura, libertatem, coniuges, liberos, patriam defendimus. Partibus definit patriam, deinde uerbo comprehendit, ut genere summo. Dicit quisque patriam, hic uerbum in plura uerba deducitur. Fatebor quidem: sed aliud est progredientem, ab uno ad plura peruenire: aliud a pluribus ad unum. Referuntur haec dilatio, et contractio: ideoque in contrarium dicuntur. Tale est illud Vergilij, Vrbs antiqua fuit, Tyrij tenuere coloni, Carthago. Nam descriptio Carthaginis reuocatur ad uerbum. Assumpta uerba remouentur per negationem, non per correctionem, quae nihil remouet, sed magis idoneum subiungit. Etenim Quintilianus appellat argumentum a remotione, cuius

cuius una pars plures uel negando tolluntur. De correctione sit hoc exemplum, ex actione tertia in Verrem, Non enim firem, sed creptorem: non adulterum, sed expugnatorem pudicitiae: non sacrilegum, sed hostem sacrorum religionumque: non sicarium, sed crudelissimum carnificem ciuium sociorumque, in uestrum iudicium adduximus. Haec ita remouentur, ut in breuius non contrahantur. Qua de re non idoneum sit exemplum, sed ea causa positum, ne quis arbitretur eiusmodi remotiones ab autore signari. In breuius contrahuntur hoc modo, Errauit imprudens, sensu lapsus est, existimauit esse Pompilium qui esset Octavius. Sceleri non adiecit animum? Nihil est istorum. Quid igitur? Occidit inimicum. Priora tolluntur, ut apertius conficiatur hoc extremum, quae rei totius est summa. Circuitus autem comprehensio est, siue clausula longioribus numeris comprehensa, quae dicitur a Graecis Periodos. De qua Cicero in Oratore, Quintilianus in nono, permulta dixerunt. Difficilius isthuc expedire quid circuitus ad orationis contractionem omnino faciat. Nam qui de uerborum extensione putant hic fieri mentionem, turpiter hallucinantur. Ego quidem sic existimo, esse plurima quae dicendo ab Oratore longe lateque funduntur: tandem una periodo angustius omnia contrahuntur: ut sit in peroratione frequentissime quando repetuntur argumenta. Nec in peroratione solum, sed in omni quaestione, si quid fusiuse extensum parit obscuritatem, id circumscribimus, unoque circuitu comprehendimus, ut quid sit effectum manifestius ostendamus. Et ne tedium afferamus in longioribus exemplis, ponamus hoc nostrum, Irritae sunt apud te preces amicorum: nulla te manet necessitudo, non te reddit exorabilem affinitas, nihil te flectunt propinquorum uoces, nulla parentum mouet te charitas. Quid est igitur quod ipsi sperare possimus? Haec membra sex, breuiter in circuitum diriguntur hoc modo, Si neque preces amicorum, neque necessariorum, neque affinium, propinquorum, neque etiam parentum te mouent, quid est quod ipsi sperare possumus? Unde constat illum circuitum, quo frequenter utuntur historici, plurimum iuuare breuitatem, ac dissipata dispersaque in unum congregare, atque etiam leuare tedium audientis, si forsitan immorandum est, unumque et idem saepius alio et alio modo enuntiandum. In coniunctione, hoc est, in compositione uerborum, fit unum uerbum ex duobus, ut patrem occidit parricida. potest omnia fortuna omnipotens, salutem feret salutifer exercitus.

Cum aut proprium. Vt, Te nemus Angeriae: uitrea te Fucinus unda. Et, Haec nauis onusta praeda Siciliensi: Cum et ipsa quoque esset ex praeda. Et, Multi et graues dolores inuenti parentibus et propinquis multi.

Cum aut definitio ad unum uerbum reuocatur: Vt, Qui sunt qui foedera saepe ruperunt? Carthaginenses. Qui sunt qui bellum crudelissime gesserunt?

G. VALLA.

k.

gesserunt? Carthagenenses. Qui sunt qui Italiam deformauerunt? Carthagenenses. Qui sunt qui sibi ignosci postulant? Carthagenenses. Assumpta. Per correctionem, Hunc ego non immanem, sed feram duco. Circuitus. Id est, in clausulam uerba extendunt: ut quod dicit de Sexto Roscio, Etenim cum arti fex eiusmodi sit, ut solus dignus uideatur esse, qui in scena spectetur: tum uir eiusmodi est, ut solus dignus uideatur, qui eo non accedat. Aut coniunctione. Fit unum uerbum ex duobus nouatione uocabuli, de qua dictum superius est.

In coniunctis autem uerbis triplex adhiberi potest commutatio, non uerborum, sed ordinis tantummodo: ut cum semel dictum sit directe, sicut natura ipsa tulit, inuertatur ordo, & idem quasi sursum uersus, retroque dicatur, deinde idem intercise, atque permiste. Eloquendi autem exercitatio maxime in hoc toto conuertendi genere uersatur.

STREB. ORATIONIS ordo triplex est: directus unus, inuersus alter, alius permixtus. Cicero Philippica septima, Num hostem Antonium iudicauistis? Nec tum hostis est a uobis iudicatus Antonius? Et paulo post, Tum non hostem iudicastis Antonium? Et iterum, Tum ille hostis non est iudicatus? Et rursus, Non est iudicatus Antonius hostis? Quoties unam & eandem commutauit sententiam? Ouidius, Anna soror, soror Anna. Directum, Omnia parent homini. Inuersum, Homini parent omnia. Permixtum, Omnia homini parent.

Hæc est illa commutatio non uerborum, sed ordinis tantummodo, quam tradit autor: & ad eligendum id quod omnium est optimum, & ad uariandam repetendorum collocationem.

G. VALLA. Vt cum semel dictum est. Quæ figura, Græce *ἰσχυρὸς* & regressus dicitur, ut propositis duobus secundum primo, deinde primum capimus, ut apud Vergilium, Forte sub arguta confederat ilice Daphnis, Compulerantque greges Corydon & Thyrsis in unum, Thyrsis oues, Corydon distentas lacte capellas. Et idem quasi sursum. Hæc *ἰσχυρὸς* Græce, Latine gradatio nominatur. hæc repetit ea quæ dicta sunt: & priusquam ad aliud descendat, in prioribus resistit: ut, Africano uirtutem industria, uirtus gloriam, gloria amulos comparauit. Et Calui, Non ergo magis pecuniarum repetundarum, quam maiestatis: neque maiestatis magis, quam Plancie legis: nec Plancie legis magis, quam ambitus: neque ambitus magis, quam omnium legum iudicia perierunt. Deinde intercise, atque permiste, Vt, Stupere

pere gaudio simul enim auditur, coepit. Pexmixte: ut, Tam deest auaro quod habet, quam quod non habet.

C. F. Actio igitur sequitur, ut opinor. C. P. Est ita: quæ quidem oratori & cum rerum, & cum uerborum momentis commutanda maxime est. Facit enim & dilucidam orationem, & illustrem, & probabilem, & suauem, non uerbis, sed uarietate uocum, motu corporis, uultu. quæ plurimum ualebunt, si cum orationis genere consentient, eiusque uim, ac uarietatem subsequantur.

De pronuntiatione.

i. grauitas

ACTIO pronuntiatio est, quarta pars artis rhetorica, ut hoc in opere STREB. Cicero constituit. Et ante rationem commonstrauimus, eoque fecimus quod alibi quintam fecerat partem. Omnis actio cum rerum & cum uerborum momentis, id est, uarijs crebrisque immutationibus commutanda maxime est. Est enim actio sententiarum & actio uerborum. Nec in oratione plura sunt, & omnis actio est in uarietate uocum, motu corporis, uultu. Vox aurem ferit. Motus corporis & uultus tangit oculum. Per quos duos sensus, inquit Fabius, omnis ad animum penetrat affectus. Vox est in quantitate, grandis, exigua, media. In qualitate, candida, fusca, plena, exilis, lenis, aspera, contracta, fusa, dura, flexibilis, clara, obtusa. Voce utimur acuta, graui, flexa, lenta, citata. Motus corporis est uel in toto, uel in partibus, ut capite, humeris, brachijs, manibus, pectore, lateribus, pedibus. Vultus in fronte, ore, & adiunctis partibus. Non quum de loco in locum mouentur, quod ad motum pertinet, sed cum indicio quodam ac prope necessario signo sanguinis aut spiritus, interiorem animum produnt. Hæc tria plurimum ualebunt, si cum orationis genere, reque subiecta consentient, eiusque uim ac uarietatem subsequantur. dilucidam facient orationem distinctione: illustrem, rei immutatione: probabilem, dignitate: suauem, tacita quadam modulatione. Quæ rebus & uerbis quidem sunt, tamen meliora sunt quam pronuntiatione adiuuantur. Cur autem hisce de rebus Cic. tam breuiter? Quia limari quidem, sed donari ab arte non possunt. Quod ipse libro de Oratore testatur: Hæc, inquit, cum ipso homine nascuntur, lingue solutio, uocis sonus, latera, uires, conformatio quedam, & figura totius oris & corporis. In Oratore tamen paulo plura scribit expressiora, sed nos ad ea melius componet imitatio, quam multa preceptorum traditio. Quintilianus uoluit rem omnem late fusque tractare, ac eloquentia uestire: quod ut minus est necessarium, ita certe ad cognoscendum non inutile.

Imo grauitas

G. VALLA.

Facit enim & dilucidam. Cum sit actio rhetorum omnium consensu, in duas diuisa partes, uocem & gestum, quorum altera oculos, altera aures mouet, per quos duos sensus omnis ad animum penetrat affectus: non dubium quin dilucidam orationem, & illustrem, & probabilem, & suauem, si fuerit decorata, effectura sit. cuiusmodi autem eam esse conueniat, copiosissime exposuit Quintilianus.

De memoria.

*al: gemma

C. F. Nunquidnam de oratore ipso restat? C. P. Nihil sane præter memoriam, quæ est germana literaturæ quodammodo, & in dissimili genere persimilis. Nam ut illa constat ex notis literarum, & ex eo in quo imprimuntur illæ notæ; sic confectio memoriæ tanquam cera locis utitur, & in his imagines ut literas collocat.

STREB.

IN PARTIBVS extremam memoriam facit, ut aliarum custodem. Ea est duplex. Naturalis, quæ non cadit in præceptum. Artificialis quæ una ratione & similitudine perstringit. Utendum, inquit, locis, pro charta: imaginibus, pro literis, quia memoria est germana, id est, similis literaturæ, quæ est conformatio & uelut pictura literarum. Literatura & conscriptio constat ex notis & signis literarum, & ex eo in quo imprimuntur notæ, ut charta, membrana, pugillaribus. Sic confectio memoriæ, quæ est ars conficiendæ memoriæ, locis utitur pro ceratis tabellis: imaginibus, pro literis. Loca sunt ædes, cæstella, templa, uia. Imagines autem quisquis pro suo arbitrio fingit, ut leonum, urforum, armorum, rerumque cæterarum. Verba collocantur & sententiæ: uerba quidem, si admodum pauca sunt: quia permulta collocare nunquam expediet. Sententiæ melius designantur, ut si dicturus orator, quinque faciat partes, & in uestibulo domus statuatur armatum Annibalem, quia deliberandum sit de bello Punico. In atrio argentarium nummis onustum, quod de cogenda pecunia locus alter habeatur. In impluuium tres uiros ingentes in equis, quia tertius est locus de præficiendis tribus imperatoribus. In aula prima duas manus in latum diuisas & armatas, quoniam sit quarta pars de supplendis legionibus decem. In aula secunda fingat duas lunas, quod ultimus est locus secundo mense copias educi oportere. Hæc inducere satis est. Etenim memoria non tam arte, quam usu & exercitatione firmatur.

G. VALLA.

Quæ est gemma. Talis, inquit, est memoria, qualis gemma in qua sculptæ sunt literæ, quæ in cera desigantur: nam & ipsa quoque memoria ita rerum figuras

figuras continet impressas, uel etiam uerba. Est autem memoria quidem duplex, alia naturalis, alia arte comparata. Naturalis adiuuari ac augeri arte adhuc potest. Arte comparatur aut per imagines: ut Cicero in rhetoricis ad Herennium tradit. Aut solertia & diligentia, quam exponit Quintilianus, melior euadit. Aut tertio medicamine roboratur, nam quemadmodum medici pro pmodum omnes & philosophi tradunt, memoriæ omnis imbecillitas, aut a cerebro frigido est, aut a frigido & arido, aut a frigido & humido: aut aliquando etiam uarias mutat imagines propter calidum in humido, ut in biliosis solet accidere. his omnibus causis inspectis, medelæ singulis suæ possunt accommodari.

C. F. Igitur quoniam uis oratoris omnis exposita, quid habes de orationis præceptis dicere? C. P. Quatuor esse eius partes: quarum prima, & postrema ad motum animi ualet, is enim initium est, & perorationibus concitandus. Secunda narratio, & tertia confirmatio fidem facit orationi. Sed amplificatio quamquam habet proprium locum, sæpe etiam primum, postremum quidem ferè semper, tamen reliquo in cursu orationis adhibenda est, maximeque cum aliquid aut confirmatum est, aut reprehensum. Itaque ad fidem quoque uel plurimum ualet. Est enim amplificatio uel hemens quædam argumentatio, ut illa docendi causa sit, hæc commouendi.

De partibus orationis.

Locus amplificationis in oratione.

Amplificatio quid.

IN TREIS partes distributa est omnis doctrina dicendi, primum in ipsam uim oratoris, deinde in orationem, tum quæstionem. Porro transit ad secundam quæ præceptis orationis continetur. Orationis partes sunt quatuor si resutatio confirmatione concluditur. duæ quidem ad docendum, totidem ad mouendum: quarum uis & ratio ab interpretatione superiori peti potest. Principium delibat affectus. Peroratio conficit & absomit. Narratio docet quid sit in causa. Confirmatio, quid certi incertiue sit. Partibus iungit amplificationem, quoniam quum de motu animi paulo antè dixisset, & ad eam rem amplificatio plurimum ualeret, annectenda uidebatur. Simul ut interpretaretur quo sensu motum animi duabus tantum partibus dedisset, quum in reliquo cursu

STREB.

cursu orationis adhibeatur. Non est igitur amplificatio una de summis partibus orationis, sed è grauioribus locis uehemens quædam argumentatio deducta: cuius parti subiicienda, unde deducta est. Quintilianus quatuor amplificationum genera facit, incrementum, comparisonem, ratiocinationem, congeriem: quæ quidem aperte monstrant, quid per amplificationem accipere debeamus. Cicero in hoc libro tam aperte, quam Quintilianus amplificandi rationem monstrat. Quamobrem debemus hic esse breuiiores. Amplificatio habet proprium locum perorationem, quod ipse testatur his uerbis, Augendi, inquit, hic est proprius locus in perorando. sepe etiam primum obtinet locum, Quousque tandem abutere patientia nostra Catilina? Quandiu nos etiam furor iste tuus eludet? Quem ad finem sese effrenata iactabit audacia? Nihil ne te nocturnum præsidium Palatii? nihil ne urbis uigiliae? nihil timor populi? nihil occurfus honorum omnium? nihil hic munitissimus habendi Senatus locus? nihil horum ora uultusque mouerunt? et quæ sequuntur. Postremum ferè semper amplificatio locum tenebit. Videre licet perorationes alias, et eam quæ est in Verrem actio ne ultima, et pro Milone. Longiora sunt exempla, quam quæ suis uerbis exponi debeant. Reliquo in cursu orationis amplificatio adhibenda est, maximeque quum aliquid aut confirmatum est, aut reprehensum. Etenim ante non conuenit: quia turpe facinus, id augere quod probandum est. Multa sunt exempla in Verrem, quale isthuc de Sopatro, à quo pecuniâ Verres acceperat. Quod ubi reprehendit Cicero, subdit, Scelus est accipere ab reo, quanto magis ab accusatore? quanto etiam sceleratius ab utroque? Eidem quum proposuisses uenalem in prouincia, ualuit apud te plus is qui pecuniam maiorem dedit? Concedo. Forsitan aliquis aliquando eiusmodi quidpiam fecerit. Cum uero fidem ac religionem tuam alteri addictam pecunia accepta habueris, post eandem aduersariis tradideris, maiore pecunia, utrumque falles? et trades cui uoles, et ei quæ scifilleris, ne pecuniâ quid reddes? Quæ mihi tu Bulbum? quæ Stalenum? quod unquam huiusmodi monstrum, aut prodigium audiuius, aut uidimus? Amplificatio ad fidem plurimum ualet: quia uehemens est argumentatio: et, ut ipse postea dicit, grauior quædam affirmatio, quæ motu animorum conciliet in dicendo fidem. Facit autem duas argumentationum species: unam, quæ docendi causa sit. Ea est probatio rei dubiæ faciens fidem. Alteram, quæ sit probatio cum animi motu. Ea sit aut argumentis, aut asseuerationibus, argumentorum loco.

G. VALLA.

Quoniam igitur. Quoniam totus hic oratoriarum partitionum liber in tres diuisus est partes, in uim oratoris, orationis partes, et quæstiones: cum dictum de prima sit, de reliquis nunc dicendum est, primoque de orationis partibus. Quarum prima et postrema ad motum animi ualent: non quin reliquæ quoque idem præstent, sed quod in his duabus ferè tota uis mouendi explicetur

cetur. ideo in Areopago his uti oratores per præconem prohibebantur: ingredienti siquidem oratori præco aiebat, αὐτὸς προοιμίζου, αὐτὸς ἐπιλέγε, Nec proœmio, ne ue epilogo utare. id autem ideo, quo uerum facilius ab omni affectu semoti possent dijudicare. Sed amplificatio. De hac dicemus ubi de conclusione tractabit. Ut illa docendi. Hoc est, ut confirmatio docendi causa adhibetur, ita amplificatio causa mouendi. Sumuntur autem. Ita Quintilianus, Causa principij nulla alia est, quam ut audito rem, quo sit nobis in ceteris partibus accommodatior, præparemus. Id fieri tribus maxime rebus inter autores plurimos constat, si beneuolum, attentum, docilem fecerimus: non quia ista per totam actionem non sint custodienda, sed quia inijs præcipue necessaria, per quæ in animum iudicis, ut procedere ultra possimus, admittimur.

C. F. Perge igitur ordine quatuor mihi istas partes explicare. C. P. Faciam, & à principijs primum ordiar. Quæ quidem ducuntur, aut ex personis, aut ex rebus ipsis. Sumuntur autem trium rerum gratia, ut amicè, ut intelligenter, ut attente audiamur. Quorum primus locus est in personis, nostris, discipulorum, aduersariorum: è quibus initia beneuolentiae conciliandæ comparantur, aut meritis nostris, aut dignitate, aut aliquo genere uirtutis, & maxime liberalitatis, officij, iustitiæ, fidei, contrarijsque rebus in aduersarios conferendis, & cum ijs qui disceptant aliqua coniunctionis aut causa, aut spe significanda: & si in nos aliquod odium offensio ue collata sit, tollenda ea, minuenda ue, aut diluendo, aut extenuando, aut compensando, aut deprecando.

QUONIAM de principijs omnes omnia fabulantur, et nihil aliud etiam triuales scholæ personant, non stat mihi hac in parte diutius immorari, nec aliorum more Græca proferre monumenta, quo planum fiat ignotum per ignotius. Principij et initij uerbum Ciceroni frequens, quia proœmium Græcum est, exordium translatitium. Principia ducuntur aut ex personis, aut ex rebus ipsis. Certe in hæc duo recidunt quæcumque subiiciuntur oratori, quamobrem isthuc

Initia unde ducantur.

Exordia

Quid in personis spectandum ad ducenda principia.

is huc aliarum partium commune est. Sumuntur autem trium rerum gratia: ut amice, ut intelligenter, ut attente audiamur. Amice, cum beneuolentia: intelligenter, cum docilitate. Hoc pacto tritiora fugit uerba. Quorum molesta repetitio ut tedium affert, sic est eloquentiae inimica. Sunt et haec tria ceterarum partium communia, sed eorum est praecipuus usus in exordijs. Personarum tria facit genera. Vnum in nobis. Alterum disceptatorum, id est, eorum quibus est cognoscendi potestas. Tertium aduersariorum, in quibus aduersae partis oratores intelliguntur, sicut et in nostris nostri litigatores. Beneuolentiam conciliamus a meritis nostris: quia benefactorum recordatio gratiam iure suo postulat. Cicero, Si quando inimicorum impetum propulsare ac propellere cupistis, defendite nunc uniuersi unum: qui ne omnes occideretis, ardoreque flammæ conflagraretis, mei capitis periculo non dubitavi providere. A dignitate litigatoris ducitur initium, Maxime uellem iudices, ut P. Sylla et antea dignitatis suae splendorem obtinere, et post calamitatem acceptam modestiae fructum aliquem potuisset percipere. Idem pro Flacco, Quod enim esset premium dignitatis, quod populus Romanus quum huius maioribus semper detulisset, huic denegaret? quum L. Flaccus ueterem ueteris gentis in liberanda patria laudem, prope quingentesimo anno reipublicae retulisset. Parcius Cicero de sua dignitate, ut pro Murena, Idem Consul cum uestrae fidei commendat, qui antea dijs immortalibus commendaui. Et in eodem principio, Ac si ut nonnullis in ciuitatibus fieri solet, patronus huic causae publice constitueretur, is potissime honore affecto, defensor daretur, qui eodem honore praeditus non minus afferret ad dicendum autoritatis, quam facultatis. Ab aliquo genere uirtutis sumuntur initia, maxime liberalitatis, officij, iustitiae, fidei, quae uirtutes ideo gratiores sunt, quod in aliorum commoditates et usus conferuntur. Cicero pro Rabirio perduellionis reo, Me cum amicitiae uetustas, tum dignitas hominis, tum ratio humanitatis, tum mea uitae perpetua consuetudo, ad C. Rabirium defendendum est adhortata. At uero ut id studiosissime facerem, salus Reip. consulare officium, Consulatus denique ipse mihi una uobiscum cum salute Reip. commendatus cogit. Hic est liberalitas operam perpetuo dantis, officium amici, iustitia uiri pericula propulsantis, Consulisque fides in Rempublicam. Contraria uitia in aduersarios conferuntur, ut in Ebutium pro Cecinna. Cum his qui disceptant, ut iudicibus aliqua coniunctionis, aut spes, aut causa proponitur. Cicero pro C. Rabirio, Sic existimare debetis. Quirites, post hominum memoriam, rem nullam maiorem, magis periculosam, magis ab omnibus uobis providendam, neque a Trib. ple. susceptam, neque a Consule defensam, neque ad P. R. esse delatam. Idem in Verrem proponit iudicibus spem bonae existimationis, si Verrem damnauerint. Odium et offensio tollitur aperta refutatione. Minuitur, si diluamus.

si diluamus probabili argumento, si extenuemus figuris, qualis est ironia pro Ligario, si compensem aliquo genere uirtutis: si deprecemur, id est, amoliamur honesta postulatione. Quae penè omnia Cicero facit in exordio pro Cluentio: sed longius est, quam quod perscribi debeat.

Quorum primus. Quintilianus, Sed personarum, inquit, est, ut plerique tradiderunt, triplex ratio, ex litigatore, ex aduersario, ex iudice: nam exordium duci nonnunquam ab actore causae solet: quanquam enim pauciora de seipso dicit, et parcius, plurimum tamen ad omnia momenti est in hoc positum. Aut meritis. Ut ipse ad Quirites antequam iret in exilium, Si quando inimicorum impetum propulsare ac propellere cupistis, defendite nunc uniuersi unum, qui, ne omnes occideretis, ardoreque flammæ conflagraretis, mei capitis periculo non dubitavi providere. Nam quem uirtutis gloria cum summa laude ad coelum extulit, eundem inimicorum inuidia indignissime oppressum deprimit ad supplicium. Et Demosthenes pro Ctesiphonte, Περὶ μὲν δὲ ἀνέβητες ἀθναῖοι, τοῖς θεοῖς ἐὺχομαι πᾶσι καὶ πασι τοῖς ὄντι ὡνοῖαν ἔχωρ ἐγὼ διατελεῖ τῆτε πόλει καὶ πᾶσι ὑμῖν, ὅτι παρὰ μοι παρ' ὑμῶν ἐς τὴν καὶ ἀγῶνα. Primum quidem Athenienses, Deos Deasque omnes oro, atque obtestor, ut quo animo semper fui in hanc ciuitatem, et uestrum quemlibet, eodem me causam hanc agentem audiatis. Contrarijs rebus. Ut ipse in Vatinius, Si tua tantummodo Vatini, quid indignitas postularet, spectare uoluissim, fecissem id, quod his uehementer placebat, ut te, cuius testimonium propter turpitudinem uitae, sordesque domesticas, nullius momenti putaretur, tacitus dimitterem: nemo enim horum ita te refutandum, ut grauem aduersarium: aut ita rogandum, ut religiosum testem arbitrabatur. Demosthenes contra Midiam, Τῆρ μὲν ἀσέλγηται δὲ ἀνέβητες δικασταὶ καὶ τῆρ ὑβερῖν ἢ πρὸς ἀπαντας αἰὶ χεῖται μεδίας, ὅς ἐνα ὄνδ' ὑμῶν οὔτε τῶν ἄλλων πολιτῶν ἀγνοῶν ὁμοῖα. Petulantiam iudices, insolentiamque, qua in omnes utitur Midias, neminem neque uestrum, neque aliorum ciuium esse arbitror qui ignoret. Ita Isocrates in Lochitæ, ὅς μὲν τοῖνυν ἐποπτεῖ με δὲ λαχίτης ἀρχῶν χαρδρὺ ἀδικῶν, ἀπαντες ὑμῖν δὲ παρόντες με μαρτυροῦνται. Τὸ δ' ἀμάχημα τὸν δὲ ὁμοῖον δὲ νομίσαν τοῖς ἄλλοις. Ut igitur me cadebat Lochites prior laceffens iniuria, omnes uobis, qui adsunt, testantur. Peccatum uero hoc non est alijs simile iudicandum. Aut deprecando. Deprecor, uehementer precor, et refuto. Statius, Nec deprecor umbram Accipere. Vergil. Equidem merui, nec deprecor, inquit. Luca. Non deprecor hosti Seruari, dum me seruet ceruice recisa. Ouid. in Fastis, Ille metu pauidus, mortem non deprecor, inquit. Augu. in psalmo octogesimo nono, Deprecor commune est uerbum: dicimus enim deprecor te, et deprecor a te. Aut deprecando, hic intelligendum est recusando, refutandoque.

Docilitas unde
comparetur.

Intelligenter autem ut audiamur, & attente, à rebus ipsis ordiendū est. Sed facillime auditor discit, & quid agatur intelligit, si complectare à principio genus, naturamq; causæ, si definias, si diuidas, si neq; prudentiam eius impediās confusione partium, nec memoriam multitudinē: quæq; mox de narratione dilucida dicentur, eadem etiam huc poterunt recte referri.

STREB.

INTELLIGENTER audimur, quum facillime auditor discit, & quid agatur, intelligit: quod expeditus fiet, si à rebus ipsis, quam si longius à personis ordiamur. Complectitur à principio genus materiamq; causæ Cicero in Verrem, Multa mihi necessario Iudices prætermittenda sunt, ut possum aliquo modo aliquando de ijs rebus, quæ meæ fidei commissæ sunt, dicere. Recepi enim causam Sicilia: ea me ad hoc negotium prouincia attraxit. Tamen hoc onere suscepto &c. Hic exposuit summam totius accusationis. Proponit aliter in Antonium oratione IIII. Fundamenta sunt iacta reliquarum actionum: nam est hostis à Senatu nondum uerbo appellatus, sed etiam iudicatus Antonius. Poëta semper initio proponunt genus, & caput argumenti: non ita frequenter oratores. A definitione sepe numero sumunt initium scriptores artium, remq; totam breui circumscriptione uerborum enunciant. Quæ ratio differendi non ita decenter conueniat oratoribus. Latius paulo dilatant finitionem, ut Cicero actione sexta in Verrem, insigne furtum partibus describit, Venio nunc ad istius, quemadmodum ipse appellat: studium, ut amici eius, morbum & insaniam, ut Siculi latrocinium: ego quo nomine appellem nescio. Rem uobis proponam: uos eam suo nominis pondere penditote: genus ipsum prius cognoscite Iudices, deinde fortasse non magnopere quæretis, quo nomine appellandum putetis. Nego in Sicilia tota, tam locuplete, tam uetere prouincia, tot oppidis, tot familijs, tam copiosis, ullum argenteum uas, ullum Corinthium, aut Deliacum fuisse: Nego ullam gemmam, aut margaritam fuisse, aut quicquam ex auro, aut ebone factum, signum ullum æneum, marmoreum, eburneum: Nego ullam picturam, neque in tabulis neque textilem fuisse, quin quæsierit, inspexerit, quod placitum sit, abstulerit. Hoc initium est quod complectitur genus naturamq; causæ, quod causæ describit finitq; latius explicanda, quod diuidit species questionis. Diuidit Antoniana prima, Antequam de repub. P. C. dicam ea, quæ dicenda hoc tempore arbitror, exponam uobis breuiter consilium

consilium & profectionis, & reuersionis meæ. In partitione uitanda partium confusio, quia prudentiam, hoc est, intelligendi uim, atque facultatem implicat. Vitanda multitudo, quia memoriam confundit. Quarendum genus illud obuiū, & dilucidum, quo facilius omnes dicta præcipiant.

Intelligenter autē. Quia quæ primo dicuntur, illa magis considerari solent: ut de prouincijs cōsularibus ipse, Si quis uestrū P. C. expectat, quas sim prouincias decreturus, cōsideret ipse secū, qui mihi hoīes ex prouincijs potissimū detrahēdi sint: nō dubitabit, quid me sentire cōueniat, cū quid mihi sentire necesse sit, cogitarit. Lysias in epitaphio auxiliantiū Corinthijs, Εἰ μὴ ἡγοῦμαι διορτεῖν εἶναι τὸ παρόντες ἐπὶ τῷδε τῷ τάφῳ λόγῳ ἀλλοθῆσαι τὴν τέρψιν καὶ μέντοι οὐδὲν ἀρετῆς, εἰ μὴ ἀμύνειν ἅν τις ἐπαγγέλλασθαι ἐπὶ αὐτοῖς, ἐξ ὁλίγων ἡμετέροις λίγεραι. Si quidem fieri posse arbitraretur, o uiri presentes hoc in sepulchro, oratione ut exprimi posset eorum, qui iacent, uirtus: e quidem illos accusarem, qui mihi ex paucis diebus, ut de his orationem haberem, denuntiarent. Si complectare. Vt ipse pro Publio Sylla, Maximē uellem iudices, ut P. Sylla & antea dignitatis suæ splendorem obtinere, & post calamitatem acceptam modestia fructum aliquem potuisset percipere: sed quoniam ita tulit casus infestus, ut amplissimo in honore, tum communi ambitionis inuidia, tum singulari Antronij odio euerteretur, & quæ sequuntur. Demosithenes Ad Philippi epistolam, Οὐ μὴ ὁ ἀνδρῶν ἀθηναίων φιλιπποῦ ἐκ τῶνδε τῶν εἰρηνην πρὸς ὑμᾶς, ἀλλ' οὐκ ἐβόλετο πρὸς πόλεμον, πᾶσι ὑμῶν φανερόν γέγονεν. ἰπερὶ δὲ γὰρ παρολίοις ἄλλοις παρὲς δώκε, καὶ τὰ πρὸς φωκίας διακρίσας, καὶ τὴν Θράκην κατεστρέψας πᾶσιν, αἰτίας ἐκ τῶνδε πλασάμενος, καὶ προφάσεις ἀδίκους ἐξευρόν, τῷ μὴ ἔργῳ πάλαι πολέμῳ πρὸς τὴν πόλιν, τῷδε λόγῳ νῦν ἐμολογῆται διὰ τῆς ἐπιστολῆς ἐπὶ μὴν. Quod Philippus, Athenienses, non quidem pacem uobiscum fecit, sed bellum distulit, est omnibus manifestum. Postquam enim Pharsalijs Halum tradidit, & res Phocensium suo arbitratu constituit, ac Thraciam omnem cepit: falsas commentus causas, ac prætextu minime iusto inuento, re quidem ipsa, iam pridem bellum gerit cum urbe, uerbo autem nunc demum confitetur ex epistola, quam ad uos misit. Si definias. Hoc est, determines, ut ipse in Catilinam, Rempub. Quirites, uitamq; omnium uestrum, bona, fortunas, coniuges, liberosq; uestros, atque hoc domicilium clarissimi imperij, fortunatissimam, pulcherrimamq; urbem hodierno die deorum immortalium erga uos summo amore, laboribus, consilijs, periculisq; meis ex flamma, atque ferro, ac pene ex faucibus facti ereptam, & uobis conseruatam ac reseruatam uidetis. Demosithenes de Cherronensibus, Εἰς μὴ ὁ ἀθηναίων πῶς λέγοντας ἀπαντας ἐν ὑμῖν, μήτε πρὸς ἡμέραν ποιῆσαι λόγον μελένα, μήτε πρὸς χάριν, ἀλλὰ ὁ βέλτερος ἕστος ἔργον, τὸν ἀποφάμεναι, ἄλλως τε καὶ πρὸς καὶ πρὸς πρᾶγμα καὶ μετὰ τὸν ὑμῶν.

ὁ μὲν βουλευόμενος, ἐπειδὴ ὅτι οἱ τὰ μὲν φιλονεικεῖ, τὰ δὲ ἕντι δὲ ὅτε αὐτὰ πρόλογον
ταὶ λέγει, ὅμας δὲ ἀθροίσαι τὰς πόλεις, ἢ πάντα τὰ ἄλλα ἀφέντας, δὲ τῇ πόλει νομίσετε
συμφέειν, ταῦτα καὶ φησὶ δεῖν, καὶ πράττειν, id est, Conueniebat, Athenienses, ut
omnes qui uerba apud uos facerent, neque odio cuiusquam, neq; gratia, oratio=
ne uterentur, sed quod optimum quisq; arbitaretur, hoc simpliciter enūtiaret,
cum praesertim publicis maximisq; de rebus consultetis. Cum uero quidam par=
tim studio contendendi, partim alia quacunque causa adducti accedant ad di=
cendum: uos multos Athenienses, rebus alijs omnibus praetermissis, quae ipsi in=
teresse Reip. putetis, ea tum suffragijs uestris comprobare, tum facere etiā oportet.
Si diuidas. Cicero ipse pro Cluentio Habito, Animaduerti Iudices om=
nem accusatoris orationem in duas diuisam esse partes: quarum altera mihi
niti, et magnopere confidere uidebatur inuidia iam inueterata iudicij Iuniani:
altera tantummodo consuetudinis causa timide, et diffidenter attingere ratio=
nem ueneficij criminum, qua de re, lege est haec quaestio constituta. Isocrates
in oratione, quae ab eo de pace inscripta est. Ἀπαντες μὲν ἐώθεον οἱ παριόντες ἰνδὲ
δὲ, ταῦτα μέγιστον φάσκον εἶναι, καὶ μάλιστα ἀνελὶς ἀξία τῇ πόλει, πόρῃ ὅν ἔρ ὁμοί μὲλ=
λωσι συμβουλευέσθαι, ὃ μὴ ἄλλ' εἰ καὶ περὶ ἄλλων ἑνὶν πραγμάτων ἡμεῖς καὶ αὐτὰ προσα=
πείρῃ, οὐκ εἰμὶοι πρέπειν καὶ πόρῃ τῇ νῦν παρόντων πραγμάτων ἐντεῦθεν συνίστασθαι τὴν ἀρε=
τήν, ἢ καὶ μὲν γὰρ ἐκκλησιασθέντες πόρῃ τε πολλήν, καὶ ἐρήνην, δὲ μέγιστον ἔχει δόξαν, καὶ
τοῦ βίῃ τοῦ τῷ ἀνθρώπῳ. Id est, Consueuerunt omnes, qui huc accedunt ad dicen=
dum, ea maxima dicere esse, ac multo studio, et contentione digna urbi nostrae,
de quibus sententiam ipsi sunt dicturi. Enimvero si de alijs ullis rebus haec praes=
fari conueniat, uidetur mihi de ijs rebus, quae nunc in deliberatione uertuntur,
hinc ducendum initium esse dicendi. Venimus enim in concionem de bello, ac
pace consulturi: quae duae res maximam in uita hominum uim habent.

Vt attente autem audiamur, trium rerum alijs
qua consequemur. Nam aut magna quaedam pro=
ponemus, aut necessaria, aut coniuncta cum ipsis apud
quos res agetur.

STREB.

ATTENTIONE excitant, aut magna, aut necessaria, aut
coniuncta cum ipsis, apud quos res agetur. Magna pariunt admirationem:
Necessaria uim incutiunt animis: Coniuncta, spe boni, fuga mali mortales so=
licitant. Magna proponuntur initio pro Rabirio perduellionis reo, quod
paulo ante citabamus, et agloga quarta Vergilij, Sicelides Musae paulo ma=
iora canamus, et Aeneidos septimo, Maior rerum mihi nascitur ordo, Maius
opus

opus moueo. Necessaria proponit Cicero Antoniana tertia, Serius omnino P.
C. quam tempus reipub. postulauit, aliquando tamen conuocati sumus. quod fla=
gitabam equidem quotidie, quippe cum bellum nefarium, contra aras et focos,
contra uitam fortunamq; nostras, ab homine profligato ac perditio non compa=
rari, sed geri iam uiderem. Hic tempus reipub. dicit necessitatem more suo.
Coniuncta cum ipsis apud quos res agebatur, posuit in Verrem, Quod erat
optandum maxime Iudices, et quod unum ad inuidiam uestri ordinis, infamiamq;
iudiciorum sedandam maxime pertinebat, id non humano consilio, sed prope
diuinitus datum atq; oblatum uobis, summo Reipub. tempore uidetur.

Nam aut magna. Vt ipse in Verrem Cicero, Quod erat optandum ma=
ximè iudices, et quod unum ad inuidiam uestri ordinis infamiamq; iudiciorum
sedandam maxime pertinebat, id non humano consilio, sed prope diuinitus da=
tum atque oblatum uobis summo Reipub. tempore uidetur. Inueterauit enim
iam opinio perniciofa Reipub. uobisq; periculosa, quae non modo Romae, sed
et apud exterarum nationum omnium sermone percrebuit, his iudicijs quae nunc
sint, pecuniosum hominem, quamuis sit nocens, neminem posse damnari. et De
mosthenes contra Timocratem, τὸ μὲν ἀγνοῦν ὃ ἀνθρώπος δικασταὶ τὰ παρόντα,
ἢ ἂν αὐτὸν οἶμα Τιμοκράτην ἐπείρῃ ὅτι αἰῶς ἐστὶν ἄλλοις αὐτῷ πλήρῃ αὐτῷ.
Χρημάτων γὰρ ἔκ' ὀλίγων ἀποστρέψαι βολόμεθα τὴν πόλιν, παρὰ πάντας τὰς νόμους
νόμον ἀσύνεγκον οὗτ' ἐπιτήθεον, οὕτε δικαστὴν ὃ ἀνθρώπος δικασταὶ. ὅς τὰ μὲν ἄλλα ὅσα λυα=
μαίνετα, καὶ χεῖρον ἔχειν τὰ καὶνὰ ποιήσει, κύριον δὲ γενήσεται, τὰ χα δὲ καὶ ἕκαστον
ἀκροῶντες ἐμὴ μαθήσεσθαι, ἐν δὲ ὃ μέγιστον ἔχω, καὶ προχρηστότατον πρὸς ὅμας: ἐπείρῃ ἔκ' ἀπο=
πρὲς τοῦμα. τὴν γὰρ ὁμιλίαν φησὶν, ἢν ὁμομωκοῦντες περὶ πάντων φέρει, λυα, καὶ ποτὶ μὴ=
θεῶς ἀξίαν ὁ ποτὶ νόμον. Nō arbitror iudices ne ipsum quidē Timocrate dicere
posse, alium huius iudicij autorem, quam ipsum sibi, fuisse. Cum enim propo=
situm haberet urbem fraudare non modicis pecunijs, contra leges omnes legem
ipse promulgauit neq; commodam Iudices, neq; iustam. quae quam multis alijs
modis corrumpet, ac deteriores faciet res nostras, perlata si fuerit, fortasse intel=
ligetis, cum singula, quae dicam, attenderitis. Vnum autem, quod maximum, ma=
ximèq; in promptu habeo, dicere interea non grauabor. Sententiam enim ue=
stram, quam iurati omnibus de rebus fertis, antiquat, et nullius autoritatis ac
momenti reddit istius lex.

Sit autem hoc etiam in praecipis, ut siquādo tem=
pus ipsum, aut res, aut locus, aut interuentus alicuius
ius, aut interpellatio, aut ab aduersario dictum alijs
quod, & maxime in perorando, dederit occasionem

l 3 nobis

A rebus exor=
diorum genera.

nobis aliquam, ut dicamus aliquid ad tempus apte, ne derelinquamus: & quæ suo loco de amplificatione dicemus, multa ex his poterunt ad principiorum præcepta transferri.

STREB. **PRINCIPIA** sumuntur extrinsecus à tempore, ut pro Celio. A re aliqua, ut à præsidij armatis in foro, pro Milone. A loco, unde pro Deiotaro. Ab interuentu alicuius, unde in Verrem, qui præter opinionem aderat iudicio. Est enim hoc quodammodo interuenire, quanquam improprie dictum. Ab interpellatione, Antoniana quarta, quum proposuisset hostem iudicatum Antonium, & populus acclamando interpellasset, adiecit, Nunc uero multo sum erectior, quod uos quoque hostem illum esse, tanto consensu, tantoque clamore approbauistis. Ab aduersarij dicto, maxime in perorando, quia res est recentior: ut Philippica nona, Nihil præter sententiam dicerem, nisi P. Seruilio respondendum putarem, qui hunc honorem statuæ nemini tribuendum censuit, nisi qui ferro esset in legatione interfectus. Quæ suo loco de amplificatione dicentur, multa ex ijs poterunt ad principiorum præcepta transferri. Nam & amplificatio sæpe etiam primum locum habet, quod ante monstratum est, & principium atque peroratio communiter ad affectum comparantur, & sunt uerba quædam figuræque communes utriusque partis, & principia finibus, fines principijs optime respondent. Quibus de causis initia & perorationes habere quædam præcepta communia, nihil est cur miremur.

G. VALLA. Sit autem hoc etiam. Quintilianus autem, Ad causam, inquit, extra pertinet tempus: unde principium pro Celio. locus: unde pro Deiotaro. habitus: unde pro Milone. opinio: unde in Verrem. deinceps ne omnia enumerem, fama iudiciorum, expectatio uulgi. nihil enim horum in causa est: ad causam tamen pertinet. Et in perorando. Hoc est, in ipsa conclusione quod dictum fuerit (quoniam ultimo dictum loco, magis hæret) dabit aliquando exordij nobis occasionem.

De narratione. C. F. Quid, in narratione, quæ tandem conseruanda sunt? C. P. Quoniam narratio est rerum explicatio, & quædam quasi sedes, ac fundamentum constituendæ fidei, ea sunt in ea seruanda maxime, quæ etiam in reliquis ferè dicendi partibus, quæ partim sunt

sunt necessaria, partim sunt assumpta ad ornandum. Nam ut dilucide, probabiliterque narremus, necessarium est: sed assumimus etiam suauitatem. Ergo ad dilucide narrandum, eadem illa superiora explicandi, & illustrandi præcepta repetemus, in quibus est breuitas: eaque sæpissime in narratione laudatur: de qua supra dictum est.

Tria in narratione seruanda. Dilucida quæ fiat narratio.

IN PARTIBVS orationis narratio ferè secunda est. Ea fini-
tur ab autore, rerum explicatio. Vt illius ab eodem traditur, ut sit quædam
quasi sedes ac fundamentum constituendæ fidei: quia quod argumentorum con-
tinet breuis expositio, fusius & apertius extendit, & explicat narratio: unde
& propositio breuis, pro narratione collocari potest. Quod si propositio est
sedes ac fundamentum argumentationis, erit & narratio. Tertio loco nar-
ratio diuiditur, in ea quæ sunt necessaria, & ea quæ sunt assumpta ad ornandum.
Dilucide probabiliterque narrare, necessarium est, ut res intelligatur, si-
demque mereatur: sed assumimus suauitatem. Ex quo Quintilianus deduxit hoc
præceptum, Ego narrationem, ut si ullam partem orationis, omni qua potest
gratia & uenere exornandam puto. Cur autem suauitas adhibeatur, idem Fa-
bius ostendit: Nec in ulla parte, inquit, intentior est iudex, eoque nihil recte di-
ctum perit: præterea nescio quomodo etiam facilius credit, quæ audienti iucun-
da sunt, & uoluptate ad fidem ducitur. Hæc ille. In quo refellit eorum fallacem
opinionem, qui arbitrabantur esse narrationem simplicem, nudam, figuris,
ornamentis, probationibus destitutam. Prima narrationis est uirtus, explicandi,
& illustrandi: ad quod facit illud ante dictum genus orationis dilucidum & illu-
stre, quod est plusquam dilucidum. Altera uis est breuiter exponendi, de qua
breuitate supra differebat. Igitur cadunt in narrationem genus dilucidum,
& illustre, & breue, & duo quæ sequuntur, probabile & suauis. His quinque
uirtutibus optimum narrandi genus perficitur.

Quoniam narratio. Post exordium continuo sequitur narratio. Fun-
damentum. Quoniam narrantur quæ facta sunt, aut quæ præsentia: ex quibus
magna uis argumentorum inde elicitur. Assumpta. Quæ non tam necessa-
ria, quam ornantia sunt. Vt dilucide. Quid dilucidum, quid probabile,
quid suauis in dicendo sit, iam memorauimus.

Narratio probabilis. locis

Probabilis autem erit, si personis, si temporibus, si

locis ea quæ narrabuntur, consentient, si cuiusq; facti, & euenti causa ponetur, si testata dici uidebuntur, si cum hominum opinione, autoritate, si cum lege, cum more, cum religione coniuncta, si probitas narrantis significabitur, si antiquitas, si memoria, si orationis ueritas, & uite fides. Suauis autem narratio est, quæ habet admirationes, expectationes, exitus inopinatos, si interpositos motus animorum, colloquia personarum, dolores, iracundias, metus, lætities, cupiditates. Sed iam ad reliqua pergamus.

Narratio suauis.

STREB. QVÆ tradit hic Cicero de narratione probabili & suauis, ea multis oscitanter omnia legentibus, obuia, facilia, dilucida uidentur. Res aliter habet. Quotus enim quisq; intelligit? aut illustrat exemplo? Omnes id dicunt nar- rationem debere esse breuem, dilucidam, uerisimilem, & probabilem: quum uentum est ad narrationis expositionem, mirum est quam cæcutiamus, non uidentes id quod in arte loquebamur. & quod foedius est, scriptores commentariorum hæc subinde præcepta repetunt, non sine lectorum summa molestia, nec tamen usquam monstrant locum, ubi talia usu tractata reperiantur. Itaq; facturus opus reprecium uideor, si paulo diligentius id quod queritur, exemplo patefaciam. Sumamus igitur narrationem Ciceronis actione 111. in Verrem de Lampfaceno Philodamo, cuius honestam ac pudicam filiam Verres rapere, transferre, uiolare contendebat, unde exortus est tumultus. Ministri Verris, alij cæsi, alij uulnerati, ipse penè domi combustus est: Philodamus tandem cum filio damnatus, atq; securi percussus. Raptus ille idoneis personis attribuitur, ut Rubrio homini facto ad Verris libidines, qui miro artificio quocunq; uenerat, hæc inuestigare omnia solebat. Datur negocium comitibus nequissimis, turpissimisque hominibus, Ut, inquit, mos erat Verris, & cum suæ libidines facere admonuerant. Age quod tempus erat opportunum magis ad rapiendam mulierem, quam nocturnum? quam post cenam lautiolem? quam cum frater abesset, & propinqui? quam cum frequentes conuenissent comites illi Verris, qui more Græco bibissent? qui poposcissent maioribus poculis? qui celebrassent omnium sermone, lætitiæq; conuiuium? Quid autem maturius, quam quod Lampfaceni postridie mane in concionem ueniunt? querunt quid optimum factu sit? in Verrem prodeunt? ignem subijciunt ædibus? Sic enim facta consilio uidentur omnia.

Ne dicas

Ne dicas ea sic exposita, quia hoc modo gesta sunt: sed ita ab oratore quæsitæ & digestæ, ut probabilis esset expositio. Porro considerauit orator sapientissimus, qui locus rei conueniret, migraret ne Verres ad Philodamum: quod erat facturus, nisi retinisset hospes. Deinde eo ne mitteret Rubrium, delicias suas, in omnibus eiusmodi rebus adiutorem suum & conscium. Præterea, quo seruos loco constitueret Rubrius: quos ad fores stare iubet, ut ingredientem auferrant. Postea ut Verres Philodamum uocaret in Asiam ad Neronem, ut iniquitate loci facilius damnetur. Ut in foro Laodiceæ spectaculo acerbo sit necatus. Pergamus. Quam diligenter cuiusq; facti & euenti causam posuit? Lampfaceni, inquit, maxime sedati & quieti: non irruunt igitur nisi lacesciti, nisi consilio capto, nisi re decreta. Mittitur Rubrius, quia factus ad Verris libidines: datur idonei comites, quia nequissimi. Hæc mulier præter cæteras appetitur, quia eximia pulchritudine, & quæ uirum non habebat. Rubrius reliquit hospitem, quia parum laute diuersari mentiebatur. Philodamus ægre Rubrium admittit, qui Prætores, & Consules, non Legatorum affeclas recipere soleret, ut maior sit eius hominis autoritas, & eius offensio multo grauior. Quid moror? nihil enim dictum sine sua causa, ut sit in neruoso quodam genere dicendi. Veniamus ad id quod quartum est. Testata dici uidentur & aperta atque uulgata. Quia, ut inquit, ciues Romani, qui Lampfaci negociabantur, assuerunt. Quia Verres nullam causam excogitare potuit, quamobrem commiserit, aut quid euenerit, ut in tantum periculum ueniret. Quia Cicero ea se Lampfaci cognosse dixit: & C. Varro ex Philodamo audiisse. Quod quintum est, quis non opinetur grande flagitium à Verre commissum propter quod Lampfaceni socij P. R. Legatum saxi, ferro, igni, aggrediuntur? ægre diuelluntur? Quanta autoritas & in Philodamo, & in toto oppido, concione uocata? dictis sententijs? omnibus uno animo consentientibus? Contra, quis non existimet id fecisse Verrem pro ea autoritate, qua Legatus abutebatur? quis non iudicet iniuria damnatum Philodamum autoritate Dolabellæ corruptiq; iudicij? Lex hospitalis à Philodamo seruatur. Rubrius laute de more tractatur. probabile est. Homo nequam legem uiolat hospitij, morem honestum, repudiat. & hoc probabile. Sanctimoniam religionemq; hospitalem spernit, adulter impudens. credibile est. Eadem religiose conseruat homo, genere, honore, copijs, existimatione facile princeps Lampfacenorum. hoc etiam credibile. Quid tandem? Probitas narrationis significatur his uerbis, Nemo iamiam Dolabella, neq; tui, neq; tuorum liberum, quos tu miseros in egestate atq; in solitudine reliquisti, misereri potest. Quanto dicit affectu, quanta probitate? quia Dolabella Philodamum damnauerat. Quanta memoria, quanta fide, totam confecit narrationem? qui locos, qui tempora, qui personas, qui facta, qui dicta, qui omnia & tenuit, & digessit?

m.

Quam.

Quam commode significatur & consuetudinum & antiquitatum observatio? Græco, inquit, more bibebatur, hospes hortatur, poscunt maioribus poculis. Hæc & alia permulta probabilem faciunt narrationem, quæ notasse breuiter idcirco uolui, ut interpretis officio ne deessem. Quid quod in eadem expositio= ne sunt omnia, quæ de suauitate tradit? admirabere incredibilem sceleratorum audaciam, sed magis fratris eius mulieris aduentum, pugnam, cædes, uulnera, & iterum concursus in concionem, fidem Lampsacenorum in Philodamum, Philodami constantem animum ad ulciscendam iniuriam. Vbi principium audieris, illeclus rei nouitate in longum uocabere, non sine expectatione iucunda, quid Rubrius sit factururus, quid frater mulieris, quid Lampsaceni, quid tandem Verres immanis & ferox. Quumq; ex leni principio, rixas, pericula, uerbera, cædes ortas cognoueris, tenebunt animum exitus inopinati, tumq; senties interpositos motus animorum, quando mollitus animo, haud temperabis à lachrymis. Ibidem colloquia personarum: Quæso, inquit, Philodame cur non ad nos filiam tuam intro uocari iubes? Hic tum alius ex alia parte, Enim= uero ferendum hoc non est, uocetur mulier. Hic dolores patris & filij, metus totius domus tum Philodami, tum Verris, lætitiæ in conuiuio, cupiditates stupri, iracundiæ in ulciscendo. Huc adde dilucidum genus ex uerbis proprijs, usitatis, & dispositis. adde genus illustre, quo res ob oculos ponuntur. adde breuitatem eam, quæ nihil frustra petit. In una hæc ista narratione cuncta reperies, quæ proponuntur ab eodem autore seruanda.

G. VALLA. Probabilis. In Rhetoricis ueteribus, Probabilis, inquit, erit narratio, si in ea uidebuntur esse, quæ solent apparere in ueritate, si personarum dignitates seruabuntur, si causæ factorum extabunt, si fuisse facultates faciendi uidebuntur: si tempus idoneum, si spatij satis, si locus opportunus ad eandem rem de qua narrabitur, fuisse ostendetur: si res & ad eorum, qui agent, naturam, & ad uulgi rumorem, & ad eorum qui audient opinionem, accommodabitur: ac ueri quidem similis ex his rationibus esse poterit. Queritur enim ut sit probabilis narratio, quis, quid, cur, ubi, quando, quemadmodum, quibus adminiculis, natura nostra, opinio Iudicum, uulgi mos: quæ sunt omnia, persona, factum, causa, locus, tempus, modus, facultas, opinio. Si testata. Id est, de quibus testimonia habita sint. Euenti. Euentus, inquit ipse in Rhetoricis, est exitus alicuius negotij, in quo quæri solet, quid ex quaque re euenierit, eueniet, euenturumq; sit. quare hoc in genere, ut commodius quid euenturum sit, ante animo colligi possit, quid quaque ex re soleat euenire considerandum est, hoc modo, ex arrogantia odium, ex insolentia arrogantia. Opinione. Opinio est cunctorum ad quæ ancipiti feramur sententia, uni uel pluribus propensior existimatio. Autoritate. Autoritas est mentis & corporis quedam

quædam dignitas, quæ efficit tum sua præsentia, tum etiam oratione, ut ceteri ei reuerentiam præstent. Si cum lege. Lex, ut Papinianus inquit, est commune præceptum, prudentium consultum, delictorum, quæ uel sponte uel ignorantia contrahuntur, coërcio, cōmunis Reipub. sponsio. Cum more. Mos est, quod inter homines solitum est fieri. Cum religione. Religio est, quæ diuinæ naturæ cultum & ceremonias affert. Si antiquitas. Id est, ueneratio. Si memoria. Ne uera exciderint, & falsa narret. Suauis autem narratio. Vt Celij in Antonium, Namq; ipsum offenderunt temulento sopore profligatum, totis stertentem præcordijs ructuosos spiritus geminare, præclarasq; contubernales ab omnibus spondis transuersas incubare, & reliquas circum iacere passim: quæ tamen exanimata terrore, hostium aduentu percepto, excitare Antonium conabantur, nomen inclamabant, frustra ceruicibus tollebant: blandius alia ad aurem inuocabat, uehementius etiam nonnulla feriebat. quarum omnium cum uoce, tactuq; oscitaret, proximæ cuiusq; collum amplexu petebat, neq; euigilare ebrius poterat: sed semisomno sopore inter manus centurionum concubinarumq; iactabatur.

C. F. Nempe ea sequuntur, quæ ad faciendam fidem pertinent. C. P. Ita est: quæ quidem in cōfirmationem, & in reprehensionem diuiduntur. Nam in cōfirmando, nostra probare uolumus: in reprehendendo, redarguere contraria. Quoniā igitur omne quod in controuersiam uenit, id aut sit, nec ne sit, aut quid sit, aut quale sit, queritur: in primo coniectura ualeat, in altero definitio, in tertio ratio.

NARRATIONI iuncta ferè partitio est, sed ipsa confirmationi cedit, cuius est fundamentū. Cōfirmatio pars orationis est tertia. Ea est duplex, aut nostra confirmamus, aut redarguimus contraria. Prior dicitur proprie cōfirmatio: posterior, reprehensio & refutatio. Omnis autem confirmatio adhibetur quæstioni, alioquin frustra tela conijcias, si nihil est quod petatur. Quæstiones omnes numero sunt tres: An est, Quid est, Quale est. Nam si rem non constet esse, queritur an sit. Si cōstet: aut quid sit, aut qualis sit: propterea quod omnia sunt aut res ipsa consistens, aut rei accidētia. Ex tribus quæstionibus oriuntur tres oratorum status: Coniectura, quæ suspicionibus inquirat: Definitio, quæ uim rei definiendo uerum nomen accommodat: Ratio, quæ est

rerum qualitas, & ostendit cuiusmodi sit illud, de quo agitur. Proponuntur autem constitutiones, quia omnes loci (quod ait in Topicis) ad plerasque questiones sunt, sed alij ad alias aptiores.

G. VALLA.

Quæ ad fidem. Nam tametsi narratio ad fidem faciendam pertinet, in primis tamen confirmatio & confutatio. Quoniam omne. Genus totius artis est rhetorices facultas. Rhetoricæ uero species tres, quæ tria genera causarum appellantur, Iudiciale, Demonstratiuum, Deliberatiuum. Materia, quæcunq; questio circa quam uersari oratoris possit oratio. Partes huius materiæ questio infinita, & definita. Definita, diuiditur in constitutiones, siue status, seu cōtrouersias libeat appellare. Eæ itaq; omnes aut in scripti alicuius causa uersantur: aut ex re ipsa sibi nomen uendicant: & perinde quæ in scripto, legitime: quæ in re, rationales nominantur. In scripto, cum unus scriptoris uerba defendit, alter sententiam: qui status, scriptum & uoluntas appellatur. Alter si inter se leges dissentiant, & utraq; pars defendatur: status, leges contrariæ. Tertiū, cum scriptum de quo contendit, sententiam amplectitur ambiguam: ambiguum status dicitur. Quarto, cum ex eo quod scriptum non est, per collectionem aliquid intelligitur: quod quia per rationationem & per syllogismi collectionem inuestigatur, à Græcis syllogismus, à nostris ratio cinatio nominatur. Quinto, cum scriptum quidem est, sed in quo uis est id uerbum non clarescit, finis uel finitiuus in scripto nominatur status. Earum porro constitutum, quæ rationales appellantur, ita distinguuntur iuxta Ciceronem in rhetoricis: quanquam uaria est de his inter rhetores opinio, sicut de memoratis. In his ergo queritur an sit, & quale sit: & præter hoc, an iure, an more possit tractari iudicium. quod si quod factum negatur, coniecturalis, uel inficialis status appellatur. si factum constet, & quo nomine sit appellandum queratur: finitiuus status. quod si utrunq; controuersia careat, sed quale id sit queratur: generalis status nominatur. In hoc aut queritur de præterito, aut de præsentī, aut de futuro. si de præterito: iuridicialis. si de præsentī uel futuro: negotialis. Iuridicialis igitur, cuius inquisitio præteritum respicit, in duas partes diuiditur: aut enim in ipso facto uis defensionis est, & absoluta constitutio nominatur: aut extrinsecus assumitur, & assumptiua nuncupatur. Hæc porro diuiditur quadriariam: aut enim conceditur crimen, aut remouetur, aut refertur, aut (quod est ultimum) comparatur. Conceditur crimen, cum nulla facti inducitur defensio: sed uenia postulatur. Id fieri duobus modis potest: si deprecis, aut purges. deprecis, cum nihil excusationis attuleris, purgas, cū facti culpa his ascribitur, quibus obisti obuiariq; non possit. sunt autem imprudentia, casus, necessitas, error. Remouetur uero crimen, cum ab eo qui incesit, transfertur in alium. id duobus fit modis, cum aut causa refertur, aut factum refertur. causa, cū aliena pote

potestate aliquando factum esse contenditur. factum uero, cum alius aut potuisse, aut debuisse facere demonstratur. Refertur crimen, cum iuste in aliquem facinus commissum esse contenditur, quod is prouocari laceßueritq; iniuria. Comparatio, cum meliore de causa factum dicitur. Nunc quid hic Cicero dicat, intueamur.

C. F. Teneo istam distributionem. Nunc coniecturæ locos quaero. C. P. In uerisimilibus, & in proprijs rerum notis posita est tota. Sed appellemus docendi gratia uerisimile, quod plerunq; ita fiat, ut adolescentiam procliuiorem esse ad libidinem. Propriæ autem notæ argumentum, quod nūquam aliter fit, certumq; declarat, ut fumus ignem. Verisimilia reperiuntur ex partibus, & quasi membris narrationis: ea sunt in personis, in locis, in temporibus, in factis, in euentis, in rerum ipsarum, negotiorumq; naturis. In personis, naturæ primum spectantur, uoletudinis, si gura, uirium, ætatis, marium, fceminarum, atq; hæc quidem in corpore. Animi autem, aut quemadmodū affecti sunt, uirtutibus, uitijs, artibus, inertijs: aut quemadmodum commoti, cupiditate, metu, uoluptate, molestia: atq; hæc quidem in natura spectantur. In fortuna, genus, amicitia, liberi, propinqui, affines, opes, honores, potestates, diuitia, libertas, & ea quæ sunt ijs contraria.

Loci coniecturales.

Coniectura in personis.

In personis tria genera bonorum considerantur.

ASSIGNAT coniecturæ locos, qui partes eorum sunt qui principio libri numerabantur. Argumenta cōiecturalia, aut sunt uerisimilia, aut propriæ rerum notæ: ut quæ dicuntur εἰκότα ἢ τεκμήρια. Verisimilia definit, quæ plerunq; ita sunt: ut adolescentiam procliuiorem esse ad libidinem. Proprias notas appellat signa & argumenta necessaria, quæ aliter esse non possunt, certumq; declarant, ut fumus ignem. quæ si cadunt in coniecturam, litem contro-

m 3 uerfi

uersamq; dissoluunt. Verisimilia reperiuntur aut in personis, aut in rebus ipsis. Ex his duobus tanquam membris conficitur oratio. Res sunt *περίστασις*, quæ circumstantiæ uocantur, ut locus, tempus, facta, euenta, rerum negotiorumq; natura. Nam Quintilianus res omnes complectitur causis, loco, tempore, modo, facultatibus. In personis tria spectantur, quot sunt genera bonorum, & quot malorum. Alia enim corporis, alia animi, alia fortunæ. In corpore spectantur ualetudo, figura, uires, ætas, sexus. In animo uirtutes, uitia, artes: & ex contrario inertia: motus item, qui sunt quatuor, ut antè monstrauius ex tertia Tusculana, cupiditas, metus, uoluptas, molestia. In fortuna genus, ut parentum maiorumq; amicitia: liberi, ut filij filia: ue? propinqui, id est, cognati: affines ex connubio: opes in hominibus & rebus, honores in magistratibus, potestates in autoritate & gratia, diuitia, libertas: & ea quæ sunt contraria, ut inimicitia, orbitas, inopia. Proferamus ex singulis singula enthymemata, quoniam in una causa omnia reperiri nequeunt: ut, qui aduersa ualeitudine uteretur, domo non exijt. Pulcher & formosus libidine ferebatur. robustus petulanter egit. auare fecit senex. uenenum propinauit mulier. non deseruit uir fortis. latuit miles ignauus. ignarus rerum forisum rusticus. fallit prauaricator. cupiditate regni bella in patriam geret Caesar. nullum bellum suscipiet timidus. uoluptate literarum captus operam dabit. molestum uitæ genus deseret Cato. gloriabatur insolenter loco nobili natus: fretus amicis has suscepit inimicitias. nihil magni faciet proletarius: propinquos inopes ditare cupiebat. affinitate noua Pompeij fretus Caesar, res nouas mouebit. Næuius, qui opibus & gratia plurimum ualeret, Quintium sine re uocauit in ius. Antonius prouinciam adeptus nihil non licere arbitrabitur. homo potens non metuit ne ab rustico & bonis euerso traheretur ad iudices. diues iniuriam facit: seruus liberari cupit. Ego quidem Ciceronis exempla proferre possum, sed immensa rerum magnitudo me terret, qui breuitati maxime studeo. Quocirca satius esse duxi compendiosis enthymematis omnia notari, quam ingenia confundi immodica rerum prolixitate. Nec illud nouum est, quod argumentum uerbo concludimus. Etenim uideas oratorum narrationes, inspergi probationum seminarijs, ex quibus argumentationes fieri totidem possunt. Singulis enim uerbis singula per sepe notantur argumenta.

G. VALLA.

Nunc coniecturæ. Hoc dicit, Quoniam rationalium constitutionum prima est coniecturalis, uelim mihi explices locos, unde in hac questione possim argumenta deducere. In uerisimilibus. Id est, quoniam factum esse negatur, à uerisimilibus & proprijs notis rerum argumentandum. proprijs autem notis ait: id est, signis unde uideri possit, aut factum, aut non factum esse quidpiam. Ut sumus. Videtur siquidè unde sumus crumpit, ibi ignis esse.

Ex par

Ex partibus, &c. Quod facit Cicero pro Milone, cum in narratione ipsa nihil apparatus fuisse Miloni ostendit, ut insidias faceret: at contra fuisse Clodio. Naturæ. Sint ne proclines ad id, an minime. Quemadmodum affecti. Hoc est, an bene educati, an secus. Artibus. Nunquid lasciui, uagi, errabundi; sint, nulla arte instituti, an secus. Inertijs. Hoc est, an sint artium expertes. Aut quemadmodum commoti. Ut facilius potuisse fieri, aut non potuisse ostendatur, si affectuosos, aut minime, esse ostendamus. si nullo, uerbi causa, modo ad iram prouocari potuisse, ut id fecerint, contendamus. In fortuna. Quibus omnibus probari potest aliquid facilius fieri potuisse. Opes. quibus colimur: quæ non tam usum, quam lautum usum rerum nobis suggerunt, ut canes uenatici, & similia.

Diuitiæ. Quibus utimur: ut si abundemus frumento, uino, oleo, cæterisq; huiusmodi.

In locis autem, & illa naturalia, maritimi, an res Coniectura
moti à mari: plani, an montuosi: leues, an asperi: à loco.
salubres, an pestilentes: opaci, an aprici. & illa for-
tuita, culti, an inculti: celebres, an deserti: ædificati,
an uasti: obscuri, an rerum gestarum uestigijs nobis
litati: consecrati, an profani.

VERISIMILIA quoniam posita sunt in personis, & locis, & tem- STREB.
poribus, & reliquis, altera pars distributionis est locus. In locis quædam naturalia, quædam fortuita. Illa talia sunt sine hominum industria, hæc contraria. Membra partitionis huius bina iungenda sunt, propterea quod contraria contrarijs opponuntur, & in hac dispositione facilius intelliguntur. Maritimi loci, sunt mari finitimi. Remoti à mari, Mediterranei dicuntur. Verbum montuosi improbarunt uiri doctissimi, & montosos dicere maluerunt: quibus ego consentio, sicq; legendum contendo. Enimvero à monte ducitur montosus, ut à facinore facinorosus, dedecore dedecorosus: nec montuosum quispiam dixit. Vigil. VII. Et te montose misere in prælia Nursæ. Quintilianus, qui & alia multa, & hunc locum transtulit in suos libros, montanos locos nominauit.

Leues opponuntur asperis, differunt à planis, in quibus spectatur situs æqualitas & aperta porrectio conclusa montibus. In leuibus aliud consideratur, ut rasa terræ facies, dorsumq; leuigatum. Vasti sunt uacui, neque ædificati.

Obscuri, ignobiles. Hoc in coniectura quale sit, illustremus exemplo, Scipio missus aduersus Annibalem, deliberat quæ sit factururus iter Pœnus in Italiam:

Non

Non traiciet Annibal per alpes loca montosa, aspera, insalubria, opaca, inculta, deserta, uasta, ubi sit extrema perniciēs hominum atq; iumentorum. Maritima sectabitur, propiora subsidijs & Carthagini. Mediterranea uitabit, ubi timeat exercitum intercludi: quodq; turmis equitum praestat, planis feretur campis & facilibus, quā uideat cultiores agros & frequentiores populos, unde spes oriatur praedae amplioris. Teneamus igitur oram Liguriae & Gallicae fines. Locum Cicero tractauit pro Milone, pro Quintio, contra Seruilium Rullum, ubi coniecturam facit locos pestilentes uenum iri. Pro Calio, pro Deiotaro, sed in Verrem frequentissime tum ad coniecturam, tum ad qualitatem. Abstini longioribus exemplis.

G. VALLA. In locis autem. Loci ad coniectandum argumenta maxime suppetent, cum in omni genere, tum in deliberatiuo: ut si quaeratur, an Caesar Rhenum transgressus, Sueuos obstantibus locorum iniquitatibus possit debellare: an Morinos, qui se in paludes condant, & huiusmodi alia. Leues. Prima producta accipiendum, hoc est minime herbidi, uel arborosi. Opaci. Crebris arboribus solares radios arcantes. Aprici. Sole gaudentes: unde, apricis statio mergis: & apricos meminisse senes Vergilius Persiusq; dixerunt. Celebres. A multis habitati. Obscuri. Incogniti. Profani. Ab omni religione remoti. ex his proposita materia cuius ducere argumenta minime erit difficile.

Coniectura à tempore. In temporibus autem, praesentia, & praeterita, & futura cernuntur. In his ipsis uetusta, recētia, instantia, paulò post, aut aliquando futura. Insunt etiā in temporibus illa quae temporis quasi naturam notant, ut hyems, uer, aestas, autumnus, aut anni tempora, ut mensis, ut dies, ut nox, hora, tempestas, quae sunt naturalia. Coniectura à factis. Fortuita autē, sacrificia, festi dies, nuptiae. Iam facta & euētus, aut cōsiliū sunt, aut imprudentiae: quae est aut in casu, aut in quadam animi permotione. Casu cū aliter accidit, ac putatum sit. Permotione, cum aut obliuio, aut error, aut metus, aut aliqua cupiditatis causa per mouit. Est etiam in imprudentia necessitas ponenda.

STREB. TEMPORVM partitiō est in praesentia, quae frequenter Quintilianus appellat.

appellat instantia, in praeterita, in futura. Praeterita diuiduntur in uetusta & recentia. Futura partiuntur in futura paulò post, & olim futura. Præterea in temporibus quaedam naturalia, quaedam fortuita. Naturalia duplicia. Alia temporis quasi naturam notant, & opportunitatem uel agendi, uel non agendi, ut dicitur. A quibusdam Latinis speciale tempus, ut hyems, uer, interdiu, noctu. Alia sunt anni tempora, quae generalia dicuntur, nō habita ratione agendi negotij, ut mensis, dies, nox, hora, tempestas: quod est tempus simpliciter dictum, ut hic sumitur. Fortuita spectant humanas actiones: ut sacrificia: dies festi, in bello, in conuiuio. Ex praeterito colligitur praesens. Vergilius, Non tu in triuijs indocte solebas Stridenti miserū stipula disperdere carmen? Rerum difficultatem etiam tempus ostendit. Idem, Quinciam hyberno moliris sidere classem, Et medijs properas aquilonibus ire per altum, Crudelis. Tempore laudabilior est uirtus. Idem, Nox erat, & terras animalia fessa per omneis, Alituum pecudumq; genus sopor altus habebat: Quum pater in ripa gelidique sub aetheris axe Aeneas tristi turbatus pectora bello Procubuit, seramq; dedit per membra quietem. A tempore atrocitas rei colligitur. Cicero pro Calio, Si quis Iudices fortē nunc adsit ignarus legum, iudiciorum, consuetudinis uetustae, miretur profecto, quae sit tanta atrocitas huiusce causae, quod diebus festis, ludisque publicis, omnibusq; negotijs forensibus intermissis unum hoc iudicium exerceatur. Tempus in oratione pro Milone Cicero tractat, & in narratione, & in argumentis: ut, Clodius uideret ita tracta esse comitia anno superiore, ut non multos menses Praetura gerere posset: ut Praetura manca ac debilis esset futura, Consule Milone: ut sciret iter solenne Miloni esse Lanuium: ut Roma pridie profectus sit: ut Milo in Senatu fuerit, quoad Senatus demissus est: ut sit domi commoratus: ut profectus sit id temporis, quum iam Clodius redire potuisset: ut factus sit obuiam Clodio hora fere undecima, aut non multo secus. Quem si interficere uoluisset, inquit, quantae quoties occasiones, quam praeclarae fuerunt? In his omnibus est argumenti ratio conclusa temporibus. Talia reperies propē infinita in Verrem, sed mihi sat est monstrasse uiam, & digitum ad fontem intendisse. Facta in distributione uerisimilium, quarta fuerant. Ea aut consilij sunt, aut imprudentiae, quia rem facimus, aut consulto, aut ignoranter. Imprudentia autem & eiusmodi ignoratio est, aut in casu, quum aliter accidit ac putabamus: aut in quadam animi permotione, ut obliuione, errore, metu, cupiditate, quibus mortales sensus frequenter occaecantur. Habet igitur imprudentia quandam necessitatem, quoniam errore ducta quo alioqui minime uelit, pertrahitur. Euentus eodem modo diuiduntur, ijque factis adiunguntur: quia secundum facta eueniunt & subsequuntur. Ut bellum factum atq; confectum sequitur clades, captiuitas, seruitus, exilium. Hi sunt belli

graviore euentus: feliciores autem, uictoria, corona, trophæum, ouatio, triumphus. A facto coniectura ducitur. Vergilius, At non ille, fatum quo te mentiris, Achilles, Talis in hoste fuit Priamo. à crudeli facinore Pyrrhi ducit argumentum Achilles cum non esse filium. Ab euentu. Cicero pro Ligario, Causa tum dubia, quod erat aliquid in utraque parte, quod probari posset: nunc melior certe etiam ea iudicanda est, quam dii adiuerunt. De imprudentia, et animi permotione, Cicero pro Sexto Roscio, Consilium ceperunt plenum sceleris et audaciae, ut nomen huius de parricidio deferrent, ut ad eam rem aliquem accusatorem ueterem compararent, qui de ea re posset dicere aliquid, in qua re nulla subesset suspitio: denique, ut quoniam crimine non poterant, tempore ipso pugnarent. Ita loqui homines, quod iudicia tandiu facta non essent, condemnari eum oportere, qui primus in iudicium adductus esset: huic autem patronos propter Chrysogoni gratiam defuturos, de bonorum uenditione et de ista societate uerbum esse facturum neminem: ipso nomine parricidij, et atrocitate criminis fore, ut hic nullo negotio tolleretur, cum ab nullo defensio esset. hoc consilio, atque adeo hac amentia impulsus, quem ipsi, quem cuperent, non potuerunt occidere, eum iugulandum uobis tradiderunt. Hic Rosciorum explicatur error, et amentia, et imprudentia ad probandum falsum crimen intentatum.

G. VALLA. Tempestas. Tempus quo aliquid agitur: ut cum dicimus, hac tempestate hoc non fit: ut, Nulli maior fuit usus edendi Tempestate mea, dixit Iuuenalis. Fortuita. Quae obueniunt, ut ipsis forte libuerit hominibus colere. Et euentus. Supra quid per euentum accipere oporteat, exposuimus. Casu. Est siquidem proprie casus aut in ratione carentibus, aut prorsus anima: sicut fortuna, in ratione utentibus, cum aliqua praeter propositum eueniunt. Nunc ergo casum, fortuitum euentum accipiendum. In imprudentia. Quoniam prudentia, ac imprudentia arbitraria, ac in nostra optione posita neutiquam sunt.

Rerum autem bonarum, & malarum tria sunt genera. Nam aut in animis, aut in corporibus, aut extra esse possunt. Huius igitur materiae ad argumentum subiectae perlustrandae animo partes erunt omnes, & ad id quod agetur, ex singulis coniectura capienda.

STREB. RERVM ipsarum negotiorumque natura, postrema fuit in uerissimum

lium diuisione. In quo quidem haerere possis, qua ratione motus recidat in ea ipsa, quae paulo ante personis attribuerat: deinde res et negotia, à factis et euentis quid quantumque differant: et tandem quod sit hoc argumentandi genus. In personis haec tria spectamus, ut personarum uim naturamque: deprehendamus: quod tum maxime licebit, si quae sunt in re ipsa, quaeque extrinsecus assumuntur, explorata, quaesita, notaque teneamus. Eadem et per se citra complexum personarum considerantur: quam uim habeant, quid efficiant, quae maiora, quae minora, quae consentanea, quae contraria, quae repugnantia, qua ratione non incommode separantur à personis, ac sola tractantur: et in demonstratione et deliberatione, saepe etiam in iudicio. Differuntque à factis, quia rerum negotiorumque naturae praecurrunt, ut impulsiones causaeque motrices. Facta et euenta subsequuntur. Nam quid aliud Cicero uoluit per rerum negotiorumque naturas, quam causas efficientes illas, unde colligit orator aut aliquid esse factum suadente opinione boni, aut non esse factum dissuadente opinione mali: Rerum enim bonarum opinione ad faciendum quid impellimur, à malis rebus auocamur. Querendum igitur in suspitione coniectura, quale sit negotium, et quae uis eius, atque natura: ut quid efficiat in animis nostris, intelligatur. Vtrum relegatio Sexti Roscij, qua pater cum relegauerat in agrum, potuit efficere parricidium. quid odium, ira, amor, ebrietas efficiant. quid commiserit Verris audacia. quid factura sit Antonij libido. quid ambitio mouebit. an pudorem uincet libido, auaritia magnificentiam. inuidia ne possit esse cum amicitia, grauis amor sine probro. Quicquid sit igitur, ab aliquo fieri necesse est: et in tempore, et in loco, et aliqua de causa fieri, et ad aliquem exitum perducere. Quamobrem partiebatur uerissimum fontes in personas, tempora, locos, negotiorum naturas, facta, et euentus. Haec est probationum materia. Unde dicitur, et sylua quaedam, unde conficiuntur argumenta. Igitur perlustrandae animo, et diligenter excutiendae partes erunt omnes, ut ad id quod agetur, ex singulis, si quid modo subministrant, coniectura capiat.

Perlustrandae. Vt quoties quaestio aliqua coniecturalis in quouis genere G. VALLA. fuerit oblata, ex his omnibus sedibus educere possimus argumenta.

Est etiam genus argumentorum aliud, quod ex factis et uestigijs sumitur, ut telum, cruor, clamor editus, tinnitus, tubatio, permutatio coloris, oratio incōstans, tremor, & eorum aliquid, quod sensu percipi possit, etiam si

n 2 prepara

præparatum aliquid, si communicatum cum aliquo,
si postea uisum, auditum, indicatum,

STREB. FACTI uestigia signa dicuntur, quæ Cicero & eum secutus Quintilianus separauit ab argumentis, quod signa inartificiales essent probationes, argumenta inuenirentur oratoris officio. quanquam Cicero ponit hic genus argumenti ex facti uestigijs, accipiens nomē argumenti, quod significet omnem probationem. Signum est, quod ex eo, de quo quæritur, natum sub oculis uenit, ut sanguis ex cæde. E signis, aliud est necessarium, ut cicatrix perpetuum est indicium uulneris: Aliud non est necessarium, ut telum, repertum in uulnere, uel cruentum. ut cruor aspersus. clamor editus, id est, emissus. titubatio, quod est consternatæ mentis indicium. permutatio coloris, uacillantis animi signum. oratio inconstans, mendacij scelerisq; nota. tremor, timoris index. Et eorum aliquid, quod sensu percipi possit, ut strepitus, eiulatus, imploratio, tumor, sudor, uultus iratus, diuisa coma, dissecta uestis. Si præparatum aliquid, ut, Clodius palam agere cœpit, & aperte dicere, occidendum Milonem. seruos agrestes & barbaros ex Apennino deduxerat. Si communicatum cum aliquo, si postea uisum, auditum, indicatum, ut coniuratio Catilinæ primum cum Aërio fuit communicata: deinde cum Fuluiæ: tum postea indicata, audita, uisa: hisq; signis manifesto comprobata.

G. VALLA. Ex facti. Quæ signa superius diximus appellari, de quibus superius abunde dictum est. Quod sensu. Præsertim visu & auditu: qui omnium acerrimi sunt.

Verisimilia autem partim singula mouent suo pondere: partim etiam si uidentur esse exigua per se, multum tamen, cum sunt coaceruata, proficiunt.

STREB. QVVM primum sit inuenire, disponere secundum, assignat locos unde eruuntur argumenta coniecturalia. Nunc ut inuenta digeramus, in aciemq; reducamus, utendi causa præcipit. Verisimilia si mouent suo pondere, singula collocantur: si sunt infirma, tamen coaceruata proficiunt. De quo Quintil. in hanc sententiam, Firmisimorum argumentorum singulis instandum: infirmiora congruenda sunt, quia illa per se fortia non oportet circumstantibus obscurare, ut qualia sint appareant. Hæc imbecilla natura, mutuo auxilio sustententur. Itaque si non possunt ualere, quia magna non sunt: ualebunt, quia multa sunt: quæ ad eiusdem rei probationem omnia spectant: ut si quis hereditatis gratia, hominem occidisse dicatur, hereditatem sperabas, & magnam hereditatem, & pauper

eras, &

eras, & tum maxime à creditoribus appellaberis, & offenderas eum, cuius hæres eras, & mutaturum tabulas sciebas. Singulis instat in Clodium, ut initio confirmationis, magnam ei causam, magnam spem in Milonis morte propositam, magnas utilitates fuisse demonstrat.

Multum tamen. Dixisse enim ideo uideri hunc illum occidisse, quod eum G. VALLA. oderat, parum est: at & quod minatus erat se occisurum, & quod inuentus cū gladio cruento, & quod argutus titubaret, & cetera huiusmodi si addantur: hac coaceruatione fieri uidetur iam indubitatum.

Atq; in his uerisimilibus insunt nonnumquam etiam certæ rerum, & propriæ notæ.

SI PROPRIÆ notæ argumentum supra definiuit, quod nunquam aliter sit, certumq; declarat: Verisimile, quod plerumq; ita sit: qui fieri potest, ut in uerisimilibus insint etiam certæ rerum, & propriæ notæ? Sic enim erit argumentum necessarium, idemq; minime necessarium, quod fieri non potest. Id Cicero non dicit, sed in uerisimilibus coaceruatis certas esse propriasq; rerum notas, hoc est, ex his argumenta nonnumquam suboriri necessaria. Quemadmodum paulo post dicit, ex communibus proprium quid sit elucere: ut, eras in eo loco cum telo, solus eras, clamabas: redijsti cruentus, titubasti, mente concidisti: Hominem igitur occidisti. Nullum istorum necessarium est, uniuersa sunt necessaria, ut rhetores utuntur appellatione necessarij.

Maximam autem facit fidem ad similitudinem ueri Coniectura ab exemplis. ri primum exemplum, deinde introducta rei similitudo: fabula etiam nonnumquam, etsi sit incredibilis, tamen homines commouet.

EXEMPLVM maximam facit fidem, ad similitudinem ueri, hoc est, ut STREB. res uerisimilis esse uideatur. Differt à similitudine, & fabula. Nam exemplum est rei gestæ utilis ad persuadendum commemoratio. Similitudo, collatio rerum in qualitate. Fabula, quæ neque ueras, neque uerisimiles continet res: propterea dicit eam incredibilem. Exemplum est pro Cluentio, ad capiendam coniecturam de Staleno iudice corrupto, iam hoc ignoratis iudices, ut etiam bestia fame dominante plerumque ad eum locum ubi pastæ aliquando sint, reuertantur. Hæc similitudo est: subdit exemplum, Stalenus biennio antequam causam bonorum Safinij Atellæ recepisset, sexcentis millibus nummum, se iudicium corrupturum esse dixerat. Quæ cum accepisset à pupillo, suppressit, iudicioq; facto nec Safinio, nec bonorum emptoribus reddidit: quam quum pecuniam profudisset, & sibi nihil non modo ad cupiditates suas,

n 3 sed ne

sed ne ad necessitatem quidem reliquisset, statuit ad easdem sibi prædas ac suppressiones iudiciales reuertendum. Fabula est coniecturalis apud Terent. Dauid sum, non Oedipus. Res obscuras à se non capi probat hac fabula. Et in Antoniana quarta, Quid legio Martia, quæ mihi uidetur diuinitus ab ipso deo traxisse nomen, à quo populum Romanum generatum accepimus: Non ne ipsa suis decretis priusquam Senatus hostem iudicauit Antonium? Si Mars genuit populum Romanum, uerisimile est, et hunc Martiæ legioni suum nomen dare uoluisse. Quod Cicero fabulosum nouit, ut ostendit libris de natura deorum.

Hæc ideo proposuimus exēpla, quod arbitrantur multi in coniectura (quum probanda res est) non habere locum exemplum, non similitudinem, et multo minus fabulam. Quæ tamen potentissima sunt, ac frequentissima, si coniectura sumitur de futuro, ut in deliberatione. Exempla reperies infinita, et in historijs, et in concionibus, et in omni ferè sententia.

G. VALLA. Primum. Si proferamus alios idem fecisse, et similitudinem ostendamus. Fabula, Quod ex usu ipso apparet.

De definitione.

Definitio ex quibus constet.

Definitionū species.

C. F. Quid definitionis, quæ ratio est, & quæ uia? C. P. Non dubiū est id quidem, quin definitio generare declaretur, & proprietate quadam, aut etiā communium frequentia, ex quibus proprium quid sit eluceat. Sed quoniam de proprijs oritur plerūq; magna dissensio, definiendum est sæpe ex contrarijs, sæpe etiā ex dissimilibus, sæpe ex paribus.

STREB.

QVÆSTIO quid est, in ordine secunda per definitionem explicatur, quo sensu definitio uenit in iudicium. Nam quum tota uis explicandæ causæ sit in definitione eiusq; confirmatione, non immerito genus illud causæ ab eo, quod præcipuū est, definitio nominatur. Vnde miror haud defuisse recentiores, qui tanto uiro obstrepere, quū diceret in iudiciū uenire definitionē. Est autem definitio (ut ait Quintiliani uerbis) rei propositæ propria, et dilucida, et breuiter comprehensa uerbis enunciatio. Conficitur à genere: et à differentia: quam uocant essentialē, si modo nominari potest, quod perraro contingit: ut, animal est corpus animatum: homo est animal rationale: pecus est animal rationis expers. Sunt istæ propriæ definitiones, ac breuissimæ: sed adeo paucæ, ut oratori copiam querenti nunquam ferè respondeant. Quamobrem differentiam tacet Cicero, Proprietatem generi coniungit, quæ etiam differentiam comple

complectitur: ut, ignis est elementum calidissimum, est ignis proprium calere. Auis est animal uolatile. Sacrilegium sacri direptio. Tyrannicida, tyranni percussor accepto consilio reipublicæ liberandæ. Rhetorice est bene dicendi scientia, Grammaticæ loquendi, Dialecticæ disserendi, Physicæ causarum naturalium. Prudentia, uirtus est intelligendi. Eiusmodi finitiones ex genere, et proprietate quadam multæ reperiuntur. Quod autem propria ad communia referuntur, annectit secundum finiendi genus à communium frequentia, ex quibus proprium quid sit eluceat. Utamur Ciceronis exemplo, Hereditas est pecunia: commune adhuc, multa enim genera sunt pecuniæ. Adde quod sequitur, quæ morte alicuius ad quempiam peruenit. Nondum est definitio: multis enim modis sine hereditate teneri mortuorum pecuniæ possunt. Vnam adde uerbum, iure iam à communitate res disiuncta uidebitur: ut sit explicata definitio sic, Hereditas est pecunia, quæ morte alicuius ad quempiam peruenit iure. Ergo è communium frequentia proprium quiddam conficitur, ut quod uni tantum conueniat. Tradit alia definitionum genera, propterea quod de proprijs oritur plerumque magna dissensio. Quoniam quid sit cuiusq; rei proprium sæpe dubitatur: ut, an lucere, et calere sint ignis propria: Proprium ne sit oratoris argumentari, an ne dialectici: amici fauere: senis agere parce: meretricis exigere: serui fallere: lenonis blandiri: amatoris polliceri: Vnde Quintilianus ita subscribit, Sæpissime autem quid sit proprium cuiusque queritur: ut si proprium tyrannicidæ negemus tyrannum occidere, quia si carnifex eum occidat, non sit tyrannicida, neque si quis imprudenter occidat. Ad eas dissensiones euitandas aliquando finiemus ex contrarijs. Horatius in Epistolis, Virtus est uitium fugere, et sapientia prima Stultitia caruisse. Iustus, qui neque sibi, neque alteri sit iniurius. Prudens, qui non decipitur ignoratione rerum, quas sciri oporteat. Aliquando ex dissimilibus: ut, seruire non est seruum esse, sed uel serui, uel addicti conditiones obire. Letitia est non quod uoluptas, sed animi motus ex opinione recenti boni præsentis. Qui agri prohibet aditu non uim affert, sed iniuriam facit. Sic finiebant aduersarij Cecinna.

Sunt definitiones, ut ipse testatur in Topicis, aliæ partitionum, aliæ diuisionum: ut, ius ciuile est, quod in legibus, senatusconsultis, rebus iudicatis, iurisperitorum autoritate, edictis magistratum, more, æquitate, consistit. Tamen quia dissimilia proposuit, quibus ex aduerso paria respondent, legamus ex paribus, non ex partibus. Nam et Quintilianus comparationes prodesse finitionibus dicit. Et si definimus à dissimili, id possumus à pari: ut, continentia est in rebus nostris, quod abstinencia in alienis: per quam cupiditas consilij gubernatione regitur, Tutor est pupilli ueluti procurator iure constitutus.

Quid

G. VALLA.

Quid definitionis. Post coniecturalem statum sequitur, ut paulò antè ostendimus, finitiuus. Tractatis ergo coniecturae locis, sequitur iam, ut finitiui quoque status locos pariter exponat. Non dubium. Quintilianus ubi hunc statum tractat, Qui priuatam pecuniam, inquit, de templo surripit, sacrilegij reus est: culpa manifesta est: quaestio, an huic crimini nomen quod est in lege, conueniat: ergo ambigitur an hoc sacrilegium sit. Accusator quia de templo sit surrepta pecunia, utitur hoc nomine. Reus, quia priuatam surripuerat, negat esse sacrilegium, sed furtum fatetur. Actor ergo ita finiet sacrilegium, Est surripere aliquid de sacro. Reus sic finiet sacrilegium, Est surripere aliquid sacri. Vterque finitionem alterius impugnat. Ea duobus generibus eueritur, si aut falsa est, aut parum plana. Docet ergo Cicero definire, Non dubium, &c. Hoc dicit, definitio fit multis modis, sed potissimum genere, & differentia: ut, homo est animal, genus expressi, rationale: adiecta iam à ceteris separans animantibus differentia, quam Cicero nunc proprium uocat. quid autem intersit inter differentiam, & proprium, ab Aristotele in Topicis, & Porphyrio in quinq; uocibus percipi potest. Sed addit, Aut communium frequentiam. id autem fit, cum proprio, aut differentia caremus: ut si dicas, homo est animal bipes, latis unguibus, & protensis, sursum in caelum spectans, cui ab humeris brachia demittuntur brachia: & cetera hoc modo. Ex quibus. Nam ex omnibus uideri potest proprium factum esse. Definiendum. Subaudiendum, addita negatione: ut Horatianum illud, Virtus est uitium fugere, & sapientia prima Stultitia caruisse. id maxime solet fieri de principijs, quoniam genera superiora non habent: ut, punctum est, cuius pars nulla. Dissimilibus. Vt si dicas, rhetorica est ars liberalis: quae nec grammatica, nec poetica, & reliquas enumerando, aliam ab alijs esse significes. Partibus. Vt rhetorica est, quae inuentione, dispositione, locutione, memoria, pronuntiationeque consistit.

Quamobrem descriptiones quoque sunt in hoc genere saepe aptae, & enumeratio consequentium, in primis commouet explicatio uocabuli, ac nominis.

STREB.

DEFINITIONE Somneis prater eam, quae constituitur genere, & differentia, quidam putant esse descriptiones: in quo mea sententia falluntur. Non uidet hic octo definiendi species Cicronem facere, & à reliquis partibus descriptiones separare: quia uocet descriptiones personarum rerumque, suas, & apertas explicationes, quibus omnia dilucidius exprimuntur: quae sunt definitiones propriae, ex accidentium congerie. Nec obest eas descriptiones figuras uideri, alia ra-

alia ratione sunt figurae, alia ratione sunt earum rerum, quas definire uolumus, explicationes. Quod si qualitates ostendunt, quale sit potius, id quod definitur, quam quid sit, id ne te moueat. Ex qualitatibus enim rerum natura per sepe cognoscitur. Et hoc contendit orator aperte demonstrare, quod explicandum suscepit: quod quia facere non potest, illa subtili, & ad morem dialecticorum formata conclusionem, ac praecise comprehensionis necessitate ideo latius fundit orationem: & ut intelligant omnes, hoc assequitur euidenti rerum descriptione. De quo Fabius, Rarissima, inquit, apud oratores reperietur illa ex consuetudine philosophorum ducta seruitus. Est enim certe seruitus, ad certa se uerba asfringendi. Ergo si quid sit ledere maiestatem, definire uoles, utilius erit explicare multis, qui lege, qui consuetudine, qui sermonibus hominum dicantur ledere maiestatem: quae uis ea sit uerbi, quae ratio, quae natura: utilius erit, inquam, haec explicare, quam circumscribam, breuemque implicare definitionem. Cicero de Oratore libro secundo, Quantum uterque nostrum potuit, omni copia dicendi dilatauit, quid esset maiestatem minuere. Etenim definitio primum, reprehensa uno uerbo, aut addito, aut dempto, saepe extorquetur è manibus. Deinde genere ipso doctrinam redolet exercitatio nemque penè puerilem. Tum & in sensum, & in mentem iudicis intrare non potest. Haec ille. Ex quibus intelligas Oratori magis conuenire descriptiones, quam dialecticorum definitiones. Sic Sallustius Catilinam describit, Annibalem Liuius, Pisonem Cicero, famem Ouidius, parasitum Terentius. Sic explicat quid sit, afferre uim, Cicero in Oratione pro Cecinna. Definimus enumeratione consequentium, quum quae necessario, uel tanquam necessario consequuntur, enumeramus, ad explicandum, quid sit, unde prodeunt. Etenim ex prioribus posteriora, & ex posterioribus priora monstrantur. Hoc definiendi genere utitur octaua Philippica, Dum Brutus oppugnatur, non est bellum? Mutina obsidetur, ne hoc quidem bellum est? Gallia uastatur, Claterna recepta est, fugati equites, praelium commissum, occisi aliquot, delectus tota Italia decreti sublati uacationibus, saga cras sumentur, utrum hoc bellum non est? Enumerauit ea quae bellum susceptum consequi solent: quae si posita sint, necesse est esse bellum. Consequentia quidem Cicero dicit, ea quae rem necessario consequuntur: tamen adiuncta etiam consequentia dicuntur: nec incommodum est in enumeratione posuisse uel adiuncta uel consentanea, quamquam fortiora sunt necessaria: ut, neque spirat, neque mouetur, neque ullo modo sentit, mortuus est igitur. Postremum definiendi genus est explicatio uocabuli ac nominis. Cicero eadem octaua Philip. Quid est enim tumultus, nisi perturbatio tanta, ut non maior timor oriatur? unde etiam nomen ductum est tumultus. haec ille. Tumultus est timor multus, & tantus, ut non maior timor

o

oriatur

oriatur, quia est omnium maximus. Ergo quia definitio est locus, & ex ea ducitur argumentum, & hic singulorum statuum proprii loci designantur, hæc de definitione tradita sunt. quæ iuuatur, à contrarijs, à dissimilibus, à paribus, à notatione, ab enumeratione: qui quidem loci per se sunt, sed tum cadunt in definitionem, quum materiam definiendæ rei præstant.

G. VALLA. Quamobrem. Subaudi, quoniam desunt propria: ut si dicas, homo est in quo pietas, in quo iustitia, in quo æquitas, in quo religio. & rursus flagitium, scelus & cætera, quæ tam uitiorum, quam uirtutum nomen habere inueniuntur. Enumeratio. Quæcunque res id quod definias, consequi uideantur. In primisq; Hoc est, etymologia. Idem ait Quintilianus: Maximus enim, inquit, usus in approbando refellendoq; sine priorum ac differentium: nonnunquam etiam etymologia: quæ tamen omnia, sicut in cæteris, confirmat æquitas, nonnunquam etiam coniectura mentis. Etymologia maxime rara est. Quid enim est aliud tumultus, nisi perturbatio tanta, ut maior timor oriatur, unde etiam nomen ductum est tumultus? Et Cicero, qui, sicut pro Celio, per consequentia definit accusare hoc modo, Accusatio crimen desiderat, rem ut definiat, hominem ut notet, argumento probet, teste confirmet. Ita pro Balbo aduersarij etymologiam uerbi carpit, inquit, Erat accusatoris interpretatio indigna responsione, qui ita dicebat, comiter esse communiter: quasi uero priscum aliquod, aut insolitum uerbum interpretaretur. Comes, benigni, faciles, suauis homines esse dicuntur, qui erranti comiter monstrant uiam benignè, non grauante. comiter quidem certe, non communiter conuenit. In hoc genere. Subaudi, qualitatis. nam postea quam an sit, & quid sit nouit, quærit tertio loco quale sit, hoc est, statum qualitatis: qui tertius rationalis est status.

C. F. Sunt expedita iam ferè ea quæ de facto, quæq; de facti appellatione quærentur. Nempe igitur ea restant, quæ cum factum constet, & nomen, qualia sint uocatur in dubium. C. P. Est ita ut discis. C. F. Quæ sunt igitur in eo genere partes? C. P. Aut iure factum depellitur, aut ulciscendi doloris gratia, aut pietatis, aut pudicitiae, aut religionis, aut patriæ nomine, aut denique necessitate, inscitia, casu, Nam quæ motu animi, & perturbatione facta

De statu qualitatis.

Species qualitatis.

facta sine ratione sunt, ea defensionem contra crimen, in legitimis iudicijs non habent, in liberis disceptationibus habere possunt. Hoc in genere, in quo quale sit quaeritur, ex controuersia iure, & recte ne actum sit queri solet, quorum disputatio ex locorum descriptione sumenda est.

FACTVM coniectura quaeritur: facti nomen & appellatio, definitio ne. Tertius est status qualitatis. Is est duplex, unus absolutus: quo iure factum depellitur. tanquam per se probabile, hoc est, ad facti defensionem nihil extrinsecus assumitur: ut Cicero fatetur Ligarium in Aphrica fuisse, quod ipsa rei natura non erat improbandum. Alter est *κατὰ τὴν ἰδέαν*, à Latinis dicitur assumptius, in quo factum per se improbabile, assumptis extrinsecus auxilijs tuetur: ut, Clodium insidiatorem Milo iure interemit, assumitur insidiarum crimen, ut factum iure uideatur, quod alioqui non licebat. Hæc assumptiua pars iterum multiplex: aut enim assumit in defensionem causam doloris ulciscendi, quando crimen, alterius facti causa tuetur, nostraq; defensio constat eius accusatione qui uindicatur: ut, Occisus est Clodius, qui uim inferebat. Hæc relatio criminis appellatur, ineptius translatio. Aut assumit pietatis, aut pudicitiae, aut religionis, aut patriæ nomen: id est, factum tuetur ex aliqua utilitate Reipublicæ, aut hominum multorum, aut ipsius aduersarij. Hæc remotio criminis est dicta. Differt à relatione, quod illa causam tuetur ex contrario facto: hæc ex utilitate defensionem suscipit: ut, Si Nasica fateatur occisum esse Tiberium Gracchum, si Brutus Cæsarem: idq; pietatis, religionis, & patriæ nomine, simul utetur & relatione criminis, & remotione, quia dominationis adferet crimen, cædemq; Reipublicæ commodis adiunget. At si quæ mandata legatus acceperat, haud exposuit reus factus, utilitate nitetur, quod exponi talia non expedire patriæ duxerit. Si Trebonius miles excuset à se factam cædem, pudicitiae nomine remouebit crimen. Assumitur etiam necessitas, inscitia, casus. Purgatione uocat, libro de Inuentione. Necessitas, ut si quis obire munus ingrauescente morbo non potuit. Inscitia, id est, ignorantia, ut si tenueris alienum, quod putaras esse tuum. Casus, ut si cupiens in sylua condere feram, imprudenter hominem conficiat: siq; ludo certans aduersante fortuna concertatorem interimat. Colligamus paucis, Qualitas est absoluta quum iure factum depellitur. Relatio criminis quum factum depellitur ulciscendi doloris gratia. Remotio criminis quum pietatis, aut religionis, aut patriæ nomine factum defenditur. Purgatio siue Concessio, quum ducitur in defensionem.

o 2. necessi

necessitas, inscitia, aut casus. Postrema deprecatio, quia minus est in ea praesidi minusque firmamenti, ea tamen necessaria, quum quid fecimus motu animi et perturbatione sine ratione, ueniamque deprecamur. Et haec, inquit, defensionem contra crimen in legitimis iudicijs non habet, quod ordinarij iudices, et legibus, et iureiurando, atque religione teneantur: sed in liberis disceptationibus, quum qui disceptat, atque cognoscit, legibus est solutus. Ut rex, ut populus uniuersus misereri quidem potest, ac ueniam dare supplicanti, qui omni praesidio relictus ad unam confugit misericordiam. Altera est deprecatio iuncta defensionem, in omni fere iudicio perutilis, et in peroratione frequens. Posteaquam partes generis huius ostendit, ut locos ad confirmationem monstraret, hoc addit: Ex controuersia naturaque questionis huius quaeri solet, Sitne actum iure, hoc est, legibus. Recte ne, hoc est, ex aequo et bono. Quorum duorum disputatio ex locorum descriptione sumenda est, tum ea quae principio digere locos Rhetoricos, tum ea quae postea tradetur in explicatione causarum forensium. Ex his enim multa repetentur in tribus illis generibus dicendi, quia se multis auxilijs omnia iuuant.

G. VALLA. Aut iure factum. Ut Orestes, qui ideo se matrem defendit occidisse, quia illa patrem suum occiderat. Necessitate. Haec in diuisione qualitatibus status superius exposuimus. In legitimis. Quia legum praescripta iudices sequi oportet. In liberis. Ut sunt apud principes, qui statuunt liberè ut uolunt animaduertendo, ignoscendo uel. Ex locorum. Quos ipsa proferet nobis causa.

C. F. Agelis ergo, quoniam in confirmationem, & reprehensionem diuiseras orationis fidem, & dictum de altero est, expone nunc de reprehendendo. C. P.

De refutatione.

Aut totum est negandum quod in argumentatione aduersarius sumpserit, si fictum, aut falsum esse possis dicere: aut redarguenda ea quae pro uerisimilibus sumpta sunt. Primum dubia sumpta esse pro certis. Deinde etiam in perspicue falsis eadem posse dici. Tum ex ijs quae sumpserint, non effici quae uelint.

STREB. QVAE ad faciendam fidem pertinent, in confirmationem et reprehensionem diuiduntur: dictum de altera, nunc exponenda reprehensio, siue refutatio. Qui refellit aduersarium, aut ficta falsa uel negat, aut redarguit ea quae pro uerisimilibus sumpta sunt, in quibus aduersarius arbitratur esse firmum praesidium

dium. Extra haec duo nihil est. Nam si quem reprehendimus, aut negamus ab eo dicta, aut admittimus. Sic constituuntur duae partes. Si quid admittimus, id a causa nostra tribus modis amolitur: aut enim certum est, aut dubium. Si dubium, contemnimus, eludimus: Si certum, dicimus aut in perspicue falsis idem posse dici, aut ex eo non effici quod uelit aduersarius. In haec genera reprehensiones omnes cadent. Proponamus exempla, Si erit palam falsum, negare satis est, inquit Fabius. Ut pro Cluentio Cicero eum, quem dixerat accusator epoto poculo concidisse, negat eodem die mortuum. Ficta sunt pro Sexto Roscio, Postquam isti intellexerunt summa diligentia uitam Sexti Roscij custodiri, neque sibi ullam cedis faciundae potestatem dari, consilium ceperunt plenum sceleris et audaciae, ut nomen huius de parricidio deferrent. Est alia quidem ratio falsi, alia ficti. Comedias fictas, non itidem falsas dicimus. Contra sunt argumenta falsa, quae non dixeris esse ficta: quamobrem a Cicerone diuiduntur. Dubia pro certis assumuntur, ut qui Cluentij nomen detulerunt, nitebantur argumento tantumquam necessario iudicium pecunia fuisse corruptum: non ab Oppianico, qui damnatus esset, sed a Cluentio, qui uicisset. Cicero trahit in dubium, facitque uerisimile ab Oppianico, quamuis postea damnato, iudicium pecunia tentatum. Idem pro Sexto Roscio sic refellit aduersariorum crimina, ut eadem conuenire dicat accusatoribus, etsi putant perspicue falsum uideri Roscium ab se de medio sublatum. Idem pro Cluentio, ex ijs quae sumpserant aduersarij de nota Censoria, demonstrat non effici quod uelint, Cluentium pecunia circumuensi in nocentem, sed a ueritate deuiasse Censores.

Aut totum est. Posteaquam de confirmatione dixit, sequitur locus reprehensionis: de quo Quintilianus: Patronus, inquit, neget, defendat, transferat, excuset, deprecetur, molliat, minuat, auertat, despiciat, derideat. Quare indirecta fere, atque, ut sic dixerim, clamosa est actio. Hinc mille flexus, et artes desiderantur. Tum accusator meditata plerumque domo affert: patronus etiam inopinatis frequenter occurrit. accusator dat testem: patronus ex re ipsa refellit, et c. ideoque accusationibus etiam mediocres in dicendo succederunt. bonus defensor nemo, nisi qui eloquentissimus fuit. Nam ut quod sentio, semel finiam, tanto est accusare, quam defendere: quanto facere, quam sanare uulnera, facilius et c. Primum igitur intuentum est id cui responsuri sumus, proprium sit eius iudicij, an ad causam extra accersitum. nam si est proprium: aut negandum, aut defendendum, aut transferendum. extra haec in iudicijs fere nihil est. De precatio quidem, quae est sine ulla specie defensionis, rara admodum, et apud eos solos iudices qui nulla certa pronuntiandi forma tenentur. quaquam ille quoque apud C. Caesarem, et triumuiros pro diuersarum partium hominibus actiones etiam si precibus utuntur, adhibent tamen patrocinia: nisi hoc non fortissime defen-

dentis est, dicere, Quid aliud egimus Tubero, nisi ut quod hic potest, nos possemus? Quod si quando apud principem alium ue, cui utrum uelit liceat, dicendum erit, morte quidem dignum eum pro quo loquemur, clementia tamen seruandum esse. Hic non cum aduersario, sed cum iudice res erit. inde deliberatiue potius, quam iudicialis materiae forma est. In perspicue. Dicemus namque talia esse accusantis argumenta, ut in manifesto falsis eade dici possint. Non effici. Hoc est, non sequi ex eis quae arguerit.

Accedere autem oportet ad singula, sic uniuersa franguntur. Commemoranda sunt etiam exempla, quibus simili in disputatione creditum non sit, conquirenda conditio communis periculi, si ingenijs hominum criminorum sit exposita uita innocentium.

STREB. FACTA partitione reprehensionum peruenit ad ea, quae sunt omnium partium communia. Primum praeceptum Quintil. interpretatur, Quae turba ualebunt, inquit, diducenda erunt, quod paulo ante dixi, Eras haeres et pauper, et magna pecunia appellaberis a creditoribus, et offenderas, et mutaturum tabulas testamenti sciebas. Urgent uniuersa: at si singula quaeque dissolueris, iam illa flamma, quae magna congerie conualuerat, diductis quibus alebatur, concidet. Alterum commune praeceptum de exemplorum commemoratione tractat in oratione pro Roscio Amerino, ubi narrat Claelij Tarracensis adulescentes filios iudicio absolutos, et suspicione omni liberatos, quorum nomina de parricidio delata fuerant: quia neque seruus quisquam reperiretur, neque liber, ad quem ea suspicio pertineret, praeter duos adulescentes filios, qui cum patre iugulato dormierant. in qua disputatione actoribus creditum non est. Deinde locus est communis in quo conquerenda, id est, deploranda conditio communis periculi, si ingenijs hominum criminorum, qui sunt accusatores in falsum crimen proniores, sit exposita uita innocentium. quod idem in oratione pro Quintio facit, Quintus Hortensius, qui hoc iudicio partes accusatoris obtinet, contra me dicturus est, cui summam copiam, facultatemque dicendi natura largita est. Ita fit ut ego qui tela depellere, et uulneribus mederi debeam, tum id facere cogar, quum etiam telum aduersarius nullum iecerit: illis autem id tempus impugnandi detur, quum et uitandi illorum impetus potestas adempta nobis erit, et si qua in re, id quod parati sunt facere, falsum crimen quasi uenenatum aliud quod telum iecerint, medicinae faciendae locus non erit. Hic et de conditione causae, et accusatoris ingenio, et periculo imminente conqueritur.

G. VALLA. Accedere. Singulas, inquit, partes reprehendemus, quo uniuersam argumenta

mentationem improbemus. Commemoranda. Alia in medium proferemus exempla, in quibus licet tales adhibita sint argumentationes, tamen non est creditum. Conquirenda. Hoc dicit, Exclamabimus, et ingemendo, quam sit conditio humana periculis obnoxia, ostendemus, si acumine dicentis alicuius, innocentes pericula subire cogantur, et infamias, et damna.

C. F. Quoniam unde inueniuntur quae ad fidem pertinent, habeo: quemadmodum in dicendo singula tractentur, expecto. C. P. Argumentationem quaerere uideris, quae est argumenti explicatio, quae sumpta ex ijs locis qui sunt expositi, conficienda, & distinguenda dilucide est. C. F. Planè isthuc ipsum desiderio.

C. P. Est ergo (ut supra dictum est) explicatio argumenti argumentatio. sed ea conficitur, cum sumpseris aut non dubia, aut probabilia, ex quibus id efficias, quod aut dubium, aut minus probabile per se uidetur.

QVINTILIANVS hunc sequutus autorem de confirmatione primum, postea de refutatione, postremum de enthymemate et epicheremate dicendum putauit: quia natura prius est inuenire quo pugnemus argumento, siue nostra confirmare, siue obiecta refutare cupiamus: Posterius est ex argumenti seminario producere argumentationem. Argumentatio definitur, argumenti explicatio, hoc est, materia ad faciendam fidem comparata tractatio. Ea sumitur ex locis, tum communibus, tum proprijs singulorum statuum, ex quibus omnia deriuari necesse est. Argumentatio conficienda et distinguenda dilucide est, quia argumentum proprie dictum, non confectum, sed inchoatum: non distinctum, sed implicatum: non dilucidum, sed obscurum est. Argumentatio multo fustior explicat argumentum. Argumentum est, Ne persequere filium pater. Argumentatio est, Natura parentibus ingenuit amorem et charitatem liberorum, firmumque uinculum propinquorum colligauit, ut patres filios, filij patres pie sancteque tuerentur. Quo federe, qua necessitudine deuinctus es optime parens. Ne tu igitur filium, tuumque sanguinem multo charissimum persequare. Non ne uides ut uno uerbo res eadem inuolui et argumentatione explicari potest? Sunt qui faciunt hoc discrimen, ut sit argumentum res quae probationi alterius adhibetur. Argumentatio, argumenti elocutio. Illic sententiae, hic uerba intelligantur, quod quidem in idem recidit, quia

quia explicatio & elocutio plura uerba desiderant, certumq; constituunt ordinem. Ad conficiendam argumentationem sumenda sunt haud dubia, quæ certa sunt: aut probabilia, quæ si non certa, tamen uerisimilia sunt. Ex indubitatis efficies & colliges id quod erat dubium. Ex probabilibus minus probabilia. hoc quale sit, explicat Quintilia. his uerbis, Quum sit argumentum ratio probationem præstans, qua colligitur aliud per aliud, & quæ quod est dubium, per id quod dubium non est confirmat, necesse est esse aliquid in causâ, quod probatione non egeat, alioqui nihil erit quo probemus, nisi fuerit quod aut sit uerum aut uideatur, ex quo dubijs fides fiat. Certum est Antonium Cesari diadema imponere uoluisse, uidit enim totus ferè Po. Ro. Ex illo conficies, Antonium seruire uoluisse, quod dubium uidetur. Probabile est à filio rustico frugi bonoq; non interfectum patrem. Ex illo Cicero conficit non esse Roscium parricidam, quod erat minus probabile.

G. VALLA. Ex his locis. Quos in confirmatione & reprehensione attingimus hypothesis, id est, causæ siue controuersie. nam loci thesios, id est, infinitæ quæstionis antè expositi: & quemadmodum ex singulis argumenta educantur, abundè ostensum est. Explicatio. Quid sit argumentum, supra abundè ostensum est. Argumentatio igitur est argumenti extensio. Argumentationum autem duo sunt genera, unum syllogismus Græcè, Latine ratiocinatio: alterum inductione à Latinis, à Græcis epagoge nominatur. nam epichereia parum admodum à syllogismo differt. nam, ut Quintilianus inquit, differt à syllogismis nullo, nisi quod illi & plures habent species, & uera colligunt ex ueris, quemadmodum in mathematicis. Epichereimatis frequentior est usus circa credibilia. Quare ferè semper epichereimate orator, raro syllogismis utetur. Utitur & enthymemate, quod à syllogismo nascitur, propositione una modo detracta.

Ex quibus id. Quoniam si certum est quod argumentatione accusatoris collectum est, ut responderi non possit, stultum est contradicere.

Argumentationum duæ species.

Argumentandi autem duo sunt genera: quorum alterum ad fidem directo spectat: alterum se inflectit ad motum. Dirigitur, cum proposuit aliquid quod probaret, sumpsitq; ea quibus uteretur: atq; his confirmatis, ad propositum sese retulit, atq; cōclufit. Illa autem altera argumētatio, quasi retro, & cōtrā prius sumit quæ uult, eaq; confirmat. Deinde id quod proponendum fuit, permotis animis iacit ad extremum.

In argu

IN ARGUMENTATIONE spectatur fides & motus, ut STREB. antè dictum est: quamobrem duo facit argumentandi genera, alterum quod ad fidem, id est, rei dubiæ probationem sine affectuum ratione spectat: alterum quod se inflectit ad motum, hoc est, suscipitur magis ad mouendos animos, quam ad simplicem propositionis fidem: quanquam plurimum adiuuat eam, sed aliud etiam spectat officiū. Prior argumentatio fere directo non semper constituitur, hoc est, recto modo, rectoq; ordine digerendæ argumentationis. Dirigitur, inquit, si propositio primum, deinde assumptio ponatur, & utraq; cōfirmetur, si modo confirmationis eget: deinde complectio & cōclusio propositi consequatur: ut, bonum est uirtus. Nam id demum bonum est, quo nemo male uti potest: uirtute nemo male uti potest, bonū est ergo uirtus. Syllogismus dicitur quo perraro bonus utetur orator, quia puerile quiddam sapit. sed utetur epichereimate paulo remotiore ab illa concisa & molesta conclusione. quæ, ut Quintilianus ait, cōtemptum ex humilitate, & odium ex quadam seruitute, & ex copia satietatem, & ex amplitudine fastidium parit. Epichereia est Philip. 11. Cur prouinciæ Cassio & Bruto datae? cur Quæstores additi? cur Legatorum numerus additus? atq; hæc acta per te, nō igitur homicidæ. Sequitur, ut liberatores tuo iudicio sint, quandoquidem tertium nihil potest esse. Peius hoc modo collegisset, Prouinciæ per te Cassio & Bruto datae: prouinciæ abs te non dantur homicidis: non igitur homicidæ, sed liberatores tuo iudicio sunt. Dicat quispiam, Sunt ne enthymemata argumentationes? Quædam se explicant: ut, bonū est uirtus, quo nemo male uti potest. Quædā inuoluta & implicata sunt: ut, uincetur infirmus. Hic enim duobus uerbis est propositio, atque ratio. Priora sunt argumentationes, posteriora non sunt. Nam argumentatio est argumenti explicatio. Altera est argumentatio, quæ se inflectit ad motum, ea prius sumit quæ uult, ut quæ possunt animos hominum mouere: eaq; confirmat, si natura debilia sunt: deinde propositionem permotis animis & affectu concitatis iacit, & impetu dicendi contorquet ad extremum. Id autem eò fit, quod si initio rem proponeret, eamq; simpliciter confirmaret, non tam uehementer arderet affectus, ut in argumentatione dialectica, nullæ graues excitantur tragœdiæ, quando rectissimum argumētandi ductum prosequitur. Huiusce rei proferamus exemplum, ex actione tertia in Verrem, Nam quæro abs te, circumsesus ne sis Lampsaci? coepit ne domum, in qua diuersabare, illa multitudo incendere? uoluerint ne Legatum Pop. Rom. comburere uiuum Lampsaceni? negare non potes. Hæc Cicero sumpta uoluit. deinde confirmat. Habeo enim testimonium tuum, quod apud Neronem dixisti: habeo quas ad eundem literas misisti. Addit alteram confirmationem, Bellum ne Populo Romano Lampsaci ciuitas facere conabatur? deficere ab imperio ac nomine nostro uolebat?

p

lebat: uideo enim, & ex his quæ legi & audiui intelligo, in qua ciuitate non modo Legatus populi Romani circumfessus, non modo igni, ferro, manu, copijs oppugnatus, sed aliqua ex parte uiolatus sit, nisi publice satisfactum sit, ei ciuitati bellum indici, atque inferri solere. Hactenus confirmationes. Assumit aliud, Quæ fuit igitur causa, cur cuncta ciuitas Lampfacenorum de conuentione, quemadmodum tute scribis, domum tuam concurreret? Iterum confirmat, Tu enim neq; in literis quas Neroni mittis, neq; in testimonio causam tanti tumultus ostendis ullam. Obsessum te dicis, ignem allatum, sarmenta circumdata. Lictorem tuum occisum esse dicis, prodeundi tibi in publicum potestatem factam negas, causas huius tanti terroris occultas. Deinde quod proponendum fuerat, iacit ad extremum, Cum igitur quæ causa illius tumultus fuerit, testes à nobis producti dixerint, ipse celarit, non ne causam hanc quam nos proposuimus, tum illorum testimonia, tum istius taciturnitas perpetua confirmat? Hæc multo uehementiora, quam si more syllogismi tractentur, Vim afferre uolueras Philodami filia. Nam Lampfaceni non sine causa te incendere uoluerunt. Nulla est alia causa præter illam, ergo ea est. Quod si grauiores affectus, & exempla quæris, inuenies duobus locis, ubi tractamus amplificationem. Nolumus hoc argumentandi genus cum amplificatione permiscere, etsi aliquid habet commune cum illa: nec eam Cicero excludit, sed exemplum proponere robustius, amplius, & concitatus, quam quod rectam argumentandi rationem obseruat. In quo si dicat se ipse proposuisse causam quam iacit ad extremum, non hic quidem, sed narratione superiore proposuit, nec tritam secutus est argumentandi uiam.

G. VALLA.

Argumentandi. Id est, duobus temporibus utimur argumentatione, & cum probare aliquid ex aliquo uolumus, & cum mouere acrius uolumus auditorem. Dirigitur. Sanè Cicero ipse in primo rhetoricorum ueterum copiosissime argumentationem nobis exposuit, illincq; petere satius est, quam à nobis perdiscere, quæ in hac re dicenda sint. Paucis tamen tum ipsius, tum Quintiliani sententia, quid obseruandum, dicemus. Quare argumentatio, quæ ratiocinatio est appellata, tres habet Aristotelis consensu & ferme aliorum omnium, partes. nam ita habet ista natura ut sit de quo queratur, & per quod probetur. tertium additur uelut ex consensu duorum antecedentium. prima ergo erit pars intentio, secunda assumptio, tertia connexio. ut si queratur an uirtus sit utilis: ita textatur argumentatio, Omnis habitus bene institutæ mentis, est utilis. uirtus est habitus bene institutæ mentis: ergo uirtus est utilis. Sunt qui quinque faciant partes, ut Cicero in Rhetoricis ostendit, ut sit propositio, deinde ratio eius, tum assumptio, & eius probatio, quinta complexio. sed neutram probationum à suis separare oportet propositionibus, præsertim cum sint aliquando

aliquando tam notæ propositio & assumptio, ut probatione non egeant. Sunt, inquit Cicero, qui putant nonnunquam posse & oportere complexione superferri, cum id perspicuum sit, quod conficiatur ex ratiocinatione, hoc modo, Si peperit, uirgo non est. peperit autem. hic satis esse proponere & assumere quod conficiatur, quoniam perspicuum sit complexionis rem non indigere. At Cicero existimat omnino inferendam complexione, hoc modo, Concubuit: igitur cum uiro. hoc si nolis inferre, inferas quod sequitur, Fecit igitur incestum. Posuerimus etiam breuius colligere ut dicamus, Quoniam peperit, cum uiro concubuit. uel per interrogationem, Cum peperit, quis dubitat adulterium commisisse? Quod si ad motum tendemus, pluribus uerbis rem ipsam amplificabimus. Comere ergo & expolire conuenit orationem multa aggerendo, non statim concludendo. Subiungit porro Cicero, Variare autem orationem magno opere oportebit. nam omnibus in rebus similitudo est satietatis mater. id fieri poterit, si non similiter semper ingrediamur in argumentationem. nam primum omnium generibus ipsis distinguere conuenit hoc, tum inductione, tum ratiocinatione. deinde in ipsa argumentatione non semper à propositione incipere: neq; semper quinque partibus abuti: neq; eadem ratione partitionis expolire: sed tum ab assumptione incipere licet, tum à probatione alterutra: tum hoc, tum illo genere complexionis uti. Illud quoq; uolumus intelligi nos probe tenere, alijs quoq; rationibus tractari argumentationes in philosophia multis & obscuris, de quibus certum est artificium constitutum. Verum illa nobis abhorere ab usu oratorio uisa sunt. Illa autem altera. Quæ percellere audientium animos cupit. Quasi retro. Quæ non directe proponit, assumit, & concludit: sed quæ uult concludere, sibi primo assumit, deinde confirmat.

Deinde id. Quod in prima parte collocandum. Per motis animis. Iam incalentibus ob ea quæ dicta sunt. Iacit. Et iacit, inquit, hoc est, ut aliqua exaggerationis & ardore uerborum profert.

Est autem illa uarietas in argumentando, & non iniucunda distinctio, ut cum interrogamus nosmet ipsos, aut percontamur, aut imperamus, aut optamus, quæ sunt cum alijs compluribus sententiarum ornamenta. Vitare autem similitudinem poterimus non semper à proposito ordientes, etsi non omnia confirmando disputabimus, breuiterq; interdum, quæ erunt satis aperta, ponemus: quodq; ex his efficitur,

cietur, si id apertum sit, non habebimus necesse semper concludere.

STREB.

QVIA similitudo parit satietatem, contra uarietas iucunditatem, qua ratione uariemus argumentationes ostendit. Varietas est aut in figuris, aut in ordine. Figuræ numerantur quatuor: quibus interrogamus nosmetipsos aut percontamur, aut imperamus, aut optamus. Quæ quoniam non solæ sunt, in his accipi uult et alia plura sententiarum ornamenta, id est, figuras, ut communicationem, permissionem, exclamationem. Ordo trifariam dirigitur. Unus immutat tres illas argumentationum partes, ne semper anteponatur propositio: deinde ponantur assumptio et conexio. Alter interserit quædā præter argumenta, ut ossa neruique confirmationis alijs quibusdam rebus, ueluti carne, et cute contegantur: quod nihil est odiosum magis, quam crebra, ieiuna, nuda, litigiosa argumentorum frequentia. Alius ordo breue enthymema collocat, pro longa partium dispositione, ac conclusione. Interrogamus nosmetipsos. Terentiū: Quid igitur faciam? non eam? ne nunc quidem quum accersor ultro? Enthymema est, Ire debeo, quia me accersit ultro. Percontari quid sit, ostendit Quintilianus his uerbis, Quid tam comune, quam interrogare uel percontari? Nam utroque utimur indifferenter, quum alterum noscendi, alterum arguendi gratia uideatur adhiberi. Hæc ille. De percontatione luculentum est exemplum, quod paulo ante citauimus ex actione tertia in Verrem. Imperamus. Cicero pro Rabirio, Quin continetis uocem indicem stultitiæ uestre? testem paucitatis? Increpat ac imperat. Facies enthymema nudum, hoc modo, Tacere uos decet, quia clamor hic ostendit et stultitiam uestram, et paucitatem. Optamus. Idem in eodem loco, Utinam hanc mihi facultatem causa cederet, ut possem hæc prædicare, C. Rabirij manu Lucium Saturninum hostem Pop. Rom. interfecitum. Fiet enthymema purum sine figura, Auderem prædicare a Rabirio Saturninum esse caesum, quia hostis erat Po. Ro. A proposito non orditur Cicero pro Milone, Quod si duodecim tabulæ nocturnum furem quoquo modo, diurnum autem si se telo defenderet, interfici impune uoluerunt: quis est qui quoquo modo quis interfectus sit, puniendum putet? Hic ratio, deinde intentio. De altero ordine, qui multa commiscet ornamenta et motus, non est exemplum exponendum, quia nimium prolixum. Constat autem inter argumentationes, esse locos communes, figuras, sententias, affectus, expositiones, comorationes, quæ sunt argumentationis ornamenta, et quæ sic interseruntur, ut imperiti uix sentiant argumenta. Breuiter interdum quæ erunt satis aperta ponemus, neque concludemus. Cicero pro Milone: Eius mortis sedetis ultores, cuius uitam si putetis per uos restitui posse, nolitis. Fusiꝯ isthuc explicari potest, Eius ulcisci mortem

mortem iniquum est, cuius ipsi uitam restituere nolitis. P. Clodij uitam restituere nolitis, ideo mortis eius ultores sedere non debetis.

Interrogamus. Quintilianus, Quid enim tam comune, quam interrogare G. VALLA. uel percontari? utroque utimur indifferenter, cum alterum noscendi, alterum arguendi gratia uideatur adhiberi. Interrogamus igitur cum nosse uolumus: Percontamur, contendendi, et instandi, urgendi; causa, ut Cicero ipse pro Ligario, Apud quem igitur hæc dico? nempe apud eum, qui cum hoc sciret, tamen me, antequam uidit, Reipu. reddidit. Aliter pro Calio, facta interrogatione, Dicet aliquis, Hæc igitur est tua disciplina? sic tu instituis adolescentes? et totus ille locus. Cui diuersum est, cum alium rogaueris, non expectare responsum, et statim subijcere: ut, Domus tibi decrat? at habes. Pecunia superabat? at eges. Aliquando conuitantes, et tamen interrogantes, quasi scire cupientes, ut in Pisonē, Scire cupio quid tandem isto in uersu reprehendas, Cedant arma togæ. tuæ dicis, inquit, togæ summū imperatorem esse cessurum. quid nunc te asine literas doceam? non opus est uerbis: sed fistibus. non dixi hanc togā qua sum amictus, nec arma, scutum, et gladiū unius imperatoris: sed quod pacis est insigne, et otij togæ: contra autem arma tumultus, atque belli, more poetarū locutus, hoc intelligi uolui, bellum ac tumultum paci atque otio concessurum. Imperamus. Ut pro Cluentio, Vestram, Iudices, æquitatem et mansuetudinē una mater oppugnat. at quæ mater: quam cæca crudelitate et scelere ferri uidetis: cuius cupiditate nulla unquam turpitudine retardauit: quæ uitij animi in deterrimas partes iura hominū conuertit omnia: cuius ea stultitia est, ut eam nemo hominem: ea uis, ut nemo foemina: ea crudelitas, ut nemo matrem appellare possit et c. eod iam denique adducta est, ut sibi præter formam nihil ad similitudinē hominis reseruaret. Quare, Iudices, si scelus odistis, prohibete aditum matris a filij sanguine. Aut optamus. Quod frequentissime quotidie solet fieri, cum dicimus, o utinam nunc clucescat uerū. taciteque id ita esse uolumus significare. Quæ sunt. Quoniam infinitis propemodum inflexionibus uti ad reprehendendum possumus dicendi ornamentis, quæ nos figuræ locutionis docent. Vitare autem. Docuit argumentari nos posse uarijs modis: docet rursus uitare nos posse similitudinem, uel si non ex ordine, ut res postulat, orsi fuerimus: et si non omnia confirmare contentamus: et si quæ erunt aperta, paucis comprehendamus. Quodque ex ijs. Id est, significatur tota argumentatione. Necesse. Ne fallatur animus audientis, si forte minus, quæ inferre oporteat, cognouerit.

C. F. Quid illa, quæ sine arte appellantur, quæ iam dudum assumpta dixisti, ecquonam modo, ecquonam loco artis indigent? C. P. Illa uero indigent: &

Probationes inartificiales.

De testibus. nec eò dicuntur sine arte, quòd ita sunt: sed quòd ea non parit oratoris ars, sed foris ad se delata, tamē arte tractat, & maximè in testibus. Nam de toto genere testium, quàm id sit infirmum, sæpe dicendum est, & argumenta rerum esse propria testimonia uoluntatum. utendumq; est exemplis, quibus testibus creditum non sit: & de singulis testibus, si natura uani, si leues, si cum ignominia, si spe, si metu, si iracundia, si misericordia impulsī, si præmio, si gratia adducti: comparandiq; superiore cū autoritate testium, quibus tamen creditum non sit.

STREB.

QVONIAM causis alijs alijs sunt aptiores loci, proprios singulorum statuum locos assignauit, eos quidem certe qui sepius occurrunt. Nunc autem ex ordine ac ratione scribendi statuum omnium cōmunes arte metitur: ut testimonia & quæstiones: quibus etiam primis assignare non erat alienū à consuetudine collocandi. Ad testimonia pertinent rumores, iusiurandum præiudicia, tabulae, uaticinationes, autoritates: hæc esse testimonia supra commonstrauimus. Testimonia dicuntur inartificialia, quòd ea nō parit oratoris ars, ut argumenta ratione collecta: sed à litigatoribus ad se delata, tamen arte tractat, ut uires & robur accipiant, uel amittant. In testes alter est locus cōmunis de toto genere testium, qui ratione multitudinis, in arte præcedit. Alter est proprius, de singulis. In genere dicendum est, plus adhibendum fidei rationibus, quàm testibus. Quoniam argumenta sunt rerum propria, id est, natura monstrant ea quorum sunt, & ostenduntur argumēta, & inde nomen habent à demonstratione. Testimonia autem sunt uoluntatum. Idcirco quisque pro sua libidine confingere potest. Utendumq; est exemplis, quibus testibus creditum non sit. Singuli refelluntur, si natura uani, hoc est, ueritatis inanes & rerum bonarum uacui, nulliusq; bonæ frugis homines in sermone. Si leues, sine grauitate, pondere constantiaq; dictorum. Si cum ignominia, ut adulteri deprehensi. Si spe, boni assequendi. Si metu, mali impendentis. Si iracundia, seruiore animi. Si misericordia impulsī, si præmio, si gratia, id est, fauore, uel amicitia inducti. Comparandiq; superiore cum autoritate testium: quorum exemplis paulo antè dixerat utendum, ut si melioribus creditum non sit, deterioribus multo minus credatur. Vtusus est hac arte pro Flacco, ubi primū infectatur

infectatur uniuersum genus testium Græcorum tanquā diffuens uanitate, atq; leuitate. Testimoniorum, inquit, religionem & fidem nunquā ista natio couit, & quæ sequuntur. Deinde comparat eos Romanis testibus, ijs quibus etiā credi non uult, postea accedit ad singulos, tandemq; colligit, nihil religione testatum, nihil ueritate fundatum, nihil dolore expressum. contraq; omnia corrupta libidine, iracundia, studio, precio, periurio reperientur: quæ quoniam longiora sunt, apud eum legenda tibi relinquo. Argumenta testibus anteposuit pro Celio, Vos abducam à testibus, neq; huius iudicij ueritatem, quæ mutari nullo modo potest, in uoluntate testium collocari sinam: quæ facillime fingi, nullo negotio flecti, ac detorqueri potest. argumentis agemus. Reliqua sumes ex oratione in Vatinius testem. Hæc & similia dicuntur in testes: pro testibus autem dicenda sunt contraria.

Quæ sine arte. Id est, loci quos artis expertes diximus, superiusq; tractauimus: ubi ceteros quoq; thesæos locos excusimus. Argumenta rerum. Ad res explicandas. Propria. Testes enim ut ex sua pronuntiant uoluntate, ita res esse uideri faciunt: & contra testes memorat locos, quibus nō credi oportere dicit, quoniam hæc pars reprehensionis est.

Sæpe etiam quæstionibus resistendum est, quòd *De tormentis.* & dolorem fugientes multi in tormentis ementiti persæpe sunt, moriq; maluerunt falsum fatendo, quàm uere inficiando, dolere. Multi etiam suam uitam neglexerunt, ut eos qui his chariores, quàm ipsi sibi essent, liberarent. Alij autem aut natura corporis, aut consuetudine dolendi, aut metu supplicij, aut mortis, uim tormentorum pertulerunt. Alij ementiti sunt in eos, quos oderant. Atque hæc exemplis firmanda sunt. Neq; est obscurum, quin, quoniā in utraque parte sunt exempla, & item ad coniecturam faciendā loci, in contrarijs contraria sint sumenda. Atq; etiam incurrit alia quædam in testibus, & in quæstionibus ratio. Sæpe enim ea quæ dicta sunt, si aut ambigē, aut incōstanter, aut incredibiliter dicta sunt,

sunt, aut etiam aliter ab alio dicta, subtiliter reprehenduntur.

STREB. QVAESTIONES tormenta sunt, quibus exquiritur ueritas. Illis non esse credendum probatur, quod alijs patientia facile mendacium faciat, alijs infirmitas necessarium. Infirmi dolorem fugiunt, ideoque falsum confitentur. Robusti metu supplicij aut mortis uim tormentorum perferunt: alij ementiuntur in eos quos oderunt, ut Casca et Ruscio pro Milone: aut pro charis amicis, ne uitae quidem parcunt. Id eo frequentius accidebat, quod Romae serui miserum hominum genus, non liberi tormento cruciabantur. De seruis in tormenta coniectis, quaedam pro Cluentio, quaedam pro Milone: sed nihil ad haec praeccepta, quae temporibus nostris, etsi usu euenire possunt, non tamen habent firmum praesidium. In utranque partem sunt exempla: ut, argentarij cuiusdam seruus innocens, qui dolorem ferre non posset, in tormentis ementitus, supplicio mortis affectus est. Contra seruus Antonij oratoris noluit uerum confiteri. Item ad coniecturam faciendam loci sunt, quales assignauit in statu coniecturali, unde sumuntur argumenta. Ad haec, testimonia et quaestiones refelluntur, si quid ambigue dictum, quod in alium sensum trahi possit: aut inconstanter, ut dissentaneum prioribus: aut incredibiliter, quod alienum a ueritate: aut aliter ab alio teste dictum. Cicero pro Cecinna Fidiculanum testem arguit, quoniam aliter dixisset, quam ceteri testes, quoniam inconstanter: qui nullos armatos fuisse quum dixisset, postea seruos suos armatos fuisse dixit.

G. VALLA. Quaestionibus. Vbi torti homines et excruciatii contra nos responderint. Inficiando. Proferendo, ne diutius torquerentur. Inficiari est in factum ire, hoc est, negare se quicquam deliquisse in quo arguatur. Suam uitam. Et perinde mori maluerunt ut alios liberarent, quos amarunt. inde nobis nascuntur argumenta, quae ad nos faciant. Natura. Ut Cappadoces. Atque haec. Docendo aliquos qui id fecerint.

C. F. Extrema tibi pars restat orationis, quae posita in perorando est, de qua sane uelim audire. C. P. Facilius est explicatio perorationis. Nam est diuisa in duas partes, amplificationem et enumerationem. Augendi autem et hic est proprius locus in perorando: et in cursu ipso orationis declinationes ad amplificandum dantur, confirmata re aliqua, aut reprehensa. Est

Conclusionis
partes.
Amplificatio
qui fiat.

hensa. Est igitur amplificatio grauior quaedam affirmatio, quae motu animorum conciliet in dicendo fidem. Ea et uerborum genere conficitur, et rerum. Verba ponenda sunt, quae uim habeant illustrandi, nec ab usu sint abhorrentia, grauiora, plena, sonantia, iuncta, facta, cognominata, non uulgata, superlata, in primisque translata, nec in singulis uerbis, sed in continetibus soluta, quae dicuntur sine coniunctione, ut plura uideantur. Augent etiam relata uerba, iterata, duplicata, et ea, quae ascendunt gradatim ab humilioribus uerbis ad superiora. Omninoque semper quasi naturalis, et non explanata oratio, sed grauibus referta uerbis, ad augendum accommodatior.

Amplificatio in
uerbis.

PERORATIO est extrema conclusio, quae natura sequitur alias partes, ut finis, ac modus orationis. Diuiditur in duas partes amplificationem, et enumerationem: aut enim mouere uolumus affectus, facilius obtinenda causa gratia: aut dissipata sparsaque argumenta in unum colligere, ut quid efficiant, intelligat auditor. Vtrunque locis utile. Inde natae duae partes, duplexque ratio perorandi. Motus est prior. Is in amplificatione maxime consistit. Amplificationi locum attribuit: eam deinde finit. Et demum qua ratione conficiatur, ostendit. Locus est ei proprius in perorando. Sed et aliquando primas habet: aliquando sequitur in cursu quaestiones, quum egreditur, et declinat orator ad amplificandum, quod argumentando probauit. Exempla utriusque supra citauimus. Amplificatio est grauior quaedam affirmatio, quam simplex illa argumentatio, quae motu animorum magis, quam rebus probandis conciliet in dicendo fidem: ijs enim, quibus animus mouetur, multo facilius credimus. Conficitur amplificatio, quemadmodum omnis oratio, certo quodam genere uerborum, ac sententiarum. Prius autem uerba tractat, deinde sententias, etsi natura sententiae uerbis sunt priores, et inuentio rerum praefertur elocutioni, sed initio faciliorem maluit expedire partem. Verba ponenda sunt, quae uim habeant illustrandi, illa insignia, quae rem constituent pene ante oculos, et orationis lumina ac uerba figurata. Ut, importuni locutores nullo rerum pondere innixi uerbis humidis, et lapsantibus diffuunt. His uerbis res euidenter.

evidenter exprimitur. Ponenda ab usu nihil abhorrentia, quoniam iniusta sunt illustribus aduersa. & absurdum uidetur illustri genere dicendi, reperiri uerba paucis, aut nemini cognita, ut Silenta, Manciola, Trifoliscenex. Sunt autem grauius uerba cum pondere, & autoritate: ut, patrem patrie parricida trucidauit: grauius est, quam isthuc, Caesarem Brutus occidit. Plena a sonantibus differunt. Sonus est in amplitudine literarum, ut a, o, r, thrax, bos, ros. Ampla uerba, & sonantia, etiam si constant una syllaba. Plenum illud est in magnitudine uerborum, quae complet actionem, & illam pronunciandi contentiorem, & ex illa mole uerborum res quodammodo facit uideri grandiores: ut, Lucentes uetos, tempestatesque sonoris. Caesar deorum immortalium beneficio, cum sua uirtute, tum approbatione autoritatis meae incitatos latronis impetus retardauit. His adde iuncta, quae sunt composita, ut consceleratus, perturbare, condolare, & si qua sunt compositione grauiora. Facta, quae facit orator: ut, dicturiebat impotens animi, & aestuabat colluuiione uerborum teterrima. Facies autem parcius, in hac misera superstitione Latinorum. Cognominata reddidit ad uerbum *συνωμοτα*, quae re sunt eadem, sed nomine diuersa, ut immanis, tetra, crudelis, & importuna bellua. Non uulgata, non adeo trita, ut nihil moueant animos: qui solent excitari, noua dignitate uerborum, ut uulgatum est: de re tanta nemo potest mediocriter loqui. Non uulgatum, & ideo robustius. Tanta rerum magnitudine omnis inferior esse uidetur oratio. Extollitur ultra uulgare dicendi genus. Vulgatum est, Nos patriam fugimus. Amplius est, Extorres a patria profugimus. Sic oratio in amplificatione summo uetur a uulgo, uon ut ambiat affectionem, & inauditu uerborum genus, sed ut ampliorem acquirat ex uerbo dignitatem. Superlata, hyperbolica, Ferit aethera clamor. Translata, metaphorica. Habet Lucium fratrem, quam facit dii immortales: quod facinus? quod scelus? quae gurgitem? quam uoraginem? Soluta sunt, quae dicuntur sine coniunctione, ut plura esse uideantur. Soluuntur autem singula: soluuntur & continentia, quae sunt cohaerentia, & sic inter se iuncta, ut uno conatu pronunciari debeant. Cic. Nos penates, aras, focos, sepulchra maiorum: nos leges, iura, libertatem, coniuges, liberos, patriam defendimus. haec singula. Mar. Antonius id molitur, id pugnat, ut haec omnia perturbet, euertat: praedam reipub. causam belli putet: fortunas nostras partim dissipet, partim dissipat parricidis. Haec continentia. Relata uerba dicuntur, quum propositis aliquot, & constitutis totidem pene referuntur. Cicero, Antonij promissa cruenta, tetra, scelerata, dijs hominibusque inuisa, nec diuturna, neque salutaria: Nostra contra honesta, integra, gloriosa, plena letitiae, plena pietatis. Iterata sunt uerba repetita. Cicero pro Milone, Vbi nunc Senatus est, quae secuti sumus: ubi Equites Romani: illi, illi, inquit, tui: ubi studia municipiorum? ubi Italiae uoces? Dup-

plicata

plicata sunt in eadem peroratione. Valeant, inquit, ualeant ciues mei. & Equites Romani illi, illi tui. Ea quae ascendant gradatim ab humilioribus uerbis ad superiora, sic habent, ut maius alio gradatim superueniat. Cicero in Verrem, Facinus est uincire ciuem Romanum: scelus, uerberare: prope parricidium, necare: quid dicam in crucem tollere? In amplificatione semper quasi naturalis oratio, hoc est, uelut sponte fusa, etsi latet aliquid ornatus, accommodatior est, quam explanata, id est, elegantia uerborum perpolita. Querenda igitur grauius, non ambitiose ac nimis eleganter ornata.

Extrema. Quoniam de partibus fidem facientibus dictum: de ultima parte, hoc est, peroratione dicendum, in qua in primis motus excitari consueuerunt.

Nam est. Amplificationem, & enumerationem. Quintilianus, Peroratio sequebatur, quam cumulum quidam, conclusionem alij uocant. Eius duplex ratio est posita, aut in rebus, aut in effectibus. Rerum repetitio, & congregatio, quae Graece dicitur *ἀναμνησκωσις*, a quibusdam Latinorum enumeratio, & memoriam iudicis reficit, & totam simul causam ponit ante oculos, & etiam si per singula minus mouerat, turba ualet. In hac, quae repetemus, quam breuissime dicenda sunt, & quod Graeco uerbo patet, decurrendum per capita. Nam si morabimur, non iam enumeratio, sed altera quasi fiet oratio. Quae autem enumeranda uidentur, cum pondere aliquo dicenda sunt, & aptis excitanda sententijs, & figuris utique uarianda. Augendi autem. Prima sane species augendi, in nomine ipso est: cum eum, qui sit caesus, occisus: qui sit improbus, latronem dicas. Quatuor tamen maxime generibus constat, Incremento: ut, Facinus est uincere ciuem Romanum, scelus uerberare, prope parricidium necare, quid dicam in crucem tollere? Comparatione: ut, P. Scipio pontifex maximus Gracchum mediocriter labefactantem statum reipub. priuatus interfecit: Catilinam orbem terrae cedere, atque incendio uastare cupientem, nos consules perferemus? Ratiocinatione: ut, Tu istis faucibus, istis lateribus, ista gladiatoria totius corporis firmitate. nam respicientes ad haec, possumus aestimare quantum ille uini in Hippiae nuptijs exhausserit, quod ferre, & concoquere non posset illa corporis gladiatoria firmitate. Cogerie: ut, Quid enim tuus ille Tubero districtus in acie Pharsalica gladius agebat? cuius latus mucro ille petebat? quis sensus erat armorum tuorum? quae tua mens? oculi? manus? ardor animi? Quid cupiebas? Quid optabas? Est etiam comparatio, cum cogerie mixta, ut pro Cluentio, Quis P. Octauio Balbo ingenio prudentior: iure peritior: fide, religione, officio diligentior, aut sanctorum commemorari potest? non absoluit. Quis Q. Confidio constantior? quis iudiciorum, atque eius dignitatis, quae in iudicijs publicis uersari debet, peritior? quis uirtute, consilio, autoritate praestantior: ne is quidem absoluit. Longum est, de singulorum uirtute ita dicere. Quae quia cognita sunt ab omnibus, uerbo-

q. 2 rum

rum ornamenta non quaerunt. Et pro Quintio, Qui mœror dignus inueniri in calamitate tanta potest? Miserum est exturbari fortunis omnibus: miserius est, iniuria. Acerbum est ab aliquo circumueniri: acerbius, à propinquo. Calamitosum est, bonis eueriti: calamitosius, cum dedecore. Funeſtum est, à forti atque honesto uiro iugulari: funeſtius, ab eo cuius uox in præconio quaestum præstitit. Indignum est à pari uinci, aut superiore: indignius, ab inferiore atque humiliore. Luctuosum est tradi alteri cum bonis: luctuosius, inimico. Horribile est causſam capitis dicere: horribilius, priore loco dicere. Omnia circumspectit Quintius, omnia periclitatus est. Iuncta. Quæ per compositionem nouata: de quibus superius dictum, ubi de ui oratoris præcepta exposuimus. Facta. Quæ ex sese inuenta: de quibus item dictum. Cognominata. Vt si dicas per antonomasiam euerforem Carthaginis, & Scipionem uis intelligi. In continentibus. Quæ per dissolutum figuram proferuntur: de quibus iam dictum. Etiam relata. Quintilianus de Ciceronis uerbis locutus, Relationem, inquit, quid accipi uelit, non liquet mihi. nam si apallagen, aut epanodon, aut metabolen dicit: de omnibus locuti sumus. Gradatim. Gradationem figuram dicit, de qua diximus. Naturalis. Quæ ex naturali sensu animi proferri uideatur, non in ornamenta ambitiosa diffusa.

Hæc igitur in uerbis, quibus actio uocis, uultus, & gestus congruens, & apta ad animos permouendos accommodata est. Sed & in uerbis, & in actione causſa erit tenenda, & pro re agenda. Nam hæc, quia uidentur perabsurda, cum grauiora sunt quàm causſa, diligenter ferè, quid quencq; deceat, iudicandum est.

STREB.

NIHIL proderit optimis uerbis uti, nisi qualia sunt talia in aurem perferantur. quod fiet apta pronuntiatione, quam antè distribuit in uocem, in uultum, & in gestum: causſamq; scripsimus. Sed & in uerbis, & in actione causſa erit tenenda, ut sciamus, sit ne digna tum grauib; tragœdijs, quia furiosum esset paruis in rebus deos atq; homines commouere. Hic igitur, ut in alijs rebus, obseruandum est in arte præcipuum decorum.

G. VALLA.

Quid quencq; deceat. Vt seruemus tò πῶτον decorum. quod perquam difficile est.

Amplificatio in rebus.

Rerum amplificatio sumitur eisdem locis omnibus, quibus illa quæ dicta sunt ad fidem, maximeq; defini

definitiones ualent conglobatæ, & consequentium frequentatio, & contrariarum, & dissimilium, & inter se pugnantium rerum conflictio, & causſæ, & ea quæ sunt de causſis orta, maximeq; similitudines, & exempla, fictæ etiam personæ, muta denique loquantur.

RERVM amplificatio sumitur eisdem locis omnibus, quibus argumenta STREB. eruuntur: ut definitione, consequentibus, contrarijs, dissimilibus, repugnâtib; causſis, effectis, & exemplis: quorum uim naturamq; prius exposuimus. Definitiones ualent conglobatæ, & in unū collectæ, quia rem uehementer illustant. Antonius secundo de oratore sic amplificat historiam, Historia uerò testis temporum, lux ueritatis, uita memoria, magistra uitæ, nuncia uetustatis, qua uoce alia, nisi oratoris, immortalitati commendatur? Hic quinq; sunt tanquàm definitiones. Tibi ne uilis est illa doctrina Rhetorices? quæ sit orandi facultas? ars bene dicendi? scientia grauius, & copiose differendi: inueniendi magistra, atque disponendi cum elocutione, memoria, & apta pronuntiatione? quæ dicit accommodate ad persuadendum: quæ docet, mouet, atq; delectat? hic sex definitiones conglobatæ. Cōsequētium frequentatio. Est enumeratio cōsequentium crebra, qualis est in conclusionē pro Milone, quid uos iudices, quo tandem animo eritis? memoriam Milonis retinebitis? ipsum eiſietis? & quæ sequuntur. Damnationē Milonis hæc sequitur, eiectio uiri, & digniorem esse locū in terris qui hanc uirtutem excipiat, & milites quōdam fortissimos ignauos fuisse in ciuis inuicti periculo, & à Cicerone in patria non eū potuisse retineri, à quo reuocatus erat in patriam, & eundem nō habiturum quod respōdeat liberis, Quintoq; fratri. Idē facit in oratione pro Murena multo fusius ac uehementius. Contraria si cōferuntur, elucescunt, & inde uires addunt orationi. Cicero, O spectaculū illud non modo hominibus, sed undis ipsis, & littoribus luctuosum, cedere patria seruatorem eius, manere in patria perditores. Dissimilia sunt differentia, quæ differunt à pugnantibus: quod etsi omnia pugnantia sunt dissimilia, tamen omnia dissimilia non sunt pugnantia: ut, luxuries & arrogantia non repugnāt, sed dissimilia sunt. Cicero de uilla M. Varronis, O tecta ipsa misera quàm dispari domino tenebantur. Studiorum enim suorum M. Varro uoluit esse illud, non libidinum diuersorium. Quæ in illa uilla antè dicebantur? quæ cogitabantur? quæ literis mandabantur? iura Po. Ro. monumēta maiorum, omnis sapientiæ ratio, omnisq; doctrina. Atenim te inquilino, non enim domino, personabāt omnia uocibus ebriorum, natabant pauimenta uiuino, mædebant parietes. Ingenui pueri cū

meritorijs, seorta inter matres familias uersabantur. Repugnantia sunt decima Philip. Quae est enim ista tua oratio Calene? quae mens? qui nunquam post Calendas Ianuarias idem senseris, quod is qui te sententiam prius rogat? cur nunquam tam frequens Senatus fuit, quod unus aliquis tuam sententiam secutus sit? cur semper tui dissimiles defendis? cur quum te & uita & fortuna tua ad ocium & dignitatem inuitet, ea probas, ea decernis, ea sentis, quae sunt inimica & ocio communi, & dignitati tuae? Haec Fusium Calenum facere, & eundem bene de Repub. sentire (quod uideri uolebat) inter se repugnant. Causae & ea, quae sunt de causis orta, id est, effecta, iuuant amplificationem. Cicero, Tante ne tuae Verres libidines erunt, ut eas capere ac sustinere non prouinciae Po. Rom. nationes exterae possint? Tu ne quod uideris, quod audieris, quod concupieris, quod cogitaris, nisi id ad nutum tuum praesto fuerit, nisi libidini tuae cupiditatiq; paruerit, immittentur homines, expugnabuntur domus, ciuitates non modo paratae, uerum etiam sociorum atq; amicorum ad uim atq; arma confugient, ut ab se atq; à liberis suis legati Pop. Rom. scelus atq; libidinem propulsare possint? Causam praemittit effrenatam libidinem, deinde effecta postponit, & inde uehementer amplificat. Similitudines. Cicero pro Archia poeta, Saxa & solitudines uoce respondent, bestiae saepe immanes cantu flectuntur, atq; consilium: nos instituti rebus optimis, non poetarum uoce moueamur? Hic tres similitudines addit. exemplum, Homerum Colophonij esse dicunt suum, Chij suum uindicant, Salaminij repetunt, Smyrnaei uero suum esse confirmant. Itaq; etiam delubrum eius in oppido dedicauerunt. Permulti alij praeterea pugnant inter se atq; contendunt. Haec posuit ad amplificandam poetae laudem. Ficta personae, pro Calio, Pusio frater, Appius senex. Muta loquantur, ut Cicero in Catilinam loquentem facit patriam. Exempla proposuimus hinc & inde sumpta, quia non poterant uno eodemq; loco uniuersa reperiri. nec eò data sunt pracepta, ut omnibus omni loco, sine gratia uarietatis uteremur, sed ut è multis optima quaeq; materiae praesenti accommodaremus. Ne quis autem exemplorum multitudinem, ut opus laboriosum relinquat, hoc apud se cogitet, inutilia frè & haec & reliqua pracepta, nisi exemplorum demonstratione usq; cognoscantur.

G. VALLA. Definitiones. Sanè definitionem Plato ita definit, ὁρισμός ἐστι λόγος συντομῶς, ἀπὸ τοῦ τοῦ φησὶ τὸ ὁρίζεσθαι πρὸς τὸ ὁρίζεσθαι: id est, definitio oratio breuis est, quae subiectae rei naturam exprimit. Aristoteles autem in Topicis hoc modo, ὁρισμός ἐστι λόγος ὁ τὸ τί ἢ ποῦ ἀνασχεμαίνωσι: id est (ut uerbum uerbo reddamus) definitio, est oratio quid erat esse significans. ubi ERAT PROEST ponitur, ut saepe etiam Porphyrius & alij ponunt. Non differt igitur à Platonica sententia Aristotelica quoque definitio. Hoc ergo dicit, Multae definitiones ad amplifi-

amplificandum in conclusione copulabuntur, hoc est, expressiones rerum: de quibus iam dictum supra, ubi de finitiua quaestione locos tradidimus ad argumenta eruenda. Similitudines. Nam à similibus exempla ducuntur. Fictae etiam. Quintilianus, Illa adhuc audaciora & maiorum (ut Cicero existimat) laterum, fictiones personarum, quae personarum dicuntur. Mirè namque tum uariant orationem, tum excitant. His etiam aduersariorum cogitationes uelut secum loquentium protrahimus: quae tamen ita demum à fide non abhorrent, si eas locutos finxerimus quae cogitasse eos non sit absurdum. Et nostros cum alijs sermones, & aliorum inter se credibiliter introducimus, & suadendo, obiurgando, querendo, laudando, miserando, personas idoneas damus. & quae sequuntur. nam pluribus hanc figuram prosequitur, quam hic scribendum existimari. Muta. Nam (ut Quintilianus inquit) urbes etiam & populi uocem accipiunt: quemadmodum Cicero ipse in Catilinam inquit, Etenim si mecum patria mea, quae mihi uita mea multo est charior, si cuncta Italia, si omnis respub. sic loquatur, M. Tulli quid agis? & quae sequuntur.

Omninoq; ea sunt adhibenda si causa patitur, quae magna habentur, quorum est duplex genus. Alia enim magna natura uidentur, alia usu. Natura, ut coelestia, ut diuina, ut ea quorum obscurae causae, ut in terris, mundoq; admirabilia quae sunt, ex quibus, similibusq; si attendas, ad augendum pers multa suppetunt. Usu, quae uidentur hominibus aut prodesse, aut obesse uehementius, quorum sunt genera ad amplificandum tria. Nam aut charitate mouentur homines, ut deorum, ut patriae, ut parentum: aut amore, ut fratrum, ut coniugum, ut liberorum, ut familiarium: aut honestate, ut uirtutum, maximeq; earum quae ad communionem hominum & liberalitatem ualent. Ex ijs & cohortationes sumuntur ad ea retinenda, & in eos à quibus ea uiolata sunt, odia incitantur: & miseratio nascitur, proprius locus augendi in ijs rebus aut amissis, aut amittendi periculo.

Non

STREB.

NON omnis causa patitur adhiberi magna, sed si quando patitur, orationem efficient ampliore. Cicero, Non uult Pop. Rom. obsoletis criminibus accusari Verrem, noua postulat, inaudita desiderat. non de Praetore Siciliae, sed de crudelissimo tyranno fieri iudicium arbitratur. Includuntur in carcerem condemnati, supplicium constituitur in illos, sumitur de miseris parentibus nauarchorum, adire ad filios suos, liberis suis cibum uestitumque; introferre prohibentur. patres hi, quos uidetis, iacebant in limine, matresque miserae pernoctabant ad ostium carceris, ab extremo complexu liberum exclusae: quae nihil aliud orabant, nisi ut filiorum extremum spiritum excipere sibi liceret. Haec Cicero uelut admiranda proponit. Alia sunt magna natura, alia usu. Natura, ut coelestia, tonitrua, imbres, tempestates, siderum stellarumque; insolitae mutationes, ut diuina oracula, uaticinia, responsa, somnia: ut ea quorum obscura causa latent, ut luce uideri cometen, lupos ululare in ciuitate, monstra gigni, tristem apparere naturam. Omnium istorum pulcherrimum reperies exemplum in fine lib. 1. Georgicon, ubi Vergilius admirabiliter amplificat illam Caesarianae mortis atrocitatem. Vsu et consuetudine uiuendi magna sunt, quae prosunt, uel obsunt homini uehementius, ut haec tria, charitas, amor, uirtus, et contraria. Charitas est in deos, in patriam, in parentes. Amor in fratres, coniuges, liberos, familiares. Charitas, amor est sanctus. Amor autem latius patet. Honestas est in omni genere uirtutum, et quaedam citra uirtutem honesta, ut elegans ratio loquendi, ut gestus decens. Hisce rebus utitur in peroratione pro Milone, cuius in patriam charitatem, in ciues amorem, in agendo uirtutem, uehementer explicat. Ex ijs et cohortationes sumuntur, ad ea retinenda, et in eos a quibus ea uiolata sunt, odia incitantur: quae tractat ipse grauius undecima Philipp. in Dolabellam consulem, qui Trebonium crudeliter occiderat.

G. VALLA.

Natura. Quintilianus in Prosopopoeia, Quin deducere deos in hoc genere dicendi, et infros excitare concessum est, et quaecunque, inquit, inducuntur, quae modo prodesse aut obesse hominibus possint, ad mouendos audientium affectus. Et in eos a quibus uiolata. Ut Cicero in Catilinam inuectus facit.

Nihil est enim tam miserabile, quam ex beato miser. Et hoc totum quidem moueat, si bona ex fortuna quis cadat, & a quorum charitate diuellatur, quae amittat, aut amiserit: in quibus malis sit, futurus uel sit, exprimatur breuiter. CITO ENIM arescit lachryma, praesertim in alienis malis. Nec quicquam
in ampli

in amplificatione nimis enucleandum est: minuta est enim omnis diligentia: hic autem locus grandia requirit. Illud iam est iudicii quo quaque in causa genere utamur augendi. In illis enim causis quae ad delectationem exornantur, ij loci tractandi sunt, qui mouere possunt expectationem, admirationem, uoluptatem. In cohortationibus autem, bonorum, ac malorum enumerationes, & exempla ualent plurimum. In iudicijs, accusatori ferè, quae ad iracundiam: reo plerumque, quae ad misericordiam pertinent. Nonnunquam tamen accusator misericordiam mouere debet, & defensor iracundiam.

QVALE sit hoc intelliges ex oratione pro Rabirio Posthumo, Occultat pecuniam Posthumus. Latent regiae diuitiae. Ecquis est ex tanto populo, qui bona C. Rabirij Posthumi nummo sestertio sibi addici uelit? Sed mi serum me. Quanto haec dixi cum dolore? Hem Posthume, tu ne es Curij filius? C. Rabirij iudicio et uoluntate filius? natura, sororis filius? tu ne ille in omneis tuos liberalis? cuius multos bonitas locupletauit? qui nihil profudisti? nihil unquam in libidinem contulisti? tua Posthume nummo sestertio a me addicuntur? O meum miserum acerbumque praconium. Hoc insigne amplificandi genus. In miseratione non esse commorandum monuit rhetor Apollonius: Quia cito arescit lachryma, praesertim in alienis malis. Quod sic Quintilianus exposuit, Nunquam debet esse longa misratio. nec enim sine causa dictum est. Nihil facilius, quam lachrymas inarescere. Nam quum etiam ueros dolores mitiget tempus, citius euanescat, necesse est illa, quam dicendo effinximus, imago, in qua si moramur, lachrymis fatigatur auditor, et requiescit, et ab illo quem ceperat impetu ad rationem redit. Obseruandum praeterea, ne quicquam nimis enucleatum sit, hoc est, fusa et subtiliter explicatum, quia minuta est omnis diligentia, multaque parua dicit, qui omnia dicere conatur. Amplificatio grandia requirit, faciendus ergo delectus: nitendumque iudicio, quo quaque in causa genere utamur augendi. aliud enim alijs conueniet locis. Nec quae de amplificatione dicuntur, in unam causam cadunt omnia. Nam quum sint tria genera causarum, in exornatione siue demonstratione, quae ad delectationem comparatur, ij loci tractandi, siue qui mouere possunt expecta-

tionem, admirationem, uoluptatem. Expectatio est ex nouo genere dicendi, quo laudauit Archiam poetam, in cuius admirationem ducit auditores cum uoluptate. In cohortationibus & genere suasio, bonorum ac malorum enumerationes, & exempla ualent plurimum, ut in orationibus contra Seruiliū Rullum uideas: quale isthuc est luculentissimum, Vnumne fundum pulcherrimum Po. Ro. caput uestrae pecunia, pacis ornamentum, subsidium belli, fundamentum uectigalium, horreum legionum, solatium annonae, dispartire patiemini? Subdit exemplum, An obliti estis, Italico bello, amissis ceteris uectigalibus, quantos agri Campani fructibus exercitus alueritis? In genere iudiciali disceptatores concitat accusator, ut ipse facit in Verrem frequentissime. Contra mitigat patronus, ut idem pro Milone. Aliquando mutantur officia pro questionum uarietate, ut ipse erga Sthenium misericordiam mouet accusator. Defensor idem iracundiam in Roscios Sexti Roscij propinquos, quod nunquam faceret in litigatorem suum.

G. VALLA. Cito enim arescit. Ita in Rhetoricis, Commotis autem, inquit, animis diutius in conuestione morari non oportebit. quemadmodum enim dixit rhetor Apollonius, lachryma nihil citius arescit: id quae est ibi ultimum de conuestione praeceptum. Nimis enucleandum. Ne illud arguendi acumen ipsi officiat amplificationi: quod ipse ostendit, Minuta est omnis diligentia, hoc est, si humilis & deiecta. Ad delectationem. Hoc est, in demonstratiuo genere. In cohortationibus. Id est, in deliberatiuo. In iudicijs. Iudiciali genere. Accusator misericordiam. Ut in puillo compilato. Et defensor iracundiam. A falso & a pessimis accusatum se hominibus dicat.

De epilogo per enumerationem.

Enumeratio reliqua est nonnunquam laudatori, suadori non saepe, accusatori saepius quam reo necessaria. Huius ipsa tempora duo sunt: si aut memoriae diffidas eorum apud quos agas, uel interuallo temporis, uel longitudine orationis: aut frequentatis firmamentis orationis, & breuiter expositis, uim est habitura causa maiorem. Et reo rarius utendum est, quod ponenda sunt contraria, quorum dissolutio in breuitate latebit, aculei pungent. Sed erit in enumeratione uitandum, ne ostentatio memoriae suscepta, uideatur

uideatur esse puerilis. Id effugiet, qui non omnia minima repetet, sed breuia singula attingens, pondera rerum ipsa comprehendet.

R E R V M repetitio, quod ait Quintilianus, & congregatio, quae Graece **ΣΤΡΕΒ.** ce dicitur *ἀναπαράσις*, à quibusdam Latinorum enumeratio, & memoriam iudicis reficit, & totam simul causam ponit ante oculos, & etiam si per singula minus mouerat, turba ualet. Enumeratio laudatori, & suadori non saepe necessaria. Ille memoriae auditorum non diffidit, quia nihil periclitatur. genus est ad uoluptatem ferre comparatum, fufum, copiosum, securum: in quo tam multa repetendo, noua quaedam duceretur oratio. Hic sententiam dicit eam, quam diceret, si non uteretur argumentis: studet breuitati, neque uersatur in causa tam molesta, quam qui iudicia tractant. Adde, quod in utroque genere sunt rerum expositiones, & amplificationes, quae repetitione decrescunt. Nihil obest tamen aliquando breuiter argumenta firmiora collegisse, ut quid efficiatur ex illis aperte cognoscat auditor, praesertim in confusiore causa. Enumeratio accusatori saepius, quam reo necessaria, quia multa iactat accusator: infirma quidem singula, sed quae tandem collecta, turbae multitudine roborantur. Reo ponenda sunt contraria, quorum dissolutio in breuitate latebit, aculei pungent. Sic ille paulo post. Sensus est, Reo ponenda sunt contraria ipsae, quae obiecit accusator, quorum dissolutio & refutatio in breuitate & angusta enumeratione minus intelligitur. Aculei pungent: hoc est, accusatoris frequentata firmamenta, repetitione defensoris iterum ferient aures, pungent animos, & comparata breui dissolutioni, maiorem uim habere uidebuntur. Non sunt aculei, defensoris argumenta, sed acria illa tela, quae uehementer intorsit accusator, ut aurem ferirent. quae quidem reo ponenda sunt, si medelam contrariam in enumeratione uelit adhibere. Posteaquam praecepit, à quo fiat enumeratio frequentius, & quo genere causarum, temporis assignat opportunitatem. Fit igitur, aut quia memoriae disceptatorum diffidit orator, aut quod frequentatis firmamentis: id est, argumentis unum in locum stipatis uim est habitura causa maiorem. Memoriae diffidit eorum apud quos agit: uel interuallo temporis, si quis eandem causam multos dies egit, quod saepe accidebat in difficilioribus causis, ut ultra decimum diem agendo producerentur: uel longitudine orationis, quae memoriam confundit. Cicero paucis enumerationem conficit in fragmentaria, pluribus in ultima actione, modice in oratione pro Cecinna. Quum iudicium de ui sit, is qui arguitur, uim se hominibus armatis fecisse fateatur, & quae sequuntur. Ea est enumeratio pro reo. In enumeratione uitandum ne ostentatio memoriae suscepta, uideatur esse puerilis. Etenim puerile est artis

memoriae signum dare, ostentare ingenium, præ se ferre nimiam diligentiam, quod neglexisse multos hac præceptione monstrat. Ergo singula delibanda servato rerum pondere.

G, V A L L A.

A. Et reo rarius. Raro contingit ut reus enumeratione utatur, quoniam contraria ab accusatore sibi referenda sunt. Quorum. Subaudi, enumerationum, brevis ponatur dissolutio. Aculei pungent. Hoc est, acumen inuentionis et responsionis: ut quemadmodum animalium aculei in cutem figuntur: ita uis argumentorum animos audientium percellat: ac sicut accusator ipsum reum multitudine, ita reus accusatorem acumine urgeat et obundet. Denique Cicero in Rhetoricis conclusionem in tres diuidit partes, enumerationem, indignationem, conquestionem. et indignationem quidem, quindecim: conquestionem uero, sexdecim locis tractandam esse docet. Verumenimvero quoniam exemplis plerumque magis, quam praeceptis commonemur, atque erudimur, existimo utriusque eminentissimi oratoris, Graeci alterius, et alterius Latini exemplis ostendere, et quomodo enumerandum, et quomodo amplificandum in peroratione esse uideatur. Amplificationis itaque unicum, cum multa sint, exemplum satis erit Ciceronis pro Caelio, Quare obtestor, oroque uos Iudices, ut qua in ciuitate paucis diebus his Sextus Clodius absolutus sit: quem per biennium, aut ministrum seditionis, aut ducem uidistis: qui aedes sacras, qui censum Pop. Rom. qui memoriam publicam, suis manibus incendit: hominem sine re, sine fide, sine spe, sine sede, sine fortunis, ore, lingua, manu, uita omni inquinatum: qui Catuli monumentum affixit, meam domum diruit, mei fratris incendit: qui in palatio atque in urbis oculis, seruitia ad caedem et inflammandam urbem incauit: in ea ciuitate ne patiamini illum absolutum muliebri gratia, M. Caelium libidini mulieris condonatum: ne eadem mulier cum suo coniuge, et fratre, turpissimum latronem eripuisse, et honestissimum adolescentem oppressisse uideatur. Demosthenes uero de Haloneso, Καὶ ταύτῃ τῷ ἐπιστολῷ πένες εὐεψάσαντες χαράσθηα. οἱ πολλοὶ ἂν διακρίνομεν ὑφ' ὑμῶν, ἢ Φίλιππον μισοῦσιν. ἡνέκας μὲν γὰρ ἑαυτῶν κτῶν ὄντων καὶ δόξαν, καὶ μεγάλα ἀγαθὰ, πάντα κατ' ὑμῶν ἡστέγη. ὅσοι δ' Ἀθλοῶσι ὄντες, καὶ τῇ πατριδί, ἀλλὰ Φίλιππον ἐνδοξοῦσαν ἐνδοκίμως, προσέκει αὐτοῖς ὑφ' ὑμῶν κενὸς κενὸς ἀπολωλένα ἀπὸρ ὑμῶν εἰς ἐγκρατεῖαν ἐν ταῖς προτάσεσιν, ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς πῆξις καταπεπατημένον φορέτε. Atque epistolam hanc quidem recte esse scriptam dicebant: qui multo iustius odio uestro digni sunt, quam Philippus. Ille enim sibi gloriam, et magna commoda comparans omnia contra uos agit. qui uero Athenienses cum sint, beneuolentiam non patriae, sed Philippo ostentant, par est, ut et uobis mali male perdantur: si modo do cerebrum uos in temporibus, non etiam in talis inculcatum gestatis.

Enumerationis autem pulcherrimum est Ciceronis septimæ actionis in Verrem

Verrem, cum inquit, Nunc te ò Iupiter Optime Maxime, cuius iste donum re-
gale, dignum tuo pulcherrimo templo, dignum Capitolio, atq; ista arce omniū
nationum, dignum regio munere, tibi factum ab regibus, tibi dicatum, atque
promissum, per nefarium scelus de regijs manibus extorsit: cuiusq; sanctissimū,
& pulcherrimum simulacrum Syracusis sustulit: teq; Iuno regina, cuius duo
fana duobus in insulis posita. & totus ille locus, quem, utpote paulò longiorē,
annotare supersedimus, praesertim cum eo monstrato, quilibet sibi cum possit
uendicare. Demosthenes uerò contra Aristocratem, ὁ πρῶτος νόμος ἀντικτεί-
ναι κερ, ἃν τις ἀποκτείνῃ ἑνά, τὴν βελήνδικαζεν. ὁ δ', ἃν τις ἀποκτείνῃ εὐθὺς γέγραφε
ἀγῶνισμὸν εἶν. τοσοῦτα φησὶτε, καὶ μέμνηθε, ὅτι πάντων ἐναντιώτατον ἐστὶν ἡ κρί-
σις μὴ δίδωται κρίσιν ἑκάστῳ πατρί. οὐκ ἔξ μετακταῖντα ὁ δίδωτορ νόμος
οὐδὲ πῶς ἐλαχίστα ἀνυποφύγονοι λημάνεσθαι, ὅτι δ' ἐξήματα πρῶτα ἴδω. ὁ δ', ἡδὲ πατρί
ἀγῶνισμὸν, πάντα ταῦτα δίδωκεν. ὁ γὰρ ποῖς λαβὼς ἴσα πατρί, ὅτι ἂν ἐούλων-
τα, ἀπαγέρῃ ὁ νόμος ὡς τὴν θεομόνητας κελύβει, καὶ τὸτ' ἂν ἐν τῇ τῷ πεπονη-
θῶς λάβῃ τίς πατρίδι. ὁ δ' ἀγῶνισμὸν οὐδὲν ἡδὲ τὴν ἀπὸ τῆς ἐπενεργήσεως ἀπώ-
σιν ὡς αὐτῶν, καὶ τῆς ἀλλοτρίας πονάσθαι. ἔστιν ἐφ' οἷς ἀδικήματα δίδωκεν ἀποκτεί-
ναι ὁ νόμος. ὁ δ' οὐδὲν ὑπερῶν, καὶ ὁ τοῦτοις τις κτείνῃ ἀπώσιν ἑκάστῳ πῶς
ἀδῶν ἀφαιμένον ἐν τοῖς νόμοις. ἂν τις πᾶθῃ τι καὶ ἄλλο, δίδωκεν ὁ νόμος κελύβει ἀπα-
τῶν πρῶτον. ὁ δ' ἐπ' οὐναντίον ἐπὶ δίκῃ κρίσιν οὐτε αὐτὸς εἰπῶν, οὐτε παρ' ἄλλου ἐξέ-
λαβὼν αὐτήσας, ἀγῶνισμὸν ἐπώρῃσε, καὶ τις ἀφαιρῇ, παραχρῆμα ἐκασποδὸν ποιῇ. τὸ
ἀνβολήσιον, παρ' οἷς ἂν ὁ ἀφαιρῇ, ἂν μὴ ἀπὸ δίκης δίδωκεν, κελύβει ἐν ὁ νόμος
μέχρι πρῶτον εἶν. ὁ δ', ἂν ἀφελήται τις τῶν ἀγῶντα, μὴ βελόμηνος πρὸς δίκης ἐκ-
θύνῃ, εὐθὺς ἐκασποδὸν ποιῇ. οὐκ ἔξ νόμου ἂν μὴ ἂν αὐτῶν ὁ πᾶσι τῶν τις, ἐσφεί-
ρῃ. ὁ δ' ἐπ' ἀντι γράφει ψήφισμα ἴσιον. ἂν ἔξ ψήφισμα ὁ νόμος κριώτατον εἶν
νόμον. ὁ δ' ὑπαρχόντων τοσούτων νόμων, ψήφισμα ποιῇ κύριον, τοὺς νόμους ἀνα-
ρῶν. ταῦτα φησὶτε, καὶ μέμνη μένοι κάθησθε. Prima lex aperte dixit, Si quis
quippiam interfecerit, Senatus cognoscito. hic autem si quis interfecerit, sta-
tim addidit abduci ad supplicium licere. Hoc scruate, ac memoriae mandate,
omnium maxime contrarium esse iudicio, nullo dato iudicio ad supplicium de-
dere. deinde non finit secunda lex ne condemnatum quidem homicidam uio-
lari, ac pecunias ab eo exigi. His uerò dum permittit abduci, omnia ista con-
cessit. Erit enim in potestate illorum, qui abduxerint, omnia suo arbitratu fa-
cere. Abduci praeterea lex ad Thesmothetas iubet, atq; ita demum, si in necati
patria sit à quopiam deprehensus. hic autem illi ipsi qui crimen intenderit,
permittit priuatam suam in domum abducere, uel si alicubi in aliena patria sit
comprehensus. Sunt delicta ob quae lex concessit interficere. hic autem, sine
ulla exceptione si ob haec delicta quis interfecerit, abduci permittit cum, quem
leges noxae exemerunt. Si cui tale quippiam contigisset, ab eo primum ratio

nem iudicio exigi lex imperat. hic autem nullum iudicium neque ipse promittens, neque a quibus accipi putat oportere, requirens abducendum dedit. Ac si quis exemerit, confestim foederum exortem esse iubet. Pignerationes in eos, apud quos homicida fuerit, si causam non dicant, ad tres usque, leges statuunt. hic uero, si quis abducenti exemerit, quia nollet causa indicta dedere, hunc statim foederum exortem facit. Non patitur lex legem, nisi propter omnes feratur, promulgari. Hic autem unius hominis causa, priuatum decretum scribit. Non sustinet lex decreti maiorem uim atque autoritatem esse, quam legis. Hic autem cum tot sint leges, decretum ratum facit, leges interea abrogas. Hæc seruate, ac memoriæ mandantes in consilium ite.

De questione.

Questionum
duo genera.

De questione
infinita.

Propositum
cognitionis
et actionis.

C. F. Quoniam & de ipso oratore, & de oratione dixisti, expone eum mihi nunc, quem ex tribus extremum proposuisti questionis locum. C. P. Duo sunt, ut initio dixi, questionum genera: quorum alterum finitum temporibus & personis, controuersiam, causam appello: alterum infinitum, nullis neque personis, neque temporibus notatum, propositum uoco. Sed est consultatio quasi pars causæ quædam, & controuersia. Inest enim infinitum in definito, & ad illud tamen referuntur omnia. Quamobrem prius de proposito dicamus, cuius genera sunt duo, cognitionis alterum: eius scientia est finis, ut uerum ne sint sensus, aliterum actionis: quod refertur ad efficiendum quid: ut si quaeratur, quibus officiis amicitia colenda sit. Rursus superioris genera sunt tria: sit, necne, quid sit, quale sit. Sit, necne: ut, ius in natura sit, an in more. Quid autem sit, sitne ius id quod maiori parti sit utile. Quale autem sit, iuste uiuere sit, necne utile.

STREB. IN TREIS partes distributa est omnis doctrina dicendi: in ipsam uim oratoris, deinde in orationem, tum in questionem. Nunc de questione tertia parte, quæ est materia Rhetorices. Est autem questio, quæ in utraque partem

partem disputatione trahi potest. Questio infinita, in qua aliquid generatim quaeritur: ut, expetenda ne est eloquentia. Questio finita, in qua quid in personis atque certa et constituta re quaeritur. Necesse est quidem aut de toto genere questiones fieri, aut de eius aliqua parte: ut de toto genere parricidii, uel de uno aliquo parricidio: ut de uniuerso hominum genere, aut natione, aut ordine, uel de uno paucis uel certis. Nam genus non utique, supremum, sed etiam speciem in hac parte complectitur. Sic natura rerum duas genuit questiones, certam, et incertam. Priorem ex singulis, uel tanquam singulis, quæ indiuidua dicuntur. Alteram ex tota specie uel uniuerso genere. Questio infinita dicitur consultatio, quia sepe cadit in deliberationem: dicitur et propositum, quod est Græce θέσις. Questio finita causa dicitur et controuersia. Quærat aliquis, cur et hic, et secundo libro de oratore finitam questionem solis comprehendat personis et temporibus: qui latius in Topicis metiatur. Causa, inquit, certis personis, locis, temporibus, actionibus, negociis cernitur, aut in omnibus, aut in plerisque eorum. Nam et controuersia sunt de loco solo, de certa actione, de certo negotio. Arbitror eum personas et tempora, ut frequentiora posuisse, in quibus ea quæ sunt eiusdem rationis intelligerentur. Consultatio est tanquam genus, et ideo pars causæ, quædam et controuersia, quia inest infinitum in definito, sicut in specie genus, quod explicabimus per definitionem. Homo est animal rationale. Duæ sunt partes hominis, animal quod est genus, rationale quæ differentia est. Ad genus tamen referuntur omnia, ut partes referuntur ad totum summamque comprehensionem. Genus itaque, natura postremum, arte et tractatione primum, quamobrem incipit a consultatione. Questionis infinitæ genera sunt duo. Cognitionis alterum, cuius finis est scientia. Alterum actionis, quod refertur ad efficiendum quid. Etenim in mortalibus, solus homo rerum uim naturamque speculatur, et illius propriæ sunt questiones. Si quid inquit cognoscendi gratia, non agendi, questio est contemplationis, ut uerum ne sint sensus, an ne fallaces: solne maior est terra: ubi concresecunt pluuiæ: unde sit tonitruum: sunt ne octauo cælo posite stellæ: et innumerabiles eiusmodi questiones, quæ in philosophia tractantur: unde questio infinita a quibusdam questio philosophica nominata est. Hæc et similia sunt animi notiones, et ornamenta, ad agendum non ita necessaria. Si quid inquit homo agendi causa, quod uel persequatur tanquam bonum, uel fugiat tanquam malum, questio est actionis. His duobus membris omne propositum continetur: quia si questio est humane persequutionis, homo aut tantum scire cupit, aut etiam agere sciendo. Necesse est his duobus omnia contineri. Dicat aliquis, Hæc diuisio conuenit etiam controuersia ac finita questionibus: ut questum est, an Socrates esset omnium sapientissimus: quod est contemplationis: et an idem uiolasset religiones: quod est actionis.

Existimo

Existimo utriusque partis esse diuisionem. Sic enim confirmat in Topicis, Quæstionum quacunque de re sint, duo sunt genera, unum cognitionis, alterum actionis. Quod non magis absurdum, quam diuisionem proximam utriusque quæstionis esse communem, sit, nec ne: quid sit: quale sit. Cur ergo tribuuntur infinitæ quæstioni? Quia quod in genere monstratum est, illud in specie quoque planum factum est. Quæstio speculationis igitur in tria genera partitur, Sit, nec ne: quod est coniecturæ: Quid sit: quod est definitionis: Quale sit: quod est qualitatibus. Plura de re quæri non posse ante demonstrauimus. Quoniam si rem non constat esse, sit, nec ne quæritur. Si constat, aut de accidentibus agitur, aut de eo cui accidunt. Hic quid sit, illic quale sit quæritur. Exempla non sunt huius interpretationis. Hoc nosse satis est, Sensus plerumque ueros haberi. Nam Aristoteles libro de sensu existimat, in propria materia non decipi sensum, ut oculum ueris coloribus. Cic. primo de Finibus, Quod porro animo cernimus, id omne oritur a sensibus: qui si omnes ueri erunt, ut Epicuri ratio docet, tum denique poterit aliquid cognosci et recipi. Quos qui tollunt, et nihil posse percipi dicunt, ij remotis sensibus, ne id ipsum quidem expedire possunt, quod differunt. Hisce uerbis fuisse rem controuersam de sensibus ostendit, et ea de re suam pronunciat sententiam. Ius tum natura, tum more constat, ut omnibus est notum. Nam è iure naturali profluxere bonæ leges bonique mores. Non semper ius esse quod maiori parti sit utile, indicarunt ij qui à legibus agrarijs abhorruerunt, quiq; passim uenari piscariue prohibuerunt. Iuste uiuere utile est, si utile ab honesto non separet. Quibus officijs colatur amicitia cognoscet ex eiusdem libro, de amicitia. Amico concedenda sunt omnia usque ad aras et deos, ut dicebat Pericles. Gellius de hac re capite tertio libri primi.

G. VALLA. Duo sunt. Duabus expositis libri partibus, et perinde generibus, quod in ui oratoris est, et quod in orationis partibus: tertium restat genus quod in quæstione positum est. Repetit ergo quod à principio dictum est, duo esse quæstionum genera, infinitum unum, finitum alterum. Itaque infinitum, quod propositum uocat, in duo rursus diuidit genera, sicut et in duobus præterea alijs tradit locis in lib. de Oratore, ac in Topicis. et quoniam plurimum, tametsi idem dicat in libro de Oratore, differre uideatur, non alienum putamus eius hic uerba referre, ait itaque, Omnis igitur res eandem habet naturam ambigendi de qua quæri et disceptari potest, siue in infinitis consultationibus disceptetur, siue in his causis, quæ in ciuitate, et in forensi disceptatione uersantur: neque est ulla, quæ non aut ad cognoscendi, aut ad agendi uim rationemque referatur. nam aut ipsa cognitio rei scientiaque perquiritur: ut, Virtus suam ne propter dignitatem, an propter fructus aliquos expetatur. aut agendi consilium exquiritur: ut, Sit ne sapienti capeffenda Respub. Cognitionis autem tres modi

modi, coniectura, definitio, et, ut ita dicam, consequutio. nam quid in re sit, coniectura quæritur, ut illud, Sit ne in humano genere sapientia. Quam autem uim quæque res habeat, definitio explicat, ut si quæritur, quid sit sapientia. Consequutio autem tractatur, cum quid quamque rem sequatur, inquiritur, ut illud, Sit ne aliquando mentiri boni uiri. Redeunt rursus ad coniecturam, eamque in quatuor genera dispartiunt. nam aut quid sit, quæritur, hoc modo, natura ne sit ius inter homines, an opinionibus. aut quæ sit origo cuiusque rei, ut quod sit initium legum, aut rerum pub. aut causa et ratio, ut si quæritur, cur doctissimi homines de maximis rebus dissentiant. aut de immutatione, ut si disputetur, num interire uirtus in homine, aut num in uitium possit conuertere. Definitionis autem sunt disceptationes, ut cum quæritur, quid in communi mente quasi impressum sit: ut si differatur, id ne sit ius quod maximæ parti sit utile. aut cum quid cuiusque sit proprium exquiritur, ut, ornate dicere proprium ne sit oratoris, an id etiam aliquis præterea possit. aut cum res distribuitur in partes, ut si quæritur, quot sint genera rerum expetendarum: aut, sint ne tria, corporis, animi, externarumque rerum. aut cum quæ forma, et quasi naturalis nota cuiusque sit, describitur: ut si quæritur auari species, seditiosi, gloriosi. Consecutionis autem duo prima quæstionum genera ponuntur. nam aut simplex est disceptatio, ut si differatur, expetenda ne sit gloria. aut ex comparatione, laus, an diuitia magis expetenda sint. Simplicium autem tres sunt modi de expetendis fugiendisue rebus, ut expetendi ne honores sint, num fugienda paupertas. de æquo, aut iniquo, æquum ne sit ulcisci iniurias etiam propinquorum. de honesto, aut turpi, ut hoc, sit ne honestum gloriæ causa mortem obire. Comparationis autem duo sunt modi, unus, cum idem ne sit, an aliquid intersit quæritur: ut metuere et uereri, ut rex et tyrannus, ut assentator et amicus. alter, cum quid præstet aliud alij quæritur: ut illud, Optime ne cuiusque sapientes, an populari laude ducantur. atque ea quidem disceptationes, quæ ad cognitionem referuntur, sic ferè à doctissimis hominibus describuntur. Quæ uerò referuntur ad agendum, aut in officij disceptatione uersantur, quo in genere quid rectum faciendumque sit, quæritur: cui loco omnis uirtutum et uitiorum est sylua subiecta: aut in animorum aliqua permotione, aut gignenda, aut sedanda, tollendaue tractantur. huic generi subiectæ sunt cohortationes, obiurgationes, consolationes, miserationes, omnisque ad omnem animi motum et impulsio, et, si ita res feret, mitigatio. Ut ueri ne. Nam à philosophis quæsitum est, è ἀληθῆς αἰσθησῆς καὶ αἰσθησῆς, id est, An ueraces sint sensus, et imaginationes. τὰς μὲν αἰσθησῆς, ἀληθῆς, τὰς δὲ φαντασίας τὰς μὲν ἀληθῆς, τὰς δὲ φαντασίας. καὶ ἡ μὲν αἰσθησῆς μοναχῶς καὶ φαντασία κατὰ τὰ νοητὰ, ἡ δὲ φαντασία δι' ἡδονῆς, καὶ γὰρ αἰσθησῆς φαντασία ἐστὶ καὶ νοητῶν. Id est, Sensus quidem esse ueraces: imaginationum autem quasdam esse ueraces.

ueraces, fallaces alias. Ac sensus quidem unico modo fallit, per intellectilia: imaginatio autem bifariam. est enim tum sensilium rerum imaginatio, tum etiam intellectilium. Quibus officijs. Ut an propter amicos ab honestate aliquando declinandum sit: quod Aulus Gellius quoque quaerit, & à plurimis quaesitum fuisse ostendit. Vtius in. An ius naturale dici possit: an in consuetudine collocatum. Sanè, ut Vlpianus inquit, ius aliud publicum, aliud priuatum. Publicum ius est, quod ad statum rei Romanæ spectat. Priuatum est, quod ad singulorum utilitatem pertinet. Sunt enim quædam publicè utilia, quædam priuatim. Publicum ius, in sacris, & sacerdotibus, & magistratibus consistit. Priuatum ius tripartitum est: collectum est enim ex naturalibus præceptis, aut gentium, aut ciuilibus. Ius naturale est, quod natura docuit omnia animalia. Nam ius istud non solum humani generis proprium est, sed omnium animalium, quæ in terra, quæ in mari nascuntur: autum quoque commune est &c. Ius gentium est, quo gentes humanæ utuntur: quod à naturali recedere facile licet intelligere: ueluti, ut inquit Pomponius libro 1. erga deum religio, ut parentibus & patriæ pareamus. ac ut Hermogenes libro primo inquit, ex hoc iure gentium introducta bella sunt, discreta gentes, regna condita, dominia distincta, agris termini positi, ædificia collocata, commercium, emptiones, uenditiones, locationes, conductiones, obligationes instituta. Ius ciuile, inquit Vlpianus libro 1. institutionum, est quod neque in totum à naturali, uel gentium recedit: nec per omnia ei seruit. Itaque cum aliquid addimus, uel detrahimus iuri communi, ius proprium, id est, ciuile efficimus. Pap. autem libro 1. Digest. Ius ciuile, inquit, est, quod ex legibus, plebiscitis, senatusconsultis, decretis principum, auctoritate prudentium uenit. Ius prætorium est, quod Prætores introduxerunt, adiuuandi, uel supplendi, uel corrigendi iuris ciuilis gratia propter utilitatem publicam. quod & honorarium dicitur, ab honore Prætorum sic nominatum.

Actionis autem duo sunt genera. Vnum ad persequendum aliquid, aut declinandum, ut quibus rebus adipisci gloriam possis, aut quo modo inuidia uitetur. Alterum quod ad aliquod commodum, usumque refertur, ut quemadmodum sit Respublica administranda, aut quemadmodum in paupertate uiuendum.

STREB. TRIA sunt rerum genera nostræ mortalitati comparata: quædā bona, quæ natura persequimur, ut gloria: quædā mala, quæ declinamus, ut inuidia: quædā media,

media, ut paupertas, & administratio Reipublica, quibus & bene uti & abuti possumus. Hinc quæstiones actionis: Vna, de bono persequendo, & de malo uitando. Altera, de commodo usuque rerum utroque uersus spectantium, quo pacto uertamus in commodum nostrum. Sunt hæc & in uariis, & controuersia. Gloria uera, uirtute comparatur. Inuidia, modestiæ nomine & aliorum commo ditate uitatur, quam Augustus Cæsar optime uidit. Respublica administratur bonis legibus, maturo consilio, & uiribus consilio obtemperantibus. Hæc late patent, ut apud Platonem uidere est. In paupertate ita uiuendum, ut te metiare, tuoque sis contentus.

In paupertate. An contentum esse oporteat ea conditione: an quarendum quo modo possis ipsam deuitare. G. VALLA.

Rursus autem ex cognitionis consultatione, ubi sit, necne sit, aut fuerit, futurumue sit quaeritur. Coniectura in quaestione infinita. unum genus est quaestionis, possitne aliquid effici, ut cum quaeritur ecquisnam perfectè sapiens esse possit. Alterum quemadmodum quidque fiat, ut quonam pacto uirtus pariat, natura ne, an ratione, an usu. Cuius generis sunt omnes, in quibus ut in obscuris, naturalibusque quaestionibus, causæ, rationesque rerum explicantur.

QVAESTIO infinita coniecturalis est præteriti temporis, & instantis, & futuri. Ea natura prior est. Hoc quaerit, possitne aliquid effici: quod est omnium primum. Si non potest fieri, subsistimus: Si potest, ultra progredimur. & proximum est inuenire causam unde aliquid oriatur, & quemadmodum quidque fiat, quod physicorum proprium est causas rationesque rerum explicare, sed & orator persæpe retro legit causas, ut effecta deprehendat. Exemplorum uis est, Neminem perfectè esse sapientem. Virtutem à natura seminarium, ab ratione usuque incrementum accipere.

Rursus autem. Primum genus quaestionum, quod in cognitione uersatur, hic trifariam diuidit: in Topicis autem in quatuor partes, Coniectura, inquit, ratio in quatuor partes distributa est. quarum una est, cum quaeritur sitne aliquid: altera, unde ortum sit: tertia, quæ id causa effecerit: quarta, quæ de mutatione rei quaeritur. Ecquisnam. Quoniam solus est deus sapiens. Quonam pacto. Natura ne, an ratione, an usu. Nam sunt qui dicant naturalem esse: quæ si ita sit, omnes utique homines, cum ab eadem ui nature oriuntur, uirtutem habebunt

habebunt. Item quod à natura est, laudabile non est: quoniam mutari non potest, non igitur uirtus erit laudabilis, atqui mutari potest, sicut & uitium, non ergo à natura. Sunt qui apud Platonem dicant eam diuino concessu traditam hominibus. Sunt tamen etiam uirtutes naturales: sed illae non morales dicuntur, ut appetendi escam, concoquendi, & id genus aliae. Alij porro, uirtutes morales in ratione esse collocatas protulerunt: quoniam cum prudentia in ratione posita sit, & à prudentia omnes morales uirtutes dirigantur: ipsas in ratione positas esse duxerunt, quod tamen non sequitur. Nam tam ex effectibus, qui à parte oriuntur irrationali, quam ab ipsa proficiunt prudentia, quae de ratione manat. Alij porro per ipsum, hoc est, assuetudinem fieri uirtutes putauerunt: quod frequentes actus habitus faciant. Naturalibusque. Quae sunt in naturali philosophia.

Definitio in qua
stione infinita.

Illius autem generis, in quo quid sit id de quo agitur, quaeritur, duo sunt genera: quorum in altero disputandum est, aliud an idem sit, ut pertinacia & perseverantia. In altero autem descriptio generis alicuius & quasi imago exprimenda est, ut qualis sit auarus, aut quid sit superbia.

STREB. CONIECTVRAM partitus, ex ordine partitur definitionem. Duo sunt tempora quum adhibemus definitionem. Si disputatur, an aliud, an idem sit, utrumque definire oportet: quorumque definitiones erunt uel persimiles, eadem esse iudicabimus, & contra: ut perseverantia & pertinacia sunt alia, non eadem. Perseuerantia est in ratione bene constituta, stabilis, permanensque constantia. Pertinacia, in ratione male constituta firma permansio. Alterum definiendi tempus est, quando uim naturamque rei breui descriptione uolumus explicare. Id fit dupliciter, aut accidentium enumeratione, rerum imaginem exprimimus, ut si pingas auarum suis coloribus: aut genere ac proprietate uim totam comprehendimus: ut, Superbia est mentis elatio praetergrediens meritos honores.

G. VALLA. Illius autem generis. In topicis uero aliquanto secus dicit: quod tamen in idem recidere uidetur. ait enim, Cum autem quid sit quaeritur, notio explicanda est & proprietas, & diuisio, & partitio. haec enim sunt definitioni attributa. additur etiam descriptio, ut pertinacia & perseverantia. Varrò de lingua Latina ad Ciceronem, A qua re sit, inquit, pertinacia cum quaeritur unde, dicitur esse à pertendendo. in qua re sit impositum, dicitur cum demonstratur in quo non debet pertendi, & pertendit, pertinaciam esse. quod in quo oportet manere si in eo persitet, perseverantia sit.

Tertio

Tertio autem in genere in quo quale sit quaeritur, Qualitas in consultatione. aut de honestate, aut de utilitate, aut de aequitate dicendum est. De honestate sic, ut honestum ne sit pro amico periculum aut inuidiam subire. De utilitate autem sic, ut sit ne utile in republica administranda uersari. De aequitate uero sic, ut sit ne aequum amicos cognatis anteferre. Atque in hoc eodem genere, in quo quale sit, quaeritur, exoritur aliud quoddam disputandi genus. Non enim simpliciter solum quaeritur quid honestum sit, quid utile, quid aequum, sed etiam ex comparatione, quid honestius, quid utilius, quid aequius, atque etiam quid honestissimum, quid utilissimum, quid aequissimum: cuius generis illa sunt, quae praestantissima sit dignitas uitae. Atque ea quidem, quae dixi, cognitionis sunt omnia.

HAEC EST partitio qualitatis, quae tertia fuerat in speculatione. In STRBB. qualitate, aut simpliciter quaeritur, aut comparate. Compare quærimus dupliciter, aut comparatione facta duorum, aut multorum superlative, in qua re nulla est difficultas. Simpliciter quaeritur, aut de honestate, aut de utilitate, aut de aequitate. Hic obrepit cogitatio utrum ne omnia sint honesta, aut utilia, aut aequa: posset ne tam fusa qualitas hisce tribus partibus comprehendere. Ego quidem sic existimo, uoluisse Ciceronem tractare quaestionem pro oratorum dignitate, idcirco nullam habuisse rationem earum, quae rebus humanis utilitatem nullam ferunt: nec putauit artem esse proponendam de uilissimis quibusque, sed optima quaeque scribenda censuit, atque speculatione dignissima. Valeant igitur argutuli nugatores, qui minutim sectis infinitis prope quaestionibus, arbitrantur ingenium summi uiri alta quadam speculatione superasse: quibus cum actum praclare uideretur, si centesimam tanti uiri partem essent assecuti: quem quum reprehendunt, suspicionem de se relinquunt omnibus doctis, singularis ingenij uirtutes non potuisse complecti. An posset esse Fabius? an fuerit? unde fuerit creditus? arma ceperit? an in bello fuerit? an bellum gesserit in Veientes? Non ne si constat bellum gessisse Fabium in Veientes, reliquae sunt superuacuae quaestiones? Ergo si rerum qualitas in dubitationem uenerit, aut quaeremus illa media, ut

albores, pallores, frigores, sapores, odores, pondus, quæ raro perscrutatur orator, aut de bonis, & malis agemus, in quibus oratoris frequens uersatur oratio. Relictis itaque uanioribus ad meliora progressus in treis partes bona distribuit, in honesta, turpia: in utilia, inutilia: in æqua, iniqua: quæ quidem plurimum uiuant oratorem, & in demonstratione, & deliberatione, & iudicio. Honestum quid ab utilibus differant sciunt omnes: quid ab æquis, non item sciunt. Honestum, iuris est etiam summi: Aequum clementiæ mitiorisque iuris. Illud spectat officium, citra turpitudinem: hoc & officium, & quid cuique bonum sit, obseruat. Nam cum honesto potest constare iniquitas. Amicum pecunia donasti: honestum est. egentem propinquum, atque poscentem eadem pecunia donare noluit: iniquum est.

G. VALLA.

Tertio autem. In Topicis autem aliter hunc locum tradit: inquit namque, Cum autem queritur quale quid sit, aut simpliciter queritur, aut comparatè: simpliciter, expetenda ne sit gloria: comparatè, præponenda ne sit diuitijs gloria. Simplicium tria genera sunt, de expetendo fugiendoque: de æquo, & iniquo: de honesto, & turpi. Comparationum autem duo, unum de eodem, & alio: alterum de maiore, & minore.

Questio infinitæ actionis.

Restat actionis locus, cuius alterum est præcipiendi genus, quod ad rationem officij pertinet, ut quem admodum colendi sint parentes. Alterum autem ad sedandos animos, & oratione sanandos, ut in consolandis mœroribus, ut in iracundia comprimenda, aut in timore tollendo, aut in cupiditate minuenda. Cui quidem generi contrarium est disputandi genus ad eosdem illos animi motus, quod in amplificanda oratione sæpe faciendum est, uel gignendos uel concitandos. Atque ferè hæc est partitio consultationum.

STREB.

Hæc duo membra non uidentur absolvere totum corpus actionis, nisi propius inspicias. Proponamus igitur hic poni quæstiones, quæ utiliter oratione tractantur. Constituamus oratorem, qui proponat aliquid, uel agendum, uel non agendum. Necesse est eum suadere quid opinione boni, aut opinione mali dissuadere, aut animos quodam modo afficere. Sic duo genera nascuntur, unum quod ad rationem officij, & uirtutis, alterum quod ad mouendos animos pertinet, Motus animorum duplices, alij grauiiores, alij mitiores. Rursum affectus,

affectus, sunt numero quatuor, ut antè dictum est, duo præsentium rerum, uoluptas, ægritudo: duo futurarum, cupiditas, metus. affectu mitiore sedamus animos, grauiore motu concitamus. Ex his intelliges quid hic sibi uelit in actionis distributione. Similis erit partitio finitæ quæstionis. Nā est aut cognitiois, aut actionis rerum singularium. Et querit an est, quid est, quale est: nec simpliciter, sed aliter, & aliter, ut consultatio. Ad agendum autem proponit certa quædā persequenda, & declinanda, & ad usum transferenda. Item officia querit singula, uel motus animi. Nullum est ex ijs quæstionum genus, quod non incidat in orationem. Orator enim treis habet status, & totidem quæstiones: multaque loco differit, non ad agendum modo, sed etiam cognoscendum. Idque facit aliquando generalitè, sepe numero singulatim, in quibus uersatur omnis ratio quæstionum.

Restat actionis locus. Qui ad uirtutem, & uitium totus refertur. Quod ad rationem. Ut totus Ciceronis officiorum liber est. Alterum ad sedandos. Ut cum cōsolamur, ut ipse in quæstionibus Tusculana facit Cicero, & præterea plerumque in orationibus: qui propriè locus est conclusionis, cum aliquid amplificamus, indignationem commouemus, aut in conquestrationem descendimus.

G. VALLA.

C. F. Cognoui: sed quæ ratio est in his inueniendi, & disponendi requiro. C. P. Quid tu, aliam ne censes, & non eandem esse, quæ est exposita, ut ex eisdem locis ad fidem, & ad inueniendum ducantur omnia? Collocandi autem, quæ est exposita in alijs ratio, eadem huc transfertur.

Dispositio quæstionis infinitæ

QUI si quæ, & propositum tractare uolet, è definitione, genere, specie, differentia, alijsque locis ducet argumenta: nec alia ratione disponet, quam quæ sunt finitæ controuersiæ. At hæc uidentur repugnare superioribus: dicebat enim, Collocationis, in infinita quæstione, ordo est idem ferè, quem exposui locorum. In definita autem adhibenda sunt etiam, quæ ad motus animorum pertinent. Illic diuersam statuebat collocationem: hic constituit eandem. Dicemus utroque modo thesaurum collocari posse, & ordine locorum, & dispositione causæ. Quamobrem subdiderat, Quum de causa dixero, in qua est propositum, de utroque dixero. Si docere tantum uolumus, ordinem locorum seruare possumus: si docere, & mouere, eadem est dispositio consultationis, & controuersiæ.

Collo

G. VALLA.

Collocandi autem. Quæ est exposita in alijs, quam tradidimus supra, ubi de motu, & pariter de collocatione locuti sumus.

De generibus
causarum.

Cognita igitur omni distributione propositarum consultationum, controuersiarum, causarum genera restant omnino. Et earum quidem forma duplex est: quarum altera delectationem sectatur aurium: alterius ut obtineat, probet, & efficiat, quod agit, omnis est suscepta contentio. Itaque illud superius exornatio dicitur: quod cum latum genus esse potest, saneque uarium, unum ex eo delegimus, quod ad laudandos claros uiros suscepimus, & ad improbos uituperandos. Genus enim nullum est orationis, quod aut uberius ad dicendum, aut utilius ciuitatibus esse possit, aut in quo magis orator in cognitione uirtutum, uitiorumque uersetur.

STREB.

PROPOSITAE sunt consultationes, & quæstiones infinitæ, ad quas referuntur omnia, ut ad genera prima. Subsident in ordine controuerse causæ, quæ sunt finitæ quæstiones, in tria genera distributæ. In quo putet aliquis in-scite nos affirmasse, omnem consultationum diuisionem, causæ conuenire, quia postea causam diuidat. Confirmo iterum hæc tria genera causarum infinitæ quæstioni conuenire. Nam & in genere laudamus, & consultationes sunt deliberationes. Et thesis cadit in iudicium, ut uniuersum parricidium, pro Sexto Roscio. Quid igitur partitiones confunduntur? Nihil absurdum est, ea quæ conueniunt generibus, & formis, ea conuenire singulis: & quæ singulorum sunt, ea subijci formæ, atque genus ex parte locupletare. Nam ratio animalis, & hominis, uni Socrati conuenit: ratio unius Socratis refertur ad hominem, atque animal. Ita quadam affinitate colligantur infinitæ quæstiones, & controuersiae: quæ sunt perinde, atque genus, & species. Quod autem hæc tria genera causarum ferè tractat orator, ad eumque deferuntur causæ, & finitæ quæstiones, subiecit illi parti, cui propius adherere uidebantur, unde genera causarum dicuntur, non item consultationum. Id cognoscere non erit operosum, si retro flectas iter. Vbi causam detulit ad oratorem litigator, primum contemplatur eius uim atque naturam, & quo genere dicendi continetur: deinde quis status quæstionis: postea

postea ad quem finem contendat oratio, tandem qua probatione finem assequatur. Hoc modo tria genera causarum sunt controuersiae proxima. Remotiores status, & actiones, & contemplationes, quæ cadunt in probationem: quod qui spectauerit, uidebit apertius omnem quæstionum partitionem. Genus est causæ, quod sectatur aurium delectationem. Demonstratio nominatur & exornatio. Alterum contendit, ut obtineat, probet, efficiat quod agit. Id si uersatur in prouisione posterius temporis, deliberatio est: si in præteriti disputatione, iudicium. Ex qua partitione tria genera causarum nata sunt. Genus demonstrationis, inquit, latum saneque uarium esse potest: quia nihil est in uniuersitate naturæ, de quo non aliquid in utraque partem dici queat, aut ornandi gratia, aut improbandi, aut certe docendi. Sed quoniam hominum præcipua laus est, hoc unum ex omnibus deligitur, ex quo ceterorum ratio cognoscatur.

Posteaquam proposuit, qui nam uteretur nomine demonstrationis, eam commendat: nullum genus uberius ad dicendum, quoniam in eo explicare libere potest orator omnes eloquentiæ uirtutes, eò quod magna ex parte comparatum sit ad uoluptatem. Nullum genus utilius ciuitatibus, quia quod paulo post affirmat, non ad bene dicendum solum, sed etiam ad honeste uiuendum ualet. Hortatur ad uirtutes, reuocat à uitijs. Commendat bonos, uituperat improbos. Implet animos admirabili quodam amore uirtutum: quumque plurimum orator in cognitione uirtutum uitiorumque uersetur, non aliorum modo, sed suos ipse mores meliores efficit. Adde, quod deliberatio constat iisdem rebus aliter positis, honestis & utilibus. Aristoteles autor est Rhetoricorum primo. Et iudicia laude ac uituperatione miscentur. Vnde constat magnas generis huius esse partes. Ideoque principio non incommode tractari.

Propositarum. Quæstionum quæ sub thesi continentur. Controuersiarum. Id est, causarum quæ sub hypothese definitæ quæ quæstione sunt.

Causarum. Prorsus supersunt tractanda tria causarum genera, demonstratiuum, deliberatiuum, iudiciale. Delectationem. Demonstratiuum genus dicit. Alterius ut obtineat. Quæ est deliberatiui & iudicialis generis. Latum genus esse. Laudando ac uituperando. Saneque uarium. Id est, admodum multiplex. Vnum ex eo. Genus enim nullum est orationis, quod aut uberius ad dicendum, aut utilius ciuitatibus esse possit. Quintilianus in huius generis tractandi exordio, Potissimum incipiam, inquit, ab ea, quæ constat laude ac uituperatione. Quod genus uidetur Aristoteles, atque eum secutus Theophrastus, à parte negotiali, hoc est, negotiorum remotiuisse, totamque ad solos auditores relegasse, & id eius nominis, quod ab ostentatione ducitur, proprium est: sed mos Romanus etiam negotijs hoc munus inseruit. nam & funebres laudationes pendent frequenter ex publico aliquo officio

officio, atque ex Senatusconsulto, Magistratibus saepe mandantur: & laudare testem, uel contra, pertinet ad momentum iudiciorum: & ipsis etiam reis dare laudatores licet: & editi in competitores in L. Pisonem, in Clodium, & Curionem libri, uituperationem continent, & tamen in Senatu loci sententiae habiti sunt.

Reliquum autem genus caussarum aut in prouisione posterius temporis, aut in praeteriti disputatione uersatur, quorum alterum deliberationis est, alterum iudicii. Ex qua partitione tria genera caussarum extiterunt. Vnum, quod à meliori parte, laudationis est appellatum, deliberationis alterum, tertium iudiciorum. Quamobrem de primo primum, si placet, disputemus. C. F. Mihi uero placet. C. P. Ac laudandi uituperandique rationes, quae non ad bene dicendum solum, sed etiam ad honestè uiuendum ualent, exponam breuiter, atque à principijs exordiar & laudandi, & uituperandi. Omnia enim sunt profecto laudanda, quae coniuncta cum uirtute sunt, & quae cum uitijs uituperanda. Quamobrem finis alterius est honestas, alterius turpitudine. Conficitur autem genus hoc dictionis, narrandis, exponendisque factis, sine ullis argumentationibus, ad animi motus leniter tractandos magis, quam ad fidem faciendam, aut confirmandam accommodatae. Non enim dubia firmitur, sed ea quae certa, aut pro certis posita sunt, augentur. Quamobrem ex ijs quae antè dicta sunt, & narrandi, & augendi praecepta repetentur.

De genere demonstratiuo.

Quae laudanda sunt.

Demonstrationis finis.

Laudatio qui tractetur.

STREB. PRINCIPIA laudandi & uituperandi sunt, habere nota omnia quae laudi quaeque uitio cedunt, ea paucis amplectitur. Omnia, inquit, sunt profecto laudanda, quae coniuncta cum uirtute sunt: & quae cum uitijs, uituperanda.

Omnes

Omnes enim uirtutes, & omnia quae referuntur ad uirtutes, iure laudantur. Aristoteles enumerare conatur omnia, quae laudari solent. At, inquit Fabius, nimium multa dixit, nec tamen totum: quamobrem maluit Cicero paucis admodum comprehendere, quod ingenio quisque suo capere posset. Haec si principia tenebit orator, finem sibi proponet, aut honestatem, aut turpitudinem: non quod omnis demonstratio tantum uersetur circa honesti quaestionem (id enim Fabius improbat) sed quod ad eum finem praecipuum contendunt omnia: quae qui prouiderit, eo sine ullis erroribus, facilius perueniet. Hoc genus habet liberum prooemium, de prooemio communiter antè dictum est, quae ratione adductus omisit hanc partem. Conficitur genus hoc dictionis: id est, perpetuae orationis, narrandis exponendisque factis, quibus etiam dicta, & indicia quaedam uirtutum comprehendito. Sic est demonstratio perpetua quaedam factorum dictorumque narratio. In ea nullae sunt argumentationes. Causam ponit hanc, quia non dubia firmitur, sed ea quae certa, aut pro certis posita sunt, augentur: quibus argumentationem adhibere, tam stultum est, quam lucem afferre soli. Quae uerba sic accepimus, argumentationem firmamque probationem & elocutionem distinctam huic generi non esse necessariam, spargi tamen seminaria argumentorum, & ex alijs alia colligi. Nam robustius est illud dicendi genus, quod inspergit argumenta, quodque loco dilatat argumentationem, quod & Cicero facit, & Quintilianus probat his uerbis, Ut desiderat autem laus quae negocijs adhibetur probationem, sic etiam illa quae ostentationi componitur, habet interim speciem aliquam probationis. Quale sit isthuc intelligemus exemplo proposito. Cicero pro Milone, sumit in defensionem Clodium fuisse insidiatorem. Hoc si ualere debet, necessario probandum est, quia iudicium est, non ita res habet in demonstratione. Idem proponit Antonium decoxisse, uulgare scortum fuisse, Curioni prostitutum, familiarem Clodio in Tribunatu fuisse, & alia complura quae non probat, quia genus est demonstratio- nis. Idem pro Cornelio Balbo, Pompeij uirtutes argumentatione firmat, quoniam et si laus est, negocijs tamen adhibetur. Hoc & similia praecepta non sunt aliqua necessitate firmata, sed his de rebus tradita, quae frequenter accidunt. Deinde si quae sunt argumentationes, non tam sunt ad fidem faciendam accommodatae (quod proprium est argumentationis) quam ad animi motus leuiter suauiterque tractandos: ut sit potius amplificatio, quam illa simplicior argumentatio. Quod si genus hoc expositione constat & amplificatione, certe iuuabitur his quae de narrando amplificandoque superiore loco dicta sunt.

Reliquum autem genus. Id est, reliqua duo genera quae unum separatum à superiore genus facere uidentur, quatenus illud in delectatione positum, in hoc autè aliquid, ut supra dictum est, statuit auditor. Ad bene dicendum

G. VALLA.

t 2 cendum

endum. Quoniam queritur delectatio. Ad honeste. Quoniam laudatur & uituperatur. Alterius. Hoc est, laudationis finis, est honestas. Alterius. Id est, uituperationis finis, est turpitudine. Argumentationibus. Itaq; & Quintilianus, Manifestumq; est, inquit, errare eos qui nunquam oratorem dicturum, nisi de re dubia, putauerunt. an laudes Capitolini Iouis perpetuae, sacri certaminis materiae uel dubiae sunt? uel non oratorio genere tractantur? Vt desiderat autem laus, quae negotijs adhibetur, probatione: sic etiam illa, quae ostentationi componitur, habet interim aliquam speciem probationis. ergo locus hic intelligendus Ciceronis est sine ullis argumentationibus acerbis, acutis, uehementibus: ut sunt aliorum generum: ut tamen scias speciem argumentationum in hoc quoq; genere aliquam adhibendam.

Genus orationis in demonstratione.

Et quoniam in his causis omnis ratio ferè ad uoluptatem auditoris, & ad delectationem refertur, utendum erit his in oratione singulorum uerborum insignibus, quae habent plurimum suauitatis: id est, ut factis uerbis, aut uetustis, aut translatis frequenter utamur: & in ipsa constructione uerborum, ut paria paribus, & similia similibus saepe referantur, ut contraria, ut geminata, ut circumscripta numerose non ad similitudinem uersuum, sed ad explendum aurium sensum, apto quasi quodam uerborum modo.

STREB.

MATERIAM laudandi posuit, deinde finem, postea uniuersam tractationem. Nunc addit ornamenta uerborum & sententiarum. Quoniam in his causis omnis ratio: id est, doctrina dicendi ad uoluptatem auditoris refertur, utendum erit insignibus: id est, ornamentis, quae habent plurimum suauitatis. Insignia non modo appellat insigniores uerborum figuras, sed omnia uerba illustriora, quae maiori quodam lumine splendent, ut facta, ut uetusta, ut sonantia, ut graui. Insigniores figurae sunt, translatio, paria paribus, similia similibus relata, contraria, geminata, amplificationis figurae. His omnibus accedit numerosa circumscriptio, quae suauis est compositio, & ad aurium uoluptatem pedibus excurrentis oratio. Cicero in Oratore, Omnino duo sunt, quae condiant orationem, uerborum numerorumq; iucunditas. In uerbis inest quasi materia quaedam: in numero autem expolitio. Istorum quidem posuimus exempla

empla: iterum tamen illustrasse locum non pigebit. Sumamus illud de laudibus Siciliae provinciae, quarta actione in Verrem, Et quoniam quasi quaedam praedia Pop. Rom. sunt uestigia nostra atq; provinciae, quemadmodum propinquus uos uestris praedijs maxime delectamini: sic Populo Rom. iucunda suburbanitas est huiusce provinciae. Iam uero hominum ipsorum iudices, ea patientia, uirtus, frugalitasq; est, ut proxime ad nostram disciplinam illam ueterem, non hanc, quae nunc increbruit, uideantur accedere. Nihil simile Graecorum, nulla desidia, nulla luxuria: contra summus labor in publicis priuatisq; rebus, summa parsimonia, summa diligentia. Tres hic sunt numerosae circumscriptiones, non certis pedibus ad similitudinem uersuum incedentes, quod uitiosum esset: sed ad explendum aurium sensum apto quasi quodam uerborum modo: hoc est, suauis quaedam mensura atq; modulatione confecta. Paria paribus relata sunt periodo prima. Nam tria sunt membra eodem propè numero syllabarum. nec enim syllabae in pari relatione numerantur, ut censet autor ille qui scripsit ad Herennium. Contraria sunt desidia & diligentia, luxuria & parsimonia, ut Cicero utitur appellatione contrariorum. Verbum factum, suburbanitas. Ad haec repetitio uerborum, aggeratio, dissolutio coniunctionum, imago, similitudo, uerba sonantia, graui, epithetis aucta in hac oratione breui reperiuntur. Translatio est paulo ante, Cella penaria. Nutrix plebis Romanae. & postea, Ara legum. Similia sunt eodem in loco, Sed ita reliquit ornatam, ut esset idem monumentum uictoriae, mansuetudinis, continentiae: quum homines uiderent & quid expugnasset, & quibus pepercisset, & quae reliquisset. Nam paria referimus ad numerum syllabarum: Similia ad similitudinem cadentia, & desinentia, & uerba finitima, ut possis proxis, fama flama: de quibus multa Quintilianus in nono. Paria certe sunt quantitate: Similia qualitate. Vetususta sunt, Egregie cordatus homo, catus Aelius Sextus

Cethegus, dictus ollis popularibus olim,
Qui tum uiuebant homines atq; euum agitabant,
Flos delibatus populis & suada medulla.

Infinita sunt apud ueteres non tum uetusta quum dicerentur, sed iam uetusta si quis utatur. quod more Ciceronis parce decenterq; faciendum est. Geminata, Vidit, uidit homo sapientissimus quid se deceret. In geminatis autem omnis repetitio uerborum includi mihi uidetur.

Insignibus. Id est, tropis & schematis, quae orationem comunt, po-
liuntq; & eis quae supra ipse commemorauit. Factis. Id est, nouatis. Vetusustis. Non tamen nimium ab usu remotis, ut supra diximus. quae sequuntur omnia, iam dicta sunt ubi de elocutione locuti sumus. Uersuum. Admonuimus namq; in oratione uersum clausulam concludere, uitiosum esse.

Explendum aurium sensum. Ut tantum periodus tendatur, ut uno spiritu possit enuntiari: nec breuius contrahatur, quam possit ipse spiritus protrahere, ac ut pedibus iam dictis ambitus ille concludatur. Modo. Id est, modulatu.

Figurae sententiarum in laudatione.

Adhibendaque frequentius etiam illa ornamenta rerum sunt, siue quæ mirabilia, necopinata, siue significata monstris, prodigijs, oraculis, siue quæ uidentur ei de quo agimus, accidisse diuina, atque fatalia. Omnis enim expectatio eius qui audit, & admiratio, & improuisi exitus habent aliquam in audiendo uoluptatem.

STREB. POSTEA QUAM leuiora posuit ornamenta uerborum, quorum pulchritudine iucundior efformatur exornatio, grauiora ponit ornamenta rerum, quæ habent aliquam in audiendo uoluptatem, ut mirabilia, necopinata, monstra, prodigia, oracula, diuina, atque fatalia. hæc porro complent expectationem atque desiderium audientis: inducunt admirationem, eoque sæpenumero perueniunt, quò uentum iri non suspicabatur auditor: qui exitus improuisius gratiorem iniicit uoluptatem. Quum Vergilius ad ampliorem Aeneæ gloriam, Turnum exornare uellet, mirabilia, necopinata finxit: hoc est, insolita et hominum opinione maiora. Nam lib. nono Turnum, qui hostium mœnibus inclusus esset, summoque periculo uersaretur, interritum, constantem, et securum facit. Olli subridens sedato pectore Turnus, Incipe si qua animo uirtus et consere dextram. Istiuc profecto mirabile. Vbi accepit auditor inclusum unum uirum magna hostium manu circumuentum, mirabundus expectat quonam res sit abitura: tum necopinatum subiicit. Sic inopinum uocat Cicero etiam Philippica prima. Tum demum præcepit saltu sese omnibus armis In fluuium dedit. Idem poeta ad matrimonij commendationem, quo Lauiniam diuinitus ascitus Aeneas ducturus erat, excogitat monstrum libro septimo, Laurus erat tecti medio, in penetralibus altis: Huius apes summum densæ, mirabile dictu, Obsedere apicem. Id pro monstro posuit à uatibus explicando, etsi potest natura factum uideri. Paulo post de re eadem attulit prodigium, Visa, nefas, longis comprehendere crinibus ignem

Atque

Atque omnem ornatum flamma crepitante cremari. Continuo superiora firmat oraculo Fauni, Ne pete connubijs natam sociare Latinis O mea progenies, thalamis neu crede paratis, Externi ueniunt generi.

Nec ita multo post reperies accidisse diuina atque fatalia, quum penuria adegit edendi uiolare malis audacibus orbem fatalis crusti: Aeneasque dixit, Salue fati mihi debita tellus. Hæc ex arte sunt omnia, ideoque conuenientiora. Si oratoria quæris exempla, suppeditabit panegyricus ad Traianum.

Id quærendum potius, quid à monstris differant prodigia. Cicero de Diuinatione libro primo confundere uidetur: Portentorum, inquit, exercitissimi interpretes extiterunt, quorum quidem uim, ut tu soles dicere, uerba ipsa prudenter à maioribus posita declarant: quia enim ostendunt, portentum, monstrant, prædicunt, ostenta, portenta, monstra, prodigia dicuntur. Valerius Maximus etiam monstra prodigijs complectitur. Donatus in Eunuchum Terentij monstrum finit, quicquid est contra naturam, et prodigium contra naturam est. Hoc tantum differunt, quòd monstrum minus est admirabile, quàm prodigium. Monstrat hic Cicero quum in enumeratione à minimo progreditur ad maximum.

Ornamenta rerum. Id est, figurae sententiarum. Admirabilia. Cum ea dicimus quæ mirentur auditores. Monstris. Cum quid nascitur insolitum: ut si mula pariat. Prodigijs. Ut cum arma in caelo splenduisse aut crepuisse dicuntur. Oraculis. Quæ Apollo, aut alius demon, aut sanctus etiam uir prophetatus fuerit. Diuina atque fatalia. Quæ diuinitus et fato quodam prouenisse uideantur: hoc est, quod necessario futurum uideretur.

Sed quoniam in tribus generibus bona, mala uerfantur, externis, corporis, & animi: prima sunt externa, quæ ducuntur à genere: quo breuiter modiceque laudato: aut si erit infame, prætermisso: si humile, uel præterito, uel ad augendam eius, quem laudas, gloriam tacto: deinceps, si res patiat, de fortunis erit, & facultatibus dicendum. Postea de corporis bonis: in quibus quidem quæ uirtutem maximè significat, facillime forma laudatur, Deinde est ad facta ueniendum

Bonorum genera tria unde laus ducitur.

ueniendum: quorum collocatio triplex est. aut enim temporum seruandus est ordo: aut in primis recentissimum quodque dicendum: aut multa & uaria facta in propria uirtutum genera sunt digerenda.

STREB.

TRIA sunt genera bonorum malorum uel, quoniam bona mala uel ad hominem solum comparata dicuntur: aut igitur extrinsecus assumuntur, ut externa: aut in eius corpore, & animo sunt, ex quibus homo componitur. Prima sunt externa non dignitate, sed ordine naturae, quoniam ante nos est natio, patria, genus, & quaedam facultates. Ex genere nascitur corpus, animus autem postremus accedit. Genus est in maioribus, & parentibus nostris. Eius ratio triplex, aut illustre est, aut infame, aut humile. Laudatur illustre breuiter modoque, id est, temperate modoque seruato, ne quid nimis, quoniam uera laus est animi, non generis & externorum. Caius Caesar in ea laudatione qua Quæstor Iuliam amatam laudauit è more pro rostris, Amatae meae Iulie maternum genus ab regibus ortum: paternum cum dijs immortalibus coniunctum est. Nam ab Anco Martio sunt Martij reges, quo nomine fuit mater: à Venere Iulij, cuius gentis familia est nostra. Est ergo in genere & sanctitas regum, qui plurimum inter homines pollent: & cerimonia deorum, quorum ipsi in potestate sunt reges. Infame genus prætermittitur in laude, tractatur in uituperatione. Cicero Philip. 111. Quæ porro amentia est, eum dicere aliquid de uxorum ignobilitate, cuius pater Numitoriam Fregellanam proditoris filiam habuerit uxorem: ipse ex libertini filia suscepit liberos? Humile prætermittitur: uel ad augendam eius quem laudas gloriam, tangitur. Cicero contra Rullum, Mihi quidem apud uos de meis maioribus dicendi facultas non datur. non quin tales fuerint, quales nos illorum sanguine creatos, disciplinisque institutos uidetis: sed quod laude populari, atque honoris uestri luce caruerunt. Ex his efficit Consulatum suum paulo celebriorem. Exempla duco à partibus orationum, quoniam nihil refert, unde sumas, si modo pars est generis huius, ueræque demonstrationis. In rebus externis fortunæ sunt, hoc est, diuitiæ. Sunt etiam facultates, quæ sunt opes in hominibus rebusque posita. Plin. Secundus epistol. lib. 1. uerecunde commendat Aciliani facultates, Nescio an adiciam esse patri eius amplas facultates. Nam quum imaginor uos, quibus querimus generum, de facultatibus silendum puto: quum publicos mores, atque etiam ciuitatis leges intueor, quæ uel in primis census hominum spectandos arbitrantur, ne id quidem prætereundum uidetur. Et sane de posteris, & his pluribus cogitandi, hic quoque in conditionibus deligendis ponendus est calculus. Postea de bonis corporis

corporis agendum, de ualetudine, robore, laborum patientia, agilitate, forma. In quibus quæ uirtutem significat, facillime forma laudatur. Plato in Gorgia refert isthuc in conuiujs solitum cani, Primum bonum, prosperam esse ualetudinem: alterum, egregiam formam: tertium, diuitias. Certe forma, id est, corporis totius elegantia habet aliquid liberale, dignumque laude, maxime cum uirtute coniuncta. Inde, Pulcher Iulus à Vergilio dicitur. Et, Præstanti corpore Turnus. Et, Formosus Euryalus, quo pulchrior alter Non fuit Aeneadum. Plinius in epistola modo citata, de Minutio Aciliano, Est illi facies liberalis, multo sanguine, multo rubore suffusa. Est ingenua totius corporis pulchritudo, & quidam senatorius decor, quæ ego nequaquam arbitror negligenda.

Sæpe tamen forma ducitur in argumentum libidinis, quamobrem non sine re dicit eam formam posse laudari, quæ uirtutem maxime significat. Factorum, dictorumque collocatio triplex est. Aut enim temporum seruandus est ordo, ut quo quæque facta sunt ordine, sic exponendo digerantur: quod Cicero plerumque seruare superiori commentario diximus. Sic enim res est dilucidior, & memoria firmior, si ratio narrandi, & temporis ordo seruatur. Aut in primis recentissimum quodque dicendum, & à nouissimis ad prima ueniendum, ut sit temporis ordo superiori contrarius. Aut uaria facta permiscuntur, non habitatione temporum, sed uirtutibus in genera partitis. Ad prudentiam reducuntur facta prudenter: ad fortitudinem, gesta fortiter. Sunt hi tres ordines nec pauciores. Aut enim rectè progredimur à primis ad ultima: aut reuoluimur ab ultimis ad prima: aut tempora confundimus. Primo ordine usus est in Anto. Philip. secunda: postremo pro lege Manilia, quum dicit de Pompeij scientia militari, de uirtute, de autoritate, & felicitate: quæ pro ratione causæ tum maxime laudanda uidebantur. De medio apud eum nullam reperies integram orationem, sed tantum fragmenta quædam, ut quum Antoniana tertia, C. Octauium commendat à patre adoptionis Iulio Cesare, deinde à patre naturali, postea à Iulia, unde uenit Accia mater Augusti. Hoc modo genus retro legit.

Sed quoniam. Omnia siquidem bona, mala uel, aut animi, aut corporis, aut externa sunt, animi: ut scientia, artesque omnes, ac morales uirtutes. corporis: ut forma, robur, bona ualetudo. externa: gloria, amplitudo, amicitia. quæ omnia suas habent species: sed quæ necessariae sunt, eas Cicero attingit. À genere. Id est, quæ sibi nomen uendicant à maioribus, qui excellentes fuerint: aut si uituperamus, qui obscuro, aut infames. Breuiter, modiceque. Vt in laudandi genere ne nimis simus, sed paucis attingamus. Infame. Si infamiae nota insignitum sit, dum reliqua laudamus, ipsum genus prætermittimus. Humile. Si ignobile, præteribimus, inquit, aut augendo gloriam eius quem laudamus, quantum

G. VALLA.

quantum illustrauerit ipsum significabimus. Fortunis. Quæ feliciter gessit, & quas opes iuste, ac pie, fortiter ue sibi cumulauerit, dicemus. Forma laudatur. Quod quædam in ea uideatur spirare diuinitas, cultusq; animi: sicut è diuerso deformitas, incompósitos immanesq; mores significare uideatur.

Temporum. Quia narratur historia. Recentissimum. Quoniam facilius persuademus. Virtutum genera. Quæ ad prudentiam, quæ ad fortitudinem, quæ ad iustitiam ceterasq; uirtutes pertinere uidebuntur: quod pro lege Manilia de Pompeij imperio ipse facit Cicero.

Diuisio uirtutū.

Sed hic locus uirtutum, atque uitiorum latissime patens, ex multis, & uarijs disputationibus nunc in quãdam angustam, & breuem concludetur. Est igitur uis uirtutis duplex: aut enim scientia cernitur uir-

Prudentia.
Calliditas.
Sapientia.

tus, aut actione. Nam quæ prudentia, quæ calliditas, quæq; grauissimo nomine sapientia appellatur, hæc scientia pollet una. Quæ uero moderandis cupiditatibus, regendisq; animi motibus laudatur, eius est munus in agendo, cui temperantiæ nomen est. Atque illa prudentia in suis rebus, domestica: in publicis, ciuilibus appellari solet. Temperantia autem in suas itidem res, & in communes distributa est: duobusq; modis in rebus commodis discernitur, & ea

Abstinencia.

quæ absunt, non expetendo: & ab ijs, quæ in potestate sunt, abstinendo. In rebus autem incommo-

Fortitudo.
Patientia.

dis est itidem duplex. Nam quæ uenientibus malis obstat, fortitudo: quæ quod iam adest, tolerat, & perfert, patientia nominatur. Quæ autem hæc uno

Magnitudo
animi.

genere complectitur, magnitudo animi dicitur: cuius est liberalitas in usu pecuniæ, simulq; altitudo animi in capiendis incommotis, & maxime iniurijs, & omne quod est eius generis, graue, infedatum, &

turbu

turbulentum.

SILAVS omnis ad uirtutem reducitur, fons & origo laudationis STREB. est uirtus, & inde uera sumuntur argumenta laudis. Ergo locus uirtutum latissime patentem, tritumq; disputatione, philosophorum, in angustam quandam breuemq; formam concludit, ut locus generis huius aperiatur, non ad exactam philosophorum disputationem, sed ad ueræ laudis eruendam probatio-nem. Quicquid autem inde sumetur, ad genus & speciem communes locos pertinebit: ut si constet omnem uirtutem esse laudabilem, singula species generis sui participes ad laudis ornamenta referantur. Virtus omnis, aut scientia, & contemplatione, quæ nullum exigit actum, cernitur, ut prudentia: aut actione, quæ non una, & sola speculatione contenta, operam actumq; desiderat, ut temperantia. In priore genere sunt prudentia, calliditas, atque sapientia. Prudentia est, quæ constat scientia rerum bonarum, & malarum. Hoc modo definit ipse, de Natura Deorum tertio: & eodem libro, Callidos, inquit, appello, quorum tanquam manus opere, sic animus usu concalluit.

Quid autem à sapientia distet prudentia, distinguit Officiorum lib. 11. Princeps omnium uirtutum est illa sapientia, quam ὁσιότης Græci uocant. Prudentiam enim quam Græci φρονήσις dicunt, aliam quandam intelligimus, quæ est rerum expetendarum, fugiendarumq; scientia. Illa autem sapientia, quam principem dixi, rerum est diuinarum, & humanarum scientia, in qua continetur deorum, & hominum communitas, atque societas inter ipsos. Hæc ille. Quibus uerbis ostendit esse multo inferiorem prudentiam, quæ tantum circa res expetendas, fugiendasq; uersatur. Sapientiam multo superiorem, quæ expetenda, fugiendaq; uidet, rationes omnium rerum scrutatur, uera & falsa, diuina & humana cognoscit, quæ princeps est omnium uirtutum, nec ab illis separari potest. Prudentia est duplex: altera uersatur in rebus domesticis, διοίκησις dicitur, ea est scientia dispensationis uniuersæ domus: altera est prudentia ciuilibus, Græcè πολιτική, quæ ratio est, & scientia bene administrandæ ciuitatis. Igitur prudentia, calliditas, & sapientia pollet, uimq; suam ostendunt una scientia, id est, sola contemplatione. In actione quidem capiunt aliud nomen. Etenim ut bene quis agat, in primis cognitione rerum opus est, ut prudentia, sapientiaq; deinde actione, quoniam uirtus in agendo perficitur. Virtutis inquit Officiorum primo, laus omnis in actione consistit. Hæc uirtus agendi, Temperantia nominatur: cuius proprium est moderari cupiditatibus, regere motus animi, sedare perturbationes, modumq; rebus adhibere. Hic autem nomine temperantiæ complectitur omnes uirtutes, quæ in actione consistunt, & ab una temperantia, tanquam ab uno fonte.

fonte deriuat. alia genera uirtutum: unde constat hoc nomen extendi latius, quam quum temperantia, quarta uirtutum species constituitur. Temperantiam facit duplicem, unam priuatis in rebus, quæ nomine generis appellatur, aut moderationis. Alteram in publicis, quæ proprie iustitia nominatur. Temperantia priuatis in rebus est duplex. Aut enim res commodæ sunt, aut incommodæ. Temperantia in rebus commodis, iterum duplex: aut enim adsunt, aut absunt commoda. Hinc Continentia est in prætermittendis uoluptatibus, quod affirmat ipse. Voluptates autem sunt ex opinione boni præsentis: autor idem in quæstionibus Tusculanis. Hinc etiam Abstinencia quæ res alienas, et absentes non concupiscit. Alia est temperantia in rebus incommodis. Quæ autem futuris incommodis obstat, Fortitudo. Quæ præsentia tolerat, et perfert, Patientia nominatur. Fortitudinem, atque patientiam magnitudo animi complectitur: quia præsentibus incommodis, et futuris opponitur. Ea duplex: aut enim in rerum externarum desipientia ponitur, et pecuniam tribuit, id est, quodlibet possessionum genus. Ea uocatur Liberalitas. Aut res gerit magnas plenasque laborum, et periculorum, hæc uocatur altitudo animi, quæ capit incommoda, iniurias, grauias, infedata, turbulenta, qualia suscepisse se pro Rep. gloriatur. De fortitudine, et magnitudine animi Officiorum primo, Omnis fortis animus, et magnus, duabus rebus maxime cernitur: quarum una in rerum externarum desipientia ponitur: altera est res, ut res gerat magnas illas quidem, et maxime utiles, sed uehementer arduas plenasque laborum, et periculorum tum uitæ, tum multorum, quæ ad uitam pertinent. Patientia sic definitur ab eo secundo de inuentione, Patientia est honestatis, aut utilitatis causa rerum arduarum ac difficilium uoluntaria ac diuturna perpessio.

G. VALLA.

Sed hic locus. Sensus est, Longè, lateque de uirtutibus, ac uitijs hoc loco possemus utique disputare, sed cum non philosophiam doceamus, uerum orationem quid sit in laude uituperationeque tenendum, admoneamus, satis esse ducimus si angustè breuiterque omnia attingamus. Scientia. Id est, quæ scientiam parit, ab Aristotele, διοικητική appellata: unde et omnis scientia, arsque oritur. Aut actione. Quoniam uirtutes morales omnes in actione sunt: siquidem, ut Aristoteles, Ptolemæus, Theonque tradunt, aut homo inspektor, aut agens est. Inspicit quidem aut Theologica, aut mathematica, aut physica. Agitur uero in moralibus uirtutibus iuste, fortiter, temperate, atque in ceteris eodem modo. Quæ prudentia. Hæc (ut inquit Aristoteles) sapientia seruit, cum omnibus affectibus moderatur: ita enim in magnis Ethicis inquit. Ἄλλ' ἴσως ἔχει διαφέρει δικία ὁ ἐπιτροπος, ὅτος γὰρ πάντων κύριος, καὶ πάντα διοικεῖ, ἀλλ' οὐπω ἔτι ἀρχεῖ πάντων, ἀλλὰ παρασκευάζει τὸ ἄριστον τῇ χολῇ, ὥπως ἂν ἕκαστος μὴ κωλύμενος ὑπὸ τῶν ἀναγκῶν, ἐκλύπηται τῷ, τῶν

καλῶν

καλῶν καὶ προσκόντων, πρᾶτ' ἐν. οὕτω καὶ ὁμοίως τοῦτο ἢ φρένησι. ὥστε ἐπιτροπὴ πὸς τὴν ἐστὶ τῆς σοφίας, καὶ παρασκευάζει ταῦτα χολῇ, καὶ τὸ ποιῆν τὸ αὐτῆς ἔργον, κατέχευται τὰ πάθη, καὶ ταῦτα σωφρονίσσει. Sed fortasse talis est, qualis in familia est is, cui domus curatio est mandata. Hic enim omnia in potestate habet, omniaque administrat, ac moderatur: non continuo tamen omnium dominium tenet: sed tantum domino otium, et quietem parit, ne ille rerum necessariarum cura impeditus, facere præclarum, seque dignum quidpiam prohibeatur. Ita, et ad eundem modum tanquam procuratrix quædam sapientiæ est prudentia, quæ illi otium comparet, quo ea quoque suo officio fungatur: comprimens perturbationes, easque intra modum cogens consistere. Calliditas. Cicero de natura deorum, Versutos, inquit, eos appello, quorum mens celeriter uersatur. Callidos autem quorum tanquam manus opere: sic animus usu concalluit.

Sapientia. Cum sit sapientia rerum diuinarum humanarumque scientia.

Moderandis cupiditatibus. Quod prudentia, ut diximus, est munus. Domestica. Quam æconomicam dicimus. Civilis. Politica à Græcis nominatur. Temperantia autem. Aristoteles autem, Σωφροσύνη, inquit, ἐστὶ τὸ μὴ θαυμάζειν τὸν σωματικῶν ἡδονῶν, καὶ τὸ εἶναι πάσης ἀπολαυστικῆς ἀσχετῆς ἡδονῆς ἀπορεκτῆν. καὶ τὸ φοβεῖσθαι καὶ τῶν δικαίων ἀλλοίων, καὶ τὸ τὰ χεῖρα περὶ τὸν βίον ὁμοίως ἔν τε μικροῖς, καὶ μεγάλαις. περιέπειν αὐτῇ σωφροσύνη, ἐνταῦθα, καὶ μάλιστα, αὐθιγῶς, ἐν λάβει. Temperantia est, inquit, non admirari corporis uoluptates, et omnis inhonestæ uoluptatis fruendæ appetitu non moueri: tum uel iustam quoque libertatem metuere: ac eundem perpetuò in uita statum in paruis similiter magnisque rebus tueri. Comitantur autem uoluptatem modestia, uenustas, pudor, cautio. Fortitudo. De fortitudine inquit Aristoteles, Ἀνδρεία δὲ ἐστὶ τὸ δυνάμειον ὑπὸ φόβῳ τῶν περὶ θάνατον, καὶ τὸ ἐνθάδε εἶναι ἐν τοῖς δεινοῖς, καὶ τὸ ἑυτολμαίον πρὸς τὰς κινδύνους, καὶ τὸ μέλλον ἀντὶ τῶν τεθνήσκειν καλῶς, ἢ ἀχρεῖως σωθῆναι. καὶ τὸ νίκης αὐτοῦ εἶναι, ἐπὶ ᾧ ἀνδρεία, καὶ τὸ ποιεῖν, κατεργεῖν, ἀντὶ τῶν καὶ δύνασθαι. περιέπειν αὐτῇ τῇ ἀνδρείᾳ καὶ ἡ ἐντολμία, καὶ ἡ ἐνθυμία, καὶ τὸ θάρρος, ἐπὶ ᾧ, ὅτε φιλοπονία, καὶ ἡ κατεργεία. Fortitudinis partes sunt, non excitari terroribus mortis, et confidere in aduersis: tum audere in periculis, ac optare potius honestam mortem, quam salutem turpem, et uictoria autorem esse. Quin fortitudinis quoque illa sunt, laborare, tolerare, deligere, posse. Accidunt autem Fortitudini, audacia, æquanimitas, confidentia, tum etiam susceptio laborum uoluntaria, et tolerantia.

Magnitudo animi dicitur. Aristoteles Μεγαλοψυχία, inquit, ἐστὶ τὸ καλῶς ἐνεργεῖν ἐν τοῖς χύλαις καὶ ἀποχίαις, καὶ τιμῇ, καὶ ἀπμείαις καὶ τὸ μὴ θαυμάζειν, αὐτῇ τρυφᾷ, αὐτῇ θεραπείᾳ, αὐτῇ ἐξουσίᾳ, αὐτῇ τὰς νίκας τὰς ἐνθαλύναις, ἔχειν δὲ τὴν βλάβην τῆς ψυχῆς, καὶ μείρανθαι. ἐστὶ ἡ μεγαλοψυχία, ὅτι τὸ ἵκναι περὶ πολλὰς ποιοῦντας, ὅτι ὁ φιλοψυχός, ἀπλῶς ὅτι ὅτι ἔχει καὶ γνησίου, ἀδικηδὸν δυνάμειον, καὶ ὅτι μεγαλόψυχος.

ἀρετῆς ὅτι τῇ μεγάλῃ καὶ ἀπλόῃ καὶ ἀληθείᾳ. Magnitudinis animi officia sunt, recte ferre secundam aduersamq; fortunam, honorem & infamiam, & neque uoluptates admirari, neque cultum, neque potentiam, neque in contentione-
bus uictorias habere autem profunditatem animi quandam, & magnitudinem. Est uero magnanimus, neque is qui uitam magnificat, neque qui uiuere ex-
petat: sed moribus simplex ac generosus: qui iniuriam quidem accipere possit, non etiam ad ulciscendum promptus sit. Sequitur porro animi magnitudinem
simplicitas, atque etiam ueritas. Liberalitas. De liberalitate, inquit, Ari-
stoteles, ἑλευθεριότης ὅτι ἐστὶ προαρετικὸν εἶναι χρημάτων ὅτι τῷ ἑσθλῷ καὶ οὐκ ἀ-
λώθηναι, τὸ βοηθῆσαι εἶναι ἐν τῷ διαφέρειν, καὶ τὸ μὴ λαβεῖν ὅθεν μὴ δεῖ. ἐστὶ δὲ ἐλευ-
θερίῳ, καὶ περὶ ἑδῆται καθάριον, καὶ περὶ οἰκιστῶν, καὶ κατασκευαστικὸς τῶν περιττῶν
καλῶν καὶ διαγωγῶν. ἔχοντων ἡλεῖται ἀνδρὶ τῷ λυσιτελεῖν. καὶ ἐρεπτικὸς τῶν ὧν
τῶν ἡδονῶν καὶ ἐχόντων, ἢ θαυμασίων. ἀρετῆς ὅτι ἐλευθεριότης τῷ ἥδονας ὕψους, καὶ ἐνα-
ργίας, καὶ φιλοφροσύνης, καὶ τὸ εἶναι ἐλευθέρων, καὶ φιλόφρων, καὶ φιλόσοφον, καὶ φιλόκαλον.
Liberalitatis est pecuniarum amantem esse, quas in res honestas impendat: &
cum inciderit eiusmodi tempus, ad praestandum auxilium paratum esse: &
unde non oportet, nihil accipere. Est autem liberalis homo in uestitu, habi-
tationeq; mundus atque elegans. Libenterq; comparat quae eximie pul-
chra sunt, quaeq; usum habent iucundum sine utilitate. Animalia alit ea quae
uoluptatis aliquid habent, aut admirationis. Sequitur autem liberalitatem mo-
rum quaedam mollietates, & facilitas, & humanitas: tum esse misericordem, &
amicorum, hospitum, elegantiaeq; amantem

Iustitia.
Religio.
Pietas.
Fides.
Lenitas.
Amicitia.

In communione autem quae posita pars est, iustitia dicitur: eaq; erga deos religio, erga parentes pie-
tas, uulgo autem bonitas, creditis in rebus fides, in
moderatione animaduertendi lenitas, amicitia in be-
neuolentia nominatur. Atque haec quidem uirtutes
cernuntur in agendo.

STREB.

TEMPERANTIA in suas res & in communes distributa
est. In communione, & hominum societate posita pars est, iustitia nomine.
Iustitia multiplex. Alia erga deos, quae Religio uocatur. Alia erga pa-
rentes & patriam, quae Pietas aut Bonitas appellatur. Alia in creditis rebus
ac fidei commissis, ea Fides est. Alia in moderatione & temperantia ani-
maduertendi, hoc est, maleficij corrigendi, cui Lenitati nomen est. Alia in

beneco

beneuolentia & animorum coniunctione, quae dicitur Amicitia. In his om-
nibus officium est tribuere cuiq; suum, atq; seruare hominum communionem,
ac societatem. Haec sunt igitur nomina uirtutum, scientia, prudentia dome-
stica & civilis, calliditas atque sapientia. Actionis autem sunt, temperantia,
continentia, abstinencia, fortitudo, patientia, liberalitas, altitudo animi, iustitia,
iustitiae partes, religio, pietas, fides, lenitas, amicitia. Quod si philosophi &
idem Cicero aliam fecerunt uirtutum diuisionem, non ea de causa haec tradi-
tio repudianda est. Quid enim uetat idem aliter & aliter dici? Quis unam
perpetuo miser anguste persequitur orbitam? Quis unquam breuius aut me-
lius ista partitus est? Ridere possis inanem Georgiorum gloriam: qui totos
Aristotelis locos huc adijciunt: non ut apertius expatiari, remq; circumspe-
ctare liceat, quod faceret bonus interpres, sed ut extincto lumine confusis o-
mnibus, peregrina & Graeca tenere uideantur. Nec arduum est Aristotelis
Ethica sumere in manum, & inde multa transcribere: nisi aliter Aristoteles,
aliter Cicero tractare uoluisset. Ego quidem existimo ad Ciceronis interpre-
tationem nihil esse melius, quam dicta Ciceronis opportune citata. In traden-
dis uirtutibus naturam secutus est. Quia nulla est sine cognitione uirtus, hinc
auspicandum fuit. Cognitione naturae excellentior est Prudentia. Haec usu fir-
mata, Calliditas. Perfecta & omnibus numeris absoluta cognitio, Sapientia
est. Quod autem uirtus actione perficitur, alter fuit locus de uirtutibus ac-
tionis. Temperantiam, ut animi quandam moderatricem in componendis af-
fectibus, ut summum genus constituit, ut quae susa esset per omnia sicut & de-
corum, quod genus ante fecerant ij qui dixere, Optimum esse modum. & Ni-
hil nimis. & Modum summam esse uirtutem. Ex eo fonte deriuauit fortitu-
dinem, quae se, non alium spectat: deduxit iustitiam, quae uirtus est ad compa-
rata: subiecit illis species, ut prima quaeq; uidebatur, propriumq; singularum
declarandi causa, dedit. Secuerunt alij minutius: sed profusus est hunc lo-
cum uirtutum latissime patentem, in angustam quandam reuocaturum dispu-
tationem.

Iustitia dicitur. De iustitia quoq; egregie Aristoteles, inquit, Δικαιοσύνη δὲ
ἐστὶ τὸ διανεμητικὸν εἶναι τοῖς κατ' ἀξίαν. τὸ δ᾽ αἰετὶ τὰ πάτρια εἶναι, καὶ τὰ νόμιμα. τὸ δ᾽ αἰετὶ
τὸς κατὰ μέτρον νόμος. τὸ ἀληθὲς εἶναι ἐν τῷ διαφέρειν. τὸ διαφύλαττον τὰς ἐμολεξίας. ἐστὶ
δὲ πρῶτον τὸν δικαιοσύνην. πρὸς τὸν θεόν. ἔπειτα πρὸς πατρίδα, καὶ γονέας, ἔπειτα πρὸς τοὺς κατὰ
μέτρον, ἐν οἷς ἐστὶ καὶ εὐσέβεια. ἀρετῆς ὅτι δικαιοσύνη καὶ δικαιοσύνη, καὶ ἀλήθεια, καὶ πίστις,
καὶ ἡ μισοφροσύνη. Iustitiae est, quod queng; deceat, tribuere: iura, institutaq;
patriae seruare: leges iam scriptas tueri: ueritatem, ubi quid ambigitur, sequi:
stare pactis conuentis. Est autem iustitia princeps ea, quae ad deum pertinet.
Proxima quae ad patriam, parentesq; tum quae erga mortuos est. in qui-
bus con

G. VALLA.

bus consistit & religio. Ad iustitiam pertinent, sanctitas, ueritas, fides, & prauitatis odium. Animaduertendi. Id est, ulciscendi. Lenitas. De qua Aristoteles, Πρώτη δὲ ἐστὶ τὸ δύνασθαι φέρει μέτρια ἐγκλήματα, καὶ ἀλιγώριαν μετρίαν, καὶ τὸ μὴ παχέως ὀργαῖν. Ὡς τὰς ἀμαρτίας, καὶ τὸ μὴ ἐκκλίνον ἔχει πρὸς τὰς ὀργάς. ἀπικρὸν δὲ τὸ δὴ ἔχει, καὶ ἀφιλόνοκον, ἔχοντα τὸ ἡρεμῶς ἐν τῇ ψυχῇ, καὶ σάτυρον. Lenitatis est ferre posse mediocria crimina, & contumelias mediocres: non ad ulciscendum impelli celeriter, non facile in iram commoueri. Vacare autem omni morum acerbitate, non esse contentiosum, habereq; animi sedationē quamdam, & constantiam.

Sunt autem aliæ quasi ministræ comitesq; sapientiae, quarum altera quæ sint in disputando uera, atque falsa, quibusq; positis quid sequatur distinguit, & iudicat, quæ uirtus omnis in ratione, scientiaq; disputandi sita est: altera autem oratoria. Nihil enim est aliud eloquentia, nisi copiose loquens sapientia, quæ ex eodem hausta genere, quo illa quæ in disputando, uberior est atque latior, & ad motus animorum, uulgiq; sensus accommodatior. Custos uerò uirtutum omnium, dedecus fugiens, laudemq; maxime consequens uerecundia est.

STREB. MINISTRÆ comitesq; sapientiae, Dialectice & Rhetorice. Dialectice uera distinguit à falsis, quid ē rebus positis uere colligi possit, ut in syllogismo indicat, cuius proprium est ratione & scientia disputare. Rhetorice ex eodem hausta genere ueluti seminario: differendi uberior est atq; latior, & ut Zeno dicebat, tanquam manus aperta. Ad motus animorum, quos frequenter admiscet, & ad uulgi sensus accommodatior. Cur, inquit, hæ dicuntur ministræ comitesq; sapientiae, non item ceteræ disciplinæ? arbitror hanc esse causam. Reliquæ disciplinæ uersantur in cognitione rerum, suntq; sapientiae quædam particula. Ratio differendi & eloquentia, cognitione rerum posteriores sunt, quoniam antè rem animo cogitasse, & cognouisse oporteat, quam ore & uerbis enuncietur. Nec unū quid proprium spectant, sed omnium sunt cōmunes artium: quod affirmat Aristoteles Rhetoricorū 1. Ea de causā comites sunt ministræq; sapientiae, quod subseruiant in exprimendis ac sermone explicandis animi

animi conceptis, ut uis illa sapientiae condita uirtute dicendi ad alios perferatur. Quid igitur eloquentiam sapientiamq; facit eandem? Verba sunt eius libro tertio de oratore, Hanc cogitandi pronuntiandiq; rationem uimq; dicendi, ueteres Græci sapientiam nominabant. Et paulo post, Stoicis, inquit, habeo gratiam, quod soli ex omnibus, eloquentiam uirtutem ac sapientiam esse dixerunt. Fateor eloquentiam cognitioni omnium rerum coniunctam, atq; uirtuti, sapientiam esse. Tamen semper hoc manebit eloquentiae uim elocutione & actione monstrari, cuius officij ratione dicitur ministra, comesq; sapientiae. Id ostendit illius oratio: Nihil est, inquit, aliud eloquentia, nisi copiose loquens sapientia. Hoc modo sapientia non est eloquentia, nisi quum loquitur & copiose dicit. Hoc etiam queri potest, Putet ne dialecticē siue rationem differendi, & eloquentiam esse uirtutes. Certe multis locis affirmat eloquentiam unam esse de summis uirtutibus. & id Quintilianus argumentatione cōfirmat, xxi. cap. lib. 11. ubi censet reliquas artes esse medias, quæ neq; laudari per se neq; uituperari possunt, sed utiles aut secus, secundum mores utentium sunt. Rhetoricen autē & illam dialecticē disputatricem uirtutes esse demonstrat, & auctoritate philosophorum, & argumentorum probatione: quam opinionem concepisse uerisimile est ex eo, quod Cicero duas artes in uirtutibus haberet, propterea quod opera dicentis præstantiora sunt ac hominum societati magis expetenda. Addamus & hoc, quamobrem initio sapientiam proposuit, ut quæ scientia cōtineretur? & tamen aliō comites eius transtulit? Causa est, aliæ uirtutes per se sunt expetendæ, propriæq; hoc nomine dicuntur: sapientiae comites nisi cum uirtute coniunctæ, nullam uim retinere possunt, & nomen amittunt, ideoq; sapientiam & uirtutes natura sequuntur. Sicut uerecundia postrema collocatur, quia uirtutum est omnium custos: cuius est natura, dedecus fugere, laudemq; maxime consecrari.

Sapientiae. Id est, philosophiæ: quæ sapientia primo dicta, postea à Pythagora philosophiæ nomen sibi uendicauit. In disputando uera. Dialecticam, id est, artem differendi dicit, cui hæc attribuuntur omnia. Oratoria. Quæ Græco nomine rhetorica nominatur, hæc eadem propè quæ & dialectica prosequitur: nisi quod præsius dialectica, eloquentia copiosius omnia tractat, motusq; animi disputationi adiungit.

Atque hi sunt quidem ferè quasi quidam habitus animi sic affecti, & constituti, ut sint singuli inter se proprio uirtutis genere distincti, à quibus ut quæq; res gesta est, ita sit honesta necesse est, summèq; laudabilis.

Habitus artium, lis. Sunt autem alij quidam perfecti animi habitus ad uirtutem quasi præculi, & præparati rectis studijs, & artibus, ut in suis rebus, studia literarum, ut numerorum, ac sonorum, ut mensuræ, ut syderum, ut equorum, ut uenandi, ut armorum. In communibus propensiora studia in aliquo genere uirtutis colendo, aut diuinis rebus deseruiendo, aut parentibus, amicis, hospitibus, præcipue atque insigniter diligendis.

STREB. TRIA numero omni uirtuti conueniunt. Nam uirtus omnis est habitus animi. Habet aliquid proprium. Hæc est summæq; laudabilis. Virtus habitus animi dicitur, ut quædam qualitas, & constitutio, & affectus. quo sic animus habet, si quid afficiatur, sic ad aliquid honestum mouetur. Vulgus habitum capit aliter ut actum concursationem. Virtutem habitum facit Aristoteles ethicorum secundo: ἐστὶν δὲ ἡ ἀρετὴ ἡ ἐν τῇ ψυχῇ προαιρετικὴ, ἐν μέσῳ τι ὄντι, καὶ κατὰ τὸ μέτρον ὡς ἀνθρώπου. Id est, uirtus est habitus uoluntarius in eo medio constitutus quod humanæ uitæ ratio prudensq; definiat. Habitus illi sunt inter se proprio uirtutis genere distincti. Aliter constituitur animus ad liberaliter agendum. Aliter habet se ad pericula capeßenda. Aliter afficitur ad pietatis officia. Nam pro uirtutum distincta uarietate, animum uarie comparari necesse est. Alij sunt habitus animi & constitutiones eius, in cognoscendis artibus. Etenim artium cognitio qualitas est animi, sicut & uirtus. Cicero in Academicis, Scientiā nusquam esse censebat, nisi in animi motionibus atq; rationibus. Habitus isti perfecti uidetur, quod animi excolendo perficiunt, quodq; rectis studijs & honestis artibus ad uirtutem præparantur. Ij sunt duplices. Alij uersantur in suis rebus, hoc est, proprijs non cōmunibus. Alij uero in cōmunibus. In proprijs sunt hæc: ut studia literarum, quæ grammaticæ est: ut studia numerorum, arithmetice: ut sonorum, musice: ut mensuræ, geometria: ut fiderum, astrologia: ut equorum, ἵππικῆ, ars equorum domandorum: ut uenandi, θηρευτικὴ: ut armorum, τροχινίῃ, de quo Plato in Lachete, καὶ δὴ καὶ ἐπὶ τοῖς ἀσπασιν, καὶ αἱ ἐν τῇ ψυχῇ ἀρεταὶ ὅτι δὴ καὶ οἱ διδασκόντες καὶ Νικίας λέγει, Χρηστὰς μὲν ἀνδράσι. Hæc studia nonnunquam conferuntur in cōmune. Tamen ex eo propria dicuntur, quod haberi sine communicatione queunt. Nec sic aliorum commoda spectant, ut studia iustitiæ. Ex ijs autem capit incrementum prudentia atq; sapientia, quamobrem pro uirtutibus habentur: quia ad uirtutem quasi præco-

luntur,

luntur, ut sint animi præclaræ quædam facultates. In communibus autem rebus, hoc est, ad iustitiam communionis hominum seruatricem pertinentibus, etiam sunt studia propensiora. Ij sunt habitus animi tanto præstantiores uirtute populari, quanto liberalium artium cognitio communi sensu maior est. Ea sunt studia morum, quæ in philosophia uersantur, præcipue studia iustitiæ, religionis, pietatis, amicitiae, fidei, beneuolentiæ. Hæc enim referre debemus ad iustitiam, quoniam paulo antè dixit eam uirtutem in communionem uersari: ceteras in suis rebus esse. Studia propensiora dicuntur, quia non modo posita sunt in uulgari opinione communi quæ omnium sensu, sed etiam institutione ac doctrina magistri percoluntur, quod sint in commune bonum propensiora. Ergo studia philosophiæ moralis & in suis rebus, & in communibus collocantur. Id ex actione cognoscet. Vis ut aliquis frugi, suo contentus est, suo se pede metitur: hæc uirtus & studium uirtutis huius, in suis est rebus. Propulsat aliquis à quibus debet & potest iniuriam, Deos colit, parentes officio pietatis adiuuat, solatur amicos, benigne tractat hospites: hæc studia & ex studijs actiones in communionem conferuntur.

Habitus. Vtpote uirtutes, & in actione uersati. Præculi. Qui propter uirtutem amplectendam nos præmuniunt exornantq;. Studia literarum. Quæ Græco uocabulo grammatices nomen adeptæ sunt. Ut numerorum &c. Hoc est, mathematicæ omnes disciplinæ, quarum dux Arithmetica est: quod ut ostendam, Nicomachi, & nihil amplius, uerba apponam: qui in 1. Arithmet. inquit, οὗτος μὲν γεωμετρίας, ἀνάγκη καὶ ἀριθμητικῆς ἐπιφέρειν, ἅμα γὰρ ἑξαγώνων, ἢ τετραγώνων, ἢ ὀκταέγωνων, ἢ ἐκασταέγωνων, ἢ διπλάσιον, ἢ τετραπλάσιον, ἢ ὀκταπλάσιον, ἢ ἡμιόλιον, ἢ ἄλλο τι εἶναι, ὅν γε γεωμετρία λέγει, καὶ ἐκ ἀπλῶν τῶν ἐν ἑκάστῳ σωματιζομένων ἀριθμῶν ἐπινοεῖται ταῦτα εἶναι. πῶς γὰρ οἶοντε τετραπλάσιον πῇ εἶναι λέγεσθαι, καὶ ὑποκειμένου τῷ τρία ἀριθμοῦ. ἢ ὀκταπλάσιον, καὶ τῷ ὀκτώ. ἡμισίον δὲ, τὰ τρία εἶναι ἄν, καὶ τὰ τέσσαρα, καὶ τὰ ἑξῆς, καὶ ὄντων ὁμωνύμων σχημάτων. σωματικῶς ἄρα ἢ ἀριθμητικῇ τῷ γεωμετρικῇ, ἀλλ' ὅτι σωματικῶς ἐπὶ αὐτοῖς, καὶ σωματικῶς μὲν ὑπὸ ἐκείνης, οὐ σωματικῶς δὲ αὐτῇ, πάλιν δὲ ἐπὶ τῆς μουσικῆς, οὐ μόνον γὰρ ὅτι προηγουμένως καὶ αὐτῇ τῷ πρὸς ἴσους, ἀλλ' ὅτι καὶ αἱ μουσικαὶ συμφωνίαι ὁμοῦς τεσσάρων, ὁμοῦς πέντε, ὁμοῦς πασδὲ καὶ ἀριθμῶν εἶναι, ὁνομασμέναι ὁμοῦς, καὶ τῶν ἀρμονικῶν λόγων ἀριθμητικῶς πάντως ἔχουσιν. ἢ μὲν ὁμοῦς τεσσάρων, ἐπὶ τριῶν. ἢ δὲ ὁμοῦς πέντε, ἡμισίον. ἢ δὲ ὁμοῦς πασδὲ, διπλάσιον, τετραπλάσιον. δὲ ἢ ὁμοῦς πασδὲ ἅμα, καὶ ὁμοῦς πέντε, τετραπλάσιον δὲ ἢ τελεσθέν, ἢ αἰς ὁμοῦς πασδὲ, ἐκδηλώσαντες γὰρ ἢ σφαιρικῇ δὲ ἀριθμητικῇ τοῦ γένους πάντων τῶν προσήκόντων αὐτῇ σκεμμάτων. οὐ μόνον ἐπεὶ δὲ μεταγενέστερα γεωμετρίας ἐστὶ, ἢ γὰρ κίνησις, φύσις μετὰ τῷ μόνον.

x 2

δ δ α

ἡ δὲ αἰσθητικὴ ἐκ τῶν αἰσθητικῶν κινήματα ἔτι χειρὸς, ἀλλὰ καὶ
 ὅτι δριμύτην περιόδου καὶ ποσότητος, ἀναλογίαν τε, καὶ ἀντιστοιχίαν, καὶ
 ἀναλογισμοὺς, διδρασκόντων. Existente geometria, necesse est etiam Arithmeti-
 cam esse: simul enim trigonum aut tetragonum, aut octahedrum, aut du-
 plum, aut triplum, aut octuplum, aut fescuplum, aut aliquid aliud eorum qui-
 bus geometria utitur: ac sine ijs numeris, qui unā compositi apparent, cogi-
 tari ista non possunt. Quo enim modo triplum aliquid esse dici posset, si non
 tria numerus subsisteret? aut octuplum, si non octo? Quin contra potius, et
 tria esse possunt, et quatuor, et cetera deinceps, etsi cognomines ijs figuræ
 nullæ subsint. Sublata igitur Arithmetica simul Geometriam perimit: nō etiam
 ab ea perimitur. Et hæc ab illa simul subinfertur: non etiam ipsam subinfert.
 Rursum autem et in musica eodem modo: non ob id tantum, quod quæ per se
 constant, priora sunt ijs quæ ad aliud relationem habent, sed quod ipsæ etiam
 musice modulationes, diatessaron, diapente, diapasōn, numerorū nominibus
 similiter notantur: eodē modo et harmonicas proportionēs, arithmeticas omni-
 no habent. Diatessaron, sesquiterciam. Diapente, fescuplam. Diapasōn, du-
 plam. Triplam, Diapasōn simul et Diapente. Quadruplā deniq; perfectio,
 quæ disdiapasōn est. Manifestius autem Sphærica suas omnes considerationes
 per Arithmeticam consequitur: non ideo tantum, quod Geometria posterior
 sit (motus enim natura post quietem est) neq; quod harmonicis modulatio-
 nibus motus celebretur astrorum: sed etiam quod per numerorum circuitus ac
 quantitates, ortus, occasusq; et progressionēs, regressionesq; constituuntur.

Vt numerorum. Hoc est, Arithmetices. Sonorum. Hoc est, Musices.

Mensuræ. Id est, Geometriæ. Syderum. Id est, Astrologiæ. Propen-
 siora studia. Hoc est, in quibus scientijs magis se exerceat is, quem laudamus.

Diuinis. Operam dando religioni.

Atq; hæc quidem uirtutum; uitiorum autem sunt
 genera contraria. Cernenda autem sunt diligēter, ne
 fallant ea nos uitia, quæ uirtutem uidentur imitari.

uitia uirtutibus
 proxima.

Nam & prudentiam malitia, & temperantiam im-
 manitas in uoluptatibus aspernandis, & magnitudi-
 nem animi superbia in animis extollendis, & despi-
 cientia in contemnendis honoribus & liberalitatem
 effusio, & fortitudinem audacia imitatur, & patien-
 tiam duritia immanis, & iustitiam acerbitas, & reli-

gionem

gionem superstitio, & lenitatem mollitia animi, &
 uerecundiam timiditas, & illam disputandi pruden-
 tiam concertatio, captatioq; uerborum, & hanc ora-
 toriam uim inanis quædam profluentia loquendi.
 Studijs autem bonis similia uidentur ea, quæ sunt in
 eodem genere nimia.

SI CONTRARIORVM disciplina persimilis est, ex uirtutum
 diuisione cognoscimus uitiorū genera contraria, qualia sunt imprudentia, im-
 peritia, stultitia, intemperantia, libido, effrenata cupiditas, incontinentia, into-
 lerantia, ignauia, desidia, impietas, inertia. Vitia quæ uirtutem uidentur imita-
 ri, trahunt nos in errorem et ad praua deducunt, ut turpium rerum laudē se-
 quamur, quod uir bonus cuitabit orator, nisi cōmuni utilitate ducetur. Tum li-
 cere putant malis rebus nomina bona imponere. de quo Quintilianus in ter-
 tio. Idem Aristoteles præcipit. Id quoq; quod mox Cornelius Celsus propē su-
 pra modum inuasit. Quia sit quædam uirtutibus ac uitijs uicinitas, utendum
 proxima deriuatione uerborum, ut pro temerario fortem, pro prodigo libera-
 lem, pro auaro parum uocemus, quæ eadem etiā contrā ualent, quod quidem
 orator, id est, uir bonus nunquam faciet, nisi forte cōmuni utilitate ducatur.

Prudentiā imitari uidetur malitia, quam definit de natura deorū lib. 111. Est
 malitia uersuta et fallax ratio nocendi. Et Tusculana quarta, Malitia, inquit,
 certi cuiusdam uitij nomen est. uitiositas omnium. Cicero malitiam, dolum falla-
 cem, malumq; uulgius autem uitij sitas capit. Immanitas est feritas quædam
 asperitasq; morum in uoluptatibus aspernandis, qualis est in nimia, et pror-
 sus inhumana uiuendi seueritate. Magnitudo animi est inter superbiam, quæ
 præter modum extollit animos, et despicientiā, quæ despiciat honores. Effu-
 sio, est prodiga largitio. Audacia, est incōsulta in periculum propensio. Du-
 ritia immanis, est indigna ac beluina toleratio malorum. Acerbitas, in exi-
 gendo iure acrior et immanior seueritas. Superstitio, uana, importuna, ine-
 pta, formidolosa religio. Mollitia animi, remissior est indulgentia. Disputan-
 di prudentiam: id est, dialecticē imitatur concertatio captatioq; uerborum,
 quæ est sophistarum contentiosa garrulitas. Eodem modo oratoriam uim
 et eloquentiam affectatur inanis quædam profluentia loquendi, hoc est, im-
 moderata uerborum redundancia, sine ullo pondere sententiarum. Studijs
 autem bonis, ut grammaticæ, arithmeticæ, geometriæ similia uidentur ea quæ
 sunt in eodem genere nimia, ut superuacua rerum subtilium inuestigationes,
 et inanis illa diligentia, quæ curiositas appellatur: de qua Cicero quinto lib.

x 3

de finibus

STREB.

MATERIA laudandi uituperandiq; sumitur è locis uirtutum atq; uitiorũ. Virtutes igitur argumentorum loci dicuntur, non amplissimi loci, generibus pauci, qui rhetorici nominantur, sed illorũ species propioresq; loci. Nam uirtutis est uelut unum corpus: Partes eius plurimæ: quæ quum ad unum genus, ut corpus educuntur, uno loco generis continentur. Quæ sumentur ab ijs locis, siue erunt argumenta, siue materia dicendi in toto quasi contextu orationis & filo quodam perpetuo erunt illustranda maxime, hoc est, exponenda genere orationis illustri, quod quale sit, antè declarauit. In temporum gradibus generatio præcedet: educatio subsequetur: deinde institutio morumq; disciplina. Tum ordine naturali, cogitata, dicta, facta ponentur, suoq; generi singula accommodabuntur, ut prudentiæ, ut fortitudini, ut temperantiæ. Magna, incredibilia. Diuina, quoniam animis asserunt uoluptatē, ornate & suauiter erunt explicanda, qualia exempli gratia paulo antè ex Vergilio citabamus. Causse mirum in modum faciunt ad laudem, propterea quæritur qua de caussa quidq; factum sit. Vt, si Spurius Melius annonā leuasset solo nomine liberalitatis, id erat factũ laudabile. Credita est alia caussa, ut ambitio regni, quæ turpem uidebatur effecisse largitionem. Constituendæ sunt igitur honestæ causse, ut similes esse uideantur effectus. Ex causis agunt aliæ necessario, aliæ sine ulla necessitate. Ex illis consequentia, quæ necessario consequi dicit in Topicis. Ex his profluunt euentus, qui non eueniunt ex causis necessario. Vt quum Cicero D. Brutum laudat Antoniana tertia, O ciuem natum Reipub. memorem sui nominis, imitatoremq; maiorum. Ponit euentum causse minime necessariæ. Nam genus illud à Iunio Bruto, qui Tarquinius exegit uidetur impulsisse D. Brutum ad interficiendum Cæsarem, sed non fuit necesse. Quum uero Seruium Sulpitium exornat his uerbis, Nec uero silabitur admirabilis quædam & incredibilis, & pene diuina eius in legibus interpretandis, æquitate explicandis, scientia. ponit consequentia. Necesse est enim posita pene diuina scientia consequi gloriam, & nomen eius apud multos. Hic ne quis requirat illam philosophorum necessitatem, Necessaria cum Cicerone dicimus ea, quæ uix unquam fiunt aliter, agente sponte natura. Causse rerum & euentus, & consequentia requirentur ex illis inueniendi locis qui principio numerabantur: non ex his minoribus, unde laudandi uituperandiq; materia depromitur.

G. VALLA.

Generatus. Quales parentes habuerit. Educatus. Molliter ac delicate, an contrā. Institutus. Quibuscum uersatus sit, peritis ne, an imperitis: quales mores habuerit, & si quid diuinitus ei apparuerit. Proposita sunt. Vt si iuste, si fortiter, si argutè, si facundè dixerit feceritq; quidpiam: id illis ipsis uirtutibus adiungatur, de quibus illum laudantes, locuti sumus.

Neq; uero

Neq; uero mors eorum, quorum uita laudabitur, silentio præteriri debet, si modo quid erit animada uertendum aut in ipso genere mortis, aut in ijs rebus quæ post mortem erunt consecutæ. C. F. Accepi ista, didiciq; breuiter, non solum quemadmodum laudarem alterum, sed etiam quemadmodum eniterer, ut possem ipse iure laudari.

AB ipso genere mortis, & ab ijs rebus quæ post mortem erunt consecutæ, STREB. laus accipi potest. Sicut à maioribus ac parentibus ante nos, & à modo nascenti capitur, ut laudatus est Iulius Cæsar, qui uulneribus acceptis sinum ad imacrum deduxit, quò honestius caderet etiam inferiore corporis parte uelata. Laudatus & ab ijs rebus quæ post mortem erant consecutæ. Nam relatus est in deos, ac percussorum ferè neq; triennio quisquam amplius superuixit, neque sua morte defunctus est. Hactenus de ratione uirtutum, quarum tractatio sicut ad laudem facit, ita etiam ad bene beateq; uiuendum. Sic enim uoluit optimam disciplinam, quam magni faceret, ab utilitate commendari.

Neque uero mors. Hoc dicit, Si quid nobile in morte eueniret, ne G. VALLA. id quidem silentio prætereundum est: uel quòd mortem constantissime tulerit: & siquid post mortem ipsam laudabile acciderit, obliterandum silentio non est.

Videamus igitur deinceps in sententia dicenda, quam uiam, & quæ præcepta teneamus. C. P. Est igitur in deliberando finis utilitas, ad quam omnia referuntur in consilio dando, sententiaq; dicenda, ut illa prima sint suasori, aut dissuasori uidenda, quid aut possit fieri, aut non possit, & quid aut necesse sit, aut non necesse. Nam & siquid effici non potest, deliberatio tollitur, quamuis utile sit: & si quid necesse est (necesse autem id est, sine quo salui liberiue esse non possumus) id est reliquis & honestatibus in ciuili ratione, & commodis anteponendum. Cum

y autem.

De deliberatione.
Deliberandi finis.
Deliberati quid uidendum.

autem quæritur quid fieri possit, uidendum etiam est quàm facile possit. Nam quæ perdifficilia sunt, perinde habenda sæpe sunt, ac si effici non possint. Et cum de necessitate attendemus, etsi aliquid non necessarium uidebitur, uidendum tamen erit quàm sit magnum. Quod enim permagni interest, pro necessario sæpe habetur. Itaque cum constet hoc genus caussarum ex suasionem, & dissuasionem, suatori proponitur simplex ratio, si & utile est, & fieri potest, fiat. Dissuatori duplex: una si non utile est, ne fiat; altera, si fieri non potest, nec suscipiatur. Sic suatori utrumque docendum est, dissuatori alterum infirmare sat est.

STREB.

DICERE sententiam, est aliquid oratione decernere, quod sit in deliberando. hoc secundum genus est, si questionum rationem ordinemque spectemus. Nam quum thesis & consultatio sit natura prior, ac sæpius in hoc genere & superiori tractetur, quàm iudicio: ordine questionum exornatio, & deliberatio iudiciale genus antecedunt. Quod autem honestas in demonstratione finis est, in deliberatione, utilitas, qua complectitur honestatem, preposuit illud genus, in quo quæritur, quid honestum sit: quia posterius est, an honestum utile sit. Principio constituit finem, ut ad quem referuntur omnia. Hoc eò fit, quod natura finem spectans initio, quem postremum assequatur, ad eum reducit omnia. In deliberatione recte statuitur finis utilitas, etsi Quintilianus improbat: Deliberationes, inquit, miror, à quibusdam sola utilitate finitas. Eos excusat postea, nec dubito quin secundum opinionem pulcherrimam, ne utile quidem, nisi quod honestum esset, existimarint. Sic res habet. Cicero paulo post, Utilitas, inquit, in discernendis bonis malisque uersatur: bonis subiicit honesta, quæ proficiuntur à uirtutibus. hoc modo utilitate comprehendit honestatem. Sed uir sapiens intellexit in deliberando honesta considerari, non simpliciter, & ut sunt honesta, sed ut nobis utilia, uel ad gloriam, uel ad boni consecutionem. quod quum sit, utilitas postremus est finis. Deliberationis sunt due partes: suasio, & dissuasio. Vtriusque est uidere, primum quid aut possit fieri, aut non possit: & quid necesse sit, aut non necesse. Si quid effici non potest, deliberatio

deliberatio tollitur, quamuis utile sit: ut si constet Isthmon intercidi non posse, frustra in posterum deliberat Caesar. Necesse quid accipi uelit, ostendit, uidebat enim fore qui dicerent: Necessarium hic non habere locum. quod Quintilianus arripuit: Quantalibet, inquit, uis ingruat, aliquid fortasse pati necesse sit, nihil facere. Necessarium est igitur, & quod aliter fieri non potest: & quod si fieri potest, tamen saluis nobis, aut salua dignitate nostra fieri non potest. Hoc necesse est, quod arbitratur reliquis honestatibus in civili ratione & modis anteponendum. Ut Antoniana septima, Bellum cum Antonio necessarium dicit, quia pax esse non potest salua libertate Populi Rom. Pax est tamen sua natura & honestior & commodior, quàm pugna civilis. Rursus utrumque partem diuidit, Querendum est an omnino fieri possit, & quàm facile possit. Nam quæ perdifficilia sunt, perinde habenda sæpe sunt, ac si effici non possint. Ut effici potuit, Annibalem in Italia uinci. uerum quia perdifficile erat, non putarunt id effici posse Romani, ideoque reuocauerunt in Africam. Querendum est eodem modo quid omnino necessarium, quidque magni intersit tanquam necessarium: Mancinus facere fœdus illud Numantinum necessarium uidit, si militem seruare uellet, fecitque necessitate ductus. Roma seruos armauit in Annibalem propè necessario. Id enim uidebat opem ferre posse Reip. Hoc quoque necesse duxit. Suatori proponitur una ratio, si & utile est, & fieri potest, fiat. Ut Cicero bellum suadet in Antonium, Philippica septima: Si pace frui uolumus, bellum gerendum est: si bellum omitemus, pace nunquam fruemur. Vitale proponit pace frui. Quod autem bellum fieri possit, ostendit: Eos Consules habemus, eam Pop. Rom. alacritatem, eum consensum Italiae, eos duces, eos exercitus, ut nullam calamitatem Resp. accipere possit, sine culpa Senatus. Dissuatori duplex ratio proponitur. Una, si non utile est, ne fiat. Altera si fieri non potest, ne suscipiatur. Idem in eadem oratione, in qua partes suatoris & dissuatoris agit: Cur igitur pacem nolo? quia turpis est, quia periculosa, quia esse non potest. Suasor igitur utrumque docet, dissuasor altero contentus esse potest. Illi proponitur unica uia: hic habet optionem, utram malit uiam tenere.

Est igitur in deliberando. Traditis in demonstratiuo genere præceptis, nunc iam deliberatiui generis præcepta explicat, eiusque finem facit utilitatem, à quo planè dissentit Quintilianus, inquit, Deliberatiuas quoque miror à quibusdam sola utilitate finitas. Ac si quid in his unum sequi oporteret, potior fuisset apud me Ciceronis sententia, qui hoc materiae genus dignitate maxime contineri putat. Nec dubito quin ij, qui sunt in illa priori sententia, secundum opinionem pulcherrimam, ne utile quidem, nisi quod honestum esset, existimarint. Et hæc est ratio uerissima: si consilium contingat semper bonorum atque sapientium. Ve

rūm apud imperitos, apud quos dicenda frequenter sententia est, populūq; præcipuē, qui ex pluribus constat indoctis, discernenda sunt hæc & secundum magis communes intellectus loquendum. Cicero tamen, ut hic, ita in *Topicis* si nem facit utilitatem. *Vtilia prima.* Quintilianus autē, *Quare in suadēdo, inquit, & dissuadendo, tria primū spectanda erunt, quid sit de quo deliberetur, qui sint qui deliberent, qui sit qui suadeat.* Rem de qua deliberatur, aut certum est posse fieri, aut incertum, si incertū, hæc erit quæstio sola aut potentissima: sæpe enim accidet, ut prius dicamus, ne si possit quidem fieri, esse faciendum, deinde fieri non posse. Cum autem de hoc quæritur, coniectura est, an *Isthmos* intercidi, an *siccari palus Pontina*, an portus fieri *Hostiæ* possit, an *Alexander* terras ultra *Oceanum* sit inuenturus. Sed in his quoq; quæ constabit posse fieri, coniectura aliquando erit: ut si quærat, an utiq; futurum sit ut *Carthaginem* superent *Romani*: ut redeat *Annibal*, si *Scipio* in *Africam* exercitum transtulerit: seruent fidem *Samnites*, si *Romani* arma deposuerint. Quædam & fieri posse, & futura esse, credibile est. Et paulo post, *Possibile, fas, iustum, pium, æquum, mansuetum, subijci possunt honestati.* An sit autem facile, magnum, iucundum, sine periculo, ad quæstionem pertinet utilitatis: qui loci oriuntur ex contradictione. Est quidem utile, sed difficile, paruum, iucundum, periculosum. Tamen quibusdam uidetur esse nonnunquam de iucunditate sola consultatio, ut si de ædificando theatro, instituendis ludis deliberetur. Itaq; cū constet hoc genus cauſarū. Subaudi, difficile atq; necessariū. Sic suaſori. Subaudi, & utile esse, & fieri posse. Dissuaſori. Si alterū informat, sat est ut aut inutile esse, aut fieri non posse dicat.

De utilitate.

Quæ per se expetenda propter commoditatem.

Quare quoniam in his uersatur omne consilium duobus, de utilitate antè dicamus, quæ in discernendis bonis, malisq; uersatur. Bonorum autem partim necessaria sunt, ut uita, pudicitia, libertas, ut liberi, coniuges, germani, parentes: partim non necessaria, quorum alia sunt per se expetenda, ut ea quæ sita sunt in officijs, atq; uirtutibus: alia quod aliquid commodi efficiunt, ut opes & copiae. Eorum autem quæ propter se expetuntur, partim honestate ipsa, partim commoditate aliqua expetuntur. Honestate, ea quæ

profi

proficiscuntur ab ijs uirtutibus, de quibus paulò antè est dictum: quæ sunt laudabilia ipsa per se. Commoditate autem aliqua, quæ sunt in corporis, aut fortunæ bonis expetenda. Quorum alia sunt quasi quodammodo cum honestate cōiuncta, ut honos, ut gloria: alia diuersa, ut uires, forma, ualetudo, nobilitas, diuitiæ, clientelæ.

V T I L I T A S in discernendis bonis malisq; uersatur: id est, rebus expetendis atq; fugiendis. Bonorum quibus utilitatem metimur, alia necessaria: hoc est, sine quibus salui liberi uel esse non possumus. Sic antè definit, ut uita, pudicitia, libertas: ut liberi, coniuges, germani, parentes. Tolle uitam, perijmus: dic liberos, coniuges, germanos, parentes esse perituros, iterum quodammodo perijmus: aut periclitari uelle debemus: quoniam illorum uita, nobis æque chara debet esse atq; nostra. Tolle libertatem aut pudicitiam, misere seruimus. Seruitute mors omnis optabilior est, quod sæpe testatur. Dicamus uno uerbo, Nullam existimat uitam, sine libertate, & honesta conditione uitæ. Hæc autem plurimum ualent ad persuadendum, & in *Antonium* frequenter usurpat. Bonorum partim non necessaria, quibus destituti, uitam libertatemq; retinere possumus: non uniuersis quidem destituti, sed aut singulis, aut multis eorum. Ea sunt duplicia: alia sunt per se expetenda, ut officium, quod ab ipso finitur. Hoc modo, Officium est, quod ita factum est, ut eius facti probabilis ratio reddi possit.

Alia non per se expetuntur, sed quod aliquid commodi efficiunt, ut opes & copiae. Eorum quæ propter se expetuntur, partim honestate ipsa, partim commoditate aliqua expetuntur. Quæ diuisio mirabilem quandam uidetur habere difficultatem. Nam secundum membrum confundit & priore cōmiscet. Et paulo post diuitias referre uidetur ad ea quæ sunt per se expetenda, quas antè subiecerat his quæ aliquid commodi efficiunt. Deinde tria genera bonorum reuocat ad ea quæ propter se expetuntur. quomodo propter se expetuntur? Hæc mihi relinquenda uidebantur ijs, qui putant omnia esse peruia. Non erat uerendum ne uitio darent meam negligentiam si quid intactum reliquisset, sed timendum potius, ne meam accusent diligentiam, quæ multo facilius sui tediū parit. Et si uereri nō debeam, eloquentiæ præcepta copiose tractare, si qua mihi data fuisset eloquendi facultas: quia turpe sit in copiosa ratione dicendi, inopia & ieiunitate laborare. Illi sciunt, nescimus. Perficiunt, uix bene conamur. Commoditate

pendia

pendia uiarum sequuntur, longiora si modo sunt apertiora, malumus. Nihil usquam reperiunt impedimenti, nos circa momenta luctamur. Impellamus igitur & hunc scopulum. Expetendorum tria sunt genera: Aliud est simpliciter honestum, ut officium & uirtus. Aliud honestum utilitati copulatum, ut gloria. Aliud uero simpliciter utile, ut diuitiae. Primum genus honestate sola petitur, qua nihil est utilius. Alterum non honestate modo, quæ potior est, sed etiam commoditate quadam expetitur, ut honos & gloria. Tertium utilitate sola ducitur, ut uires, forma, ualetudo, nobilitas, diuitiae, clientele. Sunt igitur duo genera commodorum, unde totidem diuisiones. Diuitiae pertinent ad secundum genus, nec sunt propter se expetendæ. Bonorum tria genera sunt propter se expetenda, si modo iunguntur honestati. Sed quædam bona sunt diuersa: hoc est, nulla cum honestate coniuncta, ut diuitiae, clientele. Ex his obiecta dissoluimus: hanc autem rerum diuisionem hic uideas, quum dicit: Quorum scilicet commodorum alia sunt quasi quodammodo cum honestate coniuncta, ut honos, ut gloria: alia diuersa, ut forma, uires, ualetudo. Uideas & secundo libro de Inuentione, Rerum expetendarum, inquit, tria genera sunt. Nam est quiddam quod sua ui nos alliciat ad sese, non emolumento captans aliquo, sed trahens sua dignitate, quod genus, uirtus, scientia, ueritas est. Aliud autem non propter suam uim & naturam, sed propter fructum atque utilitatem petendum, quod genus pecunia est. Est porro quiddam ex horum partibus iunctum, quod & sua ui & dignitate nos inducit, & præ se gerit quandam utilitatem, quod magis expetatur, ut amicitia, bona existimatio. Hæc ille.

G. VALLA. Sita sunt. Est autem (ut in tertio de finibus bonorum & malorum Cicero inquit) officium, quod ita factum est, ut eius facti, probabilis ratio reddi possit. Atque uirtutibus. Est autem uirtus, ut inquit Aristoteles, μέσος τῶν παθῶν, mediocritas perturbationum. Plato autem: ἁγνή, inquit, ἐστὶν ἡ ἀρετὴ αὐτῶν ἡτοιμασμένη ἐκ τῶν ἡρώων, ἀκαθάρτη λέγεται. Virtus est habitus per se laudabilis: secundum quem id quod illam habet, bonum dicitur. Laudabilia. Nam, ut Aristoteles docet in Ethicis, in anima esse dicuntur bona, alia honorabilia, alia laudabilia. honorabilia quidem, ut memoria, consilium, iudicium, ingenium, intelligentia, & huiusmodi alia, unde artes scientiæque scaturiunt: laudabilia autem, ut uirtutes sunt morales omnes. Valetudo. Quæ tamen uocabuli significatione anceps est.

Est etiam quasi quædam materies subiecta honestati, quæ maxime spectatur in amicitijs: amicitia autem, charitate & amore cernuntur. Nam cum deorum,

tum pa

tum parentum patriæque cultus, eorumque hominum, qui aut sapientia, aut opibus excellunt, ad charitatem referri solet. Coniuges autem & liberi & fratres, & alij quos usus, familiaritasque coniunxit, quanquam etiam charitate ipsa, tamen amore maxime continentur. In his igitur rebus cum bona sint, facile est intellectu quæ sint contraria.

Charitas.

Amor.

EST etiam quasi quædam materies subiecta honestati, quæ maxime spectatur in amicitijs: hoc est, amicitia partim honestate ipsa, partim commoditate aliqua, expetuntur, ex quibus ut è materia & hypothese ducitur argumentum deliberanti. Amicitia, inquit, secundo de Inuentione, uoluntas est erga aliquem rerum bonarum, illius ipsius causa quem diligit, cum eius pari uoluntate. Hic quia de ciuilibus causis loquimur, fructus ad amicitiam adiungimus, ut eorum quoque causa petenda uideatur, ne forte qui nos de omni amicitia dicere existimant, reprehendere incipiant: quanquam sunt qui propter utilitatem modo petendam putant amicitiam, sunt qui propter se solum, sunt qui propter se & utilitatem, quorum quid uerissime constituatur, alius locus erit considerandi. Nunc hoc sic ad usum oratorium relinquatur, utramque propter rem amicitiam esse expetendam. Hactenus Cicero. Ex his colliges cur amicitiam ab ijs quæ propter se expetuntur separauerit. Amicitia duplices. Nam charitate, & amore cernuntur. Charitas est sanctus amor & cultus deorum, parentum, patriæ, sapientium, & illustrium uirorum. Hæc amicitia est quædam sanctior. Amor honestus latius patet. Etenim dicitur omnis amicitia nulla indigentia, nulla utilitate quaesita, ut in fratres, coniuges, liberos, familiares, necessarios. his omnibus, quod amoris proprium est, optare bona debemus præter illum cultum charitatis.

Quæ sint contraria. Et perinde uituperanda.

G. VALLA.

Quod si semper optima tenere possemus: aut sanè, quoniam quidem ea perspicua sunt, consilio multum egeremus. Sed quia temporibus quæ uim habent maximam, persæpe euenit, ut utilitas cum honestate certet, earumque rerum contentio plerumque deliberationes efficit, ne aut opportuna propter dignitatem,

Utilitas cum honestate certat.

aut

Personis accom=
modanda delibe=
ratio.

aut honesta propter utilitatem relinquatur, ad hanc difficultatem explicandam praecepta referamus. Et quoniam non ad ueritatem solum, sed etiam ad opinioniones eorum qui audiunt, accommodanda est oratio, hoc primum intelligamus, hominum duo esse genera: alterum indoctum, & agreste, quod anteferat semper utilitatem honestati: alterum expoliturum, quod rebus omnibus dignitatem anteponat. Itaque huic generi laus, honos, gloria, fides, iustitia, omnisque uirtus: illi autem alteri quaestus, emolumentum, fructusque proponitur, atque etiam uoluptas, quae maximè est inimica uirtuti, bonique naturam fallaciter imitando adulterat, quam immanissimus quisque acerrimè sequitur, neque solum honestis rebus, sed etiam necessarijs anteponebat. In suadendo, cum ei generi hominum consilium des, saepe sanè laudanda est.

STREB. AD deliberandum parata materia est, ut omnia genera bonorum, quae uel honestate ipsa, uel commoditate sola expetuntur. Quid proxime coheret? Proximum uidetur id spectare, qui sint qui deliberent, ut habita ratione personarum, ex utilitate causae spectet orator, quae quibus bona debeant accommodari. Si semper optima tenere possemus, ut in consilio bonorum atque sapientium haud sanè consilio multum egeremus, quoniam quidem perspicua sunt optima quaeque, nisi mortalitatem nostram occaecaret utilitas. Sed uaria temporum conditio et opportunitas agendi capit hominum mentes. Diuortium facit honestorum et utilium. Inde succrescit popolare deliberandi genus, in quo opportuna cum dignitate, honesta cum utilitate certant. Opportunitas autem, ut ait de Finibus, est uarietatis et temporis occasio, rebus agendis conueniens, in qua maxime spectatur utilitas, sicut honestas in dignitate. Vtrunque deliberandi genus oratori uidendum, cuius oratio ad opinioniones eorum qui audiunt, accommodatur, ut animos tractare, et ad suum finem perducere queat: si non ueritate, rectaque uia, certè errore uiarum quae ducunt ad ueritatem. Is igitur indoctum et agreste hominum genus, hoc est, neque literis, neque civili prudentia

prudencia politum, utilitate pelliciet. Expoliturum uero disciplinis et honestatione uiuendi, facilius dignitate rerum commouebit. Huic generi polito, laus, honor, gloria, fides, iustitia, omnisque uirtus proponitur. Laus est omnium rerum bonarum. Honos exhibetur in testimonium uirtutis, et in re, non in uoce positus est. Gloria est incorrupta uox iudicantium de eccellente uirtute. Sic finit ipse Tusculana tertia. Illi generi indocto quaestus, emolumentum, fructusque proponitur. Quaestus est pecuniae. Emolumentum dicitur quicquid prodest, ut per Graecum. Huic contrarium, detrimentum. Fructus hic omne commodum accipitur. Quid autem differat ab emolumento tradit ipse III. de Finibus: Illa quae profunt, aut quae nocent, id est, emolumenta, et detrimenta, aut bona sunt, aut mala, quae sint paria necesse est. Commoda autem, et incommoda in eo genere sunt, quae praeposita et reiecta dicimus: ea possunt paria non esse. Significat emolumenta bona esse, fructus indifferentes, per se nec bonos, nec malos. Indocti etiam uoluptate capiuntur, quam Stoici definiunt sublationem animi sine ratione opinantis se magno bono frui. Habet letitiam in animo, commotionem suauem iucunditatis in corpore. Voluptas est maxime inimica uirtuti, quia, ut inquit, I. de Legibus, imitatrix boni uoluptas, malorum autem mater omnium, cuius blanditijs corrupti non cernunt ea quae natura bona sunt, quia res honestae dulcedine hac et scabie carent. Haec ille. Quod igitur, imitatrix boni uoluptas, blandissima domina est, et eadem illecebra turpitudinis, honesti bonique naturam fallaciter imitando adulterat, quippe quae habeat quiddam simile naturali bono, lenitatis est enim et suauitatis. Voluptatem immanissimus quisque acerrime sequitur, quoniam quanto immanior est quisquam, tanto propius accedit ad belluas, quae uoluptate ducuntur. Atqui uidentur haec repugnare superioribus. dicebat antea, Temperantiam immanitas imitatur in uoluptatibus aspernandis. Sed immanissimum capit hic, qui sensum secutus a naturali bono longissime recessit, immanitatem capiebat atrocior, nimiamque temperantiam.

Optima tenere. Sensus est, Habenda apud malos aliquando indoctos, est oratio, apud quos consultandum, si non quid honestum, saltem quid utile, quod si optima teneremus, nullus esset consultationi locus, quilibet enim quid sibi praescribendum foret, cognosceret. Opportuna. Subaudi, quae in ipsa est honestate. Ad opinioniones. Nam orator totum se ferè audientium accommodat sententiae, aut non multum ab ipsorum mente se abdicat: ita enim siue utilia, siue honesta, tum demum potest obtinere. Illi autem alteri. Subaudi, agresti, et sordido generi, quaestus, emolumentum, fructusque proponitur, hoc est, unde quis possit utilitatem enancisci. Voluptas. Subaudi, corporis. quoniam ea est uirtuti inimica, nam uirtutis uoluptas, auget animi bona. Bonique. Quia dum quis

dum quis id bonum existimat, quod imperet, pecuniam habeat, & reliqua huiusmodi, siue iure, siue iniuria: non querit, dum uideatur laudandus & honorandus, accedere quæ bona sunt uirtutis. Necessarijs. Ut patriæ, ut parentibus, ut liberis: quod in primis queri oportuit.

Et illud uidendum, quanto magis homines mala fugiant, quàm sequantur bona. Nam neque honesta tam expetunt, quàm deuitant turpia. Quis enim honorem, quis gloriam, quis laudem, quis ullum decus tam unquam expetat, quàm ut ignominiam, infamiam, contumeliam, dedecus fugiat? quarum rerum dolor grauis est. Est genus hominum ad honestatem natum, malo cultu, prauisq; opinionibus omne corruptum. Quare in cohortando, atq; suadendo propositum quidem erit nobis illud, ut doceamus qua ui bona consequi, malaq; uitare possimus. Sed apud homines bene institutos plurimum de laude, & de honestate dicemus, maximeq; ea uirtutum genera tractabimus, quæ in communi hominum utilitate tuenda, augendaq; uersantur. Sin apud indoctos, imperitosq; dicemus, fructus, emolumenta, uoluptates, uitationesq; dolorum proferantur, addantur etiam contumeliæ, atq; ignominia. Nemo enim est tam agrestis, quem non si ipsa minus honestas, contumelia tamen, & dedecus magno pere moueat. Quare quod ad utilitatem spectat, ex his quæ dicta sunt, reperietur.

Honesti quibus
rebus ducantur.

Indocti quibus
capiantur rebus.

STREB. QUID rudibus & politis maxime conueniret, ostendit. Nunc utrisque deliberando, proponenda mala censet, quia multo magis homines mala fugiunt, quàm sequuntur bona, neque honesta tam expetunt, quàm deuitant turpia. Ergo sumenda etiam contraria suaseri, ut honos ignominia, gloria infamia, laus contumelia, decus dedecus. Sed qui sit ut genus hominum ad honestatem natum, non tam honesta expetat, quàm deuitet turpia? Subijcit causam, quod malo cultu

cultu prauisq; opinionibus omne corruptum est, nec uirtute & scientia excolitur, nec certa rectaq; consecratur. Ergo docebit orator in consilio qua ui bona consequi, quaq; ratione mala uitare possimus. ex bonis autem plurimum ualent, quæ in communi hominum utilitate tuenda, augendaq; uersantur, quod genus est iustitia, fides, liberalitas, omnisq; uirtus quæ spectat hominum societatem.

Quarum rerum. Ignominia, infamia, contumelia, dedecoris. Atque G. VALLA. hæc non publicis modo consilijs, sed etiam priuatis: at quæ adeo magis in priuatis spectanda sunt. Malo cultu. Quod si malè colatur, ut si inhonestum uideatur, in alterius adduci non possit sententiam. Bene institutos. Qui rebus bonis instructi fuerunt. Addantur etiam contumeliæ. Subaudi, ut deuitari possint.

Quid autem possit effici, necne possit, in quo De efficiendi etiam quàm facile possit, quàmque expediat, quæ facultate. ri solet, maxime ex causis his, quæ quàmque rem efficiant, est uidendum. Causarum autem genera sunt plura. Nam sunt aliæ quæ ipsæ conficiunt, aliæ quæ uim aliquam ad conficiendum afferunt. Itaque illæ superiores, conficientes uocentur: hæ reliquæ ponantur in eo genere, ut sine his confici non possit. Conficiens autem causa, alia est absoluta, & perfecta per se: alia aliquid adiuuans, & efficiendi socia quædam, cuius generis uis uaria est, & sæpe aut maior, aut minor, ut & illa quæ maximam uim habet, sola sæpe causa dicatur. Sunt autem aliæ causæ, quæ aut propter principium, aut propter exitum conficientes uocantur. Cum autem queritur quid sit optimum factum, aut utilitas, aut spes efficiendi ad assentiendum impellit animos. Et quoniam de utilitate iam diximus, de efficiendi ratione dicamus. Quo toto genere quibus cum, & contra quos, quo tempore, aut quo loco, aut

z z quibus

quibus facultatibus, armorum, pecuniæ, sociorum, earum uel rerum quæ ad quancunque rem efficiendam pertinent, possumus uti, requirendum est. Neque solum ea sunt, quæ nobis suppetunt: sed etiam illa quæ aduersantur uidenda. Et si ex contentione procliuiora erunt nostra, non solum effici posse quæ suademus, erit persuadendum: sed curandum etiam ut illa facilia, procliuiora, iucunda uideantur. Dissuadentibus autem aut utilitas labefactanda est, aut efficiendi difficultates efferendæ, neque alijs ex præceptis, sed ipsæ ex suasionis locis.

STREB. IN DVOBV Suersatur omne consilium, si et utile est, et fieri potest, fiat. De utili priore loco dictum est, quod quidem uidebatur esse natura secundum. Nam uidetur omnium primum, cognoscere possit ne aliquid fieri: quia siquid effici non potest deliberatio tollitur. Sed utilia cupimus, quibus fruamur: inquirimus: idcirco hunc ordinem sequimur. Si ueniat in dubium, possit ne aliquid effici, quoniam coniectura ducitur, a causis sumetur argumentum, qui maxime coniecturalis est locus. Cicero in Diuinatione, In quo si te multum natura adiuuaret, si optimis a pueritia disciplinis et artibus studuisses, in his elaborasses: si literas Græcas Athenis, non Lilybæi, Latinas Romæ, non in Sicilia didicisses, tamen esset magnum, tantam causam, tam expectatam, et diligentia consequi, et memoria complecti, et oratione exponere, et uoce, et uiribus sustinere. Cæcilius causam sustinere non posse monstrat, cui natura, ars, et exercitatio tres eloquentiæ causæ defuerunt. Causa iudicialis est quidem, sed pars illa cohortantis, ne quid tentet Cæcilius supra uires. Causarum aliæ conficiunt, quæ efficientes inde uocitantur: ut pudor efficit ruborem. Aliæ uim aliquam ad conficiendum afferunt, ut instrumenta, tempus, locus, sine quibus aliquid effici non potest. Efficiens autem causa, alia est absoluta et perfecta per se, quæ sola certo rem efficit: ut sol diem, ignis calorem. Aliæ aliquid iuuans, et efficiendi socia quædam: ut terra plantas efficit sed adiuta cultu, sole, pluuia, rore. Hæc aut maior est, aut minor, ut natura et usus ad eloquentiam plus faciunt, quam cognitio præceptorum. Sunt autem aliæ causæ quæ conficietes uocantur, aut propter principium: ut materia, quod est principium rerum: aut propter

pter exitum, ut finis rei quæ suscipitur. Ferrum gladij causa est, quia materia. Artium finis est scientia. Quæ pertineant ad causas, alia tradit in Topicis. Hactenus de utilitate, et efficiendi potestate. Nunc usus est eorum, ut ad assentiendum impellant animos: quod facilius obtinebunt, si quæ rerum dicuntur appendices uulgo circumstantiæ, ponentur, quibuscumque, contra quos, quo tempore, quo loco, quibus facultatibus utamur, si nostra, et aduersa inter se comparemus, ut ex duobus procliuiora uideamus. Quod si ex contentione, id est, comparatione, procliuiora, hoc est, faciliora nostra uidebuntur, non erit satis, ita nobis uideri, sed erunt oratione demonstranda, ut non modo dicenti, sed alijs etiam facilia, procliuiora, iucunda uideantur. Cicero Antoniana quarta facit hæc rerum contentionem, ad cohortandum populum Romanum aduersus Antonium. Quibuscumque bellum suscipiat, ut D. Bruto, C. Cæsare, ueteranisque. Contra quem, ut alterum Spartacum Antonium. Quo tempore, ut quum ad recuperandam libertatem exarsit omnis Italia. Quibus facultatibus, ut Reputatio, Senatus, erario, quæ non habet Antonius. Hinc sua facilia, procliuiora, iucunda colligit his uerbis, Ut igitur Catilinam diligentia mea, Senatus autoritate, uestro studio, et uirtute fregistis: sic Antonij nefarium latrocinium, uestra cum Senatu concordia, tanta quanta nunquam fuit, felicitate, et uirtute exercituum dumcumque uestrorum breui tempore oppressum esse audietis. Quemadmodum autem suatori proponitur una ratio, si et utile est, et fieri potest, fiat: ita dissuatori duplex, aut utilitas ab eo labefactanda est, quod agit in Scruilium Rullum: aut efficiendi difficultates efferendæ, quod facit in dissuasionem pacis, Antoniana septima.

Quamque expediat queri solet. In deliberatio, inquit, genere queri etiam G. VALLA. solet quam sit utile: quam fieri, aut non fieri possit aliquid. Causarum autem genera sunt plura. Sicut ipse in Topicis docet. Nam sunt aliæ quæ ipsæ conficiunt. Quæ efficientes causæ nominantur. Ad conficiendum afferunt. Id est, causæ quæ adiuuantes nominari solent: ut in libro de Fato ipse quoque ostendit. Principium. Ut est causa materialis, ac formalis. Exitum. Ut causa finalis. nam cum Aristoteles causarum genera materialem, formalem, finalem efficientemque fecerit, Plato his etiam addidit exemplarem, atque instrumentalem. Quæ aduersentur. Stultum siquidem sit, quæ profunt inspicere: et quæ officere possint non considerare. Contentione. Quæ solet in sententijs uarijs pronuntiandis nasci. Dissuadentibus. Commouit ac instruit sententiam suam pronuntiantes, et consilium proferentes: nunc quid pariter facere oporteat deterrentes ab alieno proposito, docet. Suasionis locis. Hoc est, ex eis locis quibus alter suasisit, ex eisdem dissuademus.

De mouendis
animis in de-
liberatione.

Deliberatiua
qualis oratio.

Vterq; uero ad augendum habeat exemplorum, aut recentium, quò notiora sint: aut ueterum, quò plus autoritatis habeant, copiam. Maximeq; sit in hoc genere meditatus, ut possit uel utilia, ac necessaria sæpe honestis, uel hæc illis anteferre. Ad com-
mouendos autem animos maxime proficient, si incitandi erunt, huiusmodi sententiæ, quæ ad explendas cupiditates, aut ad odium satiandum, aut ad ulciscendas iniurias pertinebunt. Sin autem reprimendi, de incerto statu fortunæ, dubijsq; euentis rerum futurarum, & retinendis suis fortunis, si erunt secunde: sin autem aduersæ, de periculo commonendi. Atque hi quidem sunt perorationis loci. Principia autem in sententijs dicendis breuia esse debebunt. Non enim supplex ut ad iudicem uenit orator, sed hortator, atq; autor. Quare proponere, qua mente dicat, quid uelit, quibus de rebus dicturus sit debet, hortariq; ad se breuiter dicentem audiendum. Tota autem oratio simplex, & grauis, & sententijs debet ornatiores esse, quàm uerbis.

STREB. A' PROPRIIS argumentorum locis ad communes ordine perducitur: unus est exemplorum: alter contentiōis honestorum, & utilium: tertius affectuum: quartus autem figuræ orationis. De exemplis in hoc genere Quint. hoc modo, Vsum exemplorum nulli materiæ magis conuenire merito ferè omnes consentiunt, quum plerumq; uideantur respondere futura præteritis, habeaturq; experimentum uelut quoddam rationis testimonium. Alia exempla sunt recentia, eaq; notiora sunt: alia uetera, in quibus plus est autoritatis: utraq; Ciceroni frequentissima. Alterum est commune præceptum, oratorem in hoc genere deliberandi esse oportere meditatum, hoc est, exercitatum schola; & priuata cogitatione, ac paratos habere communes locos, ut promptius dicat aliquando

pro

pro utilitate contra dignitatem, aut pro dignitate contra opportunitatem, quoniam hæc aliquando conflictantur. Ut qui uoluerunt acta Syllæ manere, non dignitate, sed utilitate firmanunt: aduersarij contra, sed uicit utilitas. Cicero de actis Caesaris, Primum igitur acta Caesaris seruanda censeo: non quò probem: quis enim id quidem potest? sed quia rationem habendam maxime arbitror pacis, & ocij. Ponit exemplum Quintilianus in tertio de Opiterginis. Aliud præceptum commune de mouendis affectibus. Aut incitantur animi, aut mitigantur, atque reprimuntur. Si incitandi erunt, huiusmodi sententiæ proficient, quæ ad explendas cupiditates, hoc est, ad implenda desideria concepta opinione boni futuri pertinebunt. Aut ad odium satiandum, id est, ad conficiendum, quod ira inueterata (sic odium finit) affectat. Aut ad ulciscendas iniurias. Etenim ex quatuor animi motibus duo incitant, ægritudo, cupiditas: duo reprimunt, uoluptas, metus. Ad ægritudinem odiū pertinet: ad cupiditatem ulciscendi, uoluntas. Sic pro lege Manilia, odium cupiditatemq; P. Romani concitat in Mithridatem, qui ciues Romanos in Asia necauerat, exhortatur ad ulciscendam iniuriam. Videte quem uobis animum suscipiendum putetis. Maiores uestri sæpe mercatoribus, ac nauicatoribus iniurijs tractatis bella gesserunt: uos tot ciuium Romanorum milibus uno nuncio, atq; uno tēpore necatis, quò tandem animo esse debetis? & quæ sequuntur. Si reprimendi erunt animi, tum ualebit metus, ad quem pertinet incerta fortuna, dubius euentus rerum futurarum, & periculum: ualebit & uoluptas, quæ retinere secundam fortunam uelit. Quibus rebus utitur in Rullum frequentissime, ut legis agrariæ cupiditas inflammata restinguatur. Quartum cōmune præceptum de modo, & figura orationis. In deliberatione utendum breuibus principijs, oratione simplici, & graui, & sententijs, quàm uerbis ornatiore. quod præceptum Quintilianus ut alia multa arripuit, atq; dilatauit. In principio proponet qua mente dicat, ut Antoniana quarta: quid uelit, ut septima: quibus de rebus dicturus sit, ut prima: hortetur ad se breuiter dicentem audiendum, Peto à uobis Patres Cons. ut eadem benignitate, qua soletis, uerba mea audiat. Tota oratio simplex, non exultans insolentia uerborum, & sententiarum: non eleganter exornata, ut demonstratio: non contentiosa, & subtilis, ut iudicialis actio: sed grauis, sententiosa, plena ponderis, & autoritatis. Quintilianus tamen sic iudicat, Ciceronis sententiæ, inquit, & conciones non minus clarum, quàm est in accusationibus, ac defensionibus, eloquentiæ lumen ostendunt.

Vterque uero. Idem quoque docet Quintilianus, inquit, Tota autem oratio, simplex, & grauis, & sententijs debet ornatiores esse, quàm uerbis. Vsum exemplorum nulli materiæ magis conuenire merito ferè omnes cōsentiunt: cum plerumq; uideantur respondere futura præteritis, habeaturq; experimentum uelut quoddam

G. VALLA.

quoddam rationis testimonium. Breuitas quoque ac copia, non genere materia, sed modo constant. Ad explendas cupiditates. Si agrestes erunt auditores. Reprimendi. Hoc est, à cupiditate illa uehementi, fuerint reuocandi.

Principia autem. Quintilianus autem, Prooemio, inquit, quale est in iudicialibus, non ubique eget, quia conciliatus est ei quisque quem consulit: initium tamen quodcumque, debet habere aliquam prooemij speciem: neque enim abrupte, nec unde libuit, incipiendum: quia est aliquid in omni materia naturaliter primum. In senatu utique, et in concionibus, eadem ratio, quae apud iudices, acquirenda sibi plerumque eorum, apud quos dicendum sit, beneuolentiae: nec mirum, cum etiam in panegyricis petatur audientium fauor, ubi emolumentum non utilitate aliqua, sed in sola laude consistit.

De genere iudiciali.

C. F. Cognoui iam laudationis, & suasionis locos: nunc quae iudicij accommodata sunt expecto, idque nobis genus restare unum puto. C. P. Recte intelligis, atque eius quidem generis finis est aequitas, quae non simpliciter spectatur, sed ex comparatione nonnunquam: ut cum de uerissimo accusatore disputatur, aut cum hereditatis sine lege, aut sine testamento petitur possessio: in quibus causis, quid aequius, aequissimumue sit, quaeritur: quas ad causas facultas petitur argumentationum ex ijs, de quibus mox dicetur, aequitatis locis. Atque etiam ante iudicium, de constituendo ipso iudicio solet esse contentio, cum aut sit ne actio illi qui agit, aut iam ne sit, aut non iam esse desierit, aut illa ne lege, his ne uerbis sit actio, quaeritur: quae etiam si ante quam res in iudicium uenit, aut concertata, aut diiudicata, aut confecta non sunt, tamen in ipsis iudicijs permagnum saepe habent pondus, cum ita dicitur, Plus petisti, sero petisti, non fuit tua petitio, non à me, non hac lege, non his uerbis, non hoc iudicio. Quarum causarum

genus

genus est positum in iure ciuili, quod est in priuatarum, ac publicarum rerum lege aut more positum, cuius scientia neglecta ab oratoribus plerisque, nobis ad dicendum necessaria uidetur.

IN omni genere tractando statim initio prospiciendus est finis, ut rectius ad eum cetera dirigatur. Sicut igitur in exornando finis est honestas, in deliberando utilitas, sic etiam in iudicijs aequitas. Est autem aequitas, quam ratio naturalis persuasit: quae etsi à iustitia non separatur, tamen alia est aequitas, alia iustitia. Cicero primo de Officijs, Difficile est quum praestare omnibus concupieris, seruare aequitatem: quae est iustitia maxime propria. Aequitatem et iustitiam non eandem fecit, quia aequitas est optima ratio iuris, recta moderatio legis et moris, ius honesti perpetuo constans, quae neque legibus neque scriptis continetur, sed unde profluxere bonae leges, et à qua mala corriguntur. per quam reguntur ea quae non sunt lege comprehensa, quae infinita sint necesse est. Hac utuntur omnes boni. hanc requirunt qui summo iure uexantur. hanc ore uersat omne genus hominum, quum subinde refert. Rationabile est istud, sic enim uulgo dicitur, id est, aequum bonumque: inde lex et aequitas interdum uidentur ita discordare, ut relicta lege appelletur aequitas. Leges igitur et quae proficiuntur à legibus et à iure ciuili, semper ad facilitatem aequitatemque referenda. Cicero de Seruio Sulpitio, Pene diuina eius in legibus interpretandis, aequitate explicandis, scientia. Et paulo post, Itaque quae proficiebantur à legibus, et à iure ciuili semper ad facilitatem aequitatemque referebat. Quum igitur aequitate nemo ledatur, permulti legibus iniquis et moribus uexentur, iudiciorum finis constituitur aequitas, ad quam omne ius, lex omnis, et consuetudo referuntur. Hanc aequitatem secuti sunt oratores illi ueteres, qui nullum ius ciuile didicerant, et ea certe disputatio propria est oratorum materia. Aequitas simpliciter spectatur, An aequum pro amico petere. et ex comparatione aut duorum aut multorum: ut, Caelius ne an Cicero uerior erit accusator: quae controuersia diuinitio nominatur, quae quod agitur ante legitimum iudicium hic primas obtinet. Eodem modo fiet comparatio inter multos petitores hereditatis, si tres pluresue petent sine lege aut sine testamento. Nam si lex esset ut agnationis, aut testamentum, de re ipsa contenderetur: sed quia non est, agitur ante iudicium cui detur hereditatis actio. Quintilianus libro tertio, Diuersum his genus quod dicitur comparatiuum, cuius rei tractatus in parte causae frequens est, ut quum apud Centumuiros post alia quaeritur, et hoc uter dignior hereditate sit. Sicut autem agi potest de accusatore statuendo, ita etiam nonnunquam de constituendo iudicio, quae

A 4 translatio

translatio nominatur, an huic: an cum hoc: an hac lege: an apud hunc: an hoc tempore liceat agere: & si qua sunt talia: Vt non debes apud prætorem petere fidei commissum, sed apud consules. Maior enim prætoris cognitione summa est. Non licet tibi agere mecum. Cognitor enim fieri non potuisti. Non debuisti interdicere sed petere. Formulas tradit, sit ne actio illi qui agit: ut filio qui uocet in ius dementiam patris. Aut iam ne sit: ut Fabio repetenti creditum antequam receptum sit deberi. Aut iam ne esse desierit: ut qui uindictæ agrum post decennium. Aut illa ne lege: ut possit ne cum Ebutio Cecinna ab agro prohibitus agere lege de ui, an potius iniuriarum. Aut hæc ne uerbis sit actio: ut Hypseo qui petebat à Crasso prætore, ut ei quem defendebat causa cadere liceret. Hæc & similia non antequam in iudicium ueniunt, concertata sunt, id est, à partibus disputata: aut si concertata, non tamen dijudicata, hoc est, sententia iudicis pronunciata: aut si dijudicata, non tamen confecta, & omnino absoluta. Posteaquam igitur res in iudicium uenerit, illa permagnum habebunt pondus, uel ad declinandum iudicium, uel etiam ad firmandam defensionem. Hæc translatio pertinet ad actiones. Actio ius est persequendi iudicio quod sibi debetur. Vis eius in rebus & in personis, sed in utrisque multiplex, & ea causa perdifficilis: de qua permulta iurisperiti, nec tamen scribunt omnia. Quamobrem hoc causarum genus positum dicit in iure civili. Ius autem civile constat legibus, & more: Lex & mos aut priuata spectant, ut bona singulorum: aut publica, ut ius totius ciuitatis. Iuris scientia neglecta ab oratoribus plerisque, ut à Galba & Antonio præstantissimis oratoribus. Nobis, hoc est, Ciceroni ad dicendum necessaria uidetur. Cuius rei causas explicat primo libro de oratore.

G. VALLA.

Nunc quæ. Quintilianus, Nunc de iudiciali, inquit, genere, quod est præcipue multiplex, sed officijs constat duobus, intentionis, & depulsionis. cuius partes, ut plurimis autoribus placuit, quinque sunt, proœmiū, narratio, probatio, refutatio, peroratio. his adiecerunt quidam partitionem, propositionem, excessum: quarum priores duæ, probationi succedunt. nam proponere quidem quæ sis probaturus, necesse est, sed & concludere. Inde porro subiungit, Verum ex his quas constitui partibus, non ut quidque primum dicendum, ita primum cogitandum est: sed ante omnia intueri oportet quod sit genus causæ. quid in ea queratur. quæ prosint. quæ noceant. deinde quid confirmandum sit, ac refellendum. tum quo modo narrandum. expositio enim, probationum est præparatio: nec esse utilis potest, nisi prius constiterit quid debeat de probatione promittere. postremo intuendum quem admodum iudex sit conciliandus: neque enim, nisi totis causæ partibus diligenter inspectis, scire possumus qualem nobis facere animum cognoscentis expediat, seuerum an mitem, concitatum an remissum, aduersum gratiæ, an obnoxium. Neque tamen ideo eos probauerim, qui scribendum quoque proœmiū nouissime putant

putant. nam ut conferri materiam oportet, & quid quoque loco sit opus, constare ante, quam dicere, aut scribere ordianur: ita incipiendum ab ijs quæ prima sunt. Inspectenda igitur materia est, quo præcipimus ordine scribenda, quo dicimus. Hæreditatis. Hic status negotialis appellatur: ut ipse ostendit in Rhetoricis Cicero. Fortunatianus autem & in scripto, & extra scriptum esse contendit. De constituendo ipso iudicio. Hic status in Rhetoricis translatus appellatur: quoniam de actione transferenda contentio est. Concertata. De qua antequam factum sit certamen. Dijudicata. Et tamen nondum definita. Necessaria uidetur. Propter causas iudiciales, in quibus de iure sepe queritur.

Quare de constituendis actionibus, accipiendis, subeundisque iudicijs, de excipienda iniquitate actionis, de comparanda æquitate, quod ea ferè generis eius sunt, ut quanquam in ipsum iudicium sæpe dilabuntur, tamen ante iudicium tractanda uideantur: paululum ea separo à iudicijs, tempore magis agendi, quam dissimilitudine generis. Nam omnia quæ de iure civili, aut de æquo & bono disceptantur, cadunt in eam formam in qua quale quid sit ambigitur, de qua dicturi sumus, quæ in æquitate, & iure maxime consistit.

DIVINATIONEM & comparisonem translationemque initio tractauit, quod hæc ante iudicium tractanda uideantur. Separantur ergo à iudicijs, temporibus agendi, quia ante legitima iudicia agitantur: non dissimilitudine generis, quoniam cadunt in eadem præcepta, quæ postea traduntur. Constituere actionem, est actorem admittere, qui intendant actionem, hoc est, recipere in causam. Accipere iudicium, est illum, unde petitur, admittere intentionem, actoris seclusa translatione. Excipere iniquitatem actionis, est intentionis dolum malum, & iniustitiam excludere, ne subeunti iudicium fiat iniuria. Æquitatem comparare, est discernere ex duobus accusatoribus, aut petitoribus uter sit dignior, aut qui dignissimus ex multis. Si quæris ad has controuersias, unde petatur facultas argumentationum. Respondet, hæc esse de iure civili, & de æquo & bono, hoc est, de æquitate, idcirco pertinere ad qualitatem, in qua quale quid sit ambigitur.

Constituendis actionibus, Quæ demum actione cum reo agatur. nam G. VALLA.

A4 2 is mos

is mos fuit, nunc uero ablatus est. Separo à iudicijs. Quoniam in eo iudicium non est, in quo translatio est, & cum qua actione agendum sit, queritur. Tempore agendi. Quoniam id est, quod in questionē uenit. Dissimilitudine. Quoniam non utiq; ab simile id à iudicio uidetur. Formam. Ut iudicialis nomine appellentur. Quale quid sit. Vbi qualitas de summo genere est, de qua supra mentionem fecimus, ipsamq; in suas distribui mus species.

In omnibus igitur causis tres sunt gradus, ex quibus unus aliquis capiendus est, si plures non queas, ad resistendum. Nam aut ita consistendū est, ut quod obijcitur factum neges: aut illud quod factū fateare, neges eam uim habere, atq; id esse quod aduersarius criminetur. Aut si neq; de facto, neq; de facti appellatione ambigi potest, id quod arguere, neges tale esse, quale ille dicat, & rectum esse quod feceris, concedendum ue defendas. Ita primus ille status, & quasi conflictio cum aduersario, coniectura quadam; secundus autem definitione, aut descriptione atq; informatione uerbi: tertius æqui, & ueri, & recti, & humani ad ignoscendum disputatione tractandus est.

STREB.

EX DEPVLSIONE rei tres sunt status, ex quibus oritur tripartita ratio iudicij tractandi. Sunt, inquit, tres gradus, qui sunt tanquam fundamenta defensionis, ex quibus unus aliquis capiendus est, si plures non queas, ad resistendum. Nam ita consistendum & uelut in gradu pes firmandus est, ut quod obijcitur, factum neges: aut si fateare, neges id esse quod aduersarius criminetur, & de appellatione ac nomine contendas. Si neq; de facto ut in coniectura, neq; de facti appellatione, ut in definitione, ambigitur, tertium est quod dicas, rectum esse quod feceris, ut sit in qualitate absoluta: concedendum ue defendas, ut sit in assumptiua. Ita primus ille status, qui est quasi conflictio cum aduersario (ut interpretatur) coniectura tractandus est. Secundus definitione ex genere & proprietatibus: aut descriptione ex ijs quæ rebus accidunt, ut est qualitas & quantitas: aut informatione uerbi: hoc est, definitione ex notatione & etymologia, quæ tria sunt definiendi genera. Tertius æqui & ueri &

recti

recti & humani ad ignoscendum disputatione tractatur. Quid æquum sit, aperte monstrauimus. Verum hic dicitur iustum ac iure factum, sicut pro Murena, Atenim agit mecum austere, & stoice Cato, negat uerum esse allici beneuolentiam cibo. Verum, id est iustum. Rectum dicitur ἀρετὴ, id officium quod ab omni uitio prauitatis alienū est. Nam de Finibus, Recta, inquit, omnes numeros uirtutis continent. Hinc licet intelligas inter æquum, uerū, rectūq; nullum esse fere discrimen. Humanum, dicitur clemētia atq; mansuetudo, qualis fuit in Iulio Cesare: quod plurimum ualere ad ignoscendum satis ostendit ipse, pro Marco Marcello, & pro Quinto Ligario.

Tres sunt gradus. Quintilianus autem, Discant igitur, inquit, ante omnia quadripartitam in omnibus causis esse rationem, quam primam intueri debeat qui acturus est, nam, ut à defensore potissimum incipiam, longè fortissima tuendi se ratio est, si quod obijcitur, negari potest. proxima, si nō id quod obijcitur, factum esse dicitur. tertia honestissima, qua rectē factum defenditur. Quibus si deficiamus, ultima quidem, sed iam sola superest salus aliquo iuris adiutorio elabendi ex crimine, quod nec negari, nec defendi potest, ut non uideatur iure actio intendi. hinc illæ questionēs siue actionis, siue translationis sunt. sunt enim quedam non laudabilia natura, sed iure concessa: ut in duodecim tabulis debitoris corpus inter creditores diuidi licuit: quam legem mos publicus repudiavit. Et aliquid æquum, sed prohibitum iure: ut libertas testamentorum. Accusatori nihilo plura intuenta sunt, quam ut probet factum esse, hoc esse factum, non rectē factum, iure se intendere. ita circa species easdem lis omnis uersabitur, translatis tantum aliquando partibus: ut in causis, in quibus de premio agitur, rectē factum petitor probat. Consistendum. Contra aduersarium est respondendum. Factum neges. Inde coniecturalis uel inficialis constitutio nominatur. Eam uim habere. Hoc est, Non debere eo nomine appellari: & perinde cum lis sit de nomine, & uerbi ipsius rei, deueniendum ad definitionem: quare etiam finitiuus status appellatur. Aduersarius criminetur. Ut si aduersarius, uerbi causa, sacrilegium uocet: tu defendas furtum, non sacrilegium dici oportere. Neges tale esse. Quoniam si aduersarius iniuste factum dicat, tu iuste asseras. Informatione. Quoniam qui definit, circa uerbi formam uersatur.

Et quoniam semper is qui defendit, non solum resistat oportet aliquo statu aut inficiando, aut definiendo, aut æquitate opponēda, sed etiam rationem subiiciat reculationis suæ: primus ille status ratio

Ratio.

A4 3 nem ha

Continens &
firmamentū.

nem habet iniqui criminis, ipsam negationem, inficiationemque facti. Secundus, quod non sit in re, quod ab aduersario ponitur in uerbo. Tertius, quod id recte factum esse defendet, quod sine ulla nominis controuersia factum fatetur. Deinde unicuique rationi opponendum est ab accusatore, id quod si non esset in accusatione, causa omnino esse non posset. Itaque ea quae sic referuntur, continentia causarum uocentur: quanquam non ea magis, quae contra rationem defensionis afferuntur, quam ipsae defensionis rationes continent causas. Sed distinguendi gratia rationem appellamus eam, quae affertur a reo ad recusandum depellendi criminis causa: quae nisi esset, quid defenderet non haberet. Firmamentum autem, quod contra ad labefactandam rationem refertur, sine quo accusatio stare non potest. Ex rationis autem, & ex firmamenti consuetudine, & quasi concursu quaestio exoritur quaedam, quam disceptationem uoco, in qua quid deueniat in iudicium, & de quo disceptetur, quaeri solet.

STREB.

STATUS in exornatione sunt, & deliberatione. Quia si nulla quaestio est, nulla erit dicendi materia. Si qua uero est, habeat aliquid in quo stet orator, necesse est, qui sunt dicatur status, quoniam in eo stat uniuersa disputatio: sed status in genere iudicali maxime spectantur, propter intentionem atque depulsionem, quamobrem statuum rationem in hoc genere praecipue considerauit. Quid alij de statu loquantur, nihil ad locum praesentem, quia mentem Ciceronis inquirimus. Hoc tenendum, Ciceronem accipere statum, in quo primum consistit, quasi ad repugnandum congressa defensio. Verba sunt eius in Topicis, Refutatio accusationis, in qua est depulsio criminis, Graece *σέως* dicitur, Latine appelletur status, in quo primum insistit, quasi ad repugnandum congressa

congressa defensio. Itaque si is qui defendit, hoc dicat, Non feci, aut aliud feci, aut recte feci: hanc primam defensionem Cicero statum uocabit, quoniam stat, pedemque sistit is qui refellit. Quod Ciceronis consilium qui redarguunt, ut Eabius, a natura uerae quae ratione discedunt. Nam perspexit oculatus homo causam forensam quoddam esse certamen. In certamine & armorum digladiatione, primum omnium esse loco consistere, stationem in bello uocant: alterum tueri locum ratione captum: tertium hostem sustinere. Simile est in actionibus. Etenim in dicto litium bello capit locum defensor, aut coniecturam, aut definitionem, aut qualitatem, haec prima statio: ut autem eum locum tueri possit, ratione firmat, tanquam fossis & aggeribus. Ratio nominatur. Insurgit aduersarius, & omnia labefactare conatur, tum continens est atque firmamentum: quia cominus pugnatur, manusque uelut praelio conferuntur. Hoc modo uerba quorum studiosissimus est, accommodauit, quod non ita multo post, se distinguendi gratia fecisse scribit, ut qui prouideret calumniatores nunquam defuturos. Status ergo Ciceroni prima congressio est. Non feci, non hoc feci, iure feci. Si progrediare longius, rationem subijcies recusationis tuae, quae nulla datur in coniectura, sed negatio & inficiatio pro ratione habetur.

In definitione ratio est, quod non sit in re, ut in priuata pecunia sublata de sacro, quod ab aduersario ponitur in uerbo, ut sacrilegio. In qualitate ratio datur, quod aequitas id uelit. His gradibus, ab intentione ad statum, & a statu ad rationem deuenitur, qua ui depulsor affirmat aciem. Quid faciat aduersarius? unicuique rationi opponendum est ab accusatore, id quod si non esset in accusatione, causa omnino esse non posset: hoc est, ratio rationi componenda, ut in aciem confertur acies. Accusatoris haec ratio *ὁυκ ἔστι* dicitur, & continens, causaque firmamentum, sine quo accusatio stare non potest. Clodium occidisti, intentio est. Recte occidi, status, quia insidiabatur in uia. Ratio, imò tu insidiator eras, non Clodius. hic firmamentum, continens, & *ὁυκ ἔστι*. An insidiatus est Miloni Clodius? quaestio est, quam disceptationem uocat, & *ἐπίρωμυσις* & iudicationem: quoniam summa est iudicij, totiusque disceptationis. Ex his quid sibi Cicero uelit, facile est intelligere, quidque differant haec uerba, intentio, status, ratio, continens, firmamentum, quaestio disceptationis, *ἐπίρωμυσις*, & iudicatio. Quintilianus in tertio, Cicero, inquit, in Partitionibus oratorijs firmamentum appellat, quod opponitur defensioni: quia continens quod primum sit, ab accusatore dicatur: ratio a reo: ex rationibus & firmamenti quaestione disceptatio sit iudicationum. uerius & breuius qui statum, & continens, & iudicationem idem esse uoluerunt. Haec ille.

Non solum resistat. Quintilianus, Alij statum crediderunt primam G. VALLA. eius, cum quo ageretur, deprecationem: quam sententiam Cicero his uerbis complectitur,

complectitur, in quo primum consistit quasi ad repugnandum congressa defensio. Vnde rursus alia quaestio, an eum semper is faciat, qui respondet. Cui rei praecipue repugnat Cornelius Celsus, dicens, non à depulsione sumi, sed ab eo qui propositionem suam confirmet: ut si hominem occisum reus negat, status ab accusatore nascatur, quia is uelit probare: si iure occisum reus dicit, translata probationis necessitate, idem à reo fiat, & sit eius intentio. Cui non accedo equidem. nam est uero propius quod contrà dicitur, nullam esse litem si is cum quo agitur nihil respondeat, ideoque fieri statum à respondente. Mea tamen sententia uarium id est, & accidit pro conditione causarum: quia uideri potest propositio aliquando statum facere, ut in coniecturalibus causis: utitur enim coniectura magis qui agit. Quo moti quidam eundem à reo inficalem esse dixerunt, & in syllogismo tota ratiocinatio ab eo est qui intendit. Et aliquanto post porro subiungit Quintilianus, Nostra opinio semper hæc fuit, ut cum essent frequenter in causa diuersi questionum status, in eo crederem statum causæ, quod esset in ea potentissimum, & in quo maximè res uerteretur. Id si quis generalem questionem, uel caput generale dicere malit, cum hoc mihi non erit pugna, non magis, quàm si aliud adhuc, quo idem intelligatur, eius rei nomen inuenerit. Sanè status ac statuum nomina, supra memorauimus.

Status. Qui coniecturalis appellatur. Rationem habet iniqui criminis. Quoniam negat: in ipsa enim negatione ratio iniqui criminis inclusa est. Secundus. Qui finitiuus, uel definitiuus, uel finis appellatur. Quod non sit in re. Vt si sacrilegij accusetur reus, & ostendatur id furtum esse, non utique sacrilegium: & huiusmodi alia, ubi id definire opus sit, in quo quaestio posita est. Tertius. Qui qualitatis status appellatur. Rationi. Subaudi, quam profert reus se defendendo. Opponendum est ab accusatore. Subaudi, ad rei refellendam rationem, quod continens uocatur. hanc sanè totam rem ita explicat Quintilianus: His, inquit, inuentis intuendum deinceps Hermagoræ uidetur, quid sit quaestio, ratio, iudicatio, continens, id est, οὐκ ὄντων, uel ut alij uocant, firmamentum. Quaestio latius intelligitur omnis de qua in utranque partem uel in plures dici credibiliter potest. In iudiciali autem materia dupliciter accipienda est: Altero modo quo dicimus multas quaestiones habere controuersiam: quo etiam minores omnes complectimur: Altero quo significamus summam illam, in qua causa uertitur: de hac nunc loquor, ex qua nascitur status, an factum sit, quid factum sit, an rectè factum sit. Has Hermagoras, & Apollodorus, & alij plurimi scriptores propriè quaestiones uocant, Theodorus, ut dixi, capita generalia: sicut illas minores, aut ex illis pendentes, specialia. Nam & quaestionem ex quaestione nasci: & speciem in species diuidi, conuenit. Hanc igitur questionem uelut principalem uocant ἡγεμένη ratio autem

autem est, quia id quod factum esse constat, defenditur, & cur non utamur eodem, quo sunt usi omnes ferè, exemplo? Orestes matrem occidit: hoc constat. Dicit se iuste fecisse. status erit qualitatis. Quaestio, an iuste fecerit. Ratio, quia Clytemnestra Agamemnonem maritum suum patrem Orestis occidit: hoc αὐτοῦ δίκην dicitur: οὐκ ὄντων autem iudicatio, An oportuerit uel nocentem matrem à filio occidi. Nec multo post subiungit Quintilianus, Paulum in his secum etiam Cicero dissentit. Nam & in Rhetoricis, quemadmodum superius dixi, Hermagoram est secutus: in Topicis autem ex statu effectam contentionem, οὐκ ὄντων existimat: idque Trebatio, qui iuris erat consultus, alludens, qua de re agitur appellat: quibus id contineatur, continentia, quasi firmamenta defensionis, quibus sublati defensio nulla sit. At in partitionibus oratorijs firmamentum, quod opponitur defensioni, quia continens quod primum sit, ab accusatore dicatur, ratio à reo, ex rationis, & firmamenti quaestione disceptatio sit iudicationum. Verius ergo & breuius, qui statum, & continens, & iudicationem, idè esse uoluerunt: continens autem id esse quo sublato, lis esse non possit: hoc mihi uidetur causam utranque complecti, & quod Orestes matrè, & quod Clytemnestra Agamemnonem occiderit. Idem iudicationem, & statum consentire semper existimant. Quaestio exoritur. Hæc est οὐκ ὄντων, id est, iudicatio.

Nam prima aduersariorum contentio diffusam *Disceptatio.* habet quaestionem, ut in coniectura, ceperit ne pecunias Decius. In definitione, minuerit ne maiestatem Norbanus. In æquitate, iure ne occiderit Opimius Gracchum. Hæc, quæ primam contentionem habet, ex arguendo, & resistendo, lata, ut dixi, & confusa sunt. Rationum & firmamentorum contentio adducit in angustam disceptationem, ea in coniectura nulla est. Nemo enim eius quod negat factum, rationem aut potest, aut debet, aut solet reddere. Itaque in his causis eadem, & prima quaestio, & disceptatio, est extrema. In illis autem, ubi ita dicitur, Non minuit maiestatem, quod egit de Cepione turbulentius. Populi enim Ro. dolor iustus uim tum illam excitauit, non Tribuni actio, Maiestas autem, quoniam est ma

gnitudo quædam Populi Ro. in eius potestate ac iure retinendo, aucta est potius, quàm diminuta. & ubi ita refertur, Maiestas est in imperij, atque in omni Populi Ro. dignitate: quam minuit is, qui per uim multitudinis rem ad seditionem uocauit. Existit illa disceptatio, minuerit ne maiestatem, qui uoluntate Populi Rom. rem gratam, & æquam per uim egerit. In his autem causis, ubi aliquid rectè factum, aut concedendum esse factum, defenditur, cum est facti subiecta ratio: sicut ab Opimio, Iure feci, salutis omnium, & conseruandæ reipub. causa: relatumque est ab Decio, Ne sceleratissimum quidem ciuem sine iudicio iure ullo necare potuisti: oritur illa disceptatio, potuerit ne rectè salutis reipub. causa ciuem euerforem ciuitatis indemnatum necare. Ita disceptationes eque, quæ in his controuersijs oriuntur, quæ sunt certis personis, & temporibus notatæ, fiunt rursus infinitæ: de tractisq; temporibus, & personis, rursus ad consultationis formam rationemq; reuocantur.

STREB. IN IUDICIO duplex est quæstio, altera diffusa est, altera angusta. Diffusa nascitur ex prima contentione, & statu causæ, ut cepit ne pecunias Decius? Quæstio coniecturalis est ex hoc statu, Cepisti: non cepi. Minuit ne maiestatem Norbanus? ex hoc, minuiisti maiestatem: non minui. Iure ne occidit Opimius Gracchum? ex hoc, Occidisti. Iure occidi. hæc quæstio ex arguendo, id est, accusando, & resistendo, hoc est, depellendo, late funditur, quia nulla ratione adducitur in disceptationis angustias. Angusta quæstio est disceptatio siue iudicatio ex rationis, & firmameti contentione, quæ re propius attingit, minusq; confusa est. Nam quæto quid latius est, tanto confusius: quanto angustius, tanto perspicuum magis. Hoc genus quæstionis in coniectura non erit. Furtum fecisti. Non feci. Fecit ne. quæstio prima, & disceptatio extrema. In definitione non item. Minuiisti maiestatem: non minui. An minuit, prior est quæstio, sed à re longior.

longior. Accede propius, Non minui maiestatem, quia sic agere me uoluit maiestas Po. Ro. quæ est magnitudo quædam Po. Ro. in eius potestate ac iure retinendo. Ex definitione maiestatis refert accusator. Maiestatem minuit is, qui per uim multitudinis rem ad seditionem uocauit. Existit & exoritur illa disceptatio, & quæstio angustior posita ratione cum firmamento, Minuerit ne maiestatem Norbanus, qui uoluntate Po. Romani rem gratam, & æquam per uim egerit. Hic igitur intentio, depulsio, status, quæstio diffusior, ratio, firmamentum, & quæstio disceptationis. Idem fit in qualitate. Occidisti Gracchum. Iure quidem occidi, an iure occiderit. Quæstio est remota. iure feci conseruandæ reipub. causa. Hæc ratio est. Refert aduersarius. Ne sceleratissimum quidem ciuem contra leges patriæ occidere potuisti. Hoc firmamentum est. Oritur illa disceptatio, id est, iudicatio. Potuerit ne salutis reipub. causa ciuem euerforem ciuitatis contra leges necare. Hinc tolle personas Opimij & Gracchi, quæstio erit infinita, quæ consultatio uocatur. Licet ne perniciosum ciuem contra leges necare reipub. causa. Cicero secundo de Oratore, Nam in ea ipsa causa de qua antè dixi, nihil pertinet ad oratoris locos Opimij persona: nihil Decij: de ipso enim uniuerso genere infinita quæstio est, Num poena uideatur esse afficiendus qui ciuem ex Senatusconsulto patriæ conseruandæ causa interfecerit, quum id per leges non liceret: Gracchus seditioso tribunatu acto, quum Auentinum armata multitudine occupauisset, à L. Opimio Consule ex Senatusconsulto, uocato ad arma populo pulsus interemptusq; est. L. Opimius accusatus est apud populum à Q. Decio Tribuno plebis etiam quod indemnatos ciues in carcerem coniecisset. Decius autem accusatus est, quod contra leges pecunias accepisset. Cicero secundo de oratore, Quinetiam in ijs ipsis causis, ubi de facto ambigitur, Ceperit ne contra leges pecunias P. Decius, argumenta & criminum, & defensionum reuocentur oportet ad genus, & ad naturam uniuersam. Norbanus Trib. pleb. turbulenta conciones habuit aduersus Q. Capionem flagrantem inuidia, quod à Cimbris Proconsul uictus esset. Capio damnatus, bona publicata, Norbanus maiestatis est accusatus à Sulpitio, defensus & liberatus ab Antonio, de qua defensione multa Cicero secundo de Oratore.

Ceperit ne pecunias. Reus pecuniarum repetundarum. Norbanus. G. VALLA. Qui Sylle se opposuit. prælium circa Canusium, à proconsulibus aduersus Norbanum gestum: in quo ad sex hominum milia ex Norbani exercitu cæsa, Syllani septingenti milites tantum occisi. Norbanus Capuam fugit. Opimius. Qui consul Gracchanas infectatus factiones est, ut multi narrant historici, ita Apianus. Primam contentionem. Vt, iure non fecisti. feci. Tota contentio est, an iuste fecerit. Lata & confusa. Quoniam an iuste fecerit, uarie multisq; modis tractatur. Rationum autem. Contentionem adducit

ducit in angustam disceptationem: nam ea paucis comprehenduntur. Coniectura. Neque enim ratio, aut firmamentum esse potest, ubi nulla confessio: quod ipse docet cum inquit, Nemo enim eius quod negat factum, rationem aut potest, aut debet reddere. In his, Subaudi, coniecturalibus. Eadem, & prima. Si quidem unum semper est querendi, & disceptandi genus: ut, occidisti: non occidi: an occiderit. Secus uero cum dicitur, iure occidi: hic enim multa disceptatio, an iure occiderit. Maiestas autem. Ad definitiuum uenit statum, ut uim uerbi de quo queratur, definiat. Quæ sunt. Subaudi, in statu qualitatis. Infinitæ. Quoniam cum finita sit, iure ne Opimius Gracchum occiderit, quia complexum habet personarum, fit rursus hæc infinita, cum dicitur, Possit ne recte salutis reipublicæ causa, ciuis euersor ciuitatis necari indemnatus. Ad consultationis formam. Id est, infinita questionis: quam à Græcis thesim diximus appellari.

Firmamentum
in scriptis.

Sed in grauissimis firmamentis & illa ponenda sunt, si qua ex scripto legis, aut testamenti, aut uerborum ipsius iudicii, aut alicuius stipulationis, aut cautionis opponuntur defensioni contraria. Ac ne hoc quidem genus in eas causas incurrit, quæ coniectura continentur. Quod enim factum negatur, id argui non potest scripto: ne in definitionem quidem uenit, genere scripti ipsius. Nam etiam si uerbum aliquid de scripto definiendum est, quam uim habeat, ut cum ex testamentis quid sit penus: aut cum ex lege prædij queritur, quæ sunt ruta cæsa, non scripti genus, sed uerbi interpretatio controuersiam parit. Cum autem plura significantur scripto, propter uerbi, aut uerborum ambiguitatem, ut liceat ei, qui contra dicat, eò trahere significationem scripti, quò expediat, aut uelit: aut etiam si ambigue scriptum non sit, uel à uerbis uoluntatem, & sententiam scriptoris abducere, uel alio se eadem de re contrarie scripto

defen

defendere, tum disceptatio ex scripti contentione existit, ut in ambiguis disceptetur, quid maxime significetur: in scripti, sententiæque contentione, utrum potius sequatur iudex, in contrarijs scriptis, utrum magis sit comprobandum.

IN RATIONALI statu quid esset continens siue firmamentum distinet. Ex ordine scrutatur, possit ne reperiri in statu legali. Censet autem neque in coniecturam, neque in definitionem incidere firmamentum si causa scripto continetur, sed solum in qualitatem: ut, non est tua hereditas. mea est, sum enim scriptus heres. Refert aduersarius, Non est conditum lege testamentum. Prodigus erat is qui testatus est, cui bonorum suorum administratio fuerat interdicta. Hoc est ex lege firmamentum. Hereditatem retinere non potes. Possum, quoniam mihi uenit testamento legitimo. Atqui in eo testamento quo tu scriptus es heres, scriptum est, ut statuas in palaestra statuere debeas: nego autem ex testamento esse positas. Hoc est testamento ducitur firmamentum. Non debui me prehendere. imò debui, quoniam iudicatum erat, nisi persoluisses mihi, ius prehensionis esset. Tum alter, En tibi sententia & iudicatum. Intra Calendas Aprilis nisi persoluerit, ius in eo prehensionis esto. Hodierno die sunt Idus Martiae. Id firmamentum est ex uerbis ipsius iudicii. Intentio est, Alimentum filio peto. Depulsio, Dare non debeo. Quid enim mihi cum filio tuo? Firmamentum ex stipulatione, Pro meis in te meritis, in omnem pueritiam eius alimentum daturum te spondidisti. Est in manibus stipulatio. Stipulatio autem est obligatio quæ contrahitur ex interrogatione atque responsione, qua quid dari fieri uel nobis stipulamur. Firmamentum ex cautione, id est, provisione, Campanus ager meus est, inquit ueteranus ab agro deiectus. Imò meus ex tabulis patris. tum ille, Sum ueteranus miles, cui Caesar ille, cuius acta defenditis, quum uellet esse cautum, mihi fundum assignauit. Hoc modo cadit in qualitatem legale firmamentum, non in coniecturam: quia quod factum negatur, id argui scripto non potest. Non etiam in definitionem genere scripti ipsius, hoc est, propter id ipsum, quod sententia scripti continetur, quia non ipsa res, sed uerbi interpretatio controuersiam parit. Nam si quid in scripto ambiguum est, id uerbis non satis est expressum: quod si in definitione agitur de facti appellatione, non ex uerbo quidem, sed ex re queritur appellatio: neque proprium definitionis est, uerbum definire, sed rem circumscribere. Quid penus: quid ruta cæsa. Quintus Scauola, autore Gellio, Penus est, inquit, quod esculentum aut potulentum est, hoc est, omne illud quod conditum est ad alimentum. De rutis

Bb 3 cæsis,

cæsis, Mutius de uerborum significationibus, In rutis, inquit, & cæsis ea sunt, quæ terra non tenentur, quæq; opere struili testorio ue non continentur. Ergo ruta cæsa in ædibus, sunt fulcra, sedes, scrinia, armaria, & similia, quæ si tollas, solide manent edes. In agris ruta sunt, arena, creta, lapides, metalla, & siqua eiusmodi sunt eruta. Cæsa uerò, arbores cæsa, herbae, segetes. Prædia sunt domus & agri, quæ dicuntur bona immobilia. Lex prædij, quæ est de prædij mancipio & possessione. In statu legali firmamentum solum cadit in qualitatem. Tres autem hic facit status legales. Vnum in ambiguitate. Alterum in scripto & sententia. Tertium in contrarijs legibus. In primo sic constituit firmamenti quæstionem: quum plura significantur scripto propter uerbi aut uerborum ambiguitatem, ut liceat ei qui contradicat, eò trahere significationem scripti, quò expediat, aut uelit. Tum disceptatio, id est, quæstio quæ à ratione & firmamento nascitur, ex scripti contentione existit, hoc est, oritur, quid in ambiguis maxime significetur. ut testamentum est, Hæres meus uxori meæ det argenti quod elegerit pondo centum. Debeo, inquit uxor, eligere. Imò ego, inquit hæres: mea est hereditas. Tum illa, Frustra scripsisset, Quod elegerit, si mihi non detur eligendi facultas. Hoc firmamentum est. Tum disceptatio & quæstio, quò pertinent hæc ambigua uerba, Quod elegerit. In altero statu quum liceat à uerbis uoluntatem & sententiam scriptoris abducere, disceptatio, & quæstio est, utrum potius sequatur iudex: ut lex est, Fur quadruplum soluat. Duo surripuerunt pariter decem milia. Petuntur ab utroq; quadrupla, offerunt illi uigena. A singulis peto quadrupla, inquit is unde sublatum est. Damus, inquit, singuli uigena, ut sit tibi quadruplum, quia lex non habet ut exigas octuplum. Tum ille: Verba sunt legis, Fur quadruplum soluat. hoc firmamentum est. postea disceptatio, utrum potius sequatur iudex, scriptum ne, an uoluntatem. In tertio statu quum alio se eadem de re contrarie scripto defendere licet, quæstio est utrum magis sit probandum: ut in hac controuersia, Rapta uitam necem ue raptoris optet. Duæ sunt ab eodem raptæ. altera uitam optat, mortem altera. quæstio est, utrum magis sit probandum.

G. VALLA. Scripto legis. Quo æquum, iniquum ue aliquid comprobatur. Verborum ipsius iudicij. Verborum quibus usi sint, qui aliquid iudicarunt. Stipulationis. Per interrogationem promissionis. Cautionis. Vbi de aliqua re scripto cautio est: ut chirographi. Genus. Subaudi probationis, quod scripto continetur. In definitionem. Hoc est, in statum finitium. De scripto. Nam & legitimus est etiam status finitiuus. Penus. Hoc apud Aulum Gellium inuenias. Quæ sunt ruta cæsa. Vlpianus, Si ruta, inquit, cæsaq; excipiantur in uenditione: ea placuit esse ruta, quæ eruta sunt.

sunt: ut arena, creta, & similia. Cæsa ea esse ut arbores cæsas & carbones & his similia. Gallus autem Aquilius, cuius Mela refert opinionem, recte ait frustra in lege uenditionis de rutis & cæsis contineri: quia si non specialiter uenerint, ad exhibendum de ijs agi posse. neq; enim magis de materia cæsa, aut de harena cauendum est uenditori, quàm de cæteris quæ sunt pretiosiora.

Scripto. Qui status dicitur ἀποβόδια. Vel à uerbis uoluntatem & sententiam scriptoris abducere. Qui status ex scripto & sententia nominatur: Vel alio se eadem de re. Qui status ex contrarijs legibus nominatur.

Disceptatio autem cum est constituta, proposita esse debet oratori, quò omnes argumentationes repetitæ ex inueniendi locis coniungantur. Quod quamquam satis est ei qui uidet, quid in quoq; loco lateat, quiq; illos locos tanquam thesauros aliquos argumentorum notatos habet, tamen ea quæ sunt certarum causarum propria tangemus.

POSTEA QVAM disceptatio est constituta, hoc est, extrema quæstio, ex conflictione litigantium reperta: ea proposita esse debet oratori tanquam scopus, & finis, & summa quædam quò referuntur argumentationes. Ea est enim quæstio de qua iudices pronunciare debent, & inde iudicatio nominatur. Argumentationes autem sumuntur ex inueniendi locis, quos antè numerauit: ut ex definitione, notatione, genere, ac cæteris. Hoc satis est ei, qui uidet ex arte & exercitatione, quid in quoq; loco lateat, quiq; locos tanquam thesauros in quibus condita lateant argumenta, notatos ac signatos habet. Sed illi quoniam sunt ampliores loci, non statim quæ continentur, ostendunt: quamobrem non inutile est eorum partes propius assignare, ut è locis communibus, & proprijs facilius eruantur argumenta.

Disceptatio scripti. Hic status Græcè συλλογισμὸς: Latine ratiocinatio nominatur. G. VALLA.

In coniectura igitur cum est in inficiando reus, accusatori hæc duo prima sunt: sed accusatorem pro omni actore & petitore appello. Possunt enim etiam sine accusatore in causis hæc eadem controuersiarum genera uersari, sed hæc duo sunt ei prima, causa,

Quid accusator
uideat in iudicia
li genere.

caussa, & euentus. Caussam, appello rationem efficiendi: euentum, id quod est effectum. Atque ipsa quidem partitio causarum paulò antè in suasionis locis distributa est. Quæ enim in consilio capiendofuturi temporis præcipiebantur, quamobrem aut utilitatem uidentur habitura, aut efficiendi facultatem, eadem qui de facto argumentabitur, colligere debet. Quamobrem & utilia illi, quem arguet fuisse, & ab eo effici potuisse demonstrat. Utilitatis coniectura mouetur, si illud quod arguitur, aut spe bonorum, aut malorum metu fecisse dicitur, quod fit acrius, quo illa in utroque genere maiora ponuntur. Spectantur etiam ad causam facti, motus animorum, si ira recens, si odium uetus, si ulciscendi studium, si iniuriæ dolor, si honoris, si gloriæ, si imperij, si pecuniæ cupiditas, si periculi timor, si æs alienum, si angustia rei familiaris, si audax, si leuis, si crudelis, si impotens, si incautus, si insipiens, si amans, si commota mente, si uinolentus, si cum spe efficiendi, si cum opinione celandi: aut si patefactum esset, depellendi criminis, uel perumpendi periculi, uel in longinquum tempus differendi: aut si iudicij poena leuior, quàm facti præmium: aut si facinoris uoluptas maior, quàm damnationis dolor. His ferè rebus facti suspicio confirmatur, cum & uoluntatis in reo causæ reperiuntur, & facultas. In uoluntate autem utilitas ex adeptione alicuius commodi, uitationeq; alicuius incommodi quæritur, ut aut

aut spes, aut metus impulsisse uideatur, aut alius repentinus animi motus, qui etiam citius in fraudem, quàm ratio utilitatis impellit. quamobrem sint hæc dicta de causis.

ACCUSATIO est criminum. Petitio rerum debitum. Hic tamen accusatio pro actione criminum, & petitione rerum usurpatur. nec enim tantum controuersiarum genera uersantur in accusatione, sed etiam in petitione, & inficiatione reperiuntur. In coniectura quum est in inficiando reus, factumq; negat, accusatori duo prima sunt uidenda, causa & euentus. Nam quia factum probare contendit, & sine causa nihil omnium suscipitur, à causis ordiendum est, unde sequatur is effectus, quò tendit omnis oratoris accusatio. Cicero pro Sexto Roscio, Sic uita hominum est, ut ad maleficium nemo conetur sine spe atq; emolumento accedere. Causam definit efficiendi rationem, ut quicquid impulit ad id efficiendum quod arguitur. Euentum uocat effectum, quod antea monueramus. Præcepta causarum & euentuum deliberationis & coniecturæ sunt communia: quia quemadmodum suasor ostendit, & utile, & effici posse quod agit: Sic etiam qui coniecturam capit, & utile ei quem arguit, fuisse, & ab eo effici potuisse demonstrat. Utilitas ostenditur à spe bonorum & malorum metu, ut pro Milone: Quoniam igitur pacto probari potest insidias Miloni fecisse Clodium? satis est quidem in illa tam audaci, tam nefaria belua docere magnam ei causam, magnam spem in Milonis morte propositam, magnas utilitates fuisse. itaq; illud Casianum, cui bono fuerit, in his personis ualeat, & quæ sequuntur. Causæ sunt, ira recens, odium uetus, ulciscendi studium, iniuriæ dolor: ut in eadem oratione, At ualuit odium, fecit iratus, fecit inimicus, fuit ultor iniuriæ, punitor doloris sui. quid si hæc non dico, maiora fuerunt in Clodio, quàm in Milone: sed in illo maxima, nulla in hoc? quid uultis amplius? Item honor in rebus, gloria in uerbis, imperium, id est, principatus omnis, ut hic sumitur, periculi timor, æs alienum uel fœnore uel alia ratione debitum, angustia & tenuitates rei familiaris, audacia, leuitas, crudelitas, impotentia animi, imprudentia, insipientia, amor, animi commotio, uinolentia, spes efficiendi, opinio celandi, ratio defendendi criminis, spes maioris præmij, aut uoluptatis. Pro Sexto Roscio, Quid si accedit eodem, ut tenuis antea fueris? quid si ut auarus? quid si ut audax? quid si ut illius qui occisus est inimicissimus? Idem pro Cælio, Possum omnes latebras suspicionum peragrarè dicendo. Non causa, non locus, non facultas, non conscius, non perficiendi, non occultandi maleficii spes, non ratio ulla, non uestigium ma-

ximi facinoris reperietur. Sed hæc quæ sunt oratoris propria, breuitatis causa relinquo omnia. Hactenus Cicero. Exemplum multa citare possumus, sed aperuisse uiam in tantarum frequentia satius est, quam dum mouentur omnia, properantem expectatione cruciare. Quæ fusiùs exporrexerat, cogit in angustum. Addit enim suspicionem facti duobus argui, ut uoluntate et facultate. Nam si uoluit, et potuit, nemini dubium est, quin fecerit. Voluntatem inducit utilitas. Ea duplex, una est ex adeptione commodi, ut hereditatis. Altera ex uitatione incommodi, ut ignominie. In illa spes, in hac metus positus est. Reliqua genera causarum pertinent, aut ad uoluptatem, aut ad egritudinem. In utraque sunt repentini motus animi, qualis in amore et dolore.

G. VALLA. Cum est in inficiando. Id est, cum inficiatur in quo accusatur. In suasionis locis. Vbi deliberatiuum genus tractauimus. Capiendo. Subaudi, erant. Præcipiebantur. Cum hæc tradebamus. His fere rebus. Locos aperuit, quibus in coniecturali statu uti accusator poterit. Voluntatis. Quare uoluisse uideri possint. Facultas. Id est, potestatem faciendi habuisse uideri possint. Qui. Subaudi, animi motus. Hæc dicta de causis. Quoniam, ut superius ostendimus, octo circumstantiæ sunt unde argumenta in coniecturali questione duci possunt, persona, factum, causa, locus, tempus, modus, facultas, opinio.

Euentus et con-
sequentia.

C. F. Teneo : & quæro qui sint illi euentus, quos ex causis effici dixisti. **C. P.** Consequentia quædam signa præteriti, & quasi impressa facti uestigia : quæ quidem uel maxime suspicionem mouent, & quasi tacita sunt criminum testimonia. Atque hæc quidem grauiora, quod causæ cõmuniter uidentur infimulare, & arguere omnes posse, quorum non interfuerit aliquid. Hæc proprie attingunt eos ipsos qui arguuntur, ut telum, ut uestigium, ut cruor, ut deprehensum aliquid, quod ablatum, ereptum uel uideatur, ut responsum inconstanter, ut hæsitatum, ut titubatum, ut cum aliquo uisus, ex quo suspicio oritur, ut eo ipso in loco uisus in quo facinus, ut pallor, ut tremor, ut scriptum, aut obsignatum, aut depo-

situm quip-

situm quippiam. Hæc enim & talia sunt, quæ aut in re ipsa, aut etiam antequam factum est, aut postea, suspiciosum crimen efficiant.

CONIECTURA spectat causas et euentus. Euentus autem definiuit effecta, declarat hic apertius, euentus esse consequentia quædam signa præteriti, et quasi impressa facti uestigia, et quasi tacita criminum testimonia. Hæc quum sint aut ante factum, aut cum facto, aut post factum, ut postea tradit, non eò consequentia dicuntur, quod post factum eueniant, sed quod sint adiuncta facto, et quodammodo coherentia. Sic enim Quintil. in v. consequentia interpretatur. Cicero tamen uidetur aliud sentire, quum dicit esse consequentia quædam signa præteriti, et impressa facti uestigia. Quod si accipias, ut quadrabit illud quod postea dicitur. Hæc, inquit, et talia sunt quæ aut in re ipsa, aut etiam antequam factum est, aut postea, suspiciosum crimen efficiant. Certe signa sunt præteriti sepius, et facti uestigia, sed etiam futuri, ut apparatus armorum properatioque, signum est futuræ cædis, et osculum adulterij. sed accepit id quod frequenter, non quod semper euenit. Nam signorum multa factum sequuntur, tanquam uestigium pedem. si qua uero factum præueniunt, causam subsequuntur. Signa sunt in arguendo grauiora causis : quia causæ cõmuniter, signa uero proprie attingunt eos ipsos qui arguuntur. Omnibus fere proposita est causa peccandi : sed pauci sunt maleficij signorumque uestigio notati. Signa enumerat. Telum, quod in hostem uel inimicum mitti solet.

Vestigium, notam pedum. Cruorem, sanguinem fuscum. Deprehensum aliquid, ut enssem, uestem, pecuniam. Responsum inconstanter, quum posteriora dissentiant primis, ut fit in animi perturbatione. Hæsitatum, lingua atque sermone, ut in metu. Titubatum, uacillante gradu præ timore. Visum esse cum aliquo suspecto, ut sicario, latrone, homine facinoroso. Visum eo ipso in loco in quo facinus est commissum, ut in aedibus unde pecunia sublata est. Pallorem, metus indicium. Tremorem corporis, ex animo consternato. Scriptum aut obsignatum quidpiam, ut literas Lentuli in coniuratione Catilinæ. Deposuit quidpiam, ut arma custodiæ tradita. Ex his collige à causis et factis et signa deriuari.

Infimulare. Hoc est, incessere. est autem infimulo idem quod ficto prosequi quorundam crimine.

Quæ si non erunt, tamen causis ipsis, & efficiendi facultatibus niti oportebit, adiuncta illa disputatio ne cõmuni, non fuisse illum tam amentem, ut indicia

cc 2 facti

STREB.

CHARTS

G. VALLA.

Loci communes
in coniectura.

facti aut effugere, aut occultare nō posset, ut ita apertus esset, ut locum crimini relinqueret. Cōmunis ille cōtra locus, audaciam temeritati, non prudentiæ esse coniunctam. Sequitur autem ille locus ad augendū, non esse expectandum dum fateatur, argumētis peccata conuinci: & hic etiam exempla ponentur, atq; hæc quidem de argumentis.

STREB.

SI NON erunt signa factiq; uestigia, quod aliquando cōtingit astute peccantibus: tum causis utilitatem monstrantibus & efficiendi facultatibus niti oportebit, ut quia utile putaret, & facere posset, fecisse dicatur. Ad probationem utendum est loco communi, non fuisse tam amentem eum, qui arguitur, ac consilio destitutū, ut indicia facti locumq; crimini relinqueret. Ut Erucius qui Sextum Roscium accusauit, causam affert paternæ cadis, odium patris in filium. uult eam utilem fuisse Roscio filio, quod hoc modo uitaret exheredationem. Efficiendi facultate nititur, quia tum multi sicarij impune grassabantur. Signa sunt admodum pauca, ut nunquam esse cum patre, nunquam in conuiuium uocari. Eo utatur hic, & loco communi, in tam multis sicarijs, tempore nocturno, alieno in loco indicia facti nulla reliquisse præter corpus exanime. Quo quidem præsidio, quoniam infirmum est, non temere nitatur Cicero, qui hanc Erucij nimium debilem putat accusationem. Ne quis igitur hoc genus accusandi firmum putaret, opposuit quod ex altera parte dicatur. Facere periculose esse audaciæ. indicia facti occultare esse prudentiæ. Audaciam & prudentiam non posse coniungi. Ut sit autem audacia cum temeritate coniuncta pro Cluentio dicit: Hi qui ad fraudem callidi sunt, non tantum audent, quantum excogitant: Illi quorum eminet audacia atque proiecta est, à consilijs malitiæ deseruntur. Quod si aut cōfidens astutia, aut callida esset audacia, uix ullo obsisti modo posset. Alter est accusatori locus communis non tam ad probandum, quam ad augendum. Non esse expectandum dum fateatur crimen is qui arguitur, quoniam non sola confessione, sed etiam argumentis peccata conuincuntur. Et hic etiam exempla ponentur. Expectatis Iudices dum Verres crimen fateatur? In manifesto peccato tenetur. argumenta sunt in eum luce clariora. Sic habent se tabulae, ut uidetis, quid expectatis? quid queritis amplius? tu ipse Verres quid sedes? quid moraris? Quum M. Scaurus à Cn. Dolabella uexatam Asiam planum fecisset, Iudices reum pertinaciter inficiantem damnare non dubitauerunt.

Adiuncta

Adiuncta illa. Id est, adiuncto illo, quod communiter in disputationem G. VALLA. venire potest.

Sin autem erit etiam testium facultas: primum, genus erit ipsum laudandum, dicendumq; , ne argumentis teneretur reus, ipsum sua cautione fecisse, testes effugere non potuisse. Deinde singuli laudentur. Quæ autem essent laudabilia, dictum est. Deinde etiam argumento firmo, quia tamen sæpe falsum est, posse recte non credi: uiro bono, & firmo, sine uitio iudicis non posse non credi. Atque etiam si obscuri testes erunt, aut tenues, dicendum erit non esse ex fortuna fidem ponderandam, aut eos esse cuiusque locupletissimos testes, qui id de quo agitur, facillime scire possint.

DE TOTO genere testimoniorum præcepta tradidit. Nunc autem STREB. quantum attinet ad coniecturalem accusationem præcepta subnectit. Primum genus erit ipsum laudandum, quod subinde facit in Verrem, ut laudet totas ciuitates & earum decreta. Laudantur & singuli testes. Idem in eadem accusatione, Quod me igitur uertam? rem tam improbam? crimen tantæ audaciæ, tantæq; impudentiæ propter inopiam testium ac literarū præternittam? Non faciam iudices. utar teste. quo? P. Vectio Chilone homine equestri ordinis honestissimo atq; ornatissimo. qui isti ita amicus & necessarius est, ut etiā si uir bonus nō esset, tamen quod contra istū diceret, graue uideretur. Ita uir bonus est, ut etiam si inimicissimus isti esset, tamen eius testimonio credi oporteret. Dicendum præterea, ne argumētis teneretur reus ipsum sua cautione, hoc est, prudentia fecisse. ut Cicero Verrem sustulisse literas publicanorum queritur: Sed, inquit, habeo ex ijs qui affuerunt, quos producā homines honestissimos ac locupletissimos istos principes equestri ordinis. Deinde argumento ut sæpe fallaci non esse credendum dici potest, uiro bono & firmo semper esse credendum. Tale fere est quod pro Calio dicit, argumenta oratoris propria se relinquere, quod habeat L. Luceium grauisimum hominē & sanctissimum testem, qui tantum facinus in famam atq; fortunas suas neq; non audisset illatum à Cælio, neq; neglexisset, neq; tulisset. Hoc quidem exemplum in defensione est, sed

cc 3

nihil

nihil refert. Ad hæc si obscuro testes erunt genere, nomine, & fama, aut tenues paupertate & inopia, dicendum erit, non esse ex fortuna, hoc est, ex fortunæ bonis fidem ponderandam. Vir est haud magna cum re, sed fidei plenus. Dicendum testes esse viros bonos, & id de quo agatur, facile scire posse. Hoc tamen uidetur accusatori minus convenire in oratione perpetua, quum testibus datur autoritas, quam in altercatione, quum testes interrogantur. Certe fecit ipse dicendo suos testes ornatissimos & amplissimos uideri.

G. VALLA.

De tormentis.

Dictæque quaestiones. Quæ in quaestione torquendi responsa sunt.

Sin quaestiones habitæ, aut postulatio ut habeantur, causam adiuuabunt, confirmandum genus primum quaestionum erit, dicendum de vi doloris, de opinione maiorum, qui eam rem totam nisi probassent, certè repudiassent. De institutis Atheniensium, Rhodiorumque doctissimorum hominum, apud quos etiā (id quod acerbissimū est) liberi, ciuesque torquentur. De nostrorum etiam prudentissimorum hominum institutis, qui cum de servis in dominos quaeri noluisse, de incestu tamen, & coniuratione, quæ facta me Consule est, quaerendum putauerunt. Irridenda etiam disputatio est, qua solent uti ad infirmandas quaestiones, & meditata, puerilisque dicenda: tum facienda fides, diligenter esse, & sine cupiditate quaesitum, dictæque quaestiones argumentis, & cōiectura ponderanda. Atque hæc accusationis ferè membra sunt.

STREB.

DE QVAESTIONIBVS & tormentis alio loco dictum est. Quaestiones aut habitæ sunt ante accusationem, aut in accusatione postulantur. Has ferè cōfirmat accusator, tum à re ipsa quod vis doloris extorqueat ueritatem, tum ab opinione maiorum, qui id genus inquirendi non repudiaverunt. Accedunt exempla populorum, ut Atheniensium, atque Rhodiorum, qui non servos modo, ut Romani, sed etiam liberos ciuesque torquent. quod non facerent si quaestionem inutilem Reipub. putarent. Liberum caput Romani torqueri noluerunt, sed ne servos quidem in dominorum caput torserunt, nisi de incestu

incestu & coniuratione. Martianus, Si quis uiduam uel alij nuptam cognatam cum qua nuptias contrahere non potest, corruperit, in insulam deportandus est, quia duplex crimen est. Incestum, quia cognatam violavit contra fas: & adulterium uel stuprum adiungit. Denique hoc casu serui in personam domini torquentur. Hæc ille. In eodem titulo edictum est Augusti, Quaestiones neque semper neque in omni causa & persona desiderari debere arbitror, sed quum capitalia & atrociora maleficia non aliter explorari & inuestigari possunt, quam per seruorum quaestiones. In coniuratione Catilinæ de servis in dominos quaesitum est propter sceleris atrocitatem. Disputatio est antè tradita qua solent uti ad infirmandas quaestiones, quum dicunt plurimos ementiri aut dolore corporis adductos, aut suorum charitate, aut metu supplicij, aut odio inimicorum. Hæc inquit irridenda disputatio est, puerilisque dicenda. Postremo utendum erit argumentis ad ea probanda, quæ quis in quaestionem dixerit.

Defensionis autem primum infirmatio causasrum, aut non fuisse, aut non tantas, aut non sibi soli, aut commodius potuisse idem consequi, aut non his esse moribus, non ea uita, aut nullos animi motus, aut non tam impotentes fuisse. Facultatū autem infirmatione utetur, si aut uires, aut animum, aut copias, aut opes abfuisse demonstrabit, aut alienum tempus, aut locum non idoneum, aut multos arbitros, quorum crederet nemini: aut non se tam ineptum, ut id susciperet, quod occultare non posset: neque tam amentem, ut poenas ac iudicia contemneret. Consequentia autem diluet exponendo, non esse illa certa indicia facti, quæ etiam nullo admissio consequi possent: consistetque in singulis, & ea aut eorum quæ ipse facta esse dicet, propria esse defender potius, quam criminis: aut si sibi cum accusatore cōmunia essent, pro periculo potius, quam contra salutem ualere debere. Testiumque, & quaestionum genus uniuersum

nus uniuersum, & quod poterit in singulis, ex reprehensionis locis, de quibus antè dictum est, refellet.

STREB.

DEFENSIONIS argumenta ducuntur è contrarijs locis. Loci sunt causae, facultates, consequentia, testimonia. Tum constabit firma defensio, si criminis idonea causa nulla reperietur, nullae efficiendi facultates, nulla signa, nulla testimonia. Dicendum igitur causas non fuisse. Quid odisset Clodium Milo segetem ac materiam suae gloriae? non modo nihil prodest, sed obest etiam P. Clodij mors Miloni. Aut non tantas fuisse, Clodio magna causa, magna spes in Milonis morte proposita erat. Aut non sibi soli, Causam tu nullam reperiebas in Sexto Roscio, at ego in Tito Roscio reperio. Aut commodius idem potuisse consequi. Potuit ne ciues egregio & uiro fortissimo P. Sestio collega suo uulnerato? quem cum omnium gratia noluit, hunc uoluit cum aliquorum querela occidere? Aut non his esse moribus, non ea uita, Reliquum est ut iam illum natura ipsius consuetudoque defendat. Hunc autem haec eadem coarguant. Nihil per uim unquam Clodius, omnia per uim Milo. Aut nullos animi motus, aut non tam impotentes fuisse, Quid simile Milonis? cuius uis omnis haec semper fuit, ne P. Clodius quum in iudicium detrahi non posset, ut oppressam ciuitatem tenere posset. Facultatum infirmatione utetur, si aut uires, aut animus, aut copias abfuisse demonstrat. Alter uehebatur in rheda penulatus, una sedebat uxor: quid horum non impeditissimum? uestitus, an uehiculum? an comes? quid minus promptum ad pugnam? Deinde comparat Clodianas facultates. Aut alienum tempus, Quid? si ut ille sciuit Milonem fore eo die in uia, sic Clodium Milo ne suspicari quidem potuit. Aut locum non idoneum. Videamus nunc id quod caput est, locus ad insidias ille ipse ubi cõgressi sunt, utri tandem fuerit aptior &c. Aut multos arbitros, quorum crederet nemini: Patrem Sextus Roscius occidit? quæro quomodo occidit? ipse percussit? an alij occidendum dedit? si ipsum arguis, Romæ non fuit. si per alios fecisse dicis, quæro seruos? ne, an liberos? quos homines? indidit? ne Ameria? an hosce ex urbe ficarios? Si Ameria, qui sunt hi? cur non nominantur? si Romæ, unde eos nouerat Roscius? qui Romam multis annis non uenit, neque unquam plus triduo fuit, ubi eos conuenit? qui cum locutus est? quomodo persuasit? precium dedit? cui dedit? per quem dedit? unde aut quantum dedit? non ne his uestigijs ad caput maleficij perueniri solet? Consequentia ut hoc loco sumuntur, fere signa sunt, quæ autore Fabio, si necessaria sunt, soluunt quæstionem: si non necessaria, ad tollendam dubitationem sola non sufficiunt, tamen adiuncta cæteris plurimum ualent. Constat autè Ciceronem euentus appellare nomine consequentiæ. Consequentia nominare indicia non ea semper quæ necessaria sunt, sed quæ fere eueniunt.

niunt. Consequentia tamen collecta efficiunt argumentum penè necessarium. Ad ea diluenda sumes propositionem hanc, non esse illa certa indicia facti. rationem afferes, quia nullo admissio, nulloque peccato consequi possunt, quod in singulis probandum est. Cicero pro Roscio, Nam illa, opinor, tu quoque concedis leuia esse atque inepta. Conuiuia cum patre non inibat: quippe qui ne in oppidum quidem nisi perraro ueniret. domum suam istum non fere quisquam uocabat: nec mirum, qui neque in urbe uiueret, neque rure uocaturus esset. uerum hæc quoque tu intelligis esse nugatoria. Consequentia possunt aliò conferri, ut ad ea quæ nos esse facta dicemus, ut si pallorem referamus ad morbum, cruorem ad naturæ consuetudinem: aliquando cum accusatore communia esse dicuntur, & idcirco ualere debere pro periculo, non contra salutem: hoc est, eò pertinere, ut caueamus accusatorem, non ipsi iudicio opprimamur. In testes, dicit ipse pro Flacco grauitè & copiose. In quæstiones pro Milone.

Defensionis. Expositis accusatoris locis, nunc pariter tela sua suggerit G. VALLA, defensori. Non tantas. Subaudi, causas. Communia. Expositis locis coniecturæ omnibus, nunc ad quæstionem finitiui status descendit, in quo accusatori & defensori communia ait tradi præcepta oportere.

Harum causarum principia suspiciosa ad acerbitatem ab accusatore ponentur: denuntiabitur quæ insidiarum commune periculum, excitabuntur quæ animi ut attendant. A reo autem querela conflati criminis, collectarum quæ suspicionum, & accusatoris insidiarum, & item commune periculum profertur, animi quæ ad misericordiam allicientur, & modice beneuolentia iudicum colligetur. Narratio autem accusatoris erit quasi membratim gesti negotij suspiciosa explicatio, sparsis omnibus argumentis, obscuratis defensionibus. Defensoris, aut præteritis, aut obscuratis suspicionum argumentis, rerum ipsarum euentus erunt, casus quæ narrandi. In confirmandis autem nostris argumentationibus, infirmandis quæ contrarijs, sæpe erunt accusatori motus

D d animorum

animorum incitandi, reo mitigandi. Atque hæc quidem utrique maximè in peroratione facienda: alteri, frequentatione argumentorum, & coaceruatione uniuersa: alteri si planè causam redarguendo explicarit, enumeratione, ut quidque diluerit, & miseratione ad extremum.

STREB.

PARTIVM ratio sic habet in coniectura. Principia siue proœmia suspitiosa ad acerbitem, hoc est, suspicionum plena ponentur ab accusatore, denunciabiturq; insidiarum commune multorum periculum: tale est principium in Verrem, Neminem uestrum ignorare arbitror iudices. hic suspensiones acerbæ tum in Verrem, tum in iudices, hic commune multorum periculum. A reo querela conflati criminis, collectarumq; suspicionum, & accusatoris insidiæ proferuntur, quod de Chryfogono facit Cicero pro Roscio: & tandem colligit, His de rebus tantis, tamq; atrocibus, neque satis me commode dicere, neq; satis grauius conqueri, neq; satis libere uociferari posse intelligo. Et item commune periculum proferetur. In eadem oratione, Hoc cogitatis, nisi in hac causâ, qui uester animus sit, ostendatis, eò prorumpere hominum cupiditatem, & scelus, & audaciam, ut non modo clam, uerum etiam hic in foro ante tribunal tuum M. Fanni, ante pedes uestros iudices, inter ipsa subsellia cades futura sint. Animiq; ad misericordiam allicientur, & modice, hoc est, iusta moderatione, beneuolentia iudicum colligetur, in peroratione uehementer imploranda. In eadem oratione, Quapropter uos oro atq; obsecro iudices, ut attente, bonaq; cum uenia uerba mea audiatis. fide sapientiâq; uestra fretus plus oneris sustuli, quàm ferre me posse intelligo, & quæ sequuntur. Narratio autem accusatoris erit, quasi membratim gesti negotij suspitiosa explicatio. Nam membra narrationi, quàm periodi conuenientiora sunt, quia pauciora breuiorâq; facilius animo comprehenduntur, & sepius ad asperitatem sensum feriunt. Suspensiones autem sunt argumenta coniecturalia, quæ interijciuntur ad suspensionem criminis, qualia sunt infinita propè Ciceronis in Verrem, Vt iste homo omnium æquissimus, atque à cupiditate remotissimus se cogniturum esse confirmat. Hinc duæ suspensiones, Sthenium innocentem à Verre damnatum iri, quod Verres iniquissimus esset, & percupidus: quodq; ipse contra legem Rupiliam de re uellet cognoscere. Facile est talia reperire. Defensiones obscurantur, quum id quod referre posset aduersarius, animo prouidentes iactis argumentorum telis obruimus, quod in eadem Sthenij narratione

tione facit. Narratio defensoris, aut præterit suspensionis argumenta, aut si præterire non potest, ueluti tenebris quibusdam obscurat. Cicero qui negare non posset odium Cluentij in matrem, & discessionem ab ea, his nubibus obtexit, Tulit hoc commune dedecus iam familiæ, cognationis, nominis grauius filius. Augebatur autem eius molestia quotidianis querimonijs, & assiduo fletu sororis. Statuit tamen nihil sibi in tantis iniurijs, ac tanto scelere matris, grauius faciendum, quàm ut illa matre ne uteretur: ne, quàm uidere sine summo animi dolore non poterat, ea si matre uteretur, non solum uidere, sed etiam probare suo iudicio putaretur. Deinde quid eueniret, quid inciderit, hoc est, euentus casusq; narrat ad utilitatem sui litigatoris. In confirmatione sepius accusator motus animorum incitat. Hinc amplificationes illæ creberrimæ in Verrem. Reus autem mitigat, ut ipse pro Cælio miris modis obiectum impudicitæ crimen attenuat, & eius inuidiam tollit. In peroratione utetur accusator frequentatione argumentorum, & coaceruatione uniuersa, hoc est, enumeratione confirmationum, ut septima in Verrem, Defensor si causam explicarit, hoc est, si copiose tractauerit, utetur enumeratione, & miseratione ad extremum: utrunq; facit ipse pro Cluentio.

C. F. Scire mihi iam uideor quemadmodum coniectura tractanda sit. Nunc de definitione audiamus.

C. P. Communia dantur in isto genere accusatori, defensoriq; præcepta. Vter enim definiendo, describendoq; uerbo magis ad sensum iudicis, opinionemq; penetrarit, & uter ad communem uerbi uim, & ad eam præceptionem, quam inchoatam habebunt in animis ij qui audient, magis & propius accesserit, is uincat necesse est. Non enim argumentando hoc genus tractatur, sed tanquam explicando excutiendoq; uerbo. ut si in reo pecunia absoluto, rursusq; reuocato, præuaricationem accusator esse definiat omnem iudicij corruptelam ab reo: defensor autem non omnem, sed tantummodo accusatoris corruptelam ab reo, Sit ergo hæc contentio

De statu definiti
uo in genere iudiciali

Quid in defini-
tione sequatur
defensor.

prima uerborum, in qua etiam si propius accedat ad consuetudinem, mentemque sermonis defensoris definitio, tamen accusator sententia legis nititur. Negat enim probari oportere eos, qui leges scripserunt, ratum habere iudicium, si totum corruptum sit; si unus accusator corruptus sit, rescindere nititur æquitate, ut illa quasi scribenda lex sic esset, quæque tamen complecteretur in iudicijs corruptis ea uerbo uno præuaricationis comprehendisse dicitur. Defensor autem testatur consuetudinem sermonis, uerbi uim ex contrario reperiet quasi ex uero accusatore, cui contrarium est nomen præuaricationis; ex consequentibus, quod ea litera de accusatore soleat dari iudici; ex nomine ipso, quod significat eum qui in contrarijs causis quasi uariè esse positus uideatur. Sed huic tamen ipsi confugiendum est ad æquitatis locos, ad rerum iudicatarum autoritatem, ad finem aliquem periculi: communeque sit hoc præceptum, ut cum uterque definierit quam maximè potuerit ad communem sensum, uimque uerbi, tum similibus exemplisque eorum qui ita locuti sunt, suam definitionem, sententiamque confirmet. Atque accusatori in hoc genere causarum locus ille communis, minime esse concedendum, ut is qui de re confiteatur, uerbi se interpretatione defendat. Defensor autem de ea, quam proposui, æquitate nitatur, & ea cum secum faciat, non re, sed deprauatione uerbi se urgeri queratur.

STREB. IN DEFINITIONE communia dantur accusatori defensorique
præce

præcepta, si non omnia, nam et ipse seiungit, tamē ipsa permulta uterque definit, uterque definitionē suā cōfirmat, et alterius infirmat. uterque nititur æquitate, uterque tractat similia, contraria, consequentia. uter autem definiendo uerbo breuiter et circumscripte, aut describendo fusa lateque, magis ad sensum iudicis, hoc est, ad opinionem mentemque penetrarit, et uter ad communem uerbi uim, qua ferè utuntur omnes, et ad præceptionem, hoc est, conceptam intelligendi rationem, quam inchoatam habebunt in animis illi qui audient, magis et propius accesserit, is uincat necesse est. Nam summa disputationis huius in definitione, eiusque explicatione posita est. Non enim argumentando crebrisque enthymematis et epichorematis hoc genus tractatur, ut genus et qualitas: quanquam etiam recipit argumenta, sed tanquam explicando, excutiendoque uerbo, eiusque uim aperte monstrando: quod est argumentationum loco. Id quale sit demonstrat exemplo, Qui reus esset ambitus, pecuniæque iudicium corrupisset, absolutus est. Accusator egresrens sibi causam eripi, desert iterum nomen eius de præuaricatione corruptoque iudicio. Reus negat esse præuaricationem, quam dicit accusator: si iudices a se de re iudicanda ceperint pecuniam. eaque lege negat se teneri. Queritur quid sit præuaricatio. definit accusator, Præuaricatio est omnis iudicii corruptela ab reo, quomodocunque reus iudicium damnationemque uitari: siue accusatore corrupto siue iudicibus contendit accusator esse præuaricationem. Defensor autem definit hoc modo, Præuaricatio est accusatoris corruptela ab reo. Accusatorem autem, quod ipse fateatur, negat esse corruptum. Hæc prima de uerbo contentio, in qua propius accedit ad consuetudinem mentemque sermonis, hoc est, ad communem loquendi consuetudinem defensoris illa definitio. Nam præuaricatores proprie nominantur accusatores subornati, qui prodita sua causa aduersam iuuant partem, et relicta uera criminum probatione cum reo colludunt. Quid hic accusator? Quia stare uerbo non potest, sententia legis nititur: uoluisse legislatorem si unus accusator corruptus esset, iudicium rescindi, multo magis irritum fieri, si totum corruptum fuisset. Deinde nititur æquitate, Aequum esse legem sic interpretari, quæ de accusatore quidem præuaricante scripta esset, sed comprehenderet uerbo uno præuaricationis, quæcumque complecteretur in iudicijs corruptis, hoc est, omnem iudicii corruptelam ab reo. Defensor quoniam agitur de scripto et uoluntate, et magis scripto iuuatur, quam sententia, testatur loquendi consuetudinem: sic omnes loqui solere, ut præuaricationem usurpent accusatoris corruptelam ab reo. Deinde utitur argumento à contrario, ad inueniendam uerbi significationem hoc modo. Si quo in iudicio uerus est accusator, qui ab officij præscripto neque aberrat, neque uarie fluctuat, etiam si pecunia inter iudices uersata est, nunquam tamen præuaricatio nominatur: contra in quo uariabit accusator,

De 3 ueramque

ueramq; prætermittet accusationem, in eo dicitur præuicatio. dubitare possumus ad quem hoc nomen pertineat? Si uolet, ducet argumentum ex consequentibus hoc modo, Si præuicatio est omnis iudicii corruptela ab reo, tabella quidem de omnibus corruptoribus datur iudici: non de omnibus autem, uerum de accusatore litera dari solet: præuicatio igitur unius est accusatoris. Consequentia sunt in iudicio præuicationis, literam de uno accusatore dari, & unum accusatorem præuicari. Notum est tabellas in ijsq; literas aut absolutionis, ut A: aut damnationis, ut C: aut ampliacionis, ut N, L, solitas dari iudicibus: quarum missione in urnam, sententiæ colligebantur. Ad hæc utetur argumento ex notatione & ui nominis, hoc modo, Quis est præuicator, nisi qui in contrarijs causis quasi uarie positus est: quod accusatoris unius esse quis non intelligit? quum secundum alteram partem pronunciet iudex, solus accusator diuariare possit? Iam posita sunt defensori quatuor argumentandi genera, ex consuetudine, ex contrarijs, ex consequentibus, ex notatione. Quintum genus est ex æquitate. Sextum ex autoritate rerum iudicarum. Septimum commune est à similibus & exemplis. Dicit enim æquum esse grauius in accusatorem animaduerti, qui causam receperit, fidem dederit, iudices eluserit, omnia subuerterit: quo stante, & officium fidemq; præstante, iudex errare non possit. Si quos nouerit damnatos, pronuntiabit ad quem finem tendat præuicandi periculum, oratione monstrabit. Utetur & similibus, & exemplis: quod in oratione pro Cecinna frequens est, ut si quis me exire domo coëgisset armis, haberem actionem: si quis introire prohibuisset, non haberem? Quoniam autem accusator in hac controuersia, sententia legis nititur, hoc dicit, minime esse cōcedendum, ut is qui de re confiteatur, & consentiat omnem iudicii corruptelam esse legibus persequendam, uerbi se interpretatione defendat. quod ipse uehementer agit in oratione pro Cecinna, Ridiculum uideri unius literæ momento perueriti iudicium, Nō deieci, sed eieci. Hic defensor etiam æquitate nititur, tanquam æquitate repellat iniquitatem. Mecum, inquit, facit æquitas, meq; inuat: tu uero æquitate posthabita unius uerbi deprauatione atq; contorta interpretatione iudicium inuertere contendis.

G. VALLA.

Uter enim. Hoc dicit, Siue accusator, siue defensor sit, uter eorū melius rem de qua quæstio est, definierit, is qui ad sensum iudicis melius penetrarit, & ad eam perceptionē, quæ animis audientium insidet: is obtineat causam ne cesse est. Definiendi uerò modum, supra abunde, ut nobis uisi sumus, attigimus. Sed tanquam explicando. Hoc dicit, Non obtinetur causam argumentatione, sed potius definiendi quadam peritia. Præuicationem, Præuicatores, inquit Festus, à prætergrediendo sunt uocati. Vlpianus de ijs, qui infamia notantur dicta prætoris interpretatus, super illo uerbo In te præuicator

ricator: Præuicator autem, inquit, est quasi uaricator, qui diuersam partem adiuuat prodita causa sua: quod nomen Labeo à uaria cunctatione tractum ait. nam qui præuicatur, is ex utraque parte confisus, quinimò ex diuersa.

Verbiq; uim. Definiet alio modo, ut uis uerbi contrarium significare uideatur. Quasi ex uero. Tanquam nomen præuicationis à uero inclinetur. Ex consequentibus. Ex eis quæ sequuntur id nomen. Confugiendum. Non tantum definitio inspicienda. Autoritatem. Ad autoritatem eorum, qui iudicarunt quid uerbum id significaret. Communeq; sit. Subaudi tam accusatori, quam defensori. Confiteatur. Ut se sustulisse.

Interpretatione. Ut nolit sacrilegium, sed furtum appellare. Queratur. Hoc est, lamentetur quod in causa urgeatur, non quod deliquerit, sed mala uerbi interpretatione.

Quo in genere percelsere poterit plerosq; inueniendi locos. Nam & similibus utitur, & contrarijs, & consequentibus, quāquam uterq; tamen reus, nisi planè erit absurda causa, frequentius. Amplificandi autem causa, quæ aut cum digredientur à causa, dici solent, aut cum perorabunt, hæc uel ad odiū, uel ad misericordiam, uel ad omnino animos iudicū mouendos ex ijs quæ sunt anteposita sumuntur, si modo rerū magnitudo, hominum ue aut inuidia aut dignitas postulabit.

Loci causæ definitiue.

SI defensor in hoc genere percelsere, id est, enumerare poterit plerosq; inueniendi locos, cur antea dicebat non argumentando hoc tractari genus? Deinde quid repetit eos locos, qui paulo superius assignati fuerunt? Dicendum puto, definiendi genus explicando magis, quā argumentando confici: argumenta recipere tamen ad confirmandam definitionem, ut similia, ut contraria, ut consequentia: quæ quidem repetuntur ab eo, quoniam hæc quibus etiam accusator uti possit, uni defensori attribuere uidebatur. His autem locis non ita frequenter utetur accusator, non ipso genere materiæ: sed quia contentus est exposuisse definitionem, certasse lege, sententijs quibusdam uulnerrasse, defensor anxie causam uersat, omnia rimatur, nihil omittit eorum quæ inuare possunt. Itaq; his utitur frequentius, nisi planè erit absurda causa, ut quæ mala sine argumentorum præsidio, sine firma defensione periclitatur. Amplificatio ab utroq; tractari potest: nunc in digressionem post grauiores locos: nunc in peroratione,

STREB.

peroratione, non aliter, quam in communes causas ante precepit. Sed quum amplificatio grauis sit ac uehemens, tum demum conueniet, si rerum magnitudo aut personarum ratio postulabit. Furiosum profecto uidetur paruus in rebus tragedias excitare. Cicero secundo de Oratore: E quidem primum considerare soleo postulet ne causa: nam neque paruus in rebus adhibenda sunt haec dicendi faces: neque ita animatis hominibus, ut nihil ad eorum mentes oratione flectendas proficere possumus, ne aut irrisione, aut odio digni putemur, si aut tragedias agamus in nugis, aut conuellere adoriatur ea, quae non possint commoueri. Pro Cecinna de uerbo contentio est. Amplificationes non insigniter graues, sed quales postulat agri uindicatio.

G. VALLA. Percensere. Adijcere quae pariter possint ita male interpretari, sicut quod contra se proferatur. Tamen reus. Tamen si, inquit, tam accusator, quam reus id possit facere: tamen commodius id praestabit reus. Anteposita. Quae ad amplificandum idonea diximus.

C. F. Habeo ista: nunc ea quae cum quale sit quippiam disceptatur, quaeri ex utraque parte deceat, uelim audire. **C. P.** Confiteantur in isto genere, qui arguuntur, se id fecisse ipsum, in quo reprehenduntur. Sed quoniam iure se fecisse dicunt, iuris est omnis ratio nobis explicanda. Quod diuiditur in duas partes primas, naturam, atque legem: & utriusque generis uis in diuinum & humanum ius est distributa. Quorum aequitatis est unum, alterum religionis. Aequitatis autem uis est duplex, cuius altera directi, & ueri, & iusti, & (ut dicitur) aequi & boni ratione defenditur, altera ad uicissitudinem referendae gratiae pertinet. Quod in beneficio gratia, in iniuria ultio nominatur. Atque haec communia sunt naturae atque legis: sed propria legis & ea quae scripta sunt, & ea quae sine literis, aut gentium iure, aut maiorum more retinentur. Scriptorum autem, priuatum aliud est: publicum aliud, publicum, lex, senatusconsultum

Diuisio iuris.

Aequitatis diuisio.

sultum, foedus, priuatum, tabulae, pactum, conuentum, stipulatio. Quae autem scripta non sunt, ea aut consuetudine, aut conuentis hominum, & quasi consensu obtinentur. Atque etiam hoc in primis, ut nostros mores legesque tueamur, quodammodo naturali iure praescriptum est.

QUALITATIS est extremus status, cuius partes ante distributae sunt: **STREB.** restabat explicandum quibusnam locis contineretur, & unde peterentur argumenta, si de re qualis esset, oratio nasceretur. Assignat igitur unum fontem iuris, unde status iuridicalis appellatur, ex quo uis omnis argumentationum ducitur. Ius autem partitur, ut unde commodum sit, ducamus argumentum: aut a toto genere, aut a partibus. Vtrum faciendum erit, cum causa deliberandus: id certe non artis institutio, sed prudentia monstrabit. Ius a Celso definitur, autore Vlpiano, ars boni & aequi, id est, recta ratio persequendi boni, fugiendi mali. Ius diuiditur in duas partes, primas & summas, naturam atque legem. Ius naturale est, quod natura omnia animalia docuit, hinc matrimonium, hinc liberorum procreatio, hinc educatio. Cicero de Inuentione sic definit, Natura ius est, quod nobis non opinio, sed quaedam innata uis affert. Hoc ius semper est aequum & bonum, nec a recto deuiare potest, omni quoque bono uiro insitum quodammodo praelucet ad cognoscendam ueritatem. Lex interdum pro summa aequitate, genuinoque iure ponitur, ut de legibus primo. Lex, inquit, est recta ratio imperandi, atque prohibendi, quam qui ignorat, is est iniustus, siue est illa scripta uisum, siue nusquam. Et paulopost, lex ratio est recta summi Iouis. Hic aliter sumitur, pro ea quae scripta est, aut quae iure gentium, aut multorum more firmata. Haec a Papiniano sic definitur, Lex est commune praecipuum, uirorum prudentium consultum, delictorum, quae sponte uel ignorantia contrahuntur, correctio, communis Reip. sponso. Haec lex si bona est, a natura non deuiat: ab ea tamen differt, quia lex est communium, natura etiam singulorum. Naturale ius, aliud diuinum, quod est religionis: Aliud humanum, quod est aequitatis. Sic ab eo docendi gratia nomina distinguuntur. Quae diuisio, ne cui absurda uideatur, inspiciat hunc locum mentemque Ciceronis, & addat eiusdem interpretationem ex libro de legibus. Est igitur, inquit, quoniam nihil est ratione melius, ea quoque & in homine & in deo, prima homini cum deo rationis societas: inter quos autem ratio, inter eosdem etiam recta ratio communis est. quae quum sit lex, lege quoque conciliati homines cum diis putandi sumus. Inter quos porro est communio legis, inter eos communio iuris est. Haec ille. Ex hac communione iuris facile est colligere naturae ius non minus ad

E c deum

deum, quam ad hominem referri: quæ quidem deo posterior, in traditione disciplinarum prior est, quoniam ea duce ad cognitionem deorum hominumque peruenimus. Ea si fons est & origo iuris humani, quia seminarium dedit, erit etiam diuini prudens & sapiens magistra. Hoc iure naturali quod scribit ipse secundo de legibus, dominos esse omnium rerum ac moderatores deos persuasum est ciuibus. Ea quæ geruntur, eorum geritione ac numine. Eos optime de genere hominum mereri, qualis quisque sit intueri. Hinc iusturandum, hinc fugam mali manare, hinc uim omnem religionum diuinæque legis. Idem in eodem libro, Lex est iustorum iniustorumque distinctio ad illam antiquissimam, & rerum omnium principem expressa naturam, ad quam leges hominum diriguntur, quæ supplicio improbos afficiunt, & defendunt & tuentur bonos. Quam uocat hic legem, ad deum & hominem pertinet, tamen refertur ad naturam. Ergo natura, id est, recta ratio iuris est & diuina & humana, nec uspiam scripta, sed animis nostris insita. Lex alia diuina de cultu & cerimonialia deorum, qualis est in iure pontificio multa. Alia humana de communione & hominum societate, qualis est in iure ciuili. Aequitas est duplex. Altera directi, & ueri, & iusti, & equi, & boni ratione defenditur, id est, altera est simpliciter illa ipsa uera iustitia. Hæc idem significat ius directum, uerum, iustum, æquum, & bonum, nempe rectam rationem imperandi atque prohibendi. Altera est æquitas, recta quidem, sed non item simplex: quippe quæ referatur ad aliud, ut ad uicissitudinem referendæ gratiæ, hoc est, uelut ad talionem quandam, sine qua non esset æquitas. Parere patri bene monenti, æquum simpliciter. Iniuriam ulcisci, æquum uidetur comparata alterius iniquitate. Hæc posterior æquitas duplex. Altera gratia est in referendo beneficio. Altera ultio, quæ uersatur in ulciscenda iniuria. Hanc libro de Inuentione appellat uindicationem, per quam contumeliam defendendo, aut ulciscendo propulsamus à nobis, & à nostris, qui chari nobis esse debent, & per quam peccata punimus. Eam naturæ facit partem, quia à natura est æquitas, ex æquitate manat ultio. Communia sunt quædam naturæ atque legis: utraq; diuina est & humana, utraq; spectat æquitatem, utraq; ad uicissitudinem referendæ gratiæ pertinet. Legis autem propria sunt scripta, neque enim ius naturale scribi potest, sed si quid est commune, quod ab illo fonte deriuatur, id scriptum nomine legis appellatur. Lex præterea ius gentium non scriptum comprehendit, & consuetudinem, quia utrumque pro lege seruat, ac legis est scriptæ quiddam simile. Ius gentium definit Vlpianus, quo gentes humanæ utuntur, differt à naturali, quod hoc omnibus animalibus, illud solis hominibus inter se commune sit. Ex illo bella, discretæ gentes, regna condita, distinctæ possessiones, agris termini positi, ædificia collocata, commercium, uenditiones, emptiones, locationes, con-

ductiones

ductiones, obligationes institutæ. magna pars horum est ἀναγκαῖον, neque literis continetur. Ius consuetudinis, hoc modo à Cicerone definitur, quod uoluntate omnium sine lege uetustas comprobauit: quo quidem iure plurimum utuntur omnes. Ius legale scriptum, aliud est priuatum, aliud publicum. Publicum est, quod ad statum Reip. pertinet, ut lex ea qua tenentur omnes, ut senatusconsultum de statu ciuitatis, fœdus societas cum externo populo. Etenim neque lex omnis publica est, neque omne senatusconsultum publicum. Sed publicum ius, in sacris, in sacerdotibus, magistratibus, & cōmunione ciuium. Priuatum ius, quod ad singulorum utilitatem pertinet: ut tabulæ, id est, omnes literæ, quibus inest testimonium iuris nostri: ut pactum, quod inter aliquos conuenit: ut conuentum, quod quid à pacto differat, ex Vlpiano colligi potest secundo Pandectarum. Est, inquit, pactio duorum, pluriumue in idem placitum & consensus. Conuentionis uerbum generale est ad omnia pertinens, de quibus negotij contrahendi, transigendi; causæ consentiunt, qui inter se agunt. Hæc ille. Pactum & conuentum sæpe confunduntur. Stipulatio genus est obligationis ex interrogatione & responsione contrahentium firmatum. de ea supra diximus. Ius legale non scriptum, duplex: Alterum consuetudine aut gentium, aut populorum, aut singularum ciuitatum obtinetur. Alterum conuentis hominum, & quasi consensu ualeat. Ne mireris autem conuenta, & ad scriptum genus, & ad non scriptum referri: quum sint alia cōuenta scripta, alia nusquam scripta: sic ut & consuetudines, alia scriptæ sunt, alia ueluti per manus posteritati traduntur. Ex his omnibus eruantur argumeta. Deinde locus est communis, à natura præscriptum, ut nostros mores, legesque tueamur. quo genere disputandi uehementer est usus in oratione pro Cluentio. Indignus, inquit, in ea ciuitate quæ legibus teneatur, discedi à legibus. Hoc enim uinculum est huius dignitatis, qua fruimur in Rep. hoc firmitamentum libertatis, hic fons æquitatis, mens, & animus, & consilium, & sententia ciuitatis posita est in legibus: ut corpora nostra sine mente, sic ciuitas sine lege suis partibus & neruis, ac sanguine, & membris uti non potest. Legum ministri, magistratus: legum interpretes, iudices: legum denique idcirco omnes serui sumus, ut liberi esse possimus. Hæc qui perpenderit, intelliget qua oratione nostros mores, legesque defendere debeamus.

Nunc ea. Exposita finitui status tractatione: nunc statum qualitatis quo modo tractare conueniat, docet. Quod diuiditur. Hoc nos quoque superius tractauimus: & iurisconsultorum autoritate usi diuisimus. Et (ut dicitur) æqui. Ita siquidem loqui consueuerunt iurisconsulti. Sine literis. Quod appellatur ius non scriptum. nam ut etiam iurisconsulti diuidunt, aliud est ius scriptum, aliud non scriptum: ac ut Græci aiunt, τὸ δῖναον ἴσι δὲ τῶν, τὸ μὴ ἀναγκαῖον, τὸ δὲ νόμον. Ius duplex est, alterum non scriptum, legitimum alterum.

Ecce

Ant gen

G. VALLA.

Aut gentium. Itaque & Paulus libro quarto ad Sabinum, Ius, inquit, pluribus modis dicitur. uno quidem modo, id, quod semper æquum ac bonum est, ius dicitur: ut est ius naturale. altero modo, quod omnibus, aut pluribus in quacunque ciuitate utile est: ut est ius ciuile. nec minus recte ius dicitur in ciuitate nostra ius honorarium. Prætor quoque ius reddere dicitur etiam cum inique decernit, relatione scilicet facta non ad id quod ita Prætor fecit, sed ad illud quod Prætozem facere conuenit. Alia significatione, ius dicitur locus in quo ius redditur, appellatione collata ab eo quod sit in id ubi sit. quem locum determinare hoc modo possumus: Vbicunque Prætor salua maiestate imperij sui, saluoque more maiorum ius dicere constituit, is locus recte ius appellatur. hæc Paulus. Martianus autem libro primo institutionum, Nonnumquam, inquit, ius etiam pro necessitudine dicimus: uelut, est mihi ius cognationis, uel affinitatis. Iuris autem præcepta, ut Vlpianus inquit, sunt hæc, Honestè uiuere, Alterum non ledere, Ius suum unicuique tribuere. Iuris prudentia est diuinarum & humanarum rerum notitia, iusti & iniusti scientia.

Aut gentium iure. &c. Hoc est, iure gentium, & iure ciuili, de quo supra abundè dictum. Publicum. Definit quod sit ius publicum. Pactum conuentum, stipulatio. Vlpianus de pactis, Pactum autem, inquit, à pactione dicitur: unde & pacis nomen appellatum est. Est autem pactio duorum, pluriumue in idem placitum & consensus. Conuentionis uerbum generale est, ad omnia pertinens de quibus negotij contrahendi transigendi que causa consentiunt, qui inter se agunt. nam sicuti conuenire dicuntur qui ex diuersis locis in unum locum colliguntur, & ueniunt: ita qui ex diuersis animi motibus in unum consentiunt, id est, in unam sententiam concurrunt. Adeo autem conuentionis nomen generale est, ut eleganter dicat Pædus nullum esse contractum, nullam obligationem, quæ non habeat in se conuentionem, siue re, siue uerbis fiat: nam & stipulatio quæ uerbis fit, nisi habeat consensum, nulla est. Sed conuentionum pleræque in aliud nomen transeunt, ueluti in emptionem, in locationem, in pignus, uel in stipulationem. Paulus autem libro 11. Labeo ait, inquit, conuenire posse uel re, uel per epistolam, uel per nuntium inter absentes: sed etiam tacito consensu conuenire intelliguntur. & ideo si debitori meo reddiderim cautionem, uidetur inter nos conuenisse ne peterem, profuturamque ei conuentionis exceptionem placuit. Naturali iure præscriptum est. Mandatum: statutum. Cæsar in commentarijs, Quid fieri oporteret, non minus commodè ipsi sibi præscribere, quam ab alijs doceri poterant.

Et quoniam breuiter aperti fontes sunt quasi quidam æqui

dam æquitatis, meditata nobis ad hoc causarum genus esse debebunt ea, quæ dicenda erunt in orationibus, de natura, de legibus, de more maiorum, de propulsanda iniuria, de ulciscenda, de omni parte iuris. Si imprudenter, aut necessitate, aut casu quippiam fecerit, quod non concederetur ijs, qui sua sponte, & uoluntate fecissent, ad eius facti deprecationem ignoscendi petenda uenia est, quæ sumetur ex plerisque locis æquitatis.

Partes qualitatibus.

APERTI sunt fontes æquitatis, unde liceat haurire probationem, si modo ex exercitatio, & facultas antecesserit. Nihil enim ferè loci conferunt imperitis, & inexercitatis: nec aurum tamen uenis includi profuerit, nisi collegerit fodiendæ industria. Ergo exercitatione est opus, ut discamus à philosophia, quæ sit naturæ uis, & ratio, quodnam sit consilium legum. Hoc autem suppeditabunt libri Platonis. Dicendum de more maiorum ex libris de repub. atque historijs. Dicendum de propulsanda iniuria, de ulciscenda, de omni parte iuris, & id quid ex iure ciuili. Itaque sententia Ciceronis est, neminem optime posse tractare qualitatem, qui nesciat philosophiam eam, quæ est de officijs, de legibus, de rep. de iure ciuili. Nec satis est ista nouisse, nisi meditando, & exercendo produxeris in contentionem. Pars est iuridicalis status, in qua factum per se improbabile assumptis extrinsecus auxilijs tuemur. Assumimus aut imprudentiam, quæ ignorantie lapsa est: aut necessitatem, quæ uim attulit: aut casum, qui sine hominum consilio accidit: factumque deprecamur, & amolimus ex æquitate, quæ pœnitatis omnibus suum cuique reddit iustitiæ pondus. Hæc exposuimus loco superiore, ubi qualitatem partiebatur.

STREB.

De natura. Subaudi maiorum. Ad eius facti deprecationem. De qua parte superius in diuisione assumptiæ constitutionis diximus.

G. VALLA:

Expositum est, ut potui breuissimè, de omni controuersiarum genere, nisi præterea tu quid requiris. C. F. Illud equidem quod iam unum restare uideo, quale sit, cum disceptatio uersatur in scriptis. C. P. Rectè intelligis: eo enim exposito, munus promissi omne confecero. Sunt igitur ambigui duo

Ecce 3

bus ad

bus aduersarijs præcepta communia. Vterque enim hanc significationem qua utetur, ipse dignâ scriptoris prudentia esse defendet. Vterq; id quod aduersarius ex ambigue scripto intelligendum esse dicet, aut absurdum, aut inutile, aut iniquum, aut turpe esse defendet, aut etiam discrepare cum cæteris scriptis, uel aliorum, uel maxime si poterit eiusdem, quamq; defendet ipse, eam rem, & sententiam quemuis prudentem, & iustum hominem, si integrum daretur, scriptum fuisse, sed planius: eamq; sententiam quam significari posse dicet, nihil habere, aut captionis, aut uitij: contrariam autem si probarit, fore ut multa uitia, stulta, iniqua, contraria consequantur.

STREB.

LEGALES status rationalibus quidem continentur. Diuiduntur tamen in traditione præceptorum, ut sit procliuior ac mollior omnis uia docendi. Quatuor ferè numerari solent, unus ex ambiguo, alter ex scripto, & uoluntate, alius ex contrarijs legibus, quartus è syllogismo. Paulo antè treis modo faciebat, præteriens syllogismum: quod hic etiam facit, quia syllogismus est ambiguitatis: ut, Sit ne amatorium uenenum. Sit ne idem occidere ferro, quod lapide. Secundo de Oratore unum facit omnino ambiguum. nec enim est una ratio docendi, nec teritur semper eadem uia. Primus est status ambigui, dicitur amphibologia, quum uoces aut singula, aut cõiuncta diuersos intellectus habent. Utamur eius exemplo, Pater familias quum filium heredem faceret, uasorum argenteorum centum pondo uxori suæ sic legauit, Heres meus, uxori meæ uasorum argenteorum pondo centum, quæ uolet dato. Post mortem eius uasa magnifice, & preciose calata petit à filio mater. Ille se quæ ipse uolet debere dicit. Hic duobus aduersarijs præcepta communia, uterque enim hanc significationem, qua utetur ipse, dignam scriptoris prudentia defendet: ut heres contendet relictam sibi liberam dandi potestatem, quia uidebat testator homo prudens oriri posse ea de re controuersiam. Mulier autem, Nihil attinuisse ascribi, quæ uolet, si heredis permitteret uoluntati. eo enim non ascripto nihil inesse dubitationis, quin heres quæ ipse uellet, daret: idcirco prudenter ascripsisse. Vterq; alterius improbat sententiam, aut quia sit absurda, & dissentanea, aut inutilis, aut iniqua, aut

qua, aut etiam turpis, ut hic heres. Enimuero absurdum est id arbitrari patrē, mihi omnium rerum fecisse potestatem, uasorum delectum sustulisse: turpe, ueterem domum, quò se recipiant hospites, ornamentis uasisq; nudasse: iniquū, plus habere iuris eam, quæ rem percipit extra sortē, quàm qui legitimus est heres: inutile uero mulieri, quæ uidua facta nihil posthac elegantiam uasorum in medio sit habitura. Cõtrā nitetur mulier è diuersis locis. Vterq; dicet alterius sententiam discrepare cum cæteris scriptis, uel aliorum, uel eiusdem. Vt si dicat heres, testamento contineri sententiam, qua pater filio mandat omnem rerum suarum ordinationem, ut fiat quod heredi iustum fuerit ex æquo bonoq; id non posse ratum haberi, si mulier excipiat, quæ uolet: Vterq; laudabit hominem, ut iustum, ut prudentem qui satis cauerat quidem, sed qui tamen, si integrum daretur, scripturus esset planius, ne cui præberetur ansa calumniandi: uterq; tandem suam sententiam dicet nihil habere aut captionis, aut uitij. Contrariam autem si probarit, fore ut multa uitia consequantur. Quid porro captionis aut uitij est eum pro arbitrio uasa dare? cuius omnia iure, lege, testamento, facta sunt? cui pater reliquit omnem rei familiaris administrationem? quam multa sequuntur incommoda si testamenti ratio uertatur? à iure suo depelletur heres. stultitia pater accusabitur, qui domum spoliari ornamentis. iniquus esse uidebitur filio, cui maxime cautū uolebat. Contraria scripsisse, ac delirasse arguetur, quo iudicato nihil oberit quò minus omnia rescindantur. Hactenus de locis ambiguitatis, qui finitimi sunt æquitati, & ex parte uergunt ad loquendi consuetudinem.

Quale sit, cum disceptatio. Suprà diximus in diuisione statuum alios dici rationales, alios legitimos. De rationalibus, an sit, quid sit, & quale sit hactenus dictum. Sequuntur legitimi, qui ex scriptis eliciuntur. Ambigui. Ambiguum, hoc est, amphibologiam primò tractat. Lex omnis, inquit Quintilianus, aut tribuit, aut adimit, aut punit, aut iubet, aut uetat, aut permittit. Litem habet aut propter seipsam aut propter alteram. Quæstio est aut in scripto, aut in uoluntate. In scripto, aut apertum est, aut obscurum, aut ambiguum. Quod de legibus dico, idem uolo accipi de testamentis, pactis, stipulationibus, omni denique scripto, idem de uoce. De ambiguo porrò aliquanto post inquit, Amphibologia species sunt innumerabiles, adeo ut philosophorum quibusdam nullum uideatur esse uerbum, quod non plura significet, genera admodum pauca. aut enim uocibus accidit singulis, aut coniunctis. Singula afferunt errorem cum pluribus rebus aut hominibus eadem appellatio est: quomodo dicitur, ut gallus. Vtrum enim auem, an gentem, an nomen, an fortunam corporis significet, incertum est. Idem aliquanto post, In coniunctis, inquit, plus ambiguitatis. sit autem per casus: ut, Aio te Acacida Romanos uincere posse: & quæ sequuntur.

G. VALLA.

CUM

Cum autem aliud scriptor sensisse uidetur & aliud scripsisse: qui scripto nitetur, eum re exposita recitatione uti oportebit: deinde instare aduersario, iterare, renouare, interrogare nū aut scriptum neget, aut contrā factum inficietur. Pōst, iudicem ad uim scripti uocet. Hac confirmatione usus, amplificet rem legem laudando, audaciamq; confutet eius, qui, cum palam contrā fecerit, idq; fateatur, adsit tamen factumq; defendat. Deinde infirmet defensionem: cum aduersarius aliud uoluisse aliud sensisse scriptorem, aliud scripsisse dicat, non esse ferendum à quoquam potius latoris sensum, quàm à lege explicari. Cur ita scripserit? si ita non senserit? Cur cum ea quæ planè scripta sint, neglexerit: quæ nunquam scripta sint proferat? Cur prudentissimos in scribendo uiros summæ stultitiæ putet esse damnandos? Quid impedierit scriptorem, quo minus exciperet illud quod aduersarius tanquam si exceptum esset, ita dicit se secutum? Utetur exemplis ijs, quibus idem scriptor: aut si id non poterit, quibus alij, quod excipiendum putarint, exceperint. Quærenda etiam ratio est si qua poterit inueniri, quare non sit exceptum: aut iniqua lex, aut inutilis futura dicetur, aut alia causa obtemperandi, alia abrogandi: dissentire aduersarij uocem, atque legis. Deinde amplificandi causa, de conseruandis legibus, de periculo rerum publicarum, atque priuatarum, cum alijs locis, tum in perorando maximè, grauiter erit, uehemen-

uehementerq; dicendum.

ALTER est status legalis ex scripto & sententia, quum aliud scriptor STREB. sensisse uidetur, & aliud scripsisse. Paterfamilias qui grauidam, ut putabat, uxorem relinqueret, hoc modo testamentum condidit, Si posthumus meus ad annos tutela suæ peruenerit, heredem faciet, quem uolet. Si antequam in tutelam suam uenerit, moriatur, Marcum Curium secundum heredem instituo. Pater decessit. posthumus non est natus. Curius inuit hereditatem. Contrā petit Coponius agnatus. apud Centumuiros Scauola Coponij causam agit: Crassus autem M. Curij. Scauola ex scripto testamentorum iura defendit: Crassus ex sententia. Fingamus igitur uti Scauolam ea ratione dicendi, quam Cicero præscribit, quo facilius præcepta uideamus. Vbi fecerit aditum causæ, rem omnem, ut gesta sit, exponet: deinde utetur recitatione testamenti, quo recitato instabit aduersario, hoc est, urgebit aduersarium quid audiat: quid sentiat: quid iudicet: quid uelit. Iterabit eam partem, qua scriptum est Marcum Curium heredem institui, si posthumus ante annos tutela suæ decessisset, quod in ea uersatur omnis controuersia. Rogabit, num aut scriptum neget, quum sit in manibus testamentum? Num fecerit contra testamentum Curius, qui adierit hereditatem? Pōst, iudicem ad uim scripti uocet, hoc est, tractet argumentationem, qua demonstretur à uerbo recedi non oportere: quod Aquilius iuriconsultus Ciceroni respondit. Hac confirmatione usus amplificet rem lege laudata: quod scriptum defendit, id amplissime commendet: ut retinere possit, dicat hic testamentum bene prudenterq; constitutum: omnia quæ sita, omnia explorata, omnia meditata, omnia sapienter esse confecta. Ex eo loco deueniat ad M. Curij audaciam, qui quum palam contrā fecerit, idq; fateatur, adsit tamen, factumq; defendat: quid autem amplificando sumi oporteat & augeri, tum exercitatio, tum Ciceronis oratio pro Cecinna subministrabit. Pōst infirmet defensionem, non esse ferendum, à quoquam potius latoris sensum, quàm à lege explicari: hoc est, indignum uideri, à quopiam homine, neque ita docto, neque probo scriptoris sensum ad libidinem deprauari: scriptum relinquit, eius uiri prudentiam negligi, in quo stet aduersarij præsidium. Cur, inquit, ita scripsit, si non ita sensit? cur planè & dilucide scripta negliguntur, ut tu nusquam scripta, & eadem absurda comprobentur? Cur prudentissimos in scribendo uiros summæ stultitiæ putas esse damnandos? qui te hominem imperitum sapere arbitraris? Quid impediēbat testamenti scriptorem, quo minus exciperet illud, quod fatearis te secutum: ut si forte posthumus nullus nasceretur, heres institueretur Curius? uides ne ut aliæ testamenti partes optime descriptæ sint: ut excipienda exceperit: ut iungenda cōiunxerit? quod quum in hac parte non

Esse

esse factum contendis, uniuersum testamentum praua interpretatione dissoluis. Ad hæc rationem quæret, quamobrem non sit exceptum, quia uidebat homo sapiens, si nullus esset posthumus, fore ut agnati quod maxime uolebat, lege tenerent hereditatem. Si quis autem natus esset, quoniam Curius illi beneficia paterna contulisset, ut dignus hereditate censeretur. Dicit etiam aliam causam obtemperandi, aliam abrogandi. obtemperamus ad percipiendum bonum, abrogamus ad euitandum malum: aduersarium obtemperare nolle, quia non putet in rem suam futurum. Non esse committendum si obtemperare nolit, ut abroget scriptum. Tandem amplificandi causa de conseruandis legibus, de periculo rerum publicarum atque priuatarum si leges et scripta contemnantur, cum in alijs locis tum in peroratione maxime, grauiter erit uehementerque dicendum: quod pro Cluentio et Cecinna facere uidemus.

G. VALLA. Cum autem aliud scriptor. Statum tangit, qui ex scripto et sententia nominatur. Renouare. Id est, repetere sepius ut affectus moueat. Contra. Id est, e diuerso. Amplificet. Quasi in locum communem descendens. Quibus alij. Subaudi, usi sunt. Inuidiosa querela. Quintilianus, Inuidia namque, inquit, altera inuidum, altera inuidiosum facit, hoc autem hominis, illud rei est. Si scripta inter se dissentient. Hic status ex contrarijs legibus nominatur.

Ille autem qui se sententia legis, uoluntateque defendet, in consilio, atque in mente scriptoris, non in uerbis, ac literis uim legis positam esse defendet, quodque nihil exceperit in lege laudabit, ne diuerticula peccatis darentur, atque ut ex facto cuiusque iudex legis mentem interpretaretur. Deinde erit utendum exemplis, in quibus omnis æquitas perturbetur, si uerbis legum ac non sententijs pareatur. Deinde genus eiusmodi calliditatis, & calumniæ retrahatur in odium iudicis, cum quadam inuidiosa querela. Et si incidet imprudentiæ causa, quæ non ad delictum, sed ad casum, necessitatem uel pertineat, quod genus paulò antè attigimus, erit ipsdem æquitatis sententijs contra acerbicatem uerborum deprecandum.

Qua

Quia possent arte leges et scripta defendi, si uerbo standum putemus, breuiter quidem, sed aperte monstrauit. E contrario suggerit argumenta illi qui se sententia legis et uoluntate defendet, quæ prope omnia tractauit in oratione pro Cecinna. Primum est, in consilio atque in mente scriptoris, non in uerbis ac literis uim legis esse ponendam. An hoc, inquit, dubium est, quin neque uerborum tanta copia sit non modo in nostra lingua, quæ dicitur esse inops, sed ne in alia quidem ulla, res ut omnes suis certis ac proprijs uocabulis nominentur: neque uero quicquam opus sit uerbis, cum ea res cuius causa uerba quaesita sint intelligatur. Alterum est, quod nihil exceptum sit id esse laudandum, ne diuerticula peccatis darentur, atque ut ex facto cuiusque iudex legis mentem interpretaretur, hoc est, spectandam ubique uoluntatem, ne omne scriptum facile conuelli possit. Idem, Quod magistratus edictum? quod foedus, aut pactio? quod, ut ad priuatas res redeam, testamentum? quæ iudicia aut stipulationes, aut pacti et conuenti formula non informari et conuelli potest, si ad uerba rem deflectere uelimus: consilium autem eorum qui scripserunt et rationem et auctoritatem relinquamus. Tertium est, utendum exemplis in quibus omnis æquitas perturbetur, si uerbis legum ac non sententijs pareatur. Idem, Actio est in auctore præsentem his uerbis, Quandoquidem te in iure conspicio. Hac actione Appius ille cæcus uti non posset, si tam uere homines uerba conspectarentur, quam rem cuius uerba sunt non considerarent. Testamento si recitatus heres esset pupillus Cornelius, isque iam annos uiginti haberet, uobis interpretibus amitteret hereditatem. alia sunt apud eum permulta. Quartum est, genus eiusmodi calliditatis et calumniæ retrahendum in odium iudicis cum quadam inuidiosa querela. Idem, Atque illud in tota defensione tua, mihi maxime mirum uidebatur, te dicere Iurisconsultorum auctoritati obtemperare non oportere. quod ego tametsi non nunc primum, neque in hac causa solum audio, tamen admodum mirabar abs te quamobrem diceretur. Nam ceteri tum ad istam hortationem decurrunt, quum se in causa putant habere æquum et bonum quod defendant. Si contra uerbis et literis et (ut dici solet) summo iure contenditur, solent eiusmodi iniquitati et boni et æqui nomen dignitatemque opponere. tum illud quod dicitur irrident, tum aucupia uerborum, et literarum tendiculas in inuidiam uocant, tum uociferantur ex æquo et bono, non ex callido uersutoque iure rem iudicari oportere, scriptum sequi calumniatoris esse, bonique iudicis uoluntate scriptoris auctoritatemque defendere. Est etiam quum peccet aliquis imprudentia. Quicumque in forum tulerit ens, det sestertia ducenta. Peregrinus qui de lege nihil audiisset, ens tulit. Is imprudentia lapsus est, non ad delictum, sed ad casum necessitatemque, cui si creatur periculum, deprecandum et auertendum erit ex æquitatis sententijs contra acerbicatem uerborum quibus nitetur accusator.

Es 2 Sin scri

De contrarijs
legibus.

Sin scripta inter se dissentient, tanta series artis est, & sic inter se sunt pleraque connexa, & apta, ut quæ paulò antè præcepta dedimus ambigui, quæque proximè sententiæ & scripti, eadem ad hoc genus causæ tertium trāsferantur. Nam quibus locis in ambiguo defendimus eam significationem quæ nos adiuuat, eisdem in contrarijs legibus nostra lex defendenda est. Deinde est efficiendum, ut alterius scripti sententiam, alterius uerba defendamus. Ita quæ modo de scripto sententiæque præcepta sunt, eadem huc omnia transferamus.

STREB.

TERTIVS est status legalis ex contrarijs legibus, quæ Antinomia dicitur, nō quod iure ipso lex legi possit esse cōtraria, quia si diuersum ius esset, alterum altero abrogaretur, sed quod leges casu colliduntur & euentu. Eius rei ponit exemplum secundo de Inuentione, Lex est, qui tyrannum occiderit, Olympianicarum præmia capito, & quam uolet sibi rem à magistratu deposcito, & magistratus ei concedito. Et altera lex est, Tyranno occiso, quinque eius proximos cognatione magistratus necato. Alexandrū qui apud Pheræos in Thesalia tyrannidem occuparat, uxor sua, cui nomen Thebe fuit, noctu cū simul cubaret, occidit. Hæc filium suum quem ex tyranno habebat, sibi in præmij locum deposcit. Sunt qui ex lege puerum occidi dicant oportere. res in iudicio est. Huc, quia series artis est, hoc est, quod in arte intersunt pleraque connexa, pertinet ea præcepta quæ data sunt tum de ambiguo, tum de scripto & uoluntate. Ex ambiguo sumetur illa disputatio quam tuemur legem esse præstendam, quod sit æquior, & utilior, quod nihil habeat captionis & uitij, nihil absurdi, stulti, iniqui, contrarij. Ex scripto & uoluntate sumitur utriusque legis interpretatio, & eius quæ pro nobis facit, & locis idoneis confirmatio.

Qua fecit arte
partitiones.

Expositæ sunt tibi omnes oratoriæ partitiones, quæ quidem è media illa nostra Academia floruerunt, neque sine ea aut inueniri, aut intelligi, aut tractari possunt. Nam & partiri ipsum, & definire, & ambigui partitiones diuidere, & argumentorum

locos

locos nosse, & argumentationem ipsam concludere, & uidere quæ sumenda in argumentando sint, quidque ex ijs quæ sumpta sunt, efficiatur, & uera à falsis, uerisimilia ab incredibilibus diiudicare, & distinguere, & aut malè sumpta, aut malè conclusa reprehendere, & eadem uel angustè differere, ut dialectici qui appellantur, uel ut oratorem decet, late exprimere, illius exercitationis, & subtiliter disputandi, & copiosè dicendi artis est. De bonis uero rebus & malis, æquis, iniquis, utilibus, inutilibus, honestis, turpibus, quam potest habere orator, sine illis maximarum rerum artibus facultatem, aut copiam? Quare hæc tibi sint mi Cicero, quæ exposui, quasi indicia fontium illorum: ad quos si nobis eisdem ducibus, alijs uel perueneris, tum & hæc ipsa melius, & multo maiora alia cognosces.

C. F. Ego uerò, ac magno quidem studio mi pariter, multisque ex tuis præclarissimis muneribus nullum maius expecto.

DE RATIONE partiendi postremam fecit hanc partem, ut simul STREB. ab arte cōmendetur opus, simul ad studia magnarū rerum, tum Cicero filius, tum ceteri adulescentes incitentur. Artem partitionum deriuat à media academia, hoc est, philosophia Platonica, cuius illum fuisse studiosum notum est. Philosophiæ esse censet partiri totum in suas partes: definire, quæ sunt explicanda: diuidere ambigui partitiones, hoc est, illud omne quod est multiplex, ut quum genus diuiditur in formas: argumentorum locos nosse, quæ scientia topica est: argumentationē ipsam concludere, quæ facultas est syllogismorum: nosse quæ sumenda in argumentando sunt, ut omnia confessa & probabilia: quid ex ijs quæ sumpta sunt, efficiatur, ut uera de ueris, & sepius falsa de falsis: uera à falsis, uerisimilia ab incredibilibus diiudicare & distinguere: aut male sumpta, cuiusmodi sunt falsa, cōtraria, repugnantia, stulta: aut male conclusa,

Ff 3

ut ab

ut ab assumptis abhorrentia reprehendere: & eadem uel anguste differere sine ulla copia dicendi, ut dialectici qui appellantur: uel ut oratorem decet, late exprimere. Hæc inquam omnia esse censet illius exercitationis & philosophiæ, in qua Platonici uersantur. Duo posteriora sunt artis subtiliter disputandi, hoc est, dialectices, & copiose dicendi & rhetorices. Nec enim Cicero sentit quod nonnulli dialecticorum uel etiam rhetorum, qui sibi impudenter arrogāt istorum omnium scientiam, propterea quod in arte sua uident aliquot ijs de rebus præceptiunculas. Nam si essent hæc dialecticorum, essent eadem rhetorum, Cicerone iudice: qui nullum inter eos discrimen facit, nisi quod illi anguste, hi copiose disputant. Sed isthuc neque libellis dialecticorum neque rhetorum contineri putat, quod satis ostendit primo libro de Oratore. A philosophia igitur maiori petendum est, sine qua nulla est rerum artificiosa cognitio. Partiri autem, & diuidere, & definire, & aliquid argumentando assumere, & rerum differentias tractare, aut reprehendere, sine cognitione rerum summe dementia est. Itaque qui nihil aliud, quam dialecticorum præcepta norunt, nihil istorum commode facere possunt. Magnum putant animal diuidere, aut definire, aut in syllogismum reducere. Sed Academici qui de rebus omnibus in contrariam partem disputabant, qui rerum naturas uirtutesque exploratas habebant, qui nullas artes non tenebant, disciplinas omnes illa sua infinita scientia, summaque exercitatione tractare potuerunt. Adde quod nemo potest esse consummatus uel dialecticus uel orator, qui ceteras ignoret artes. Nam si utriusque est de re proposita differere, certe ad differendum, necesse est uim rerum naturamque percepisse. Ea autem a philosophia subministratur, sicut ratio tractandi a dialecticis atque rhetoribus. De academia scribit isthuc academicarum questione prima, Fuit a Platone accepta philosophandi ratio triplex. una de uita & moribus, altera de natura & rebus occultis, tertia de differendo, & quid uerum & quid falsum, quid rectum in oratione prauum uel, quid consentiens, quid repugnans iudicando. Terciam facit partem dialecticæ atque rhetoricæ, quia ordine differendi ceterarum artium cognitionem subsequuntur. Inde colligitur a philosophia suppeditari dicendi materiam, a dialectica & rhetorica ueluti formam rationemque tractandi. Nec si quid inueniunt arte, illud satis est, nisi uideant quid sit in re positum. In genere demonstrationis de bonis rebus & malis agitur. In deliberatione de honestis, turpibus: utilibus, inutilibus. In statu qualitatis, & iudicio de æquis ac iniquis, quæ a media philosophia morali petenda sunt omnia.

F I N I S.

M. T. CICERO

DE OPTIMO GENERE ORATORVM.

R A T O R V M genera esse dicuntur tanquam poetarum. Id secus est; nam alterum est multiplex. Poëmatum enim Tragicum, Comicum, Epicum, Melicum etiam ac Dithyrambicum, quod magis est tractatum a Latinis, suum quoduis est diuersum a reliquis. Itaque & in tragœdia comicum uitiosum est, & in comœdia turpe tragicum: & in cæteris suus est cuiusque certus sonus & quædam intelligentibus nota uox. Oratorum autem si quis ita numerat plura genera, ut alios grandes, aut graues, aut copiosos; alios tenues, aut subtile, aut breues: alios eis interiectos, & tanquam medios putet: de hominibus dicet aliquid, de re parum. In re enim quod optimum sit queritur: in homine dicitur quod est. Itaque licet dicere & Ennium summum Epicum poetam, si cui ita uidetur: & Pacuuium Tragicum: & Cæcilium fortasse Comicum. Oratorem genere non diuido, perfectum enim quero. Vnum est autem genus perfectum: a quo qui absunt, non genere differunt, ut ab Accio Terentius, sed in eodem non sunt pares. Optimus est enim orator, qui dicendo animos audientium & docet, & delectat, & permouet. Docere debitum est, delectare honorarium, permouere necessarium. Hæc ut alius melius quam alius, concedendum est; uerum id fit non genere, sed gradu. Optimum quidem unum est, & proximum quod ei simile. ex quo perspicuum est, quod optimo dissimilimum sit, id esse deterrimum. Nam quoniam eloquentia constat ex uerbis, & sententijs, perficiendum est, ut pure & emendate loquentes, quod est Latine, uerborum præterea & propriorum, & translatorum elegantiam persequamur. In proprijs ut aptissima eligamus. In translatis, ut similitudinē secuti ue-

ff 4 recunde

recunde utamur alienis. Sententiarū autem totidem genera sunt, quot diximus esse laudū. Sunt enim docēdi, acutae; delectādi, quasi argutae; cōmouendi, graues. Sed & uerborū est structura quaedā duas res efficiens, numerū & lenitatem: & sententiā suā compositionē habent & ad probandam rē ac cōmodatum ordinē, sed earū omnium rerum, ut aedificiorū, memoria est quasi fundamentū: lumen, actio. Ea igitur omnia in quo summa, erit orator pitissimus; in quo media, mediocris; in quo minima, deterrimus. Et appellantur omnes, oratores: ut pictores appellātur etiā mali; nec generibus inter sese, sed facultatibus differunt. Itaque nemo est orator qui se Demosthenis similem esse nolit, at Menander Homeri noluit. Genus enim erat aliud: id non est in oratoribus; aut etiā si est, ut aliis grauitatē sequens, subtilitatem fugiat; contra, aliis acutiorē se, q̄ ornatorem uelit; etiam si inest in genere tolerabili, certe non est in optimo: siquidē quod omnes laudes habet, id est optimū. Hāc dixi breuius equidē q̄ res pe-tebat, sed ad id quod agimus, non fuit dicendum pluribus. Vnū enim quū sit genus, id quale sit, quārimus. Est autem tale, quale floruit Athenis, ex quo Atticorū oratorum ipsa uis ignota est, nota gloria. nā alterum multi uiderūt, uitiosi nihil apud eos; alterū pauci, laudabilia esse multa. Est enim uitiosum in sententiā, si quid absurdū, aut alienū, aut non acutum, aut subinsulsum est. In uerbis, si inquinatū, si abiectū, si non aptum, si durū, si longe petītū. Hāc uitauerūt ferē omnes, qui aut Attici numerātur, aut dicunt Attice: sed quatenus ualuerunt, sani & sicci duntaxat habeātur, sed ita ut palaestricē spatari in Xysto liceat, nō ut ab Olympijs coronā petāt, qui cū careāt omni uitio, nō sunt contenti quasi bona ualetudine, sed uires, lacertos, sanguinē quāerūt, quandā etiā suauitatē coloris, eos imitemur, si possumus; sin minus, illos potius, qui incorrupta sanitate sunt, quod est propriū Atticorū, q̄ eos, quorum uitiosa abundantia est, quales Asia multos tulit. Quod cum faciemus, si modo id ipsum assequemur (est enim permagnū) imitemur, si poterimus, Lysia, & eius quidē tenuitatē potissimum. Est enim multis in locis grandior: sed

dior: sed quia & priuatas ille plerasq; & eas ipsas alijs, & paruarū rerū cauissulas scripsit, uidetur esse ieiunior, quoniā se ipse cōsulito ad minutarū genera cauissarū limauerit. Quod qui ita faciet, ut si cupiat uberius esse nō possit, habeat sanē orator, sed de minoribus; magno autē oratori etiā illo modo saepe dicendū est in tali genere cauissarū. Ita fit, ut Demosthenes certe possit summisse dicere, elate Lysias fortasse nō possit. Sed si eodem modo putant, exercitu in foro & in omnibus templis, quae circum forū sunt, collocato, dici pro Milone decuisse, ut si de re priuata ad unū iudicē diceremus, uim eloquentiae sua facultate, non rei natura metiuntur. Quare quoniam nonnullorū sermo iam increbuit, partim se ipsos Attice dicere, partim neminem nostrū dicere, alteros negligamus: satis enim his res ipsa respondet, cum aut non adhibeantur ad cauissas, aut adhibiti derideātur, nam si arriderentur, esset id ipsum Atticorū. Sed qui dici à nobis Attico more nolunt, ipsi autem se non oratores esse profitētur, si tere-tes aures haberent, intelligensq; iudiciū, tanquam ad pīcturam probandam adhibentur etiam inscī faciendi, cum aliqua solertia iudicādi. Sin autem intelligentiā ponūt in audiēdi fastidio, neq; eos quicquā excelsum magnificūq; delectat; dicant se subtile quiddam, & politum uelle, graue, ornatūq; contemnere: id uerō desinant dicere, qui subtiliter dicunt, eos sblos Attice dicere. Idcirco si sicce, & integre, & ample, & ornate, & copiose, cū eadē integritate Atticorum est, quid dubiū est utrū orationē nostrā tolerabilem tantū, an etiā admirabilē esse cupiamus? non enim iā quārimus qd sit Attice, sed quid sit optime dicere. Ex quo intelligit quoniā Græcorū oratorū praestantissimi sunt ij qui fuerūt Athenis; eorū aut princeps facile Demosthenes: hūc si quis imitetur, eū & Attice dicturū, & optime: ut quoniā Attici nobis propositi sunt ad imitandū, bene dicere id sit Attice dicere. Sed cū in eo magnus error esset, quale esset id dicēdi genus, puta ui mihi suscipiendū laborē utilē studiosis, mihi quidē ipsi nō necessariū, cōverti enim ex Atticis duorū eloquentissimorū nobilif

nobilissimas orationes inter se contrarias, Aeschinis, Demosthenisq; nec conuerti ut interpretes, sed ut orator, sententijs ipsdē & earū formis tanquā figuris, uerbis ad nostram consuetudinem aptis, in quibus nō uerbum pro uerbo necesse habui reddere, sed genus omniū uerborum, uimq; seruauit; non enim ea me annumerare lectori putauī oportere, sed tanquā appendere. Hic labor meus hoc assequetur, ut nostri homines, quid ab illis exigant, qui se Atticos uolunt, & ad quam eos quasi formulam dicendi reuocēt, intelligant. Sed exorietur Thucydides, eius enim quidam eloquentiam admiratur, id quidem rectē, sed nihil ad eum oratorem quē quærimus, aliud est enim explicare res gestas narrando, aliud argumentando criminari, crimen uel dissoluere; aliud narratione tenere auditorem, aliud concitare. At loquitur pulchrē, num melius quā Platonē necesse tamen est oratori quem quærimus, controuersias explicare forenses dicēdi genere apto ad docendum, ad delectandum, ad permouendum. Quare si quis erit, qui Thucydidio genere causas in foro dicturum esse profiteatur, is abhorreat etiam à suspicionē eius, quæ uersatur in re ciuili & forensi; qui Thucydidem laudauit, ascribat suæ nostram sententiā. Quin ipsum Isocratem, quem diuinus autor Plato suum ferē æqualem admirabiliter in Phædro laudari fecit à Socrate, quemq; omnes docti summum oratorem esse dixerunt, tamen hunc in numero non repono; nō enim in acie uersatur, & ferro, quasi rudibus eius eludit oratio. A me autem, ut cum maximis minima conferam, gladiatorum par nobilissimum inducitur; Aeschines tanquam æternus (ut ait Lucilius) non spurcus homo, sed doctus & acer, Cum Pacidiano hic componitur qui optimus longe post homines natos. Nihil enim illo oratore arbitror cogitari posse diuinius, Huic labori nostro duo genera reprehensorum opponuntur; unum hoc, uerum melius Græci, à quo quærat, ecquid possint ipsi melius Latine; alterum, quid istas potius legam, quā Græcas? Iidem Andriam, & Synephebos; nec minus Terentium, & Cæciliū, quā Menan-

Menandrum legunt; nec Andromacham, aut Antiopam, aut Epigonos Latinos recipiunt, sed tamen Ennium, & Pacuuium, & Accium potius quā Euripidem, & Sophoclem legunt. Quod igitur est eorum in orationibus à Græco conuersis fastidium, nullum cum sit in uersibus? Sed aggrediamur iā quod suscepimus: si prius exposuerimus, quæ causa in iudiciū deducta sit. Quum esset lex Athenis, ne quis populi scitum faceret, ut quisquam corona donaretur in magistratu prius quā rationes retulisset, & altera lex, eos qui à populo donarentur, in concione donari debere, quia in senatu Demosthenes curator muris reficiendis fuit, eosq; refecit pecunia sua; de hoc igitur Ctesiphon scitum fecit, nullis ab ipso rationibus relatis, ut corona aurea donaret, eaq; donatio fieret in theatro populo conuocato, qui locus non est concionis legitima, atq; ita prædicaretur, eū donari uirtutis ergo beneuolentiæq; quam erga populum Atheniensem haberet. Hunc igitur Ctesiphontem in iudiciū adduxit Aeschines, quod contra leges scripsisset, ut & rationibus non relatis corona donaretur, & ut in theatro, & quod de uirtute eius, & beneuolentia falsa scripsisset, quoniam Demosthenes nec uir bonus esset, nec benemeritus de ciuitate. Causa ipsa abhorret illa quidem formula consuetudinis nostræ, sed est magna. Habet enim & legum interpretationem satis acutam in utranq; partem, & meritorum in Rempublicam contentionem sanè grauem, itaq; causa fuit Aeschini, quoniam ipse à Demosthene esset capitis accusatus, quod legationem ementitus esset, ut ulciscendi inimici causa nomine Ctesiphontis iudiciū fieret de factis, fama q; Demosthenis, non enim tam multa dixit de rationibus non relatis, quā de eo, quod ciuis improbus, ut optimus laudatus esset. Hanc, multam Aeschines à Ctesiphonte petiit quadriennio ante Philippi Macedonis mortem; sed iudiciū factum est aliquot annis post, Alexandro iam Asiam tenente; ad quod iudiciū concursus dicitur è tota Græcia factus esse. Quid enim aut tam uisendum, aut audiendum fuit, quā summo

summorum oratorum in grauissima causa accurata, & ini-
micitis incensa contentio? Quorum ego orationes, si, ut
spero, ita expressero, uirtutibus utens illorum omnibus, id
est sententis, & earum figuris, & rerum ordine, uerba perfer-
quens eatenus, ut ea non abhorreant a more nostro (quæ si e-

Græcis omnia conuersa non erunt, tamen ut generis
eiusdem sint, elaborauimus) erit regula, ad quam

eorum dirigantur orationes, qui Attice

uolunt dicere, sed de nobis satis.

Aliquando enim Aeschinem

ipsum Latine dicentem

audiamus.

F I N I S.

II
496